

516

UJJVALADATTA'S

COMMENTARY ON THE UNĀDISŪTRAS.

EDITED FROM A MANUSCRIPT
IN THE LIBRARY OF THE EAST INDIA HOUSE

BY

THEODOR AUFRECHT.

BONN:
ADOLPH MARCUS.
1859.

TO

H. H. WILSON Esq.,

BODEN PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY
OF OXFORD,

ETC. ETC. ETC.

THIS VOLUME IS RESPECTFULLY DEDICATED

BY THE EDITOR.

PREFACE.

The *Uṇādisūtras* are rules for deriving, from the acknowledged verbal roots of the Sanskrit, a number of appellative nouns, by means of a species of suffixes, which, though nearly allied to the so-called *kr̥its*, are not commonly used for the purposes of derivation. They take their name from the suffix *uṇ* (that is *u* with an indicative *ṇ*), by which the words *kāru*, *vāyū*, *pāyū*, *jāyū*, *māyū*, *svādū*, *sādhū*, *āçū*, are formed in the first *sūtra*. A peculiarity of all words derived by an *uṇādi* is, that, whether they be substantives or adjectives, they do not express a general or indefinite agent, but receive an individual signification, not necessarily resulting from the combination of the suffix with a verbal root. If words like *kāru* from *kr̥i*, 'to do', or *vāyū*, from *vā*, 'to blow', meant only 'doing', 'blowing', or 'the doer', 'the blower', there would have been no necessity for the native grammarians to separate the *uṇādi*-words from those formed by the common laws of derivation. But the fact that 'the doer', 'the blower', have been individualised into 'an artisan', 'the wind', appeared sufficiently important to warrant the collection of such words as these in a separate treatise.*) Besides,

*) *Kāru* seems to have been intentionally placed at the beginning of the work, in order to show, by its meanings of 'doing' and 'an artisan', the transition from a *kr̥it* to an *uṇādi*.

दायने नैरुक्तसमयञ्च, "(All) nouns derive their origin from verbs; so says *Çākaṭāyana*, and so agree all commentators (of the Vedas.)" With this sentence we must combine a *kārikā* in *Patanjali's* commentary on *Pāṇini* III, 3, 1 :

नाम च धातुजमाह निरुक्ते

Pat. नाम सत्वपि धातुजमेवाहुर्नैरुक्ताः ।

व्याकरणे शकटस्य च तोकं ।

Pat. वैयाकरणानां च शकटायन आह । धातुजं नामेति ॥

"The noun is derived from a root, says the author of the *Nirukta* and *Çākaṭāyana* in his grammar." *) Honour to these grammarians! Their efforts could not, indeed, be crowned with full success, owing to

*) *Kaiyaṭa*: अन्यैरप्याचार्यैः शब्दानां प्राकृत्यादिक्रिभागेन व्युत्पादनमभ्युपागतमित्याह । नामेति । तोकमित्यपत्यमित्यर्थः ॥ "Other grammarians too agree in deriving nouns, by dividing them into root and suffix, etc." *Nāgaji*: ननु तेषामेवं व्युत्पादनं कर्त्तव्याकार्षोः कृतमित्याशङ्क्याह भाष्यं नाम चेत्यादि । तद्व्याचष्टे । नाम सत्वपीति । नाम धातुजमित्येवमाहुर्नैरुक्ता इत्यन्तर्गत्तदाह । अन्यैरित्यादिना । पाणिनेस्तु तान्व्यव्युत्पन्नान्नेवेति भावः । इदं चायनेषोति सूत्रे भाष्ये स्पष्टं । एवं च कृत्वापेत्यायुषादिसूत्राणि शकटायनस्येति सूचितं । धातुजं नामेति निरुक्त आह निरुक्तकारः शकटायनञ्च स्वकृते व्याकरणे ॥ "It is in order to solve the doubt as to which grammarians derived the *unādis* from verbal roots, that the author of the *kārikā* says: "the noun is derived etc." This is explained by *Patanjali*: "the commentators declare that the noun also has originated from a verb, etc." *Kaiyaṭa*, again, comments on it in this way: "Other grammarians too agree etc."; by which he (*Pat.*) means to say, that *Pāṇini* considers them as not derived, a view which is distinctly stated by *Patanjali* in his commentary on P. VII, 1, 2. Hence it would appear that *Patanjali* considered *Çākaṭāyana* as the author of the *unādis*-tras. etc."

the circumstance that even a language so old and transparent as the Sanskrit has lost a great many verbal roots, and has frequently modified the original meaning of those still in existence. Nevertheless, they have the undeniable merit of having been the first to teach the method, which alone can lead to a right understanding of an important part of the Sanskrit vocabulary. It is almost incredible, that grammarians of two thousand years ago, without a knowledge of any other language but their own, should in several points of grammar, but more especially in that of derivation, have the advantage over many philologists of the present day, who are still inclined to look upon the oldest words of the Greek, Latin, and Teutonic languages, as *acyutpannāni prātipadikāni*, "crude forms without origin."

We have no direct tradition as to the author of the *sūtras*. They were composed before the time of *Pāṇini*, as they are referred to by him in two different passages of his grammar. The fact, however, that both *Yāska* and the author of the above quoted *kārikā* specify *Çakatāyana* as the grammarian who derived all nouns from verbs, speaks in favour of *Nāgoji's* conjecture that the authorship is to be attributed to *Çakatāyana*. Nor is this supposition entirely unsupported by the evidence of the *sūtras* themselves. In one place (II, 38) we are told that the people of the north used the word *kārshaka* for 'a husbandman'; in another (IV, 128), that they employed *kāri* in the meaning of 'an artisan'. This distinction refers to a period of the language, of which no mention is made

by any grammarian after *Pāṇini*. In another rule (III, 144) we find the name of *Cākravarmaṇa*, an old grammarian, who is only once more quoted, namely in *Pāṇini* VI, 1, 130. It is of some importance also, that the author of the *sūtras* considers *açman* (stone) and *bhuvana* (world) as Vaidic, whereas they are treated by *Pāṇini* as words of common occurrence.*) These facts, even when taken collectively, furnish no decisive evidence as to the authorship of the *sūtras*, but they show, at all events, that they were composed a considerable time before *Pāṇini*.

In *Vimala's Rūpamālā* — a Sanskrit grammar, arranged very much after the fashion of the *Kaumudis*, the only copy of which extant in Europe (East India House Libr. 1666) is dated A. D. 1381 — I find the statement that *Vararuci* is the author of the *uṇādisūtras*: उणादयो ब्रह्मस्तं ॥ संज्ञावियये स्युः ॥ ताभ्यामन्यत्रोणादयः ॥ संप्रदानापादानाभ्यामन्यस्मिन्नुच्चार्ये स्युः । लक्ष्मणानुसारेणोऽन्या **) अनुबन्धा उपादिषु । अहुलोक्या प्रसाध्यानि तेषु कार्यान्तराणि च । उपादिस्फुटीकरणाय अर्हृच्चिना पृथगेव सूत्राणि प्रणीतानि । तपथा । कृत्वापात्रिमिस्वदिसाध्यग्रूभ्य उण् ॥ This assertion, which makes *Vararuci* older than *Pāṇini*, has no claim to probability.

The *uṇādisūtras* have not been handed down to us in their original form. It was not the intention of the author to give a complete list of all the *uṇādi-*

*) *Çakata*, the name of *Çākaṭāyana's* family, is placed, in *sūtra* IV, 81, at the beginning of a *gaṇā*. This is perhaps accidental, but may be of some importance, if further proofs should be forthcoming.

**) MS. लक्ष्मणानुसारेणोऽन्या ।

words, but merely to collect the most important of them. Hence we frequently meet with the sentence: बहुलमन्यत्रापि "in various other words too", or अन्येषुऽपि दृश्यन्ते "the same suffixes are found in other words too". Very often he contented himself with pointing out a single specimen of words formed with a certain suffix, of which he had treated in preceding *sūtras* (*gaṇās*). Compare अच्चादयश्च, अच्चादयश्च, अलीकादयश्च, अच्चादयश्च, उल्कादयश्च, उल्कादयश्च; अग्निनादिय इत्री, etc. etc. He thereby left later grammarians at liberty to make their own additions, which they did to a great extent; but they were at the same time unscrupulous enough to add to the number of roots in several rules, to supply new *sūtras*, and to alter the form of the *anubandhas*, or indicatory letters. This accounts for some words appearing in the *sūtras*, which could hardly have formed a part of the Sanskrit vocabulary at the period we have assigned to their composition. Two words may serve as instances. In chapter III, we find the *sūtra* दीने नुद् च, by which the word *dināra*, "a dinār", is formed. This term, however, derived from the Latin *denarius*, was introduced into India at a comparatively recent date, and we are actually told that the above mentioned rule was wanting in two of the earlier commentaries. *Mihira* appears now in I, 52, but this name for "the sun", corrupted from the Persian *mihir*, was hardly known in Sanskrit before our era. Should we ever arrive at a critical knowledge of the Sanskrit vocabulary, — and a good foundation is being laid in the excellent Dictionary of Boehtlingk and Roth, — we shall be able to point

out several other words of equally late origin. But it would be hypercritical to call in doubt the antiquity of the *uṇādisūtras*, simply because they now contain some words of comparatively modern growth. Wherever we find, according to Ujjvaladatta's statement, that either a whole rule or part of one was wanting in earlier commentaries, we may safely conclude that it did not exist in the original treatise. Rules of this description are I, 9. 26. 57—63. 84. III, 25. 91. 101. 140. IV, 155. 185 (where *tirīṭa* is a later addition).

The author of the *sūtras* mentions in only a few instances the meaning of the words, the formation of which is given in his treatise. These are: *aksha*, *adhama*, *anna*, *aptas*, *abjas*, *ambhas*, *arjuna*, *arṇas*, *arbhaka*, *arcan*, *arças*, *avadya*, *avama*, *âgas*, *içvara*, *uru*, *enas*, *ojas*, *kādamba*, *kâri*, *kṛishṇa*, *canas*, *jaḡhana*, *nabhas*, *patanga*, *pâka*, *pâjas*, *pâthas*, *prīthuka*, *prahi*, *yaças*, *rahas*, *ripta*, *rekṇas*, *repha*, *lipta*, *carpas*, *çârikâ*, *çârnga*, *çiras*, *çepas*, *skandhas*. Taken as they mostly were from the literary language of his own time, he might expect that they would be universally known. As to words occurring only in the Vedas, — and of these he mentions comparatively few, — he could no doubt refer to special treatises. But in the course of time some branches of literature disappeared, a number of words became antiquated, and the tradition as to their meaning was either entirely lost or corrupted. When commentators arose to explain the *uṇādisūtras*, they found the greater part of the words contained in them still employed

in the literature of their age, or recorded in older dictionaries. But an unknown residuum remained, and to these, whenever tradition failed them, they were bold enough to assign quite arbitrary significations. By a reference to older writings, of which they had less knowledge than we possess at present, we are in many cases enabled to control them and to lay bare the absurdity of their inventions. Every page of the accompanying glossary contains a number of significations of which no trace is to be discovered in any department of Sanskrit literature that has come down to our times. These, as well as words which occur nowhere else but in the *uṇādisūtras*, ought to be received with extreme caution, and distinguished from those of good authority. Any lexicographer of the present day, who should neglect this, would deceive himself as much as others. Another fault of the commentators is, that they attribute to many *uṇādi*-words — sometimes in the face of an express warning on the part of the author of the *sūtras* — all the different shades of meaning which they only acquired by the gradual development of the Sanskrit. This must be carefully kept in mind, when we employ the Sanskrit vocabulary as one of the principal sources for tracing the different periods of Hindu literature.

The same want of critical discernment, of which we complain in the commentaries, manifests itself also in regard to the accentuation. The conciseness of the *sūtras* renders it frequently doubtful, whether a certain *anubandha*, or indicatory letter, is to be continued from one rule to those following immedi-

ately after, or not. We often find that grammarians differ on this point, or that, in such cases, the Vaidic accent does not agree with that specified by the commentators. The greatest mistake, however, in this respect, is, that they entirely misunderstood their author in one point. Wherever the *sūtras* contain *nipātās*, irregular forms, or *akṛitigaṇās*, lists of specimens, the intention of the author merely was to point out words of a similar formation, the derivation of which appeared to him obscure; not to attribute to them the same accent. By assuming the complete uniformity of such words, the commentators, in many cases, give them an evidently false accent. The last rule in the first chapter is one of the clearest examples. In the glossary I have endeavoured to indicate, as far as my resources allowed, all the instances in which the accent of the Vedas differs from that given by the grammarians. In fact, the only reliable source of information as to the accent is the text of the Vedas. To believe that, from the beginning of our era downwards, when the language spoken by the Brahmins had subsided into a dull, monotonous, uniform accentuation, the grammarians possessed an accurate knowledge of accent, and to use the accents, which they give, for comparative and other purposes, would be to take the shadow for the real substance.

The *uṇādisūtras* have been explained by many grammarians. Every Sanskrit grammar, whether following the system of *Pāṇini*, or not, contains a more or less accurate and copious chapter on the *uṇādis*. The oldest and best commentary in existence is that

of *Ujvaladatta*, now published for the first time. The age of the author is fixed by two dates. He very frequently quotes *Maheçvara's Viçvaprahāça*, a lexicon written A. D. 1111, and is in his turn mentioned by *Rāyamukuṭa*, who composed his commentary on *Amara* in 1431.*) If the quotation of the *Medinikara* in I, 101 be not a later addition by some copyist**), *Ujvaladatta* cannot have lived before the middle of the 13th century. He was well read in *Pāṇini* and his commentators, and quotes many lexicographers. Beside this, in order to establish the meanings of the *uṇādi*-words, he frequently gives extracts from those poets who were considered classical in his age. Additions to the sūtras, made either by his predecessors or himself, he generally introduces by the expression *bāhulakāt*, "the *uṇādi*-suffixes being applied variously, (we may consider the following words as belonging to the same class)". He often gives secondary derivatives (*taddhita*), formed from the *uṇādis*. These are for the most part taken from *Pāṇini*. The same thing, but to a still greater extent, is done by *Sāyaṇa* in the *Dhātuvṛitti*.

*) *Ujvaladatta* is mentioned by RM., Padmanābhadatta, Bhattoji, Bhānūji, and Bharata in his commentary on the *Bhāṭṭikāvya* VI, 41 (where the Calc. ed. reads उडलदत्त).

**) That additions of this kind have been occasionally made, is proved by an example of some importance. *Mallinātha* makes no mention of the *Medinikara* in any of his voluminous commentaries, but in the Calcutta edition (1815) of the *Śiçupāla* a quotation from that lexicographer is found in the commentary on II, 65. This quotation was doubtless inserted on the authority of some MSS., but is wanting in the Bodleian copy (WILSON 494).

Ujvaladatta cites the following books and authors.

A. Commentaries on the unādisūtras.

का चिदुपादिवृत्ति, I, 67. — का चिद्वृत्ति, I, 128. 130. III, 16. — *सपपाकवृत्ति, I, 158. *) — गोवर्धन, the author of the *Gaṇa-ratnamahodadhi*, likewise wrote a commentary on the *unādisūtras* **). II, 107. III, 40. IV, 20. 68. 117. 213. V, 19. — देववृत्ति by *Purushottamadeva*, II, 23. 49. III, 1. 28. 86. 91. 98. 101. 117. 140. IV, 109. V, 61. — *नग्वृत्ति, IV, 66. Comp. सपपाकवृत्ति. — पाचीनवृत्ति, II, 32. — *सतीवृत्ति, III, 25., and *सूतीवृत्ति, III, 140, one or other of which spellings is, of course, corrupt.

B. Grammarians.

अनुयास. See न्यास. — आपिशलि, I, 18. IV, 174. — इंदुमित्र, II, 84. He is quoted by *Viṭṭhalācārya*, and *Rāyamukūṭa* (RM.) on Am. I, 1, 3, 6. — उपाध्यायसर्वस्व, and sometimes simply सर्वस्व, *Introduction*, I, 78. 108. 113. 126. 151. 153. II, 25. 29. 80. 109. III, 2. 25. 47. 50. 92. 145. IV, 1. 30. 32. 41. 133. 155. 156. 166. 216. 236. — कातंत्र, the *Kātantra*-grammar, I, 158. — चंद्र, I, 95 (*Cāndraavyākaraṇa*). IV, 1 (*Cāndralingānuçāsana*). — *हान्मित्र, III, 70. — त्वादिय, I, 52. ***). त्रिनेंद्र, IV, 146. See न्यास. — दुर्घटे रक्षित, II, 57. III, 160. IV, 1. — धातुपारायण, धातुपारायणोप, पारायण, पारायणोप, I, 45. 133. 134. II, 7. III, 22. 53. 131. IV, 13. 57. 68. 102 (*apārāyaṇīya*). 111. 117. 158 (*apārāyaṇīya*). V, 19. Comp. Co-

*) An asterisk marks all those names which I have not hitherto met with elsewhere in the course of my reading.

**) Comp. गोवर्धनीयोपादिवृत्ति, RM. on Am. I, 1, 1, 55.

***) Colebrooke (in the *Misc. Ess.* II, 40) gives *Jayāditya* as a second name of *Vāmana*. Our passage, as well as the manner in which both names are quoted by other grammarians, induces me to doubt the correctness of this statement.

lebrooke Misc. Ess. II, 16. — धातुप्रदीप, धातुप्रदीपिका, a short commentary on the *Dhātupāṭha* by *Maitreya Rakshita*, *Introduction*, I, 67. 113. II, 112. IV, 81. 213. 214. 219. Comp. Westergaard, *Radices*, II. The author's name is formed in I, 38. — धातुप्रदीपटीका, *Introduction*, I, 82. II, 13. 75. III, 4. 62. IV, 15. — न्यास, *Jinendra's* commentary on the *Kāçikā*, *) *Introduction*, I, 10. 26. 64. 108. 114. 117. 153. II, 32. 79. 84. 85. 116. III, 89. 138. IV, 124. 125. 177. 184. 188. 218. *Rakshita's* commentary on the *Nyāsa* was called ऋन्यास (*Introduction*, and I, 151), and the two combined probably formed the महान्यास, cited in IV, 93. **) Comp. रञ्जित. — पाणिनि. — फिट्टसूत्र, III, 59. — भागवृत्ति, *Introduction*, I, 156. II, 58. 68. 109 (quotes *Māgha*). IV, 35. 41. 158. V, 19. See वृत्ति. — भाष्य, *Patanjali's Mahābhāṣya*, *Introduction*, II, 23. III, 50. 89. 123. IV, 20. 119. 138. 174. 188. — भाष्यटीका, II, 39. — भोतदेवशब्दानुशासन, I, 92. ***) — रञ्जित, *Introduction*, I, 26. 106. 113. II, 12. 39. 57. 90. III, 160. IV, 1. 2. 51. 142. 177. 200. See दुर्घट and न्यास. — रामदास, V, 52. — वररुचिलिंगकारिका, II, 109. *Vararuci* wrote a short treatise on gender, with the title: *Lingaviçeshavidhis*. His *Prākṛit-grammar* is quoted in I, 108. — वामन, the author of the *Kāçikā* (comp. IV, 117), I, 52. His book is generally cited by the name of वृत्ति, *Introduction*, I, 37. 55. 82. 104. 128. II, 20. 58. 120. III, 27. IV, 81. 149. 193. In some of these passages, however, *vṛitti* seems to be an abbreviation of *Bhāgavṛitti*.

*) Comp. *Jinendranyaśa* in the *Kāvyakāmadhenu*.

**) A book called *Nyāśoddyota* is frequently mentioned.

***) Comp. इल्ललास्तारका इल्ललो ऽसुर इत्युपादी भोतदेवो व्याकरोत् । *Kāçikāsvāmin* on *Am. I*, 1, 2, 25.

C. Lexicographers.

*अचलकोष III,68. A lexicon which is quite unknown to us. *) — अतयकोष, II,75, etc.— अमरः. — अमरटीका, I,24. 108. II,4. III,6. IV,125.— अमरदत्त, IV,85.— अमरमाला, III, 43 (*Nānārthāmaramāla*). IV,181.188. V,28.— अरुणदत्त, III,159. IV,117.184. — *आचार्यकोष, III,114. — उपलिनीकोष, I,3.7.125. III,157. IV,188. — कलिंग, *Introduction*, I,68. II,32.75. III,126. IV,62. V,48. According to Colebrooke, *Misc. Ess.* II,54, he was a commentator on Amara. — *गोपालित, III,22. IV,1 (*Gopālito Vātapālitas*). *Gopālita* is perhaps a corruption of *Vopālita*. — चंद्र, probably in some passages an abbreviation of *Haṭṭacandra*. I,41.90.123.129. II,57.99.103. III,62.141 (*Candraeyā-khyāna*). IV,20. V,15. — चंद्रगोमिन्, IV,78.107.184. — त्रिकांडशेख, I,1, etc. — दामोदर, I,28. — द्वित्रयकोष, I,44.47. V,35. — धर्षिकोष, I,1, etc. — नाममाला, II,94. — *पशुपति, IV,179. **) — पुरुषोत्तमदेव, see त्रिकांडशेख and हारावली. — भागुरि, I,113. II,57. III,132. — मेदिनीकर, I,101. — रत्नकोष, I,151. II,40. रत्नमालाकोष I,3. उन्नरत्न, III,38. IV,219. — रत्नदेवकोष, I,42. II,27. IV,52.138.188. — रत्नकोष I,82.151. IV,70.110.117.188. V,6. — रत्नशेखर III,76. — रूद्रकोष, II, 84.111. IV,144.158. — रूपमंत्रो, I,95. II,57. — रूपतूताकर, II,108. IV,30. — वरहचिकोष, I,11.37. — वर्षादेशना, or for

*) *Acala* is mentioned as a writer of poetry, and is praised in the following stanza as one of the best poets: कविरमलः कविरचलः कविरभिनंदश्च कालिदासश्च। अन्ये कवयः कवयः चापलमात्रं परं दधति ॥ With regard to the spelling of *koṣha*, I have received कोष into the text, because the manuscript writes so in the majority of cases, but, from an etymological point of view, I consider कोष to be the correct way of spelling the word.

**) *Abhirāmapaṣupati* is mentioned as a poet.

shortness' sake देप्रना, *Introduction*, I,108.113. II, 13. III,43. IV,64.139.200. — वषाविवेक, I,2.39.47.92.96 (cites *Kavirāja*). II,7.15. IV,2.15.56.81.117.121.144.179.188. 201.V,43. — वाचस्पतिकोष, III,22. IV,129.233. — वातपालित, see गोपालित. — विक्रमादित्यकोष, I,95.96. II,15. III,83.126. IV,16.56.75.139. — विश्वप्रकाश by *Maheçvara*. — वोपालित, IV,56.78. — व्याडि, I,151. — शब्दतरंगिणी, I,123. — शब्दार्णव, I,2.150. II,7.13.99.103.119. III,92 117.134 IV,38.41.124. 138.188. V,57. — शाश्वत, I,114, etc. — संसारावर्त, I,9.48. — सुभूतिचंद्र, or सुभूति, *Introduction*, I,28. II,10.85.111. III, 42. IV,1.12.52.200. V,70. He was one of the earlier commentators on the *Amarakosha*. — सोमनंदिन, *Introduction*. *) — दृष्टचंद्र, another commentator on *Amara*, *Introduction*, I,3.19.42. IV,101.158. V,3. — ह्लासुध, I,46. — हारावलीकोष, I,17., etc.

D. Poets and miscellaneous writers.

शमिन्द I, 2 (*Vindhyavarṇana*). 48. II,103. IV,117. — *कञ्चिदाप्तः (?), IV,188. — कविराज, quoted by the *Varnaviveka*, I,96. — कादंबरी by *Vāṇa*, I,158. III,7. — कामदक, IV,75. — कालिदास. Ujjvaladatta quotes the *Raghuvāṇça*, *Kumārasambhava*, and *Meḡhadūta*. — कीचकवध, an artificial poem, often cited by other grammarians, I,117. IV,102. — कुमारिल, I,11. — गणरामायणकाव्य, the *Rāmāyaṇa* in prose, IV,139. — *गोपदंत, IV,16. — गोवैयक, II,109. — गोभट्ट. See the note on II,90. — चंडीमाहात्म्य, II,58. — चरक, IV,188. — चाणक्यशतक, III,14. The same passage occurs in the *Brahmavaivartapurāṇa*, II,56,22: सर्वत्रप्रधानं च स्वीरत्नं दुष्कुलादपि. — चिकित्साशास्त्र, II,109. — ज्ञानकीर्तण, III,

*) He is several times quoted by RM.

73. — ज्योतिष, III,86. IV,188. See बराह्. — द्रप्यंतीकाव्य by *Trivikramabhaṭṭa*, I,55. — दारिद्र्यवर्णन, III,79.137. — *द्रव्यगुण, a medical work, III,79. — ध्रुवंतरि, I,7. — नागार्जुन, IV,121. — बालरामायण, I,3. IV,138.171. — श्रुतचरित. See the note on I,156. — भट्टिकाव्य, I,1., etc. — भद्रभूति, *Mālatimādhava*, I,108. IV,18. — भारवि, *Kirātārjunīya*, I, 95., etc. — मतिनिर्णय, an artificial poem, I,41. *) — महाभारत or व्यास. — महिमः स्तत्र, I,48.99. — गद्य, *Çiçupālavadhā*, I,3., etc. — सुरारि, *Anarghyarāghava*, IV,171.V,19. — बराह्मिहिर, III,86. IV,188. V,8. Comp. ज्योतिष. — वासवदत्ता by *Subandhu*, I,28., etc. — वासवदत्ताटोका, IV,111. — विदग्धमुल्लमंडन by *Dharmadāsa*, I,108. III, 49. — विदेहाश्रिय, IV,195. — *विनीतकीर्ति, II,58. — विष्णुपुराण, III,6.39. — वृंदावन, I,28.121.II,78. — वृहत्कथा, I,11. — वैप, वैपकशास्त्र, I,42. III,79. — शबरस्वामिन्, IV,117. — शृंगारतिलक, III, 47. — *सामरंदिन्, IV,121. — सुबंधु. See *Vāsavadattā*. — *सुवर्णरेख, III,136. — सूर्यशतक by *Mayūra*, IV,51.213.233. — हरत्रिलास, II,28. — हितोपदेश, III,90.

It is scarcely probable that *Ujjevaladatta* had read all these books, or even that they were all still in existence in his time. It is a common practice among Indian grammarians and commentators to borrow quotations from their predecessors without acknowledging the source from which they were taken.

We see this clearly in the case of *Bhaṭṭoji*, who has treated briefly of the *uṇādisātras* in the *Siddhāntakaumudī*, following *Ujjevaladatta* in the main, but making additions of his own. **) In the *Praudhamā-*

*) Also quoted by RM. on Amara I, 1, 1, 38.

**) The chapter on the *uṇādis* in the Calcutta edition of the *Siddhāntakaumudī* abounds in errors of the worst description. Besides

noramā he repeats most of the quotations from *Ujjealadatta*, and these works have consequently proved of some service in the emendation of our text. *Bhaṭṭoji* has one advantage over *Ujjealadatta*; he possessed a good knowledge of the Vedas, and was consequently able to point out errors in the accentuation, and to show that the meanings assigned to words occurring only in the Vedas did not agree with the explanations given by *Sāyaṇa*. He frequently quotes the *Daçapādi*, an unknown commentary on the *uṇādi-sūtras*.

Padmanābhadatta, the author of the *Supadmavyākaraṇa* and of the *Bhūriprayogakoṣha*, is older than *Bhaṭṭoji*. In a supplement to his grammar he gives a collection of *uṇādi*-words. The system he follows is peculiar. His treatise is divided into two chapters. The first contains the suffixes that end in a vowel, beginning with *u*, *ū*, and proceeding with *a*, *ā*, and the other vowels in succession. In the second chapter he treats, in alphabetical order, of the suffixes that end in a consonant, giving first the monosyllabic, and then the polysyllabic suffixes. Those that end in *ka*, for instance, are arranged as follows: *ka*, *aka*, *ika*, *aku*, *ānaka*, *tika*, *taka*, *āka*, *ika*, *uka*, *ūka*. The same plan is more or less consistently adhered to

many other faults, *sūtras* are often given as commentary, and the commentary turned in *sūtras*. It is a matter of regret, that Professor Boehlingk, in his otherwise valuable edition, thought fit to reprint this treatise without the help of manuscripts. Compare 'Die Unādi-affixe. Herausgegeben und mit Anmerkungen und verschiedenen Indices versehen von Otto Boehlingk. St. Petersburg 1844.'

with all the other consonants. The *sūtras* are of *Padmanābhadata's* own composition. In the explanation of the *uṇādi*-words he generally follows *Ujjevaladatta*, whom he acknowledges as one of his authorities in the *Bhāriprayoga*.

Rāmaçarman, a grammarian of the school of *Vo-padeva*, has collected the *uṇādis* in the form of a vocabulary, written in verse, and composed, I believe, at the end of the 17th, or the beginning of the 18th century. In the first part he gives the words ending in *a*, *aka*, *anga*, *aṭa*, *aṭha*, *anta*, *atha*, *ana*, *apa*, *amba*, *abha*, *ama*, *aya*, *ara*, *atra*, *ala*, *aça*, *asa*, *ati*; then those ending in a consonant with a preceding vowel; words in *â*, *âka*, *ânaka*, etc., *i*, *u*, etc. The second part contains the words ending in a consonant and vowel, but in which the suffix is not preceded by a vowel. This is the *Uṇādikosha*, mentioned by Professor Wilson in his Sanskrit Dictionary (first ed. p. XXXIX), and frequently quoted in the *Çabdakalpadrūma* of *Rādhākānta*. The first verse may serve as a specimen:

त्रिपु भयानके घोरे त्रंघांयूयुपरिभागके ।

स्वावन्त्यां धीवरे तु स्याद्दाशो दासस्तु धीवरे ॥

Rāmaçarman's compilation is very inaccurate, and in every respect unreliable.

The present edition of *Ujjevaladatta* has been prepared from a manuscript belonging to the Library of the East India House (No. 2375), copied in 1706. Though beautifully written, it is full of mistakes. Most of the faults have been corrected by referring to printed and unprinted sources, and verifying, as far

as it was possible, the quotations from grammatical and other writers. A few passages, however, were too corrupt to admit of emendation. These are commonly pointed out in the *Notes*, in which the readings of the manuscript are carefully indicated. Should another copy of *Ujjealadatta* be ever brought to Europe, it will be easy to remove those faults which still remain in the text, or which have escaped the attention of the Editor.

In the *Glossary*, an asterisk marks all those words which are not expressly formed in the *sūtras*. The *Appendix*, it is hoped, will prove of some value to those who take an interest in comparative philology.

T. A.

Oxford, Sept. 7, 1858.

ओं

। श्रीगणेशाय नमः ।

हेरंबमीश्वरं वाचं नमस्कृत्य पदं गुरोः ।
श्रीमदुल्लवसदत्रेण क्रियते वृत्तिहृत्तमा ॥ १ ॥
वृत्तिं न्यासमनुन्यासं रक्षितं भागवृत्तिकां ।
भाष्यं धातुप्रदीपं च तद्दृष्टीकां वर्णादेशनां ॥ २ ॥
उपाध्यायस्य सर्वस्वं सुभूतिं सोमनादिनं ।
कलिंगहट्टचंद्रादीन् समीक्ष्यैवा कृतिर्मम ॥ ३ ॥
उपादिवृत्तयो ऽनेका भूरिभिः सूरिभिः कृताः ।
तास्त्रिदशानि विपर्यस्ताः सूत्रशब्दार्थधातवः ॥ ४ ॥
ता एवाथ समालोच्य ग्रंथानन्यांश्च विस्तरात् ।
सर्वतः सारमाकृष्य मया वृत्तिर्विच्यते ॥ ५ ॥
निब्रूय लिखितं सत्यं सत्तनैः सुविचारितं ।
नमस्कुर्यः खला गुणान्सूक्तोमत्र करिष्यथ ॥ ६ ॥
यो ऽमूं वृत्तिं समालोच्य स्वपीठप्रसमीहया ।
मन्नामाच्छादनं कुर्यात्सुकृतं तस्य नश्यति ॥ ७ ॥
प्रत्यक्षानां च धातूनामागमादेशयोस्तथा ।
व्यक्तमेवानुर्बधानां फलं नोदीरितं ततः ॥ ८ ॥

प्रत्ययः । परञ्च । आपुदात्रञ्च । अनुदात्री सुप्पिती । पां ३. १. १—४. ।
धातोः । तत्रोपपदं सप्तमीस्यं । कृदतिङ् । वासत्रपो ऽस्त्रियां । पां ३. १. २०
११—१४. । वर्तमाने लट् । पां ३. २. १२३. । पुवः संज्ञायां । पां ३. २.
१८५. । उपादयो बहुलं । भूते ऽपि दृश्यन्ते । भविष्यति गम्यादयः । पां ३.
३. १—३. । कर्तरि कृत् । पां ३. ४. ६७. । दाश्रमोघो संप्रदाने । भीमादयो
ऽपादाने । ताभ्यामन्यत्रोपादयः । पां ३. ४. ७३—७५. ॥

एषा सप्तदशसूत्र्या पंचमपादपरिसमाप्तेरनुवर्तते । ततो वक्ष्यमाणाः
सपादशतत्रयमुपादायः प्रत्ययाः साधवो भवन्ति । तान्वक्तुकामो ऽहमस्मि ॥

कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उष् ॥१॥

- उकृञ् कर्पो। वा गतिगंधनयोः। पा पाने। त्रि अभिभवे। उमिञ् प्रक्षेपयो।
 ५ ध्वद आस्वादने। साध संसिद्धौ। अश्रु व्याप्तौ ॥ एभ्यो ऽदधातुभ्य उपाप्रत्ययः स्यात्।
 करोतीति कारुः। प्रसिद्धो ऽसौ क्रियाशब्दः शिल्लिन्यपि च वर्तते। तथा च
 धर्षाकोशः। कारुः शिल्लिनि कारुके। राघवस्य ततः कार्यं कारुर्वानरपुंगवः।
 सर्ववानरसेनानामाश्रवागमनमादिशत्। ७. २८.। इति भट्टिः। स्त्रियामुक्तं। कारुः
 स्त्री ॥ वतीति वायुर्वातः। वातो युक् चिपकृतोः। पा^० ७. ३. ३३.। इति
 १० युक्। उभयत्र वायोः प्रतिषेधो वक्तव्यः। पा^० ६. ३. २६. १.। इति देवतादंढ्रे च।
 पा^० ६. ३. २६.। इत्यानङ् न भवति। वायुनी। अग्निवायू। पितृत्वेनौषधमिति
 पायुर्गुदस्थानं। गुदे त्वपानं पायुर्नेत्यमरः॥ त्रयत्वभिभवति रोगानिति ज्ञायुरौ-
 षधं वैषो ऽपि ॥ मिनोति प्रक्षिपति देह उष्मापामिति मायुः पित्तं। मायुः
 पित्तं कफः श्लेष्मेत्यमरः। गोपूर्वात् गो वाचं विकृतां मिनोति प्रक्षिपतीति
 १५ गोमायुः शृगालः ॥ स्वपत इति स्वाटु मिष्टं। त्रिलिंगः। शीघ्रद्रव्ये ऽसत्त्वे
 क्लीबं। क्लीबे शीघ्रापसत्त्वे स्यात्। १. १. १. ६३.। इत्यमरस्त्रिलिंगे। पृष्वादिभ्य
 इमन्निच्। पा^० ५. १. १२२.। स्वादिमा। स्त्रियां डीप्। स्वाद्द्वीत्यपि ॥ साधोति
 परकार्यमिति साधुः सतनः। स्त्रियां व्रोतो गुणावचनात्। पा^० ४. १. ४४.।
 इति डीप्। साध्वी सती पतिव्रता। अम^० २. ६. १. ६.। पृष्वादिस्वात्साधिमा ॥
 २० अश्रुत इत्याशु शीघ्रं धान्यस्य च नाम। पृष्वादिस्वादाशिमा। धान्यवा-
 चित्वे पुंसि। आशुर्व्रीहिः पाटलः। अम^० २. १. १५. ॥ अहुलवचनात्
 रह त्यागे। षणा शोचे। कक लील्ये। हल विलेखने। वस नि-
 वासे। एभ्यो ऽप्युष् भवति ॥ गृहीत्वा रहति त्यजति चंद्रमिति राहुः
 स्वर्भानुः ॥ स्नात्यंगमिति स्नायुः शरीरबंधः। स्नायुः स्त्री वसुसा स्मृत-
 २५ त्यमरः ॥ कथ्यते ऽनेनेति काकुः। काकुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्या-
 दिभिर्भुनेरित्यमरः ॥ हल्यते ऽनेनेति ह्यलुर्दतः ॥ सर्वो ऽत्र वसति सर्वत्रा-
 सो वसति। अत्रार्थे वासुः। वासुश्चासौ देवश्चेति वासुदेवः। तथा च स्मृतिः।
 सर्वत्रासौ समस्तं च वसत्यत्रेति वै वतः। ततो ऽसौ वासुदेवेति विद्वक्तिः
 परिगीयते ॥ १ ॥ सर्वत्रासौ वसत्यात्मरूपेण विश्वंभर्त्वादिति वासुः। वासुर्ना-

रायपापुनर्वसुविश्वत्रयाः । १.१.२१.। इति त्रिकांशोपे । वसुदेवस्यापत्यमि-
त्यस्मिन्नर्थे ऋष्यंधकवृषिणाकुरुभ्यश्च । पा० ४.१.११४.। इत्यपि कृते वासुदेव
इत्यपि व्युत्पन्नंतरं ॥

ह्रस्वीणः ॥ २ ॥

इष्वा गतो ॥ अस्मादुपप्रत्ययः स्याच्छ्रुत्सि विषये । एतीत्यायुः । आयुर्ज्ञो- ५
व्रितकालो ना स्यादिति क्षत्रियवर्गे ऽमरः । व्युत्पन्नवचनाज्ञापयामपि प्रयु-
ज्यते । ङटा आयुरस्येति समासे ङटायुः पत्तिराजः । ङटायुः स्याद्विहमेदो
ङटायुरहृषाद्यत्र इति शब्दार्थाद्यः । मा वधिष्ठा ङटायुं मां । ६.४१.। इति
भट्टितः । वायुना ङगदायुनेति वर्षाविवेकः । तटी विंध्यस्यान्नेरभजत ङटायोः
प्रथमत्र इति विंध्यवर्षाने ऽभिर्नदः । एतेर्षिञ्च । २.११८.। इत्युत्प्रत्यये सक्ता- १०
रांतो ऽप्यायुःशब्दो भवति ॥

दृसनित्तिनिचरिचटिभ्यो जुष् ॥ ३ ॥

दृ विदारपो । षणु दाने । ज्ञन ज्ञने । चर गती । चट भेदने ॥
एभ्यो जुष् स्यात् । दीर्यत इति दाह क्रीवे काष्ठं । अर्धचादिः । देवदाहः
पुंसि । अमुं पुरः पश्यसि देवदाहं । २. ३६.। इति रघुः । नपुंसके दाह । दा- १५
हणी । दात्रपि । काष्ठं दार्विधनं त्वेध इत्यमरः ॥ सनोति सनुते वा । सानुः
पर्वतैकदेशः । सानुः श्रमे द्युधे मार्गे वात्यायां पल्लवे सने । नांतं ११.।
इति विश्वः । पर्वतैकदेशे स्रुः प्रस्थः सानुरस्त्रियामिति क्लृ चित् ॥ ज्ञायते
ज्ञनयंति वा । ज्ञानुर्ज्ञोषरिभागः । क्रीवे ज्ञानु । ज्ञानुनी । ज्ञानुनि । ज्ञानुहृष-
र्वाङ्गीवदस्त्रियामित्यमरः । प्रसंभयां ज्ञानुनोत्तुः । पा० ५.४.१२१.। प्रसुः प्रग- २०
तज्ञानुकः संतुः संहृतज्ञानुक इत्यमरः । उर्ध्वादिभाषा । पा० ५.४. १३०.।
उर्ध्वतुर्ध्वज्ञानुः स्यात् । ह्यनुसंधकग्रक्षां ज्ञान्वित्वत्र ज्ञनिवध्योश्च । पा० ७.३.३५.।
इत्यनेन वृत्तिप्रतिषेधो मा भूत् ॥ चरति चक्षुरादिव्यति चारु शोभनं ॥
चाटु प्रियं वाक्यं । चाटुर्नरि प्रियोक्तिः स्यादिति रत्नमालाकोशः । चकर च
बहुचाटुर्नोदयोषिहदस्य । ११. ३१.। इति माघः । माघे नपुंसकमपि दर्शितं । २५
चाटु चाकृतकसंभ्रममासां कर्मणात्वयामनुमपोयु । १०. ३०.। चाटुः पिचिडे च
नुनी चाटुरालापे तत्साममित्युत्पलिनीकोशः । मृगव्यादित्वात्कुप्रत्यये चट्टवि-
त्यपि भवति । चटु चाटु प्रियं वाक्यमिति हट्टचंद्रः । वसनेनोदस्यमानो रचित-
तचटुशतं मोचितः स्वर्गिर्वैरिति द्यालरामायणं च ॥

एषा सप्तदशसूत्र्या पंचमपादपरिसमाप्तेरनुवर्तते । ततो वक्ष्यमाणाः
सपादशतत्रयमुपादायः प्रत्ययाः साधवो भवन्ति । तान्वक्तुकामो ऽहमस्मि ॥

कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् ॥१॥

- उकृञ् कर्पो। वा गतिगंधनयोः। पा पाने। त्रि श्रभिभवे। उमिञ् प्रक्षेपयो।
 ५ ध्वद् आस्वाद्ने। साध संसिठौ। अञ् व्याप्तौ ॥ एभ्योऽदधातुभ्य उणप्रत्ययः स्यात्।
 करोतीति काहूः। प्रसिठो ऽसौ क्रियाप्रभृदः शिलिपन्यपि च वर्तते। तथा च
 धर्षाकोशः। काहूः शिलिपनि कार्के। राघवस्य ततः कार्ये कार्ह्वानरपुंगवः।
 सर्ववानरसेनानामाश्रवागमनमादिशत्। ७. २८.। इति भट्टिः। स्त्रियामुंत्तः। कात्रः
 स्त्री ॥ वातीति वायुर्वातः। आतो युक् चिपकृतोः। पा^० ७. ३. ३३.। इति
 १० युक्। उभयत्र वायोः प्रतिषेधो वक्तव्यः। पा^० ६. ३. २६. १.। इति देवताहंदे च।
 पा^० ६. ३. २६.। इत्यनङ् न भवति। वायुर्गनी। अग्निवायू। पितृव्येनीषधमिति
 पायुर्गुदस्वानं। गुदं त्वपानं पायुर्नेत्यमरः ॥ इत्यग्निभवति रोगानिति श्रायुरी-
 षधं वैपो ऽपि ॥ मिनोति प्रक्षिपति देह उष्मापामिति मायुः पितृं। मायुः
 पितृं कफः श्लेष्मेत्यमरः। गोपूर्वात् गं वाचं विकृतां मिनोति प्रक्षिपतीति
 १५ गोमायुः शृगालः ॥ स्वपत इति स्वाद् मिष्टं। त्रिलिंगः। शीघ्रद्रव्ये ऽसख्ये
 क्लीवं। क्लीवे शीघ्रापसख्ये स्यात्। १. १. १. ६३.। इत्यमरस्त्रिलिंगे। पृष्वादिभ्य
 र्मनिच्। पा^० ५. १. १२२.। स्वादिमा। स्त्रियां डीप्। स्वाद्दोत्यपि ॥ साधोति
 परकार्यमिति साधुः सज्जनः। स्त्रियां व्रोतो गुपावचनात्। पा^० ४. १. ४४.।
 इति डीप्। साध्वी सती पतिव्रता। अम^० २. ६. १. ६.। पृष्वादिन्वास्ताधिमा ॥
 २० अश्रुत इत्याशु शीघ्रं धान्यस्य च नाम। पृष्वादिन्वादाशिमा। धान्यवा-
 चित्वे पुंसि। आश्रुर्वीहिः पाटलः। अम^० २. ३. १५. ॥ बहुलवचनात्
 र्ह त्यागे। ष्पा शीघ्रे। कक लील्ये। हल विलेखने। वस नि-
 वासे। एभ्यो ऽप्युण् भवति ॥ गृहीत्वा र्हति त्यजति चंद्रमिति राहुः
 स्वर्भानुः ॥ स्यात्वंगमिति श्रायुः शरीरबंधः। श्रायुः स्त्री वसुसा स्मृते-
 २५ त्यमरः ॥ कथ्यते ऽनेनेति काकुः। काकुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्या-
 दिभिर्धुनेरित्यमरः ॥ हल्यते ऽनेनेति हालुर्दतः ॥ सर्वो ऽत्र वसति सर्वत्रा-
 सौ वसति। अत्रार्थे वासुः। वासुश्चासौ देवश्चेति वासुदेवः। तथा च स्मृतिः।
 सर्वत्रासौ रामस्तं च वसत्यत्रेति वै यतः। ततो ऽसौ वासुदेवेति विद्वक्तिः
 परिगीयते ॥ १ ॥ सर्वत्रासौ वसत्यात्मत्रयेणा विश्वंभर्त्वादिनि वासुः। वासुर्ना-

रावपापुनर्वसुविष्वज्जपाः । १.१.२१. इति त्रिकांशशेषे । वसुदेवस्यापत्यमि-
त्यस्मिन्नर्थं ऋष्यंधकवृष्णिपाकुहभ्यश्च । पा० ४.१.११४. इत्यपि कृते वासुदेव
इत्यपि व्युत्पत्त्यंतरं ॥

हृंदसीणः ॥ २ ॥

इण् गतो ॥ अस्मादुपप्रत्ययः स्याच्छृंदसि विषये । एतीत्यायुः । आयुर्गो- ५
जितकालो ना स्यादिति क्षत्रियवर्गे ऽमरः । व्युल्लवचनाज्ञापयामपि प्रयु-
ष्यते । ङटा आयुरस्येति समासे ङटायुः पक्षिराजः । ङटायुः स्याद्विह्वेदो
ङटायुरहृणायज्ञ इति शब्दार्थावः । मा वधिष्ठा ङटायुं मां । ६. ४१. इति
भट्टिः । वायुना ङगदायुनेति वर्णाविवेकः । तटी विंध्यस्याद्भ्रमत ङटायोः
प्रथमत इति विंध्यवर्णने ऽभिर्नदः । एतेर्पाञ्च । २. ११८. इत्युत्प्रत्यये सका- १०
रांतो ऽप्यायुःशब्दो भवति ॥

दृसनित्तनिचरिचटिभ्यो जुण् ॥ ३ ॥

दृ विदारपो । षणु दाने । ज्ञन ज्ञनेने । चर गतो । चट भेदने ॥
एभ्यो जुण् स्यात् । दीर्यत इति दाह क्लीबे काष्ठं । अर्धर्चादिः । देवदाहः
पुंसि । अमुं पुरः पश्यसि देवदाहं । २. ३६. इति रघुः । नपुंसके दाह । दा- १५
हणी । दाहणि । काष्ठं दार्विधनं त्वेध इत्यमरः ॥ सनोति सनुते वा । सानुः
पर्वतैकदेशः । सानुः शृगे व्युधे मार्गे वात्यायां पल्लवे घने । नांतं ११. ।
इति विश्वः । पर्वतैकदेशे सूः प्रत्ययः सानुरस्त्रियामिति क्लृ चित् ॥ शायते
ज्ञयति वा । ज्ञानुर्ज्ञोपरिभागः । क्लीबे ज्ञानु । ज्ञानुनी । ज्ञानुनि । ज्ञानुरूप-
वाञ्छीवदस्त्रियामित्यमरः । प्रसंभ्यां ज्ञानुनोर्तुः । पा० ५. ४. १२१. । प्रतुः प्रग- २०
तज्ञानुकः संतुः संहतज्ञानुक इत्यमरः । उर्ध्वादिभाषा । पा० ५. ४. १३०. ।
उर्ध्वस्तुर्ध्वज्ञानुः स्यात् । इयनुद्यंधकग्रह्णां ज्ञान्वित्यत्र ज्ञनिवध्योश्च । पा० ७. ३. ३५. ।
इत्यनेन वृत्तिप्रतिषेधो मा भूत् ॥ चरति चक्षुरादिविति चाह शोभनं ॥
चाटु प्रियं वाक्यं । चाटुर्नरि प्रियोक्तिः स्यादिति रत्नमालाकोशः । चकर च
बहुचाटुर्नरीहयोविद्वदस्य । ११. ३१. । इति माघः । माघे नपुंसकमपि दर्जितं । २५
चाटु चाकृतकर्तृभ्रममासां कार्मणात्वमामनुमपोपु । १०. ३०. । चाटुः पिचिंटे च
नुतो चाटुरालापे तत्सममित्युत्पलिनीकोशः । मृगव्यादित्वात्कुप्रत्यये चट्वि-
त्यपि भवति । चटु चाटु प्रियं वाक्यमिति हट्टचंद्रः । वत्सेनोदस्यमानो रचि-
तचटुप्रतं मोक्षितः स्वर्गिकोर्ति द्यालरामायणं च ॥

किंजरयोः श्रिणाः ॥ ४ ॥

शृ हिंसायां । इण् गती ॥ आभ्यां किंजरादित्यनयोहूपपदयोर्वयासंस्थं
 जुष् स्यात् । किं शृणातीति किंजराहः शर्रो धान्यशूकं च । किंजराहः सस्य-
 शूकं स्यात्किंजराह्विंशिलो मतः । धर्षिणि ॥ शरामेतीति शर्रायुर्गर्भाशयः ।
 ५ गर्भाशयो शरस्युः स्यादित्यमरः ॥

त्रो रश्च लः ॥ ५ ॥

तृ पूर्ववत्तर्षायोः ॥ अतो जुष् स्याद्रेफस्य च लत्वं । तर्त्यनेन वर्णा
 इति तालु वदनेकदेशः । तालु क्लीबे मुञ्जोपरिभागः । परिशुष्कतालवः ।
 तालु । तालुनी । तालूनि । तालु काकुदमित्यमरः । शरीरावयवत्रापत् । पां
 १० ५.१.६. । तालव्यं । तृसन्वादिमूत्रे तलिग्रहणो कर्तव्ये सूत्रमिदमन्यतो ऽप्य-
 कारांताद्वावार्थं ॥ ब्याहुलकाद् गती । भू भर्त्सने । शृ हिंसायां । मृ
 प्रापात्यागे ॥ एभ्यो ऽपि जुष् भवति रेफस्य लत्वं च । बालुर्घटी भक्ष्यद्रव्यं
 च ॥ भृषाति भर्त्सयति रोगानिति भालुरादिरयः ॥ शालुः कषायद्रव्यं ॥
 मालुः पत्रलता ॥

१५ कृके वचः कश्च ॥ ६ ॥

वच परिभाषयो ॥ अस्मात्कृकशब्द उपपदे जुष् कश्चांतादेशः । मलता-
 लुकंठनाभयः कृकशब्दाद्याः । कृकेन मलेन वक्षीति कृकवाकुकः । कृकवाकुकः
 कुक्कुटे स्यात्कृकलासमयूरयोः ॥

भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्त्रिभ्य उः ॥ ७ ॥

२० भृञ् भर्षो । मृञ् प्रापात्यागे । शीञ् स्वप्ने । तृ प्रवन्नतर्षायोः । चर्
 गती । त्सर् इन्द्रगती । तनु विस्तारे । धन धान्ये । दुमिञ् प्रक्षेपणे । टुमस्तो
 शुठी ॥ एभ्यो दशधातुभ्य उः स्यात् । भर्ति त्रिभर्ति वेति भर्ः स्वामी ॥
 मिर्यति भृतान्यस्मिन्निति महर्निर्जलो देशः । महः पर्वतधन्वनो रेफाति ऽमरः ॥
 श्रयनशीलः शयुरजगमरः । शयुर्वाहसो ऽजगमरः स्यात् ॥ तर्ति नरकमनेन रो-
 २५ पका इति तर्ह्वृक्षः ॥ चर्हर्मत्रपूतः पाकः ॥ त्सर्हः सदादिमुष्टिः स्यात् ॥ तन्यते
 कर्मपाशो ऽनेयेति तनुः शरीरं स्थल्पं च । स्त्रिभ्यां मूर्च्छिस्तनुस्तनूरित्यमरः ।

पृष्ठादिस्वात्रनिमा ॥ धन्यते हन्यते ऽनेनेति धनुः शास्त्रं । धनुना च धनुर्विदुः ।
 शब्दभेद. १. २४. । इति विश्वप्रकाशः । धनुर्वशविशुद्धो ऽपि निगुर्पाः किं
 कर्ष्यतीति धान्खंतरं ॥ सु शब्दं यिनोति प्रक्षिपतीति मयुः किंनरः । किंनरः
 किंपुरुषस्तुरंगवदन्तो मयुरित्यमरः । ब्राह्मलकादत्र मीनातिमिनोतिदीर्घं ल्यपि
 च । पा^० ६. १. ५०. । इत्यात्वं न भवति ॥ भक्षार्थं पानीये मत्ततीति मदुः पा- ५
 नीयकाकिकाभिधः पक्षी । न्यंकादित्वात्तकारस्य गकारः । कलां तण् कश्चि ।
 पा^० ८. ४ ५३. । इति सस्य दः ॥ ब्राह्मलकात् गटि वदनैकदेशे । अतो
 ऽप्युः स्यात् । तस्य च पक्षे दीर्घत्वं । गंडुर्गंडुरूपधानं तैलं वा ॥ क्वचित्प-
 वृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्दिभाषा क्वचिदन्यदेव । विधेर्विधानं बहधा समीक्ष्य
 चतुर्विधं ब्राह्मलकं वदंति । पा^० २. १. ३२. १. ॥ गंडुर्गंडुश्च दृश्यत इत्युपलि- १०
 नीकोशः ॥

अपाश्च ॥ ८ ॥

अपा शब्दार्थः ॥ अत उपत्ययः स्यात् । अपाः सूक्ष्मः । पुंसि लज्जलेशक-
 पापाव इत्यमरकोशः । पुंसोति वचनात्पुंसत्वमस्य । परमश्चासावपुश्चेति पर-
 मापुः । कन्प्रत्यये ऽणुकः । अपोर्निपुणो कन् ॥ १५

चकारात् ब्राह्मलकादा

(कटिवटिभ्यां च ॥ १ ॥)

कटति रसनामिति कटू रसविशेषः स्यात् । त्रिलिंगः ॥ बटुर्द्विजसुतः
 स्पृत इति संसारावर्तः । उपचारान्नटवटुः ॥ के च्चिदिदं सूत्रद्वयं धान्ये निदित्यत्र
 पठंति ॥ २०

धान्ये नित् ॥ १० ॥

धान्ये वाच्ये ऽण उपत्ययः स्यात् स च निवृत्तिः । अणुर्वीहिभेदः ।
 वीहिभेदस्त्वणुः पुमानित्यमरः । निद्रग्रहणामिदं स्वार्थं फलिपाटि । १. १६. ।
 इत्यादिसूत्रं यावदनुवर्तत इति धोतो गुणावचनादित्यत्र सूत्रे न्यासः ॥

शृस्वृस्त्रिह्रिष्यसिवसिह्रिनिक्लिदिबंधिमनिभ्यश्च ॥ ११ ॥ २५

शृ हिंसार्या । श्वृ शब्दोपतापयोः । षिषाह प्रीते । श्रपूम् लज्जायां ।
 श्शु लेपणे । वष निवासे । ह्रि हिंसागत्योः । क्लिद्रु शार्दीभिधे । बंध बंधने ।

मन ज्ञाने ॥ एभ्यो दशधातुभ्य उपत्ययः स्यात् स च नित् । श्रृङ्गायुधकोपयोः ॥
 स्वर्धते प्राणिनो ऽनेनेति स्वहर्वत्रुं ॥ स्नेहुर्व्याधिः ॥ अग्निं दृष्ट्वा ऋषते लज्जत
 इति ऋषु सौसक्तं । क्लीवे रंगसीसकयोस्त्रुपु ॥ पुंसि भूम्यसवः प्राणा इत्यमरः ।
 असु मानसोपतापे । कंडुदित्वापक् । असृयति देवदत्तय ॥ वसू रत्नाग्निदे-
 १ वेपु । प्रसादित्वादपि स्वार्थे वासवः । विश्वस्य वसुराटोः । पा० ६. ३. १२८. ।
 इति दीर्घः । विश्वावसुर्मनुः ॥ हनुर्दृष्टविलासिनोत्वमरः । हनुः पुमान्पुरो
 गंडादिति वररुचिकोशः । हनुः प्रहरणे मृत्या कपोलावयवे गद् इत्यपि स
 एव । निंदायां मतुप् । हनुमान्हनुमतापि न च निर्ययाविति कुमारिलः ।
 श्रादीनां च । पा० ६. ३. १२०. । इति दीर्घत्वमिति के चित् । हनूमान् ।
 १० हनूमंतं दैतैर्दशति कुपितो राजसगपा इति वृद्धप्रयोगः ॥ क्लिपति विश्रपा
 इति क्रेदुश्चंद्रः ॥ स्नेहेन अध्र्नातीति चंधुः सज्जनः । प्रसादित्वात् । पा०
 ५. ४. ३८. । आंधवः ॥ मनू राज्ञा । स्त्रियां मनोरी वा । पा० ४. १. ३८. ।
 इति औप् । उकारस्यौकारकारौ च । मनोः स्त्री मनावी मनायी मनुः ॥
 चकारादिति अवयवे । अत उपत्ययः । विंदुः परिमाणं ज्ञलादिकपाश्च ॥

१५ स्यंदेः संप्रसारणं धश्च ॥ १२ ॥

स्यंदू प्रसवणे ॥ अत उः स्यात्संप्रसारणं च धातोर्धकारांतादेशः ।
 सिंधुर्नाम्नो नदे देशे सिंधुस्तु सरिति स्त्रियामित्यमरः ॥

उन्देरिच्चादेः ॥ १३ ॥

उन्दो क्लेदने ॥ अत उः स्यादादेहकारस्येकारादेशः । इंदुः कुमुदबंधवः ॥
 २० अन्वर्षत्रलादेव पूर्वसूत्रे सनुस्कसिठिग्रहपामस्मिंश्चेंदिरग्रहणं कृतं ॥

इपेः किच्च ॥ १४ ॥

इप गतिहिंसादानेषु ॥ अत उः स्यात्स च कित् । आदेरिकारादेशः ।
 इपते हिनस्ति गच्छति वा । इपुः शरः । इपुर्दयोर्दित्यमरः ॥

स्कंदेः सलोपश्च ॥ १५ ॥

२५ स्कंदिर गतिप्रोपपायोः ॥ अत उः स्यात्सलोपश्च धातोः । कंदुः स्वदे-
 नीत्यमरः । कंदुर्वा नरि पिष्टपाक इत्यमरः । यावादिषु कुमार्क्रीडनकात् ।
 पा० ५. ४. २३. । इति वचनात्कन्प्रत्ययः । कंदुकः । सा कंदुकैः कृत्रिमपुत्रकै-
 च । कु० सं० १. २३. । इति कालिदासः ॥

सृजेरसुश्च ॥ १६ ॥

सृज् विसर्गे ॥ अत उः स्याठातेरसुगागमश्च धातुसकारलोपश्च । अग-
मसकारस्य ङञ्च । टकारः । तस्यापि च्चुत्वं । ङकारः । रज्जुर्गुणाः । क्रियासंबः ।
रञ्जुद्धृतमुदकं । रञ्जुः स्त्रियामित्यमरः ॥

कृतेराद्यंतविपर्ययश्च ॥ १७ ॥

५

कृती ङेदने ॥ अत उः स्यादाद्यंतविपर्ययश्च । आदी तकारो ऽते ककारः ।
तर्कुः स्त्रीषां कर्तनद्रव्यं । तर्कुटी सूत्रला तर्कुः । २१३ । इति हार्यावलीकोशः ॥

नावंचेः ॥ १८ ॥

अन्चु गती ॥ अतो निश्चद् उपपद् उः स्यात् । न्यंकादिवात्कुत्वं । न्यं-
कुर्मगत्रातिः । प्रापिारुत्तादिभ्यो ऽञ् । पा० ४. ३. १५४. । इति विकारे ऽञि १०
नयंकवं चर्म । आपिशालिस्तु न्यंकोर्नेचभावं प्राप्ति । न्यांकवं चर्म ॥

फलिपाठिनमिमनिजानां गुक्पठिनाकिधतश्च ॥ १९ ॥

फल निष्पत्ती । पठ गती षयंतः । षामु प्रदुत्वे । मन ज्ञाने । ज्ञानो
प्रादुर्भावे । एभ्य उः स्यात् । एषां च यथाक्रमं गुगागमपठिनाकिधतश्चत्वार आ-
देशा भवन्ति । फलमु असारं । क्रीवे फलगुनी । फलगूनि फलानि ॥ पाठयतीति १५
पटुर्वागमी विशारदः । स्त्रियां पट्टी । धोतो गुणवचनादिति ङीष् । क्रीवे पटु ।
पटुनी । पटुनि ॥ नाकुवल्मीकः ॥ मधुश्चैत्रे च हेत्ये च मये पुष्परसे मध्विति
हृष्टचंद्रः । मधुरर्धचादिः । मधुश्चैत्रो मधुर्हेत्यो मधुको ऽपि मधुर्मतः । मधु
मयं मधु चीद्रे मधु पुष्परसं विदुरिति विश्वः ॥ भिन्नस्य संग्रहाय त इति ।
ज्ञानु लाक्षा कल्कद्रव्यं च । त्रपुत्रतुनोः षुक् । पा० ४. ३. १३८. । ज्ञानुषमा- २०
भर्षां ॥

वल्तेर्गुक् ॥ २० ॥

वल् प्रापाने ॥ अत उपत्वयो गुगामश्च धातोः । वल्गु शोभनं ॥

शः कित्सन्वच्च ॥ २१ ॥

शो तन्कूपो ॥ अत उपत्वयोः । स च कित्त्वति सन्वडावश्चास्य । २५

शिशाश्रुलः । आदेच उपदेशे ऽश्रिति । पा^० ६. १. ४५. । इत्यात्वं । आतो लोप
इति च । पा^० ६. ४. ६४. । इत्याकारलोपः । इमंताच्च लघुपूर्वात् । पा^० ५. २.
१३१. । इत्यण् । श्रैश्रवं । श्रैश्रवे ऽभ्यस्तविधानां । १. ८. । इति रघुः ॥

यो द्वे च ॥ २२ ॥

५ या प्रापयो ॥ अत उपत्ययः । स च कित् द्वित्वं च धातोः । वयुरभ्रवो
ऽश्रमेधीयः । सन्वदिति प्रकृते द्विग्रहणामिन्वनिवृत्त्यर्थं ॥

कुभ्रश्च ॥ २३ ॥

भृञ् भर्पो ॥ अतः कुप्रत्ययो द्वित्वं च धातोः । व्यभुर्मन्यंतरे विष्णी।
अभू नकुलपिंगलाविति धर्षिः । आलप्यालमिदं व्यभोर्यत्सदारानपाहत् ।
१० कयापि खलु पापानामलमश्रेयसे वतः । २. ४०. । इति माघः । लोमादित्वात्
अभुशः ॥ प्राक्प्रत्ययनिर्देशादन्यतो ऽपि भवति । चक्रुः कर्ता । तद्गृहता । पपुः
पालकः ॥

पृभिदिव्यधिगृधिधृषिदृशिभ्यः ॥ २४ ॥

पृ पालनपूरणयोः । भिदिर् बिदारपो । व्यध ताउने । गृधु अभिकां-
१५ ज्ञायां । जिधृषा प्रागल्भ्ये ॥ एभ्यः कुः स्यात् । उत्रपरत्वे । पुरुर्भृषिर्ग-
योति धर्षिः । पुररसुरविशेषो ऽपीत्यमर्टीकायां । अत एव पुरुषोपहृतः
पुरुहृतः । पुरुं दृष्टवान् पुरुदंसाः । उदोद्भवपूर्वस्य । पा^० ७. १. १०२. । इ-
त्युत्वं । उर्या र्परः । पा^० १. १. ५१. । इति रपरत्वं । इद्रस्य नामद्वयं ॥
भिनन्तीति भिदुर्वन्तुं ॥ व्यधेः संपसारणं च । विरहिषां विध्यतीति विधु-
२० शंद्रः । विधुः शशांके कर्पूरे हृषीकेशे च राज्ञसे । धातं^० १३. । इति विश्व-
प्रकाशः । विधुशब्दे च विष्णी च । विध्वहृयोस्तुदः । पा^० ३. २. ३५. । इति
लश् । विधुंतुदो राहुः ॥ गृधुः कामः ॥ धृषुर्दक्षः ॥

कृयोरुच्च ॥ २५ ॥

दुकृञ् कर्पो । गृ निगर्पो ॥ आभ्यां कुः स्यादुच्चांतादेशः । कुरुस्तू-
२५ त्रराज्ञो देशभेदश्च । कुरुक्षेत्रं । कुर्वादिभ्यो एयः । पा^० ४. १. १५१. । कौरव्यः ॥
गुरुस्तातवृहस्पत्योः । गुरुर्निधेकादिकारे पित्रादीं सुर्मन्त्रिणि । विश्वको^०
रातं^० ७८. । इति च । पृथ्वादिवादिमनिच् । प्रियस्थिरेत्यादिना । पा^० ६. ४.

१५७.। गरादेशः। गरिमा। सुराहतो यत्सदृशं गरिम्पाः। ३. २८.। इति माघः ॥

अपडुःसुषु स्थः ॥ २६ ॥

तिष्ठतेरप दुः सु इत्येतयूपपदेषु कुः स्यात्। सुषामादित्वात्त्वं। अपडुर्वात्मः प्रतिकूलं च ॥ दुडुर्बिनीतः ॥ सुडु शोभनं। उदात्रादित्वादत्रि सौष्ठवं दौ- ५ ङ्वमिति। एषां त्रयाणां मृगयादिपाठेन सिद्धत्वात्सूत्रमिदं न्यासकारस्यासंमत- मिति सुषामादिषु चेत्यत्र रक्षितः ॥

रपेरिञ्चोपधायाः ॥ २७ ॥

रप लप तल्प व्यक्तायां वाचि ॥ अतः कुर्नवति। इकारञ्चोपधायाः। अर्निष्टं रपतीति रिपुः शत्रुः ॥

१०

अर्जिदृशिकम्यमिपंसिवाधामृजिपशितुकुधुकुदीर्घरू- काराश्च ॥ २८ ॥

अर्तं वर्तं अर्तने। दृशिरू प्रलपो। कमु कातो। अम रोगे गत्यादी वा। पसि नाशने। बाधु लोउने ॥ एभ्यः षड्भ्यो धातुभ्यः कुप्रत्ययः। एतेषां यथाक्रममृजि पशि तुक् धुकु दीर्घा हकार इत्येत आगमा आदेशाश्च भवन्ति ॥ १५ अर्तयति गुणान् शत्रुः प्रगुणाः ॥ सर्वमविशेषेण पश्यतीति पशुर्गवि मृगादिषु देवे च। अतो महादेवः समासे पशुपतिः। अश्वपत्यादित्वादपि पाशुपतः। पशुश्चादौ निपातः। पशु दृष्ट्यर्थमव्ययमिति धर्षिणः ॥ कमिमनोत्यत्रैव कंतुशब्दो व्युत्पादितः। अतश्चात्र कमेर्यहृषां प्रपंचार्थमिति लक्ष्यते। कंतुः कंदर्पः ॥ अंधुः कूपः। पुंस्वेवांधुपही कूप इत्यमरः। कर्कधुर्नडकूपः स्यादिति सुभूतिः ॥ २० पांसुर्धूलिः। पांशुर्ना न द्वयो रज्ञ इत्यमरः। पांशुर्धूलिषु सत्यार्थचिरसंचित- गोमयं। प्रातं १२.। इति तालव्याति विप्रप्रकाशः। दंत्यांतो ऽपि। तालव्या अपि दंत्याश्च संबसूकर्पांसव इति शकारभेदः। २५.। कषिकाभिर्पां सुलरा वृंदावनमाहृता ववुरपांसुलराः। वृं २८.। इति वृंदावनयमकं ॥ आहुः स्तो- पुंसयोर्भुज इत्यमरः। अकारांतो ऽपि बाहृशब्दो भुजवाचकः। तवा च बाहो २५ ऽश्वभुजयोः पुमानिति दामोदरः। टाश्रंतो ऽप्ययं। बाहुर्वाहा भुजा भुजः। सुबाहा इति वासवदत्तायां सुबंधुश्लेषः। शोभनाश्रवाः पञ्च शोभनभुजाः ॥

प्रथिम्रदिभ्रस्तां संप्रसारणं सलोपश्च ॥ २१ ॥

प्रथ प्रथाने । मृद मर्दने । भ्रस्त पाके ॥ एभ्यः कुर्भ्वति । एषां च संप्रसारणं भ्रस्तः सलोपश्च ॥ पृथुरादिरातो विसीर्षा च । स्त्रियां पृष्ठी ॥ मृदितुं शक्यते मृदु कोमलं । स्त्रियां मृद्नी ॥ न्यङ्कादित्वात्कुत्वे भृङ्गति तपसा भृगु-
५ मुनिभेदः प्रपातश्च । भृगुः शुक्रं प्रपाते च जमदग्नी पिनाकिनि । गांतं ६ । इति विश्वः । भृगोरपत्यं भार्गवः । बहुवचने तु अत्रिभृगुवत्सकुत्सवसिष्ठमोत-
मांगिरभ्यश्च । पा० २. ४. ६५. । इति तठितलोपे भृगवः ॥

लंधिवंद्योर्नलोपश्च ॥ ३० ॥

लधि गती । अहि महि वृठी ॥ आभ्यां कुः स्यादनयोर्नलोपश्च । लं-
१० धितुं शक्यते इति लघुः स्वल्पः । स्त्रियां वोतो गुणावचनादिति डोप् । लघ्वी । लघुः । पृथ्वादित्वाल्लघिमा ॥ बालमूललघुंगुलीनां वा लो रत्वमापते । पा०
८. २. १८. २. । इति रेकादेशः । रघुर्नृपभेदः ॥ बहुः प्रचुरसंख्ययोः । बहून्-
र्यान् लातीति ब्रह्मलं ॥

उर्णुतिर्नुलोपश्च ॥ ३१ ॥

१५ उर्णुञ्च् आच्छादने ॥ अस्मात्कुप्रत्ययो भवति नुलोपश्च । उर्णुषा । उञ्-
त्रपदादौप्ये । पा० ४. १. ६१. । उञ् । कर्भोजः । नागनासोजः ॥

महति ऋस्वश्च ॥ ३२ ॥

उर्णुधधतोरैव महति वाच्ये कुप्रत्ययो ऋस्वो धातोर्नुलोपश्च । उह
महत् । पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेत्यादिना वरादेशः । वरिमा । वरिञ्चः ।
२० वरीयान् । दधयुरोऽहवमुर्वशीतलं भुवो गतेव स्वयमुर्वशी तलं । अमी मुखे-
नाप्रतिमेन का चन श्रियाधिका यां प्रति मेनका च न । १. ८६. । इति माघे
पादांतयमकं ॥

श्लिषेः कश्च ॥ ३३ ॥

प्रिलष अलिङ्गने ॥ अस्मात्कुप्रत्ययः कश्चांतादेशः । श्लिकुः परवशो
२५ श्लोतिर्यं च ॥

आड्परयोः खनिश्रृभ्यां डिच्च ॥ ३४ ॥

अनु अवदारपो । श्रु हिंसायां ॥ आभ्यां वषाक्तममाड्परवोरूपपद्योः कुः

स्यात् स च डिङ्प्रति । डिङ्वाट्टिलोपः । आसन्तीत्यासुर्मूयकः स्वादराहश्च ॥
परं शृणातीति परशुः कुठारो ऽस्त्रभेदश्च । पृषोदरादिवाट्टिलोपः । परशुः
परशुना सह । शब्दभेदः ३८. इति विश्वः ॥

हरिमितयोर्द्विवः ॥ ३५ ॥

हु गतो ॥ अस्माठरिमितयोरूपपदयोः कुः स्यात् स च डिन् । हरिहु- ५
द्विरुहरिद्वा ॥ मितहुः ॥

शते च ॥ ३६ ॥

शतशब्द उपपदे हुवः कुप्रत्ययो भवति स च डिन् । शतधा द्रवतीति
शतदुर्गागा नदीभेदश्च ॥ आहुलकात्केवलादपि कुप्रत्ययः । दूज्व्यूर्धुमिति हु-
वृत्तः । शाखावचनो ऽपि हुशब्दः । तपोगात् पुद्गुभ्यां मः । पा^० ५, २. १०
१०८. हुमः ॥

खरुशंकुपीयुनीलंगुलिगु ॥ ३७ ॥

खरु इत्येवमादयश्च शब्दाः कुप्रत्ययांता निपात्यन्ते । खनेः कू रश्मता-
देशः । खरुः कामः । खरुर्दते हरे रपे ह्ये श्वेतं तु वाच्यवत् । रां^० ७७.।
इति विश्वः ॥ शकेर्मुम् । शकि शस्ते शंकायां च । शतः कुः स्यात् । शं- १५
कुर्ना कीलशाल्ययोः । शंकुः कीले गरे शस्त्रे संख्यापादपभेदयोः । यदोभेदे च
पापे च स्वापावपि च दृश्यते । विश्वप्र^० कां^० ४२. । शकिग्रह्पां पृग्दि-
व्यधीत्यदौ नोक्तं वैचित्र्यार्थं । शंकुपूर्वाललातेरातो ऽनुपसर्गे कः । पा^० ३. २.
३. इति के शंकुला कर्तरीति तत्पुह्ये तुल्यार्थेत्यत्र वृत्तिः ॥ पा पाने ॥
कुर्युर्गागम इत्वं चोतादेशः । पीयुर्वायसकालयोः ॥ लगि गती ॥ अस्मान्निपू- २०
र्वात्कुर्नेर्दीर्घश्च । नीलंगुः क्रिमितातो स्यात् भगरालीप्रसूनयोः । गां^० ५०.।
इति विश्वः । के चिठालूपसर्गायोर्दीर्घमाहुः । नीलांगुः ॥ लगे संगे । सर्वत्र
लगातीत्यत्रार्थे कुप्रत्यये धातोर्त इत्वं च । लिगु चित्रे नपुंसकमिति वरुचिः ॥
अन्ति गतिवैकल्यं । आहुलकादतो ऽपि कुः । अक्षयोः पागो नुगागमश्च । फंगु-
र्गतिहीनः ॥ तथा हृतेर्त इत्वं च गुगागमश्च धातोः । हंति स्वर्गधनान्यर्ग- २५
धानिति हिंमुर्वषिगद्वयं ॥

मृगयादयश्च ॥ ३८ ॥

मृगयुप्रभृतयः कुप्रत्ययांता निपात्यन्ते । मृग देव मित्र कुमार श्वर

इत्येतेषूपपदेषु वा प्रापया इत्यस्माडातोः कुः स्यात् । मृगं वातीति मृगयुर्व्याधः ॥
देवयुर्धार्मिकः ॥ मित्रयुर्लोकयात्राभिस्तः । तस्यापयमित्यत्रार्थे शुभादित्वात् ङकि
केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरियादेप्रापयादो दांडिनायनेत्यादिना युशब्दलोपः ।
मैत्रेयो रक्षितः ॥ कुमार्यू रात्रपुत्रः ॥ अध्वर्याकारलोपश्च । अध्वर्युर्वातकः ।

- ५ अध्वर्युकुतुरित्यादौ रक्षितेनाध्वरमिच्छतीति क्वचि क्व्यध्वरेत्यंतलोपे क्वयाच्छं-
सोत्यप्रत्यये ईादत्ता अपि क्व चिद्वापायां प्रयुज्यंत एवेत्यत्रार्थे ज्ञापकमुक्तं । एवं
चात्रत्यः पाठः प्रपंचार्यः ॥ कुह विस्सापने । आहुलकादतो ऽपि कुः । कुहुः
कुहर्मावास्याचंद्रः ॥ पठि गतौ । धातोर्वृत्तिश्च । पापुडुः । वदपत्वानि पांडवाः ॥
पील प्रतिष्ठेभे । पीलुर्मतंगतः । पीलुर्मते हुमं कांडे परमाणुप्रमूनयोः । लांत^०
१० ३३. इति विश्वः । समासे महापीलुपतिः ॥ मंत्रिः सौत्रो धातुः । मंतु शोभनं ॥
कडि मदे । कंडुः । मृगस्य कंडुरिति समासे पृषोदरादित्वादलोपे मृकंडुः ।
अपत्ये शुभादित्वात् ङक् । मृकंड इति के चित्रत्र पठंति । ङे लोपो ऽकट्वाः ।
पा^० ६. ४. १४७. इत्युलोपः । मार्कंडेयो मृकंडत इत्यागमः । एवं निर्घटु पलांडु
कर्करु करुटु पेरु उमरु प्रभृतयो ऽप्यत्रैव द्रष्टव्या आकृतिगपात्वात् ॥

१५ मंदिवाशिमथिचतिचंवयंकिभ्य उरच् ॥ ३१ ॥

- मदि सुत्यादौ । वाशु शब्दे । मये विलोडने । चते वाचने । चक
इति सौत्रो धातुः । अकि लक्षणो ॥ एभ्य उरच् स्यात् । मंदुरा वातिशाला ॥
वाशुरा रात्रिः ॥ मपुरा नगरी ॥ चतुरो दक्षः ॥ चंकुरो रथः ॥ चंकुरो
वीजोत्पादः । अर्जुरादित्वाद्दूरप्रत्ययो ऽपि । चंकुरो ऽप्यंकुरो मत इति वर्ण-
२० विवेकः । चंकुरो ऽंकुर एव च । शब्दभेद. ६. इति विश्वपकाशः ॥

व्यथेः संप्रसारणं किच्च ॥ ४० ॥

व्यथ भयचलनयोः ॥ अस्मादुर्च् किञ्चवति संप्रसारणं च धातोः ।
विचुरश्चौरक्षसोः ॥

मकुरदडरौ ॥ ४१ ॥

- २५ एतौ निपात्येते ॥ मकि मंडने । अस्मादुर्च् नलोपश्च धातोः । मकुरो
दर्पणो मतः । आहुलकादकारस्योकारे कृते मकुरो मुकुरो ऽपि च । शब्द^० २१. ।
इति विश्वः । रामो है मकुरं मत इति मतिनिर्णयः । उकारसहितो मकारो
मुकुर इत्यपि भवतीति के चिन् । प्रमाणं चिंत्यं ॥ दृ चिदारपो । उरच् ।

धातोर्द्विर्बन्धनमन्वासस्य ह्रगागमो धातोर्द्विलोपश्च निपात्यते । दर्दुरो मेघमंडूक-
वापभेदेषु कीर्तितं इति चंद्रः । दर्दुरस्तोयदे भेके वापभांडाद्रिभेदयोः ।
दर्दुरा चंडिकायां तु ग्रामत्राले च दर्दुरं । रांतं ४८. । इति विप्रः ॥

मदुरादयश्च ॥ ४२ ॥

मदुरप्रभृतयः शब्दा उर्रजंता निपात्यंते ॥ मदी ह्ये । धातोर्गुगागमश्च । ५
मदुरो मत्स्यभेदः स्यात् ॥ कवृ खर्पो । ह्रगागमश्च । कर्बुरः श्वेतरक्षसोः ॥
ब्रंध ब्रंधने । ब्रंधुरः । लघूर्नादित्वाद्दूरप्रत्ययो ऽपि । ब्रंधुरब्रंधुरी स्यातां
नमसुंदरयोस्त्रिष्विति रंतिदेवकोशः ॥ चिनोतेः कुक् च । चिकुरश्चलकेशयो-
रित्यमरः ॥ कुक आदाने । धातोर्वा कुगागमश्च । कुकुरः कुक्कुरो मत इति
हट्टचंद्रः ॥ अत सातत्यगमने । धातोरादी दीर्घः । आतुरो ऽक्षमः । धृतमुत्रम् १०
विधिविपकृमाहितं प्रपिचन्निदं जयति कुष्ठमातुर इति वैषं । वा गतिगंधनयोः ।
गुगागमश्च धातोः । वागुरा मृगब्रंधिनी ॥ शक्लृ शक्ली । वकि कौटिल्ये ॥
आभ्यां प्रत्ययरेफस्य लत्वं वंकेर्नलोपश्च । शकुलवकुलो स्यातां मत्स्यवृक्ष-
विशेषयोः ॥

अस्मदुरन् ॥ ४३ ॥

१५

असु जेपयो ॥ अस्मादुरन्प्रत्ययः । अस्यतीत्यसुरो दैत्यः । स्वार्थे प्रसादि-
त्वाद्दण् । आसुरः स एव ॥

मसेश्च ॥ ४४ ॥

मसो परिमापो ॥ अस्मादुरन् । मसुरो व्रीहिभेदे स्यात् । तथा च ।
मसूरा मसुरा व्रीहिभेदे पण्ययोविति । मसूरमसुरो च दावेतावप्येतयोर्मती ॥ २०
रांतं २२०. । इति विप्रप्रकाशः । स्त्रियां टापृ । मसुरा पण्यस्त्री । पंचमे पादे
मसेश्चरन्निवृत्तप्रत्यये मसूरशब्दो ऽप्यस्मिन्नेवार्थे । तथा च मसूरो मसुरो मत
इति द्वित्रपकोयः ॥

शावशेरात्तौ ॥ ४५ ॥

शु इति कृताकारलोप आशुशब्दः । तस्मिन्पपद आप्तौ ग्राम्यमानाया- २५
मशु व्याप्तावित्यस्मात्तातोहरन् स्यात् । श्वशुरो दंपत्योः पिता । आशुशब्दो
ऽत्राशुशब्दाभिधावी । आशु व्याप्तव्यः श्वशुर इति धातुपारायणं । तस्यापत्यं

राजश्वशुरापत् । पा० ४. १. १३७. । श्वशुर्यः श्यालः । श्वशुरो नाम कश्चित् ।
 तस्यापत्यं । संबन्धिप्रशब्दानां तत्सदृशात्प्रतिषेध इति यति निषिद्धे ऽत इति ।
 पा० ४. १. १५ । श्वाशुरिः । स्वागतादेराकृतिगपात्वदैच्छिषेधः । स्त्रियां श्वशु-
 रस्य स्त्रीत्यन्तर्ध उड्धिधीं श्वशुरस्योकाराकारयोर्लोपश्च । पा० ४. १. ६८.
 ५ १. । इति वार्त्तिकं । श्वशूः । पतिपत्न्योः प्रसूः श्वशूः श्वशुरश्च तयोः पि-
 तेत्यमरः ॥

अविमक्ष्योष्टिषच् ॥ ४६ ॥

अव रक्ष्यपालने । मह पुत्राय ॥ आभ्यां टिषच् स्यात् । अवंति प्रीषांति तं
 नप इत्यन्तर्धे ऽविषः समुद्रः ॥ महंत्यनेन देवानिति महिषः पशुविशेषः ।
 १० लुलापो महिष इत्यमरः । महिषः सर्भ उक्तो रक्षाक्षः कासरो लुलापश्च ।
 २. ७३. । इति हलायुधः । टिष्वात्स्त्रियां ओप् । अविषी नदी ॥ महिषी स्त्री-
 पशू राजपत्न्यपि ॥

अमेर्दीर्घश्च ॥ ४७ ॥

अम गतो ॥ अस्माट् टिषच् धातोर्दीर्घश्च । आमिषं मांसादि । आमिषं
 १५ भक्ष्यमांसयोरिति द्वित्रपकोषः । आमिषे पृषोदरादित्वादादी पक्षे कृत्स्नत्वं च ।
 भोग्यवस्तुनि त्वामिषमिवामिषमिति वर्णाविवेकः ॥

रुहेर्वृद्धिश्च ॥ ४८ ॥

रुह जन्मनि । अस्माट् टिषच् वृद्धिश्च धातोः । रौहिषो मृगभेदः स्याद्री-
 हियं च तृपां मतमिति संसारावर्तः । स्त्रियां रौहिषी मृगी लता च ।
 २० अद्युत्पन्नो ऽ वृद्धो रौहिच्छब्दो ऽप्यस्ति । रौहिद्रतां रिरमयिषुमश्रयस्य वपुषेति
 महिष्मः स्तवः । २२. । क्रमेत सुप्तरौहिषीत्वभिन्नन्दः ॥

तवेर्षिद्धा ॥ ४९ ॥

तवेति सौत्रो धातुः ॥ अस्माट् टिषच् स च पक्षे षिण्डवति । षिण्डवा-
 त्यक्षे वृद्धिः । तविषताविषावक्ष्यो त्रिदिवं वाहनुः क्व चित् । स्त्रियां ताविषी
 २५ तविषी नदी देवकन्या भूमिश्च ॥

नञि व्यथेः ॥ ५० ॥

व्यथ भयचलनयोः ॥ अस्मान्नुपपदे टिषच् । अव्ययिषो ऽ विधसूर्ययोः ।
अव्ययिषो धराराशोः ॥

किलेर्वृक्त्वात् ॥ ५१ ॥

किल श्रौत्यश्रीउनयोः ॥ अस्माद्विषच् धातोर्वृगागमश्च । किलिवर्ष पा-५
पनि स्मृतं ॥

इषिमदिमुदिखिदिह्दिभिदिमंदिचंदितिमिमिह्दिमु-
ह्दिमुचिरुचिरुधिब्रंधिशुषिभ्यः किरच् ॥ ५२ ॥

इषु इच्छायां । मदी हर्षे । मुद हर्षे । खिद दैन्ये । ह्दिदिर ह्दि-
धाकर्पो । भिदिर विदारपो । मदि स्तुत्यादी । चदि आङ्गादने । १०
तिम आर्द्रभावे । मिह सेचने । मुह वैचित्ये । मुचल् मोक्षपो । हृच
दीप्तौ । हृधिर आवरपो । ब्रंध ब्रंधने । शुष शोषपो ॥ एभ्यः षोडशधातुभ्यः
किरच् स्यात् । इषिरो ऽग्निः ॥ मदिरा सुरा ॥ मुदिरो मेघः । मुदिरः
कामुके अभे । रांतं १२०. । इति विप्रव्रकाशः ॥ खिदिरांद्रः ॥ ह्दिदिरो
ऽसिकुठारयोः ॥ भिदिरं वज्रं । भिदुरं पविरित्यमरः । घुरच् कुरच् कर्म- १५
कर्त्तरीति तयादित्यवचनाद्दामनमते साधुः ॥ मंदिरं गृहं । मंदिरं मंदिरापि
स्यात् । अष्टभं १३. । इति विप्रव्रः ॥ चंदिरौ चंद्रहस्तिनौ ॥ तिमिरं तमो
ऽक्षिरोगश्च ॥ मिहिरः सूर्यः ॥ मुहिरः कामासभ्ययोः ॥ मुचिरो दाता ॥
हृचिरं शोभनं ॥ हृधिरं शोषितं । अनदितां हल उपधायाः कृजिति । पां ६.
४. २४. । इति नलोपः ॥ अषिरो गतश्रोत्रेद्रियः ॥ शुषिरं ह्दिद्रमाकाशश्च ॥ २०

अशेषित् ॥ ५३ ॥

अश भोक्षने ॥ अतः किरच् स च पिबवति । अशिरौ वङ्गिच्छतोः ॥

अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः ॥ ५४ ॥

अजिरादयः सप्त किरन्ता निपात्यन्ते ॥ अशेषोभावाभावः । अजिर- २५
मंसर्षा ॥ अश्र प्लुतगती । उपधाया इत्वं । शिशिरमनुभेदः । शिशिरं स्यादृ-
तोर्भेदे तुषारे शीतले ऽन्यवत् । रांतं १३३. । इति विप्रव्रः ॥ अथ

मोचने । उपधाया इत्वं । रेफस्य लोपः । प्रत्ययरेफस्य लत्वं । शिथिलमकठि-
नप्रलययोः ॥ तिष्ठतेराल्लोपः । स्थिरं निश्चलं । गत्रियुधिभ्यां स्थिरः । पा^० ८.
३. १५. इति पत्वं । गत्रिष्ठिरः । युधिष्ठिरः ॥ स्फायी वृद्धी । आल्लोपः ।
स्किरं प्रभृतं ॥ तिष्ठतेर्वृक् इत्स्वत्वं च । स्वस्त्रिरो भिञ्जुवृद्धयोः । प्रसादित्वाद्दपि
५ स्थाविरं वृद्धत्वमित्यमरः ॥ खद हिंसायां । खदिरो वृक्षभेदः ॥ बहुलवच-
नात् शीतो वृक् इत्स्वत्वं च । शिविरं नृपस्य मूलस्थानं । निवेशः शिविरं
शंठ इत्यमरः ॥

सलिकल्यनिमद्धिभडिभंडिशंडिपिंडितुंडिकुकिभूभ्य

इलच् ॥ ५५ ॥

- १० सल गती । कल संख्याने । अन च । धातुपाठ. २४. ६२. । मह पूता-
यां । भड इति सौत्रो धातुः । भडि परिहासे । शंडि हृतायां । पिंडि संघाते ।
तुंडि तोडने । कुक आदाने । भू सत्रायां ॥ एभ्य एकादशभ्य इलच् स्यात् ॥
सलति निम्नमिति सलिलं जलं ॥ कलिलं मिश्रं गहनं च ॥ अनिलो वातः ॥
महिला स्त्री । पृषोदरादित्वात् महिलाशब्दस्यार्थे महिलाशब्दो ऽपि साधुः ।
१५ तथा च दमयंतीकाव्ये । परमहेलारतो ऽथ्यपारदारिकः । परस्य महेला स्त्री ।
अथ च परमहेला परमश्रीडा ॥ भंडिली शूरसेवकी ॥ भंडिलो दूतः कल्याणं
च ॥ शंडिलो मुनिः । वस्यापत्यं शंडिल्यः ॥ पिंडिलो गणकः ॥ तुंडिलो
मुखरः ॥ कोकिलः पिकः । स्त्रियां टाप् । कोकिला । भ्रवक्रुष्टकोकिलयेति
वृत्तिः ॥ भविलो भव्यः ॥ कुट कीटिल्यं । आहुलकादतो ऽपि भवति ।
२० कुटिलः क्रूरकर्मा ॥

कमेः पश्च ॥ ५६ ॥

कमु कांती ॥ अत इलच् पश्चातादंशः । कपिलो वर्षाभेदः । मुनिः ॥

गुपादिभ्यः कित् ॥ ५७ ॥

- गूप रक्षणे । तिष्ठ निश्चाने । पूत पूतायां । शुभ शोषणे । देव
२५ देवने । गुह संवरणे ॥ एभ्य इलच् किठवति । गुपिलो राज्ञः ॥ ति-
तिलो निशाकरः ॥ पूतिलो देवः ॥ शुपिलः पवनः ॥ देविलो धार्मिकः ॥
गुहिलं वनं ॥

मिथिलादयश्च ॥ ५८ ॥

मिथिलादय इलतंता निपात्यंते ॥ मये त्रिलोडने । अकारस्येत्वं । मथंते रिपवो ऽत्रेति मिथिला विदेहनगरी । तस्यापत्यमिति मैथिली ज्ञानकी प्रोक्ता ॥ गमेलकारांतादेशः । गतिला वेत्रलता ॥ तकि कृच्छ्रतीवने । नलो-पश्च । तकिलीपधिः ॥ चमु अदने । अस्मात् उगागमः । चंडिला नदी ॥ पये ५ गती । पयिलः पधिकः ॥

पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिम्य एरक् ॥ ५९ ॥

फलृ गती । कठ कृच्छ्रतीवने । कुठि च । गड सेचने । गुड रत्नायां । दन्त्र दशने ॥ एभ्य एरक् स्यात् । फेरः पत्नी गंता च ॥ कठेरः कृच्छ्रती-वी ॥ द्याहुलकानुमो ऽभावः । कुठेरः पर्णासः ॥ गडरो मेघः ॥ गुडरो १० गुडकः ॥ अनुनासिकलोपे दशेरो हिंसः ॥

कुन्वेर्नलोपश्च ॥ ६० ॥

कुवि आच्छादने ॥ अत एरक् नलोपश्च । अन्वैश्वर्यं कुञ्चतीति कुवेर्-स्यंब्रकसलः । वेर् शरीरमित्यागमः । कुत्सितं वेरमस्यास्ति कुवेर् इत्यपि व्युत्पद्यंते ॥ १५

शदेस्त च ॥ ६१ ॥

शद्लृ शातने ॥ अत एरक् । तकारांतादेशः । शतेर्ः शत्रुः ॥

मूलेरादयः ॥ ६२ ॥

मूलेरादय एरगंता निपात्यंते ॥ मूल प्रतिष्ठायां । गुध परिवेष्टने । मुद् संवरणे । मुह वैचित्ये ॥ एभ्य एरक् । मूलेरो राजा ॥ मुधेरो गोप्ता ॥ २० मुधेरो लोहघातकः ॥ मुधेरो मूर्खः ॥

कवेरोतच् पश्च ॥ ६३ ॥

कवृ वर्षे ॥ अत ओतच् पश्चांतादेशः । कपोतः पत्नी ॥ गुपादिसूत्रादा-रभ्यैतसूत्रं यावत्सप्त सूत्राणि केषां चिदसंमतानि ॥

भातेड्वतुप् ॥ ६४ ॥

भा हीप्ती ॥ अतो उज्वतुप् । भवान् सर्वनाम । भवतश्चकृद्गो । पां ४.

२. ११५. भावको भवदीयः । अयुत्पन्नं वा प्रातिपदिकं भवदित्युकारांतव-
दिति मनुष्ये न्यासः ॥

कठिचकिभ्यामोरन् ॥ ६५ ॥

कठ कृच्छ्रतीवने । चक्र तृपती ॥ अभ्यामोरन् । कठोरः कठिनः पू-
५ षाश्च । कठोरतारापतिलाच्छनच्छविः । १. २०. । इति माषः ॥ चकोरः पक्षि-
विशेषः ॥

किशोरादयश्च ॥ ६६ ॥

किशोरादय ओरन्ता निपात्यन्ते ॥ शू हिंसायां । यह मर्षपो । गै
शब्दे ॥ किंपूर्वस्य शृणोतेऽङ्लोपः । किमो ऽत्यस्य लोपः । किशोरो ऽश्व-
१० शावकः ॥ सहोरः साधुः ॥ गीरो ऽरूपे सिते ऽपि च । गीरो ऽरूपे
सिते पीते विगुणे चाभिधेयवत् । गीरस्तु विशदे पत्रे केसरे सितसर्पे ॥
गीरः शशिनि गीरो तु गगनकन्योमयोर्मता । रोचनीरुत्तनीपिगाप्रियंगुवसुधासु च ।
नदीभेदे च गीरो स्यादरूपास्य च योषिति । विश्वं रान्तं २१. ॥

कपिगडिगंडिकटिपटिभ्य ओलच् ॥ ६७ ॥

१५ कपि चलने । निर्देशानुलोपः । गड रोचने । गडि वदनैकदेशे । कटे
वर्षावर्षायोः । पट गती ॥ एभ्य ओलच् । कपोलो वदनैकदेशः ॥ गडोलगंडोली
गुडकपर्यायी ॥ कटोलः कटुः कटोलगंडालः । कटोलवीणा चांडालवल्ल-
की । चांडालिका तु कंडोलवीणा चांडालवल्लकीत्यमरः ॥ पटोलस्तु समा-
ख्यातः फलवस्त्रविशेषयोः ॥ कडि मदे । कंडोलः पिटक इति का चिटुपा-
२० दिवृत्तिः ॥ कल्ल शब्दे । ब्राह्मलकादतो ऽपि भवति । कल्लोल इति
धातुप्रदीपः ॥

मीनातेव्वरन् ॥ ६८ ॥

मीञ् हिंसायां ॥ अत उरन् । मयूरः पक्षिविशेषः । मर्यां रीतीति
पृथोदरादित्वात्पि मयूरः । कलिंमस्तु मयुं शब्दे करोतीत्यातो ऽनुपसर्गात्क
२५ इति कप्रत्यये दीर्घत्वं वा मयूर इत्याह । एवं च प्रपंचार्थमिदं ॥

स्यंदेः संप्रसारणां च ॥ ६९ ॥

स्यंदू सवषो ॥ अत उरन् संप्रसारणां च । सिंदू रक्तचूर्णे स्याद्वाज-

लेखे तदंतिके । सिंदूरो वृक्षभेदे ऽपि सिंदूरी रक्तचेलिका ॥ सिंदूरो रक्त-
चूर्णे स्यात्सिंदूरस्तहभियपि । सिंदूरी रोचनीरक्तचेलिकाधातकीषु च । रांतं
२०७ । इति विश्वप्रकाशः ॥

सितनिगमिससच्यविधाञ्ज्क्रुशिभ्यस्तुन् ॥ ७० ॥

षिञ् अंधनं । तनु विस्तारे । गम्लु गतो । मसी परिमाणो । थच ५
सेचने । अत्र रक्ष पालने । उधाञ् धारपापोषणयोः । कुश आहुने ॥ द्भ्यो
धातुभ्यस्तुन् स्यात् । सिनोति जलमिति सेतुर्जलबंधः । सेतुरासी स्त्रियां
पुमान् । अमं २. १. १४. ॥ तितुव्रतवसिसुसर्कसेषु । पं ७. २. १. । इत्या-
दिनेट्प्रतिषेधः । तंतुः सूत्रं । सूत्राणि नरि तंतव इत्यमरः । वरंतनुर्मुनिः ।
तिन्निरिवरंतनु । पं ४. ३. १०२. । इत्यादिना प्रोक्तार्थे इण् । वारंततवीयः ॥ १०
गंतुः पथिकः । आहुपूर्वादागंतुरभ्यागतः ॥ मस्तु दधिभवं मंडं । क्रीवलिङ्गमेतत् ॥
सच्यते स्नेहेन सिच्यत इति सक्तुर्वचिकारः । अर्धर्चादिर्यं । सिध्मादित्वान्मत्वर्थे
लच् । सक्तुलः ॥ इवरत्वरेत्यृट् । पं ६. ४. २०. । द्याहुलकादक्डिवाद्प्राप्ते-
रोनुर्विडालः ॥ धातुर्गेत्क्रिमन्त्रियां । धातुः स्यादश्मविकृतौ विषयेष्विंद्रिये ऽपि
च । भूतादिरसर्कादिप्रलेप्सादिवसुधादियु । तांतं ११. । इति विश्वः ॥ तृत्व- १५
त्कोट्टुः । पं ७. १. १५. । इति तृत्वद्रवादिकं । क्रोटा शृगालः । स्त्रियाम्-
न्नेभ्यो डीप् । पं ४. १. ५. । क्रोट्टी ॥

पः किञ्च ॥ ७१ ॥

पा पाने ॥ अस्मान्नुन् स च किञ्चति । किञ्चादीवं । पोतुर्वङ्गी दि-
वाकरे ॥

२०

अर्तेश्च तुः ॥ ७२ ॥

ऋ गतो ॥ अस्तुः स च किञ्चति । ऋतुः स्त्रीपुण्यकालयोः । ऋतो-
रण् । ऋतो भवमार्तवं । ऋतुर्वार्तवः । प्रस्तादित्वाद्दण् ॥

कमिमनिजनिगाभायाद्विभ्यश्च ॥ ७३ ॥

कमु कांतो । मन ज्ञाने । ज्ञनो प्रादुर्भावे । मे शब्दे । भा दीप्ती । २५
या प्रापणे । हि गतो ॥ द्भ्यस्तुः स्यात् । कंतुः कंदर्पचित्रयोः । कमिग्रहणं
प्रपंचार्थं । अर्द्रिद्रुप्रोत्यादिना कुप्रत्यये तुकि सिद्धत्वात् ॥ मंतुरपराधः । कंडू-
दित्वापकि मंतूयति शत्रुः ॥ इंतुः प्रापी ॥ गातुः पथिकगंधर्वो । गातुः पुंस्को-

किले भूमि गंधर्वे गायने ऽपि च । विप्रव्रं तांतं २१ । भातुरादित्यः ॥ या-
तुरध्वगकालयोः । रक्षसि वर्तमानो यातुप्रब्दः क्लीत्रे ॥ हेतुः कार्पां ॥

चायः किः ॥ ७४ ॥

चायु पृथानिशामनयोः ॥ अतस्तुर्धातोः किरादेशश्च । केतुर्ग्रहपताकयोः ।

५ धूमकेतुरुत्पातः ॥

आप्तोर्द्विस्वश्च ॥ ७५ ॥

आप्तु व्याप्ती ॥ अतस्तुर्द्विस्वत्वं च धातोः । अप्तुः शरीरं ॥

वसेस्तुन् ॥ ७६ ॥

वस निवासे ॥ अतस्तुन् स्यात् । वस्तु द्रव्यं ॥

१० **अगारे षिञ्च ॥ ७७ ॥**

वसतेरगारे वाच्ये तुन् षिञ्चवति । वेष्मभूर्वाप्तुरस्त्रियां । अम् २.

२. ११. ।

कृञः क्तुः ॥ ७८ ॥

करोतेः क्तुः स्यात् । गुणाभावार्यः कः । क्तुर्यत्तः । पूतक्रतुरिन्द्रः ।

१५ तस्य स्वीत्यर्थे पूतक्रतोरै च । पा० ४. १. ३६. । इति जीवैकारौ । पूतक्रतायी-
द्रुभार्या ॥ आदुलकात् ला आदाने । अतो ऽपि भवति । क्तुः । गर्गादिवा-
ललातव्य इत्युपाधायसर्वस्वं ॥

एधिवक्ष्योश्चतुः ॥ ७९ ॥

एध वृद्धौ । वह प्रापणे ॥ आभ्यां चतुः । चकारः स्वार्थः । चितो

२० ऽंत उदात्तः । एधतुः पुरुषो मतः ॥ वहतुरनड्वान् ॥

ज्ञीविरातुः ॥ ८० ॥

ज्ञीवतेरातुः स्यात् ॥ ज्ञीवातुर्ज्ञीवने भक्ते ज्ञीवातुर्ज्ञीवनीपथे । विप्रव्रं

तांतं १२५. ॥

आतृकन्वृद्धिश्च ॥ ८१ ॥

२५ ज्ञीवैरातृकन्वृद्धिश्च धातोः । ज्ञीवातृकः प्रशांकः स्यादायुष्मानपि कीर्तित
इत्यमरः ॥

कृपिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः ॥ ८२ ॥

कृप खिलेक्षने । चमु अदने । तनु विसारे । धन धान्ये । सर्त अर्तने ।
 सर्त व्यथने ॥ एभ्यः षड्भ्य ऊः स्यात् । कर्पूः पुंसि करीषाग्नौ कर्पूरर्षां
 स्त्रियां मतेति रभसकोशः ॥ चमति पर्राट्मिति चमूः सेना । इको इस्वो
 ऽड्यो गालवस्य । पा^० ६. ३. ६१. इति षष्ठे इस्वत्वं । चमुपतिः । चम्- ५
 पतिः ॥ तनूः शरीरं । स्त्रियां मूर्त्तिस्तनुस्तनूरित्यमरः । ननु सुतनूमनुपालया-
 नुयातां । ७. १२. इति माथः । संयुडिद्विष्वत्वे वर्तनु संप्रवर्तति कुक्कुटा
 इति वृत्तिः । इस्वांततनुशब्दे गुणाः स्यात् । ऊडि वा इस्वः । वर्तनुरमु-
 नोपह्य । माष^० ७. ५८. इति माथे इत्वांतस्य प्रयोगः ॥ धनूः शस्त्रं ॥
 सर्तूर्वाणिकृ ॥ सर्तूः कंडूया ॥ अहुलवचनात्कुद् विस्मापने । अतो ऽपि चौ- १०
 रादिकाटूः । कुहूरिति धातुपदीपटीका ॥

मृजेर्गुणाश्च ॥ ८३ ॥

मृजू शुठी ॥ अत ऊः स्यात् । वृठ्यपवादो गुणाश्च । मर्तूः शुडि-
 मर्तर्कश्च ॥

खडेर्डुडा ॥ ८४ ॥

१५

खड खडि भेदे ॥ अत ऊः । उडागमश्च प्रत्ययस्य वा भवति । खड्ग्राहुर्त-
 धाभरूपां । खड्मृतशब्देति ग्रथान्ते क्रमः ॥ इदं सूत्रं न संमतं सर्वत्र ॥

वह्नेर्धश्च ॥ ८५ ॥

वह्नेर्धप्रत्ययो धकार्झांतादेशः । वह्नेर्ध्यास्नुषास्त्रीष्विति धांते ऽमरः ।
 वह्नुः स्नुषानवोहास्त्रीभार्यास्पृक्कांगनासु च । धांत^० २२. इति विश्वप्रकाशः ॥ २०

कपेर्ऋश्च ॥ ८६ ॥

कप शिपेति दंडकः ॥ अत ऊर्झांतादेशः । कच्छूः पामा । मत्वर्षे कच्छा
 इस्वश्च । पा^० ५. २. १०७. ३. इति रप्रत्ययः । कच्छुरः ॥

षित्कशिपयर्तेः ॥ ८७ ॥

कश्च गतो । पद् गतो । ऋ गतो ॥ एभ्य उप्रत्ययो षिट्त्विति । काजू- २५
 विंशकलधानुः स्याच्छकवावपि च दृश्यते ॥ पाटुश्चरपाधार्षो ॥ आत्रः पिंगलः ॥

अणो उश्च ॥ ८८ ॥

अणो दंतकः ॥ अतः ऊः । स च षिण्वति उच्चांतादेशः । आडूर्जलपू-
खद्वयं ॥

नञि लंबेर्नलोपश्च ॥ ८९ ॥

५ लंबेर्नञोऽप्युपपद ऊः स्यात् च षिण्वति नलोपश्च । न लंब्यते तले
ऽसावित्यलायूः । तुंध्यलायूभे समे इत्यमरः ॥

के श्र एरङ् चास्य ॥ ९० ॥

श्रु हिंसायां ॥ अतः कश्चिद् उपपद उपत्ययः स्यादेरङ् चांतादेशः ।
कशेरुस्फुपाकदे स्त्री । अहुलवचनादुप्राययो ऽपि भवतीति के चित् । कशेरु
१० क्रीवलिंगं । कशेरुषि । कशेरुतनुवस्तुनि हित्वा तुह्विरामका इत्यमरः ।
पुल्लिंगं ऽपि दृश्यते । किं कुर्वता वरादेणो अयंते हि कशेरु इति चंद्रः ।
पृथास्ति तु कशेरुका । अमं २. ६. २. २०. ।

त्रो डुक्क ॥ ९१ ॥

तर्तेः स्यात् दुगागमश्च धातोः । तर्तुः स्यात् दाहृक्षकः ॥

१५ दरिद्रातेर्यालोपश्च ॥ ९२ ॥

इश्च आ च या । दरिद्रातेः स्यादिकाराकार्योर्लोपश्च । दर्दुः कुष्ठप्र-
भेदः स्यात् । मृगयादित्वात् ददुः । इस्वांतस्यायं प्रयोगः । ददुपो ददुरोगी
स्यादित्यमरः । इको इस्वो ऽ इयो मालवस्येति इस्वत्वे ऽपि सिध्यति । भो-
२० मदेवशाब्दानुशासने तु दरिद्राते र्यालोपश्चेति त्रिषा निर्देशात् रिश्च आ चेति
प्राद्वितीयरेफलोपेन दर्दुरित्यपि साधितं । तथा रश्च इश्च आश्चेत्यसदे-
प्राद्वितीयरेफलोपेन दर्दुरित्यपि साधितं । एवं च रूपचतुष्टयं वर्षाशिवेके स्पष्टं ॥

नृतिप्रृथोः कूः ॥ ९३ ॥

नृती गात्रविज्ञेपे । शृथु शब्दकुत्सायां ॥ आयां कूपत्ययः स्यात् । नृत्-
नर्तकः ॥ शृथुर्यानं ॥

२५ ऋतेरुम् च ॥ ९४ ॥

ऋत इति सौत्रो धातुः ॥ अतः कृः स्याद्मागमश्च धातोः । रतूदेव-
नदी प्रोक्ता ॥

अद्रुदन्पूजं ब्रूकं ब्रूकफेलूककंधूदिधिषु ॥ १५ ॥

अद्रुदन्प्रभृतयः कूप्रत्ययांता निपात्यन्ते ॥ अद्रि बंधने । अद्रुर्वंधनविशेषः । संज्ञायाम् कन् । पा० ५. ३. ८७. । के ३ पाः । पा० ७. ४. १३. । इति वृस्वः । अद्रुको हस्तिनिगड इत्यमरः । नृत्तिश्रुधोः कूरित्यत्रादिग्रहणं न कृतं वैचि-
श्याय ॥ दृन्फ अङ्गेशे । नलोपाभावः । दृन्पूः सर्पतातिः ॥ इमु अदने । ५
सुगाममः । अद्रुर्वृत्तभेदः । चांद्रव्याकरणे अद्रुरिति वृस्वांतो दर्शितः । उदा-
हृतश्च विक्रमादित्येन । तस्या अंब्रोः फलरसो नदीभूय प्रवर्तत इति । ततश्च
पृथोदरादित्वात् बालुलकाद्वा वृस्वः । तथा च भार्विः । परिपातत्रंभुफलोप-
भोगदृष्टाः । कि० १०. २२. ॥ कमु कांती । सुगाममः । कंब्रूः परद्रव्यापहारी ॥
ला दाने कफपूर्वः । कफेलूः श्लेष्मातकतरी पुंसीति ब्रूमंत्ररी । एत्वमस्य १०
पूर्वपदस्य निपात्यन्ते ॥ दधातेः कर्कपूर्वस्य कर्कधूर्वदरी ॥ यो ३ तर्कमपि दिधि-
पूर्वः पठं च । दिधि धैर्यमिंद्रियदोर्बलयास्यति त्यजतीति दिधिषूः पुनर्भूः ॥

मृग्रोरुतिः ॥ १६ ॥

मृद् प्रापात्यागे । गृ निगर्पो ॥ अभावामुतिप्रत्ययः । इकारस्तकारस्ये-
त्संज्ञापरिज्ञापार्थः । महत्पवनदेवयोः । तसौ मत्वर्थे । पा० १. ४. १७. । मृह- १५
त्वान् । प्रज्ञादित्वादिपि माहृतः । महत्प्रश्नो ३ कारांतो ऽव्युत्पन्नो ऽस्ति ।
तथा च विक्रमादित्यकोशः । महृतः स्पर्शनः प्रापाः समीरो माहृतो महृत् ।
कोपं वाति स दाक्षिणात्यमहृत इति कविराजः । पवनो ऽत्रेत्यल्पदृष्टवान्
इति वर्षाविवेकः ॥ महृत्पक्षः । मनुषि यदादित्वाद्दत्वं न भवति । गृह्मान् ॥

ग्रो मुद् ॥ १७ ॥

२०

गिरतेरुतिः । तस्य मुडागमश्च । गर्मुत्सुवर्षा तृषाभेदश्च । गर्मुत्सुवर्षा-
लतयोः । तांतं १४३. । इति विश्वः ॥

हृपेरुलच् ॥ १८ ॥

हृष तुष्टौ ॥ अत उलच् । हर्षुलो मृगकामिनोः ॥ बालुलकाच्चटनेर-
णुलच् । चटुलं शोभनं ॥

२५

हृसूरुह्युषिभ्य इतिः ॥ १९ ॥

हृच् हृषे । सृ गती । हृह जन्मनि । गुष इति सौत्रो धातुः ॥ हृभ्य
इतिः स्यात् । हरित्ककुभि वर्षो च तृषावात्रिविशेषयोः । हरिते ऽपि च

दूर्वायां हरिद्वर्षयुते ऽन्यत्रन् । तांतं १४२. । इति विश्वः ॥ सर्तीति सर्तिन्
नदी ॥ रोहिन् लता । ऋश्यस्य मृगस्य मृगी रोहिदित्युच्यते । तथा च महिम्नः
स्त्वं । गतं रोहिदूतां रिरमयिषुमृश्यस्य वपुषा । २२. । इति ॥ योषित्स्त्री ।
अतादिपाठान् कुंचाशब्दवत् टापि योषितेति के चित् ॥

५ ताडिर्णिलुक् ॥ १०० ॥

तड आघाते ॥ अस्माद्यपर्यन्तादितिर्पोश्च लुक् । लोपं हि प्रत्ययलक्षणो न
वृद्धिर्न तु लुकि । तडिदिपुत् ॥

शमेठः ॥ १०१ ॥

शमेठप्रत्ययः स्यात् । बहुलवचनादित्संज्ञाभाव इवभावो ढकारस्यैवादे-
१० शाभावश्च । शंठो ना गोपती क्लीबे शंठः स्यात्तु मल्लकः ॥ घोटा स्याद्डा-
रिंके मूते शंठः स्यात्पुंसि गोपती । आकृष्टाडि वर्षवरे तृतीयप्रकृतावपि । ठांतं
४. । इति मेदिनीकरः । शंठो वर्षवरे क्लीबे गोपती चाल्पपूरूपे । ठांतं ३. ।
इति विश्वः ॥

कमेरुठः ॥ १०२ ॥

१५ कमेरुठः स्यात् । कमठः कच्छपः । कमठः कच्छपे भांडभेदे च कमठं
मतं । ठांतं १०. । इति विश्वः ॥ द्याहुलकान् तृशमोरप्यठः । त्रुठश्रमठी ।
त्रुठः कर्कशं पांडी त्रुठं कठिने ऽन्यथात् । ठांतं ११. । इति विश्वः ॥

रमेर्वृद्धिश्च ॥ १०३ ॥

रमेरुठो वृद्धिश्च धातोः । रामठं हिंमुनि स्यात्तं क्लीबं ॥

२० शमेः खः ॥ १०४ ॥

शमेः शप्रत्ययः स्यात् । बहुलवचनायया प्राप्त्वं न भवति । शंखो
ऽर्धचादिः । निधिभेदे च पुल्लिङ्गो जलत्रे तु नपुंसकमिति वृत्तिः । शंखो
निधन्तरे कंबुललाटास्त्यनक्षीयु च । खांतं ५. । इति विश्वः ॥

कपोष्ठः ॥ १०५ ॥

२५ कपोतेऽप्रत्ययः स्यात् । कंठो गले धूनावपि । कंठो गले संनिधाने ध्वनी
मदनपादपे । ठांतं ४. । इति सः । नीलकंठः शितिकंठः ॥

कलस्तृपश्च ॥ १०६ ॥

तृप प्रीयाने ॥ अतः कलप्रत्ययः । तृपला लता । चकारात्तृपतेरपि कलः । तृफला च फलत्रिके । तथा च त्रिफलाशब्दसमानार्थस्तृफलाशब्द इति द्विगोरित्यत्र रञ्जितः । तृफला त्रिफला च । शब्दभेद^० २८. । इति विश्वः ॥ धा-
हुलकात्कमु कांती । मडि भूयायां । कुडि दाहे । पट गती । ह्यो हेदने ५
एभ्यो ऽपि भवति । कमलं पत्रं । कमलं सलिले ताम्बे उल्लसते चापि भेषजे ।
मृगप्रभेदे कमलः कवला श्रोत्रस्त्रियोः । लांते^० ५२. । इति स एव । अर्धर्चादिः ।
कमलो मृगः । कमला श्नीः पतिप्रिया च ॥ मंडलं चक्राकारं देशभेदश्च ।
मंडलं रञ्जति मांडलिकः । रञ्जति । पां ४. ४. ३३. । इति ठक् । गौरादित्वात्
मंडली । इवार्ये ऽ गुल्यादिभ्यठक् । मांडलिकः ॥ स्यान्मंडलं द्वादशरात्रके च देशे
च विंशे च कदंबके च । कुष्ठप्रभेदे ऽप्युपसृग्यंके ऽपि क्रतुप्रभेदे शुनि मंडलः
स्यात् । लांते^० ८०. । इति विश्वः ॥ कुंडलं ब्रह्मणे पात्रे कुंडलं कर्णभूषणे ।
लांते^० ७१. । इति विश्वः ॥ पटलो ऽक्षिरोगः । पललो यातुधाने स्वात्पटलं
इदित्थि वृत्रे । पिटके नेत्ररोगे च तिलके च परिच्छेदे । लांते^० ५१. । इति
स एव ॥ इलं व्याजः । इलं तु स्त्रलिते व्याजे । लांते^० १०. । इति सः ॥ १५

शपेवश्च ॥ १०७ ॥

शप आक्रोशे ॥ अतः कलः स्याद्दशांतादेशः । शवलः कर्तुरो मतः ।
अन्यतो जीव् । पां ४. १. ४०. । शवली । बहुव्रीहौ शवलमुः ॥

वृषादिभ्यश्चित् ॥ १०८ ॥

वृषु सेचने । कुश इति सौत्रे धातुर्वदुष्यरोगयोर्वर्तते । पल गती २०
देव् देवने ॥ एवमादिभ्यः कलश्चित् स्यात् । वृषलः शूद्रः । वर्षति जर्ति
यत्र कुत्रापि । श्रियां वृषली । वर्षं धर्मं लुनातीति वृषल इति का चिद-
मर्टीका ॥ कुशलं जेममस्त्रियामित्यमरः । कुशलो निपुषाः । कुशलवर्द्धितः ।
विदग्धमुख^० १. ४४. । इति विदग्धः । कुशलत्रयोर्द्धित इत्यर्थः ॥ पललं मांसं ।
पललं तिलचूर्णं स्यात्पललं पंकमांसयोः । पललो यातुधाने स्यात् । लांते^० ५१. । २५
इति विश्वः ॥ देवलो धार्मिको देवांप्रोपतीवी च ॥ सृ गती । धाहुलका-
दुषाः । सर्लः पूनिकाष्ठे स्यादुदारावक्रयोरेपि । लांते^० ५७. । इति विश्वः ।
सर्ला विर्लायंते धनायंते कलिद्रुमाः । न शमी न च पुनागा अस्मिन् सं-
सारकानने ॥ सर्ले साहस्रगं परिहर रंभोह् मुच संरंभं । ६. १०. । इति

- भाषासमावेशो मालतीमाधवे । शयोः सः । बर्हृचि. २. ४३. । इति प्राकृत-
सूत्रात् दंत्यसः ॥ धात्रतर्भाङ्गुलकात् वृखत्वं च । धावञ् इवमृतोः । धवलः ।
धवलः सिंदुरे सिते । महोक्तं चाय धवली सीरभेष्यामुदाहृता । लांत^० ६३. ।
इति विश्वः । ज्ञातो जी५ । स्त्रियां गुणो त्वंतोदात्रत्वादन्यतो जीपिति जीष् ।
५ धवला नीता येन निशा शशांकधवलेति प्रयोगः ॥ आकृतिगणात्वात्केवलक-
वलतत्तलानलतंभलपेशलमर्दलादयो ऽपि दृष्टव्याः ॥ कमेर्बुक् च । कंबलो
नागरात्रे स्यात्सासावरपायोः क्रिमी । कंबलश्चोन्नरासंगे कंबलं सलिले मतं ।
लांत^० ७३. । इति विश्वः ॥ मुश्र संउने । मुश्रलः । मुश्रली गृहगोधिका ।
मुहुः खनो ऽस्येति पृथोदरादित्वात् दंत्यसो ऽपि । मुसलः । मुस संउने ।
१० मुसलं मुश्रलं तु स्यादयोश्चे मुसली मता । तालमूलयामाक्षुपर्षागृहगोधिक-
योर्पि । लांत^० ६५. । इति विश्वः । मुष स्तेष इत्यस्य मुषलो मूर्धन्यमध्यो
ऽपीति वर्षादिशना । दंत्यसकारो ऽपि मुसल इत्यस्याये । अक्षितोमर्कुंतमहा-
परिट्प्रामुहपुरुवाणामुसलं । १३. ४७. । इति भरट्टिभाषासमावेशात् । मुश्रलो
मुषलो ऽपि च । शब्दभेद^० २३. । इति विश्वः ॥ कुश श्रेयपो । आहुलका-
१५ दुषाः । कोश्रलो देशविशेषः । कृडेकोश्रलेति । पा^० ४. १. १७१. । उय३ ।
कोश्रलययासावि सुखेन रामः । १. १४. । इति भरट्टिः । मलयकेकयकोश्रलशा-
सिनां । १. २२. । इति रघुः ॥ लंगोर्बृठिश्च । लांगलं हलं । लांगली बल-
भद्रः ॥ कदि आहुने । नलोपः । गीरादित्वात्-जीष् । कदली । एतस्याः फलं
कदलं ॥ कुटिकशिकौत्तियः प्रत्ययस्य मुट् ॥ कुट्मलं । कुटेर्पि । कुट्मलो
२० मुकुलो ऽस्त्रियामित्यमर्ः ॥ गुषाः । कोमलमिति मृदुले श्ले ॥ कण्ठमलमिति
कलुर्ब । कण्ठ गतिशाननयोर्भादौ पठ्यत इति नाभ्यस्तस्याचीत्यादौ सूत्रे
न्यासः ॥ पित्रि हिंसायां । न्यंकादित्वात्कुत्वं । पिंगलो वर्षाभेदः ॥ संघ संबन्धे ।
शंघं च । चक्क व्ययने । एभ्यः कलः । संबलं । शंघलं । चक्कलमित्यु-
पाधायसर्वस्वं ॥

२५ मृजेष्टिलोपश्च ॥ १०१ ॥

मृनुष् शुटी ॥ अतः कलो धातोष्टिलोपश्च । मलं वर्चस्कपाययोः । सह
मलेन वर्तत इति समलः सपापः । निर्मलो निःपापः । मलं कित्ठे पुरीषे
च पापे च कृपयो मलः । लांत^० ८. । इति विश्वः ॥

चुपेरच्चोपधायाः ॥ ११० ॥

चुप मंदायां गतो ॥ अतः कलः । उपधाया उकारस्याकारः । चपलं
क्षयिकं श्रोत्रं चपला पिप्पली तडित् ॥

शकिशम्योर्नित् ॥ १११ ॥

शकल्यु शकौ । शमु उपशमे ॥ अतः कलो निहवति । शकलं खंडे वा ५
पुंसि रोहितादीनां त्वगपि । तपोमाच्छकली मत्स्यः ॥ शमलमशुचि ॥

हो गुक् रूस्वश्च ॥ ११२ ॥

हो हृदने ॥ अतः कलप्रत्ययो धातोर्गुणाम्भो वृस्वश्च । इगलशङ्कागः ।
प्रसादित्वात् इगलः । भवेत्तु इगलशङ्कागे इगली इगामातरि । लांतं ६१. ।
इति विश्वः ॥ १०

जमंतात् उः ॥ ११३ ॥

अमिति प्रत्याहारः । अमंताठातोर्डः स्यात् । बहुलवचनादित्संज्ञाभावः ॥
दमु उपशमे । दंडो लगुडकालयोः । दंडो ऽस्त्री लगुडे ऽपि चेत्यमरः ॥ रमु क्रीडायां ।
रंडा मृतधवा नारि रंडा मृषिकपर्षिका ॥ खनु अयदार्णो । खंडो गुडप्रभेदः
स्यात् खंडः शकलभेद्योः । अर्धे खंडं खंडः ॥ मन ज्ञाने । मंडो ऽस्त्री सर्वरसाय १५
इति सर्वस्वं । मंडा धात्र्यामुदीरिता । उंतं १६. । इति विश्वः ॥ खन खं-
कौ । खंडशिकुनहस्तकः ॥ अम गत्यादिषु । अमंति संप्रबो. । वांत्पनेनेत्वंडः प्रा-
पयंभावयवः । खंडो मुष्ककटिंबयोः ॥ षणु दाने । बहुलवचनात्संज्ञाभावः ।
पंडो काननगोपती । पंडः संघात इव्यते ॥ प्राडि रूतायां । अस्मानु घञि शंडश-
ब्दस्मालव्यादिमानपि खरंत इति देशना । अश्नादिकदंढे शंडमस्त्रियानित्यमरः । २०
पन्नांड इति धातुप्रदीपः ॥ गम्लु गतो । गंडो व्याधिकपोलयोः । गंडः कपोले
पिटके च । उंतं ८. । इति विश्वः ॥ चण दाने । चंडो दैत्यांतरे तीव्रे
चंडो दासे वमस्य च । चंडी कात्यायनीर्हिंसकोपनस्त्रीषु संमता । उंतं १. । इति
विश्वः ॥ पण व्यवहारे । पंडः क्रीडे । मतिः पंडा । पंडः क्षुडिर्वि. प्राप्नोति
भागुरिः । तारकादित्वादित्त् । पंडितः ॥ फण गती । फंडः । प्रसादित्वाद्दण् । २५
फांडमुदरं । अत्र अमि अकारेण प्रत्याहारग्रहणसामर्थ्यात् अकारांतः क्षीत्रो
धातुब्रह्मण इति अ म उ ष न्म् ३५३ सूत्रे रक्षितः ॥

घादिभ्यः कित् ॥ ११४ ॥

कवर्गादिभ्यो धातुभ्यो उः किञ्चति ॥ कुपा शब्दोपकरणायोः । कुंडः
 स्यात्पतिवल्गुनीनां शार्संज्ञितः सुतः । देवतान्यत्रलाभार्ः कुंडं कुंडमुखा स्मृ-
 तंति प्राश्रवतः । उपचारात्नामकुंडं । स्वार्थे कनि स्वायिकाः प्रकृतितो लिंग-
 ५ वचनान्यभिर्वर्तते ऽपीति कुंडिका । अमृतं शार्सः कुंडो मृते भर्तृर्गोऽकः ॥
 गुञ् अथक्ते शब्दे । गुंडो मोलेशुपाकयोर्दित्यमर्ः । गुंडा स्नुही । गुंडाप्रायाः
 केशा अस्वेति गुंडाकेशः शिवः ॥ सुपा भ्रमपो । बुंडो भ्रमर्ः ॥ कमु कांती ।
 दीर्घत्वं । कांडं वात्रसर् वापो वर्गे स्कंधे च प्राञ्जिनां । प्रमाणाविशेषे ऽपि कांडं ।
 यथा त्रिकाण्डं । कांडं नाले तहस्कंधे वापो ऽवसर्नीरयोः । डां० १८. । इति विश्वः ।
 १० निदित्यनुवृत्तेः कुंडादिप्राश्च्य आपुदाना इति षप इत्यत्र वृत्ते न्यासः ॥

स्याचतिमृजेरालच्वालजालीयचः ॥ ११५ ॥

डा गतिनिवृत्तौ । चते याचने । मृत्तूष् शुटी ॥ एभ्यो यथाक्रममालच्
 वालञ् चालीयच् इत्यंते प्रत्ययाः स्युः । स्थालं भाजनभेदे स्वादुखा स्थाली
 प्रकीर्तिता । गौरादित्वात् डीप् । लच्चि सिद्धं चालद्विधानं चिंत्यं । धुमास्ये-
 १५ त्यस्याकिञ्चन्यपि क्व चित्प्रवृत्तौ षापकमिति के चित् चिञ्चं आधिवा पत्त
 आपुदानार्थमित्यपरं ॥ चात्वालो वत्तोपकरणां । चात्वालो वत्तकुंडं स्यात् दर्भे
 चोत्ताल उकटे । लां० ११७. । इति विश्वः ॥ मार्तालीयो विंडालः स्यात् ॥

पतिचंडिभ्यामालञ् ॥ ११६ ॥

पत्लू गतौ । चंडि कोपे ॥ पतंत्यस्मिन्नुधर्मेणा । पातालमधोभुवनं ॥ चंडालः
 २० पापकर्मा । चंडमलं भूयास्येत्यपि चंडालः । प्रतादिवाद्पि चंडाल इत्यपि ॥

तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपल्लिपंचिभ्यः

कालन् ॥ ११७ ॥

तमु कांक्षायां । विश प्रवेशने । विड आक्रोशे । मृणा हिंसायां ।
 कुल संख्याने । कपि चलने । निर्देशानुलोपः । पल गतौ । पच्चि विस्तारव-
 २५ चने ॥ एभ्यो ऽट्धातुभ्यः कालन् स्यात् । तमालो वृक्षभेदः स्यात् ॥ विशालो
 महान् । त्रिलिंगः । विशालं वृद्धाख्यातं । विशालोद्गयिनी पुरी । लां० ११८. ।
 इति विश्वः । विशालोद्गयिनी प्रोक्ता पुरी चान्या च मानिनीति क्रोशांनर् ।

तमिच्छति नृपं बुद्ध्या यः स्तोत्रमविशालया । स व्राद्ध्यातपत्रापां करिणा-
मविशालयेति कीचकवधः ॥ विडालो मार्तार्ः । स्त्रियां विडाली ॥ मृपालं
पद्ममूलं । पुष्करादित्वान्मृपालिनी । अल्पाभ्यायां मृपाली ॥ कुलालः कुं-
भकारः स्यात् ॥ कपालं नृशिरः । पुंनपुंसकं । कपालं नृशिरौस्त्रिं स्यात्
घटादेः शकले वृत्ते । लांते १०३. इति विश्वः ॥ पलालो ऽस्त्री स नि- ५
ष्कल इत्यमरः । पलालं भ्राय ते ॥ पंचालो जनदेशयोः । पृथोदरादित्वात्
दीर्घत्वे पांचाल इत्यपि । अहुलवचनात् श्यतेरपि कालन् । शाला । विभाषा
सेनासुरेति वा क्रीडं । पां २. ४. २५. । गोशालं । गोशाला । चतुःशालं ।
चतुःशाला । शल चलने । घञंता तत्पुरुषे शालायामिति निपातनात् स्त्रीत्वे
शालेति न्यासः ॥ १०

पतरंगच् पक्षिणि ॥ ११८ ॥

पतलृ गतो ॥ अस्मात्पक्षिण्यभिधेये ऽंगच् । पतंगः पक्षी । कथं पतंगः
सूर्यः । अमत्रसामान्योपचारात् । पतंगः शलभे सूर्ये पतंगः पक्षिणि स्मृत इति
कोशांतरं । पतंगः शलभे शालिप्रभेदे विहगे रवी । गांते ४१. इति विश्वः ॥

तरत्यादिभ्यश्च ॥ ११९ ॥

तरत्यादिभ्यो ऽप्यंगच् । तरंग उर्मिः । तरंगस्तुरगादीनामुत्फाले वस्त्र-
भंगयोरिति सः ॥ लुनातेर्लवंगं देवकुसुमे ॥ आकृतिगणो ऽयं । एवमन्ये
ऽपि दृष्टव्याः ॥ १५

विडादिभ्यः कित् ॥ १२० ॥

विड आक्रोशे । मृद लोदे । कृ विलेपे ॥ एभ्यो ऽंगच् कित्त्विति । २०
विडंग ओषधिविशेषः ॥ मृदंगो मर्दलः । वापविशेषः ॥ आहुलकादुत्वं रपरत्वं
च । कुंगो मृगः । स्त्रियां कुंगी ॥

सृवृजोर्वृद्धिश्च ॥ १२१ ॥

सृ गती । वृञ् वरणे ॥ आभ्यामंगच् धातोर्वृद्धिश्च । चातके हरिणे
पुंसि सारंगः शबले त्रिपु । अमं ३. ४. ३. २४. । नदति तलदैर्निदाद्ये सारं- २५
गो ऽपास्ते अभ्रति केतकमखनेः सारं गोपाले । संप्रत्युपमकालो न वाहिनीपानां
त्वन्मुखसुरभीपां श्रीर्नवा हि नीपानां । ५०. । इति वृंदावनयमकं । सारंग-

संकुलमहासालं । १३. ३८. । इति भट्टिभाषासमावेशः । अन्ये तु श्रुं हिंसा-
यामित्यस्माद्गच्छि वृठी च शारंग इति तालव्यमाहुः । प्रमाणां तु चिंत्यं ।
सारंगश्चातके भूमे कुरंगे च मतंगे । पक्षिभेदे च सारंगः सारंगः शबलं
ऽन्यवत् । गांतं ४३. । इति विप्रः ॥ वारंगः लडुगादिमुष्टिः ॥ आहुलकात्
५ नृ गये । नारंगो नारंगक इति कोशांतरं ॥

गन् गम्यद्योः ॥ १२२ ॥

गम्लृ गती । अद् भक्षणे ॥ अन्ध्यां गन् । गंगा खिण्णुपदी ख्याता ।
अपत्ये शिवादितिकादिभ्रुभादिपाठात् अपि पितृि ठकि च गांगो गांगायनि-
र्गमेयः ॥ अद्ः पुरोडाशः ॥ अन् गत्यादिषु । आहुलकादतो ऽपि भवति ।
१० अंगं गात्र उपाये च प्रतीके चाप्रधानके । अंगो देशविशेषः स्याद्गं संशोधने
ऽव्ययं । विप्रं गांतं १३. ॥

हापूखडिभ्यः कित् ॥ १२३ ॥

हो हेटने । पूञ् पवने । लउ भेदे ॥ एभ्यो गन् किठवति ॥ हायते
यसार्थिभिरिति ह्यागच्छागलः । पूयते सुखमनेनेति पूगो गुवाकः । पूगः क्रमुक-
१५ वृंदयोरित्यमरः ॥ लडुगो गंडकशृंगे खान्निस्त्रिंशे गंडके ऽपि चेति शश्टतरंगि-
षो । लडुगो गंडकशृंगसियुठभेदेषु गंडके । विप्रं गांतं २४. । इति को-
शांतरं ॥ आहुलकात् विट अनादरे । अतो ऽपि गन् सत्वाभावश्च । स्मृतः
दिङ्गास्तरलमना इति चंद्रः । दिङ्गात्तरगपत ससंभ्रमेवमेका । ५. ३४. । इति
५. ४. ॥

२० भृजः कित् नुद् ॥ १२४ ॥

भृजो गन् किठवति । नुडगमो ऽपि तस्य । भृजुः दिङ्गालिभूयाटाः ।
भृजो धूस्वाटयिङ्गायोः । मधुवृते च भृजं तु केशरात्तगडुखचोः । गांतं १८. ।
इति विप्रः । किुदित्यनुवृत्तेः किदिति द्विस्पष्टार्थं ॥

भृणातेर्ह्रस्वश्च ॥ १२५ ॥

२५ श्रुं हिंसायां ॥ अतो गन् । धातोर्ह्रस्वत्वं कित्त्वं नुद् च प्रत्ययस्य । भृं
विषाणामाख्यातं प्रैलाये त्रलवंत्रके । मीनीयतेनुवृत्तार्थानां भेदे शृंगी प्रयुज्यत
इत्युत्पलिनो । मारुदिखात् ऊय् । शृंगं क्रीडःनुवंत्रके । दिवापोत्कर्षयोश्चाप शृंग

स्यात्कूर्चशीर्षके । शृंगी विद्यापयाम्बुधे स्वर्णमीनप्रभेदयोः । विश्वं गांत् २१ ।
इति सः । मत्वर्थे ऽपि शृंगमस्यास्तीति शृंगार्कः । शृंगवृंदाभ्यामार्कन् । पां
५. २. १२२. ४. । विकारार्थे ऽपि श्राङ्गः कार्मुकमात्रे ऽपि विष्णोरपि श्रा-
सने । अथ सुललितयोषिद्रभूलताचाहृशृंगं । कुं सौ २. ६४. । इति च प्रांशु-
त्वादायतत्वादुपचारात् ॥ ५

गण् शकुनौ ॥ १२६ ॥

शृपातेरेव शकुनौ वाच्ये गणप्रत्ययः । पूर्ववन्तु च । श्राङ्गः पक्षो ॥
कैश्चित्पुनर्गणपिपात्यकारपूर्वो गकार इत्यादावकारो विधीयते । तेन श्रांङ्ग
इत्यपि साधुरिति सर्वस्वं ॥

मुदियोग्गौ ॥ १२७ ॥

मुद् ह्ये । ग् निगर्णे ॥ अन्वयां यथासंख्यं गक् ग इत्येती स्यातां ।
मुद्ः सस्यभेदः । मुदान् लातेति मुदलो मुनिः । यस्य मोदल्य अन्वयः ॥
गौ मुनिः । गार्थे यथात्मसंभवः ॥

अंउन् कृसृभृजः ॥ १२८ ॥

उकृञ् कर्पो । सृ गती । भृञ् भर्पो । वृञ् वर्पो ॥ एभ्यो ऽंउन् ॥ १५
कर्ंउः कर्ंउिका । पुष्पभांडंभदः कर्ंउी ॥ सर्ंउः पक्षी ॥ भर्ंउः स्वामी ॥ वर्ंउो
मुखरोगः । वर्ंउो ऽप्यंतरावेदी संदोहमुखरोगयोः । उांत् २७. । इति विश्वः ॥
प्राक् प्रत्ययनिर्देशादन्यतो ऽपि भवति । तेन तर्तेस्तर्ंउो जलतर्षां । तर्ंउो
वलिशीसूत्रश्रवस्तुनि भेलके । उांत् २७. । इति सः ॥ अन्तोस्तकारांतादेशः ।
वतंउ इति का चिद्वृत्तिः ॥ तथा इमु अर्ने । अत एत्वं । हेमंउो मातापितृशून्यः ॥ २०
तथा प्रातेरपि । श्रवंउो विषयो देश इति तु वृत्ती । ऐयुकार्यादित्वाङ्कलुप्रत्यये
श्रवंउंभक्तः ॥

श्रुद्भसो ऽदिः ॥ १२९ ॥

श्रु हिंसायां । दृ विदारपो । भस भर्त्सनदीपयोः ॥ एभ्यो ऽदिः स्यात् ।
श्रुत् संवत्सर ऋती । दृत् हृदयकूलयोः ॥ भसत् तथर्त्नं । भसत् प्रभास्वरे २५
मासे तर्त्कार्ंउवे प्लवे । गांत् ३४. । इति विश्वः ॥ पर्य सेहने । अतुलव-
चनादतो ऽपि भवति । समश्या पर्यत्परिवदिति चंद्रः । पर्यहलान्महाब्रह्मैः ।
४. १२. । इति भट्टिः । परिपूर्वात्स्वदेः सस्वित्वादिना । पां ३. २. ६१. ।

क्रिप् । सदिप्रतेः । पा० ट. ३. ६६. । इति षत्वं । रजःकृषीति । पा० ५. २. १२१. । बलच् । वः संप्रति प्राक् परिषदलानामिति कोशः ॥

दृषातिः पुक् ऋस्वश्च ॥ १३० ॥

दृ विदारपो ॥ अतो ऽदिः स्वात् इस्वत्वं च धातोः दुगागमश्च । दृषत् ५ शिला । राजदंतादित्वात् दृषदुपलं । शोषे । पा० ४. २. १२. । इति लक्षणं वाधिकारश्चेति दृषदि पिष्टा इत्यस्मिन्नर्थे दार्पदाः सक्रव इति वा चिदितिः ॥

त्यजितनियजिभ्यो डित् ॥ १३१ ॥

त्यज हानो । तनु विस्तारे । यत्र देवपूजादी ॥ एभ्यो ऽदिर्डिड्विति । टिलोपः । त्यद् । त्यदात्वं । तदोः सः सावनंत्ययोः । पा० ७. २. १०६. । इति १० सत्वं । स्यः । त्यो । त्ये । अद् वा न भविव्यामि स्य वा कंत्रलविक्रयीति । एवं तपदी । सर्वनामसंज्ञका एव ॥

एतेस्तुद् ॥ १३२ ॥

इण् गतो ॥ अतो ऽदिः स्यान्नस्य तुडागमः । एतद् । सर्वनामैव ॥

सर्तरितिः ॥ १३३ ॥

१५ नृ गतो ॥ अतो ऽदिः स्वात् । इकार उच्चारणार्थः । सर्द् स्यादान-
मेघयोः । सर्डिति धातुपारायणो दृश्यते ॥

लंघेर्नलोपश्च ॥ १३४ ॥

लघि शोषणो ॥ अस्मादितिर्नलोपश्च धातोः । लघट् वायुः । लघटिति
पारायणो ॥

२० **पारैरजिः ॥ १३५ ॥**

पार तीर कर्मसमाप्तौ ॥ अतश्चुरादेरजिः । षिलोपः । पार्क् सुवर्षा ॥

प्रथः कित्संप्रसारणां च ॥ १३६ ॥

प्रथ प्रख्याने ॥ अस्मादजिः किड्वति संप्रसारणां च धातोः । गत्वादि-
कार्ये । पृथक् नानार्थः । स्वरादित्वाद्द्वयत्वं ॥

भियः पुक् ऋस्वश्च ॥ १३७ ॥

त्रिभेतेरुत्तिः किरुवति पुगाममश्च ऋस्वत्वं च ॥ भियवैपः । अपये
मार्गादित्वापञि भैषद्यः । भियतामिदमित्यपि सुमंगलभेद्यत्तञ्च । पा० ४. १. ३०. ।
इति निपातनादुपो भेद्यत्तं । स्वार्थे ऽ नन्तावसयेतिहभेद्यत्तञ्च्यः । पा० ५. ४. २३. ।
इति भैषद्यं भेद्यत्तमेव ॥ ५

पुष्यसिभ्यां मदिक् ॥ १३८ ॥

पुष्य इति सौत्रो धातुः । अनु ज्ञेयपो ॥ आ-यां मदिक् । पुष्पदस्मदसौ ।
त्वाही सौ । श्रेये लोपः । पा० ७. २. १०. १४. । त्वं । ऋहं ॥

अर्तिस्तुमुहुसृष्टिन्नुभावावापदियत्तिनीभ्यो मन् ॥ १३९ ॥

ऋ गती । हुञ् स्तुती । पुञ् अभियवे । हु दाने । सृ गती । धृञ् १०
धारणे । क्षि क्षयं । दुञ् शब्दे । भा दीप्ती । या प्रापपो । वा गतिगंधनयोः ।
पद गती । वक्ष प्रतायामाकुस्मीयः । षीञ् प्रापपो ॥ एभ्यश्चतुर्दशधातुभ्यो मन् ।
अमञ्चूर्णोगः ॥ स्तोमः संघातः । अग्नेः स्तुस्तोमसोमाः । पा० ८. ३. ८२. ।
इति षत्वं । अग्निष्टोमः । ज्योतिरायुषः स्तोमो ज्योतिष्टोमः । आयुष्टोमः ॥
सोमः कर्पूरचंदूयोः । सोम इव सौम्यः । शालादित्वापः । पृथोदरादित्वादीत्वं । १५
प्रोतास्मि ते सौम्य चिराय ङीव । १४. ५१. । इति रघुः ॥ होमो यामवि-
शेषः ॥ सर्वो गमनं ॥ धर्मः स्यादस्त्रियां पुण्ये । धर्मं चरतीति ठक् । धार्मिकः ।
नञ्समाप्ते ऽ धर्माच्चेति ठग्वक्तव्यः । पा० ४. ४. ४१. १. । आधार्मिकः । स्याठ-
र्ममस्त्रियां पुण्यश्चेयसी सुकृतं वृषः । धर्मः पुण्ये यमे न्याये स्वभावाचारयोः
कृतौ । मातं १८. । इति विश्वः ॥ ज्ञेमं कुशलमस्त्रियामित्यमरः । ज्ञेमप्रियमद्वे २०
ऽ ष् च । पा० ३. २. ४४. । ज्ञेमंकरः । गौरादित्वात् ज्ञेमंकरौ । पचादिषु कर्द्-
शब्दपाठान् योगज्ञेमंकरौ लोकस्येत्यन्ये ॥ ज्ञीमं वस्त्रप्रभेदः स्यात् । ज्ञीमं पट्टे
दुकूलं स्यादतसौकुसुमे ऽ पि च । मातं ६. । इति विश्वः । त्यजतो मंगलज्ञीमे
चीरे च प्रतिगृह्णत इति रघुः । शपामवे ज्ञीमश्च । अतसौ स्यादुमा ज्ञुमा । अमं २.
१. २०. । इति ज्ञुमाशब्दाद्विकारे ऽ पिपाति ॥ भाम आदित्यः । भामः क्रोधे र्वी २५
दीप्ती । मातं १६. । इति विश्वः ॥ यामः प्रहरः । द्वी यामप्रहरी समी ।
अमं १. १. ३. ६. ॥ वामः शोभनदृष्टयोः । श्रोडादित्वाद्भवामः ॥ पयं सर्-
हहं । अर्धर्चादिर्यं । वा पुंसि पयं नलिनमित्यमरः । पयः स्यान्निधिप्रांत्वयोः ।
शंलपयौ निधी चित्रे दृष्ट्वा दुष्टैर्विमुच्यत इति पुराणां । पुष्करादिभ्यो देशे ।

क्विप्। सदिप्रतेः। पा० ङ. ३. ६६.। इति षत्वं। रत्नःकृषीति। पा० ५. २. १२१.। वलच्। यः संप्रति प्राक् परिपहलानामिति कोशः ॥

दृषातिः पुक् ङ्रस्वश्च ॥ १३० ॥

दृ विदारणे ॥ अतो ऽदिः स्वात् ङ्रस्वत्वं च धातोः पुगागमश्च। दृषत् ५ शिला। रत्नदंतादित्वात् दृषदुपलं। श्रेषे। पा० ४. २. १२.। इति लक्षणां वाधिकारश्चेति दृषदि पिष्टा इत्यस्मिन्नेवं दार्ढ्याः सकाव इति का चिद्वृत्तिः ॥

त्यजितनियजिभ्यो ङित् ॥ १३१ ॥

त्यज हानौ। तनु विस्तारे। यत्र देवपुत्रादी ॥ एभ्यो ऽदिर्ङित्त्विति। टिलोपः। त्यद्। त्यदापत्वं। तदोः सः सावनंत्ययोः। पा० ७. २. १०६.। इति १० सत्वं। स्यः। त्यो। त्ये। अद् वा न भविष्यामि स्य वा कंसलविश्रयीति। एवं तपदी। सर्वनामसंज्ञका एव ॥

एतेस्तुद् ॥ १३२ ॥

इण् गती ॥ अतो ऽदिः स्यान्नस्य तुडागमः। एतद्। सर्वनामैव ॥

सर्त्तृटिः ॥ १३३ ॥

१५ सृ गती ॥ अतो ऽदिः स्वात्। इकार उच्चारणार्थः। सर्त्तृ स्यादात्-
मेघयोः। सर्त्तृति धातुपारायणे दृश्यते ॥

लंघेर्नलोपश्च ॥ १३४ ॥

लघि शोषणे ॥ अस्मादटिर्नलोपश्च धातोः। लघद् वायुः। लघटिर्ति
पारायणे ॥

२० पारिर्त्तृजिः ॥ १३५ ॥

पार तीर् कर्मसमाप्ती ॥ अतश्चुरादेर्त्तृजिः। पिलोपः। पार्क् सुवर्षा ॥

प्रथः कित्संप्रसारणां च ॥ १३६ ॥

प्रथ प्रख्याने ॥ अस्मादत्तिः किरुवति संप्रसारणां च धातोः। गत्वादि-
कार्यं। पूयक् नानार्थः। स्वरादित्वादव्ययत्वं ॥

भियः पुक् ऋस्वश्च ॥ १३७ ॥

ब्रिभेतेरतिः किरिचति पुगाममञ्च ऋस्वत्वं च ॥ भियग्वैपः । अपत्ये
गार्गादित्वापञ्चि भैषद्यः । भियत्रामिदमित्यपि सुमंगलभेषजज्ञाच्च । पा^० ४. १. ३०. ।
इति निपातनादुपो भेषजं । स्वार्थे ऽ नंतावसयेतिहभेषजाऽऽयः । पा^० ५. ४. २३. ।
इति भैषज्यं भेषजमेव ॥

५

पुष्यसिभ्यां मदिक् ॥ १३८ ॥

पुष इति सौत्रो धातुः । अस्तु ज्ञेयपो ॥ आ-र्था मदिक् । युष्मदस्मदसौ ।
त्वाही सौ । शेषे लोपः । पा^० ७. २. १०. १४. । त्वं । अहं ॥

अर्तिस्तुसुङ्गसृष्टिनुभावावापदियक्षिनीभ्यो मन् ॥ १३९ ॥

अ गती । इञ् स्तुती । पुञ् अभिषवे । हु दाने । सृ गती । धृञ् १०
धारणे । क्षि क्षयं । दुञ् शब्दे । भा दीप्ती । वा प्रापणे । वा गतिगन्धनयोः ।
पद गती । यक्ष पूतायामाकुस्मीयः । षीञ् प्रापणे ॥ ण्यश्चतुर्दशधातु-यो मन् ।
अर्मश्चक्षुरोगः ॥ स्तोमः संघातः । अग्नेः स्तुस्तोमसोमाः । पा^० ८. ३. ८२. ।
इति यत्वं । अग्निष्टोमः । ज्योतिरायुषः स्तोमो ज्योतिष्टोमः । आयुष्टोमः ॥
सोमः कर्पूरचंद्रयोः । सोम इव सौम्यः । प्राज्ञादित्वावः । पृषोदरादित्वादीत्वं । १५
प्रीतास्मि ते सौम्य चिराय त्वाव । १४. ५१. । इति रघुः ॥ होमो यामवि-
शेषः ॥ सर्वो गमनं ॥ धर्मः स्यादस्त्रियां पुण्ये । धर्मं चर्तीति ठक् । धार्मिकः ।
नऽसमासे ऽ धर्माच्चेति ठवक्तव्यः । पा^० ४. ४. ४१. १. । आधर्मिकः । स्वाठ-
र्ममस्त्रियां पुण्यश्रेयसी सुकृतं वृषः । धर्मः पुण्ये यमे न्याये स्वभावाचारयोः
कृती । मांतं १८. । इति विश्वः ॥ ज्ञेमं कुशलमस्त्रियामित्यमर्ः । ज्ञेमप्रियमद्रे २०
ऽ पा च । पा^० ३. २. ४४. । ज्ञेमंकरः । गौरादित्वात् ज्ञेमंकरौ । पचादिपु कर्द्-
शब्दपाठात् योगज्ञेमंकरौ लोकस्येत्यन्ये ॥ ज्ञौमं वस्त्रप्रभेदः स्यात् । ज्ञौमं पट्टे
दुकूलं स्यादतसीकुसुमे ऽ पि च । मांतं ६. । इति विश्वः । त्यजतो मंगलज्ञौमे
चीरे च प्रतिगृह्णत इति रघुः । शपाभवे ज्ञौमश्च । अतसी स्यादुमा जुमा । अमं २.
१. २०. । इति जुमाशब्दादिकारे ऽ पिषाति ॥ भाम आदित्यः । भामः क्रोधे र्वौ २५
दीप्ती । मांतं १६. । इति विश्वः ॥ यामः प्रहरः । द्वौ यामप्रहरी समौ ।
अमं १. १. ३. ६. ॥ वामः शोभनदृष्टयोः । श्रौंटादित्वाद्जवामः ॥ पम् सरो-
हहं । अर्धर्षादिर्यं । वा पुंसि पम् नलिनमित्यमर्ः । पम्ः स्यान्निधिप्रालयोः ।
प्रालपम्नौ निधी चित्रे दृष्ट्वा दुष्टैर्विमुच्यत इति पुराणं । पुष्करादिभ्यो देशे ।

पा° ५. २. १३५. । इतीनिः । प्रप्तिनी । अर्धञ्जादित्वाच्च । क्त्वा हरिवधुः
स्मृता ॥ यक्ष्मो रोगरातः । रात्रयस्त्वैव रोगापां । २. १६. । इति माघः ।
मनिनंतो ऽप्यस्ति । यक्ष्मणापि परिहानिराययी कामयानसमवस्वया तुलां ।
११. ५०. । इति रघुः ॥ नेमः प्राकारमूलं । अर्धवाची तु सध्वनामसंज्ञक इति ॥

५ जहृतेः सन्वदालोपश्च ॥ १४० ॥

जहातेर्मन् सन्वद्वति धातोराकारलोपश्च । जित्ः कुटिलमर्दयोः । जित्
तग्रापादपे । मांत° ११. । इति विश्वः ॥

अवतेष्टिलोपश्च ॥ १४१ ॥

अव रक्त पालने ॥ ततो मन् टिलोपश्च । स च सामर्थ्यात्प्रत्ययस्यैव
१० न प्रकृतेः । अन्यथा हि डिदित्येवोच्येत । इवृत्वेत्यादिना । पा° ६. ४. २०. ।
वकारस्वोपधायाञ्चोह । द्वयोर्दोर्दोर्धत्वे कृते गुणाः । ओमित्यनुमती प्रोक्तं
प्रपाठे चाप्युपक्रमे । विश्व° अव्य° ४८. । मंत्रंगमत्वाच्छाद्रसो ऽत्रानुनासिकः ।
ओमित्युक्तवतो ऽथ शार्ङ्गिपाः । १. ७५. । इति माघः । ओंकारप्रपाठो समा-
वित्यमरः । चादित्वाद्व्ययत्वं ॥

१५ ग्रसेरात् ॥ १४२ ॥

ग्रसु अदने ॥ अतो मन् । धातोराकारांतादेशः । ग्रामः संवसवः प्रोक्तः
संपूर्वः संयुगे स्मृतः । गहादित्वाच्छः । एकग्रामीयः । ग्रामापलथी । पा° ४.
२. १४. । ग्राम्यः । ग्रामीणाः । ग्रामः स्वरे संवसवे वृद्धे शब्दादिपूर्वकः ।
मांत° १४. । इति विश्वः ॥

२० अविंसिविसिप्रुषिभ्यः कित् ॥ १४३ ॥

अव रक्तपो । धिवु तंतुसंताने । धिञ् अंधने । शुष शोधणे ॥ ए-यञ्-
तुभ्यो मन् भवति स च कित् । पूर्वबटूडादिकार्यं । उर्मं नमर् । टापि ब्राहु-
लकात् इत्स्वत्व उमा दुरातसो स्मृता । उ मेति मात्रा तपसो निषिद्धा पश्चा-
दुमाश्यां सुमुष्ठी जगाम । कु° सं° १. २६. । इत्युपाश्यांतरं । उमातसोर्हैमवती-
२५ हरिद्राकांतिकीर्तिषु । मांत° ३२. । इति विश्वः ॥ स्यूयो रश्मिः ॥ सिमः
सर्वनाम सर्वपर्यायः । सिमस्मै । सिमस्मात् ॥ शुष्मग्निस्मिरीयोः ॥

इषियुधीन्धिदसिष्याधूसूभ्यो मक् ॥ १४४ ॥

इष गतिहिंसादानेषु। युध संप्रहारे। जिइन्धी दीप्ती। दसु च। श्रैऽ
गती। धूञ् कंषने। वूङ् प्राणिगर्भविमोचने ॥ एभ्यः सप्तभ्यो मक्। इष्मः
कामवसंतयोः। के चिदीष गताविति पठंति। तेषां दीर्वादिरीष्यः ॥ युध्मः प्रः ॥
इष्मः समित् ॥ दस्यो यज्ञमानः ॥ श्यामो हरितकृष्णयोर्दित्यमरः। श्यामः स्या- ५
न्मेचके वृद्धारके हरिते घने। वटद्रुमे प्रयागस्य श्यामः श्यामा तु वागुती ॥
अप्रसृतांगनायां च तथा श्यामलतीपधी। त्रिवृत्कासारिकागुंद्रानिशाकृष्णाप्रि-
यंगुयु ॥ श्यामा नीलयां पिके श्यामं मरिचे लवणांतरे। मांत^० १०.। इति
विश्वः ॥ धूमः स्यादग्निसंभवः। पाशादित्वात् धूम्या धूमसंहतिः ॥ सूमो उं-
रिञ् ॥ ईर् गती। बालुलकादतो ऽपि मक्। ईर्म वृषां। वृषो ऽस्त्रियामी- १०
र्ममरुः क्रीव इत्यमरः ॥ टुञ्चु शब्दे। क्षुमातसी। तस्या विकारः क्षीमं बह्व-
भेद इत्युक्तं ॥ ज्ञन ज्ञनने। ज्ञन्म उत्पत्तिः। ज्ञन्मस्तु पुषि संभव इति पुंषि
प्रयोगः। मनिनंतो ऽप्यस्ति। हृह ज्ञन्मनीति धातुपाठात्। ज्ञनुर्तननज्ञन्मानि।
अम^० १.१.४.८.। इत्युभयषायुपपपते ॥

युजिरुचितिजां कुश्च ॥ १४५ ॥

१५

युजिरु योगे। रुचि दीप्ती। तिर निशाने ॥ एभ्यो मक् कवर्गश्चांता-
देशः। युर्म युगलं ॥ हुक्मो वर्षाभेदः। तपोगाढुपावचनेभ्यः। पा^० ५.२.
१४.१.। इति मनुप्लोपे हुक्मं सुवर्षा। हुक्मो वर्षो ऽस्या अस्तीति हुक्मि-
षी। हुक्मं तु काञ्चने लोहे। मांत^० १७.। इति विश्वः। त्वया विप्रकृतस्यो
हुक्मिषी हरता हरे। २.३८.। इति माघः ॥ तिगं तोच्छां। त्रिलिगं ॥ २०

रुनेर्हि च ॥ १४६ ॥

हन हिंसागत्योः ॥ अतो मक् धातोर्हिर्देशश्च। हिमं चंद्रनाष्यातं
हिमं शीतनुषारयोः। मांत^० ४.। इति विश्वः। हिमारपययोर्हल्चे। पा^० ४.
१.४१.१.। इति औषानुकी। हिमानी हिमसंहतिः ॥

भियः पुग्वा ॥ १४७ ॥

३५

त्रिभेतेर्मक् धातोर्वा पुगागमश्च। त्रिभेत्यस्मादिति भीमस्त्रिलिगः। भीमो
भयानके ख्यातो भीमी षांडवशांकरौ ॥ भीम्यो भयानके क्षत्रे। भीम्यं भयानके

त्रियुः भीष्मः कुत्रपां भयप्रोकहर्तेति । भीष्मस्तु भीषणो हृद्रे गांगेये च नि-
शाचरे । मांतं २०.। इति विश्वः ॥

धर्मः ॥ १४८ ॥

धर्म इति निपात्यते ॥ धृत्तरपादीप्योः । अतो मग्गुपां निपात्यते ।
५ धर्मः स्वेट्भसि ग्रीष्मे । धर्मः स्यादातपे ग्रीष्मे उष्णास्वेदांसोः । मांतं १६.।
इति सः ॥

ग्रीष्मः ॥ १४९ ॥

ग्रीष्म इति निपात्यते ॥ ग्रसु अदने । अतो मक् ग्रीभावश्च धातोः पुगा-
गमश्च । ग्रसते रसानिति ग्रीष्मः कालभेदः ॥

१० प्रथेः पिवन् संप्रसारणं च ॥ १५० ॥

प्रथ प्रथ्याने ॥ अतः पिवन् संप्रसारणं च धातोः । षकारो ऊीर्षवः ।
पृथिवी मही । पिथ्वादेव ऊीषि सिठे गौरादावपि पृथिवशब्दपाठो ऽनुबन्ध-
कानित्यत्वसापनार्थः । तेन दृष्टेति सिठं भवति । उत्सादित्वात्पार्थिवः । षव-
न्नित्येके । पृथ्वी पृथिवी पृथ्वी धरा सर्वसहा रसेति शब्दार्थावः ॥

१५ अश्रुप्रुषिल्लिकणिल्लिविशिभ्यः घान् ॥ १५१ ॥

अश्रु व्याप्तौ । पुष्ये श्लेहनादी । लट् आलये च । कषा निमीलने ।
लट् कांक्षायां । विश प्रवेशने ॥ एभ्यः कृन् । अश्रवो घोटकः । अश्रवः पुमे-
द्वान्निनोः । वांतं १८.। इति विश्वः । अश्रवशब्दो वृहदावपि दृश्यत इत्युपा-
दयो बहुलमित्यत्रानुन्यासः । अज्ञादित्वात्स्वियामश्रवा । अश्रवादिभ्यः कञ् ।
२० पां ४.१.११०.। आश्रवायनः ॥ पुश्रवः स्यादृतुसूर्ययोः । पुश्रवा इलकपिकेति
रत्नमतिः । अट्टाट्टाशीकेति वयञ् । पां ३.१. १०.१.। पुश्रवायते ॥ लट्वा
पक्षिभेदः । लट्वा स्यात्तुलिका शिलीति हारावली । लट्वा तु तूलिका श्याता
लट्वा पूते ऽपि दृश्यत इति व्याडिर्भसौ । लट्वा कर्त्तभेदे स्यात् फले वापे
ज्ञांतांरे । वांतं २५.। इति विश्वः ॥ कपवं पापे मुनी विदुः । आहुलवच-
२५ नादित्वं । क्पिपत्रमिति सर्वस्वं । क्पिपवं पापे सुरावीरे । तांतं १६.। इति
विश्वः ॥ श्रवणार्थिभिः कांस्यत इति लट्वा श्रव्यभेदः ॥ विश्वं उगत् । विश्वं
समस्तत्रागतोर्विश्वे देवेषु तागरे । विश्वा चातिविधायां स्यात् । वांतं १८.।
इति सः । विश्वं स्त्रीक्रीडयोः शुंहुयामित्यमर्ः । विश्वस्य वसुराटोः । नरे

संज्ञायां । मित्रे चर्ये । पा० ६. ३. १२८—१३०.। इति पूर्वपदस्य दीर्घः ।
विश्रवावसुः । विश्रवारारू । विश्रवानरः । विश्रवामित्र इति ॥

इण्शीङ्भ्यां वन् ॥ १५२ ॥

इण् गती । शीङ् स्वप्ने ॥ आभ्यां वन् । एवावधारणे । एवावधारणे
ऽप्यर्थे । एवे चानियोगे । पा० ६. १. १४. ४.। इति परत्रपं वक्तव्यं । अपेव ॥ ५
शेवं मेढ्रं ॥

सर्वनिघृघरिघलघशिवपद्मप्रक्षेघ्रा अतंत्रे ॥ १५३ ॥

सर्वादयो वन्प्रत्ययांता निपात्यन्ते अतंत्रे ऽ कर्तरि ॥ सू गती । सर्व निरुवशेषां
त्रिलिंगं । सर्वस्वे तु सर्वतेः सर्वशब्दो व्युत्पादितः ॥ वृषु संघर्षे निपूर्वः । गुणा-
भावः । निघृष्वं लुरं प्राहुः । निघृष्वं लुरमार्जनं ॥ रिषु हिंसायां । रिष्वो १०
हिंस्रः ॥ लघ कांती । लघ्वो नर्तकः ॥ शीङ् स्वप्ने । इस्वत्वं । श्रेतिरत्र तिष्ठती
शलाशयवन् । श्रेते तिष्ठति नन्दरतिभ्यां न विक्रियते गुणावस्यारहितः प्रांतः
शिवः शंभुः । शिवं भद्रं शिवः शंभुः शिवा गौरी शिवाभया । प्राश्रवत.
१. १. । शिवं मोक्षे सुखे भद्रे सलिले ऽथ शिवो हर इति कौशांतरं ।
शिवः शंभुः शिवं मोक्षे सलिले ऽथ शिवो हरे । अभयामलकौगौरीकोट्टीस- १५
कुफलासु च । शिवा काठामलौघधी । वांतं १. । इति विश्वः ॥ पद गती ॥
पदो भूलोकः ॥ ओहाक् त्यागे प्रपूर्वः । आलोपः । प्रहो नमः । त्रिलिंगः ॥
ईधर्वन् । ईध्र आचार्यः ॥ अतंत्र इति किं । सर्ता सारकः ॥ इस् अशब्दे ।
बाहुलकादतो ऽपि वन् । इस्वः सर्वकमात्रयोः । पृथ्वादित्वात् इस्सिमा ।
इस्वं लिंगत्रये ज्ञेयं लघु नपुंसके । इस्वसभेत्यशाला च । पा० २. ४. २४. । २०
इत्यत्र न्यासकृत् ॥

शेवायज्ञिज्ञाघ्रीवाघ्रामीवाः ॥ १५४ ॥

शेवादयो वन्प्रत्ययांता निपात्यन्ते ॥ शीङ् स्वप्ने । शेवा लिंगाकृतिः ॥
यज्ञ देवपूजादी । अकारस्य हकारः । यज्ञो यज्ञमानः ॥ ज्ञि ज्ञये । हुमागमः ।
ज्ञिहा रसना ॥ गृ निगारणे । घोभावश्च । घ्रीवा शिरोधरा । बहुव्रीहिसमासे २५
दशघ्रीवघ्रीवी । घ्रीवाभ्यो ऽण् च । पा० ४. ३. ५७. । इत्यणह्रञ्चौ । घ्रैवं ।
घ्रैवेवं । कुलकुलीति ढकञ् । पा० ४. २. १६. । घ्रैवेयकं कंठभूयेत्यमर्ः । आप्लु
ध्याप्ती । आप्वा कंठस्थानं ॥ मीङ् हिंसायां । मीवोदरक्रिमिः ॥

कृगृकृद्भ्यो वः ॥ १५५ ॥

कृ विसृष्टे । गृ निगृष्टे । शृ हिंसायां । दृ विदारणे ॥ दृभ्यो वः
स्यात् । इटि प्राप्ते नेत्रुशि कृति । पा० ७. २. ८. । इतीट्प्रतिषेधाः । कर्षः
कामः ॥ गर्वो ऽहंकारः ॥ शर्वः शिबः । ईद्वहणेति । पा० ४. १. ४१. । डी-
५ धानुको । शर्वापी गोरी ॥ दर्वो राक्षसः ॥

कनिन् युवृषितक्षिराजिधन्विग्युप्रतिदिवः ॥ १५६ ॥

यु मिश्रणे । वृषु सेचने । तञ् लृच् तनूकरणे । रात्रु दीप्तौ । धवि
गत्यर्थः । यु अभिगमने । दिवु क्रीडादी प्रतिपूर्वः ॥ एभ्यः सप्तभ्यः कनिन्
स्यात् । युवा तरुणाः । यूनस्तिः । पा० ४. १. ७७. । युवतिः । कृदिति डीष् ।
१० युवती ॥ वृषेद्वः ॥ तक्षा अर्धकिः ॥ प्रकृती रंजयतीति । राता क्षत्रियचंद्रयोरित्यमरः ।
अनेकार्थत्वात् रंजने ऽपि वर्तते । रंजयतीति राता अशुः । तेन राता प्रकृतिरं-
जनात् ॥ ४. १२. । इति रघुः । स्त्रियां रातो ॥ धन्वा अरासनं समानौ महधन्वाना-
खित्यमरः । पुष्यधन्वा रतिपतिः ॥ युवा सूर्यः ॥ प्रतिदिवा दिवसः । बहुलव-
चनात्केवलत्वादि कनिन्प्रिति । तेन दिवोक्तस इत्यत्र वृद्धिर्भवतीति दिव उन् ।
१५ पा० ६. १. १३१. । इत्यत्र भागवृत्तिः । अन्ये कप्रत्ययानि दिवशब्देनाकारानेन
साधयन्ति । यथायं प्रयोगः । इदं पुरंतेन विवर्जितं वनं वमं च यत्नेन समन्वितं
पुरं । न शोभते तेन विनाय नो पुरं महत्त्वता वृक्त्वधे यथा दिवमिति ॥
प्राक् प्रत्ययनिर्देशादन्यतो ऽपि भवति । दग्ध दग्धने । मलोपः । दग्धन् ॥ घु
सुती । बाहुलकादुपाः । नञ् ॥ अशू व्याप्तौ । अय सम्बन्धे । आभवं प्रत्ययस्य
२० तुट् च । अष्टन् । सप्तन् ॥ पंचतेः पंचन् । एते दशादयः संख्याशब्दाः ॥

नञि ङकृतेः ॥ १५७ ॥

ओहाक् त्वागे ॥ अतो नञ्युपपदे सति कनिन् । अतो लोपः । रो
ऽसुषि । पा० ८. २. ६८. ६१. । इति रेकादेशः । अहर्दिर्न । अहर्निनि हृत्वं ।
अहोर्थाः । अहोभिः । अहोर्दीर्णा पत्यादिपू. श्वया । पा० ८. २. ७०. २. । इति
२५ ङः । अहर्पतिः । अहर्पतिः । अहो हृदिधी इत्यत्रात्रिंशत्तरेष्वेव । पा० ८. २.
६८. २. । अहोत्रयं । अहोरात्रः । मत्सहो रात्रिर्गता ॥

श्चन् उक्तान् पूषन् प्लीहन् क्लेदन् स्नेहन् मूर्धन् मज्जान्
अर्थमन् विश्वप्सन् परिज्ञान् मातरिश्चन् मधवन्निति ॥१५८॥

कनिनंता एते त्रयोदश शब्दा निपात्यन्ते ॥ टुञ्चोश्चि गतिवृद्धयोः ।
इकारलोपः । श्वा कुक्कुरः । स्त्रियां डीष् । शुनी च गृहिणी वाच्यः किम-
न्यो जनः ॥ उक्त येचने । उक्ता बलीवर्दः ॥ पूष वृद्धी । पुषेर्वा निपातनात् दीर्घः । ५
पूषादित्वः । इन्हन्ति । पा^० ६. ४. १२. । नियमात् दीर्घभावः । पूषणौ । पूषणः ।
जयन्ति साधु पूषाणाः शिष्यपंक्तान्बोधका इति तु प्रमादः ॥ प्लिह गती । इका-
रस्य दीर्घत्वम् । प्लीहा कुक्षिव्याधिः । प्लीहानी । प्लीहानः । अर्थवतो हनो
नियमादत्र दीर्घत्वम् भवत्येव ॥ क्लिद्रु अर्द्रभावे । गुणाश्च । क्लेदा चंद्रः ॥ प्लिहा
प्रीती । गुणाः । स्नेहा व्याधिः । स्नेहानी । स्नेहानः ॥ मुर्वी मव बंधने । १०
उकारस्य दीर्घः । वकारस्य धकारः । मूर्धा शिरः । मूर्धुन्नेत्रं धूर्त्नेरिति यमका-
दकारवानपि । तथा निपातनाहार्गंतुर्वकारः । भवार्थे यति मूर्धन्यः ॥ मस्तेः
सकारस्य चुत्वं । शकारः । तस्य जसवं । जकारः । मज्जास्त्रिसारः ॥ माङ्
माने ऽर्थपूर्वः । अर्थमादित्वः । अर्थमणौ । अर्थमणाः । अर्थमणापि ॥ प्सा भक्ष-
णो विश्वपूर्वः । विश्वप्सा देवः ॥ नु इनि सौत्रो धातुः परिपूर्वः । यपादेशः । परि- १५
श्वा चंद्रः ॥ टुञ्चोश्चि मातरिपूर्वः । सप्तम्या चलुक् । धातोरिकारलोपः । मातरिश्वा
सदागतिः । कुत्रियश्च वाति प्रभातके मातरिश्चन्निति कादंबरी ॥ महर्षकारस्य
धकारो ऽनुगागमश्च । मधवेत् । भट्टौ तु मधवन्शब्दो ऽस्ति । हविर्तन्निति
निःशंसो मलेयु मधवानसी । १८. ११. । इति । सी च मधवान्मधवा चेति
कांतब्रह्मं ॥ सपपाकवृत्तावत्रेतिशब्द आपर्णे व्याख्यातः । हेलालीलेत्यमी हावाः । २०
अम^० १. १. ७. ३२. । इतिवत् । तेनान्ये ऽप्यत्र यथादर्शनं दृष्टव्याः ॥

॥ इति महोपध्यायत्रासलीत्परनामधेयश्रीमदुक्तबलदत्तविरचितायामुपादिवृत्ती

प्रथमः पादः ॥ १ ॥

कृद्भ्यामेणुः ॥ १ ॥

उकृञ् कर्पो । हृञ् हर्पो ॥ आभ्यामेणुः स्यात् । कर्पुर्गुणहस्तिन्योः ।
स्त्रियां कर्पुर्गुणित्यापि दृश्यते ॥ हरेणुर्गंधद्वयं कलायञ्च । यथा च । कलायस्तु
सतीनकः । हरेणुलंडिकी चास्मिन्निति वैश्ववर्गे ऽमरः ॥

५ रुनिकुपिनीरमिकाशिभ्यः कथन् ॥ २ ॥

एन हिंसागत्योः । कुप निष्कर्षे । षीञ् प्रापयो । रसु क्रीडायां । काश्रु
दीपौ ॥ एभ्यो धातुभ्यः कथन् भवति । इयो विषयपाः ॥ कुञ्छे व्याधिसुगंधयोः ।
हंद्रोपतापगर्भात्प्रापित्यादिनिः । पा^० ५. २. १२८. । इतीनिः । कुञ्चिनी । कुञ्चि-
नः ॥ नीयो नयनं । सुनीयो धर्मशीलः ॥ रयः स्वदनः । रयः स्वास्वदने काये
१० चर्पो वेतसे ऽपि च । घांतं १. । इति विश्वः । दशरथस्यापत्वं दशरथिः ।
कु चिदपवादविषये ऽप्युत्सर्गः प्रवर्तते । तेन प्रदीयतां दशरथाय मैथिलीति
सिध्यति ॥ काञ्छे दाहू समाख्यातं काञ्छा दिक्कालयोः स्मृता । काञ्छा दाहू-
हरिद्रायां कालमानप्रकर्षयोः । स्यात् दिशि स्थानमात्रे च काञ्छमाख्यातमिधने ।
ठांतं ८. । इति सः ॥

१५ अवे भृजः ॥ ३ ॥

अवशब्द उपपदे भृजः कथन् भवति ॥ अवभृजः पक्षभेदो यज्ञावसानं च ॥

उपिकुपिगतिभ्यस्थन् ॥ ४ ॥

उप दाहे । कुप निष्कर्षे । गै शब्दे । ऋ गती ॥ एभ्यस्थन् स्यात् ।
ओडो दंतच्छदः । ओडोत्वोर्वा परब्रपत्वं । पा^० ६. १. १४. ५. । जिंजोडी । जिं-
२० डीडी ॥ कोञ्छे कुञ्चिकुशूलायोः । कोञ्छे कुशूले चात्मीये कुञ्चेरंतर्गृहस्य च ।
ठांतं ५. । इति विश्वः ॥ गाया वाम्भेदवृत्रयोः ॥ अर्यो ऽभिधेये शब्दानां
धनकार्पावस्तुषु । प्रयोत्तने निवृत्रौ च विषये च प्रयुज्यते । पर्पादित्वात् ङन् ।
अर्यिकः ॥ शु गती । बहुलकादतो ऽपि ङन् । श्रोयः श्रवयुरित्यमरटीकार्यां ॥

सर्तेर्षिञ्च ॥ ५ ॥

सृ गतो ॥ ऋतस्यन् पिाडवति । सार्थः समूहः ॥

ऋवृञ्भ्यामूथन् ॥ ६ ॥

ऋ वयोहानो । वृञ् वरणे ॥ ऋभ्यामूथन् । ऋथं मांसं ॥ वृथो रथगुप्तो ना ॥ ५

पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् ॥ ७ ॥

पा पाने । तृ प्लवनतरपायोः । तुद व्ययने । वच परिभाषणे । रि-
चिरु विरेचने । विच क्षरणे ॥ इभ्यः यङ्-यो धातुभ्यस्यक् स्यात् ॥ पीथो रवि-
वृत्तं पीथं । महिरुमिहिरुपीथाः कालकृत्यम्पापिरिति वर्णविवेकः । पीथं शलं
च ॥ तीर्थं गुर्ववतारयोः । तीर्थं शास्त्राधुरोपायक्षेत्रोपाध्यायमंत्रियु । अवनतार्थि- १०
नुष्टांभःस्त्रीरुतःसु च विद्युतं । पातं ० ८. । इति विश्वः ॥ तुत्यो वैश्वानरः ।
तुत्यो ऽग्नावन्नं तुत्या नीलीसूक्ष्मैलयोः । पातं ० ५. । इति विश्वः ॥ उक्थं
सामवेदः । तदधीते तद्वेदः । पां ० ४. २. ५२. । इति ठक् । औक्थिकः । रिक्थं
दावादधनं । सुवर्षामिति पारायणां । ऋच स्तुतो । अतो ऽपि आहुलकात् ।
हिरुष्यं द्रुविषां सुमं रिक्थमूक्थं धनं वस्विति शब्दार्थावः ॥ सिक्थं तु स्या- १५
न्मधूच्छिष्टं । सिक्थं नीलयां मधूच्छिष्टे सिक्थं ओदनसंभवे । पातं ० ४. । इति
विश्वः ॥

अर्तेर्निरि ॥ ८ ॥

ऋ गतो ॥ अतो निरुशब्द उपपदे षक् । निरुथः साम ॥

निशीथगोपीथावगथाः ॥ ९ ॥

२०

एतं शब्दास्यकृष्ययांता निपात्यते ॥ शीङ् स्वप्ने निपूर्वः । निशीथः
स्यादर्शरात्रे निशीथो रात्रिमात्रके । पातं ० १४. । इति विश्वः ॥ पा पाने गो-
पूर्वः । घुमास्यागोत्यादिनेत्वं । गोपीथं तीर्थमाख्यातं ॥ गाडो ऽवपूर्वस्य इच्छत्वं ।
अवगयः प्रातः स्नातः ॥

गश्चोदि ॥ १० ॥

२५

गै शब्दे ॥ अत उपुपपदे षक् । उद्गीयत इत्युद्गीथः सामवेदधुनिः प्रषा-
वशेषेति सुभूतिचंद्रः ॥

समीपाः ॥ ११ ॥

इष् गतो ॥ अतः सम्युपपदे षक् । समिषो वङ्गिः ॥

तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथाः ॥ १२ ॥

तिथार्यस्यक्प्रत्ययांता निपात्यन्ते ॥ तित्त निशाने । तलोपः । तिथो
 ५ नलकामयोः ॥ पृषु सेचने । पृष्ठं तु चरमं तनोरित्यमरः । पृष्ठशब्दः स्तो-
 त्रवचनो ऽपि । पृष्ठानां स्तोत्राणां समूहः पृष्ठानुपसंख्यानं । पां ४. २. ४२.
 १. । इति वन् । पृष्ठयो वागविशेष इति ब्राह्मणादिसूत्रे रक्षितः ॥ गुड
 शब्दके शब्दे । यु मिश्रणो । अन्वयोर्दीर्घः । गूर्यं विद्वा । यूर्यं समूहः ॥ पुड
 गतो । गुणाः । प्रोथमस्त्री तुरंगाथे प्रोथः प्रस्थित उच्यते । वृक्षांतरं मुदकांनं
 १० च प्रियं प्रोथमनुवृत्तेत् । प्रोथो ऽधुमे ऽश्रवोपाया कठोस्त्रीगर्भयोः । धातं ३. ।
 इति विश्वः ॥

स्फायितंचिवंचिशकिन्निपिन्नुदिसृपितृपिदृपिवंगुदि-
 श्चितिवृत्यजिनीपदिमदि मुदिखिदिहिदिभिदिमंदिचंदि-
 दहिदिसिदंभिवसिवाशिशीङ्कृसिसिधिप्रुभिभ्यो रक् १३

१५ स्फायी वृडी । तन्चू संकोचने । वन्चु प्रलंभने । शकलृ शक्ती । क्षिप
 प्रेरणे । क्षुदिरू संपेपयं । सृल्लृ गतो । तृप प्रीषाने । टृप हर्षमोचनयोः ।
 वदि अभिवादनस्तुत्योः । उन्दी क्रेदने । श्रिता वर्षो । वृतु वर्तने । अत
 गतिक्षेपणयोः । षीङ् प्रापणे । पद गतो । मदी हर्षे । मुद हर्षे । खिदि
 दैन्ये । हिदिरू द्वैधीकरणे । भिदिरू विदारणे । मदि स्तुती । चदि आवादाने ।
 २० दह भस्मीकरणे । दसु उपक्षयं । दंभु दंभे । वस निवासे । वाश्रु शब्दे । शीङ्
 स्वप्ने । हसे हसने । पिधु गत्यां । शुभ दीप्तौ ॥ एभ्यो द्वात्रिंशद्भ्यो रक् स्यात् ॥
 नेडुशि कृतीतीट्प्रतिषेधः । खलि यलोपः । स्कारं प्रभृतं । स्कारः स्वादिकटे
 स्कारं फलकादेश्च बुद्बुदे । रांतं २२. । इति विश्वः ॥ न्यंक्रादित्वात्कुर्वं ।
 अनिदितामिति नलोपः । तक्रं मथितं । तक्रमुदश्चिन्मथितं पादांबुर्धाबु निर्जलं ।
 २५ अमं २. १. ५३. ॥ वक्रमनृबुदुष्टयोः । वक्रः स्यात्कुटिले क्रूरे पुटभेदे शनै-
 श्चरे । रांतं ५४. । इति विश्वः ॥ शक्रः कुटसवत्रिणोः । शक्रो महेन्द्रे स्वा-
 त्कुटशानुनभूरुहोः । रांतं ५३. । इति विश्वः ॥ क्षिप्रं शीघ्रं ॥ क्षुद्रः स्वाद-

ल्पहीनयोः । बुद्धः स्यादधमे क्रूरे कृपयो ऽल्पे च वाच्यवत् । बुद्धो वेश्या-
 नटीकंटकारिकासर्घासु च । रान्तं ५८. । इति विश्वः ॥ सृपञ्चद्रः ॥ तृपः
 पुरोडाशः ॥ दृपो बलवान् ॥ वंदूः पूतकः ॥ नलोपः । उदूरे जलचरः । संपू-
 र्वासमुदूरे ऽब्धिः ॥ श्रिव्रं कुष्ठं ॥ वज्रा ध्वान्तरिदानवाः । वृत्रा रिपौ धने
 ध्वान्ति शैले चक्रे च दानवे । रान्तं ४०. । इति विश्वः ॥ अत्रोर्वीभावः । वीरः ५
 सुभटः । वीरस्तु सुभटे श्रेष्ठे वीरं शृंगाटके ऽपि च । वीरा स्यात् वीरका-
 कोलीतामलक्येलबालुपु । पतिपुत्रवतीरंभागंभारीमदिरासु च । रान्तं १६. ।
 इति विश्वः । नञि । अवीरा निःपतिसुता ॥ नीरं जलं । निम्नमूर्तिं पृषोद-
 रादित्वानीरमिति धातुप्रदीपटीका ॥ पदूरे ग्रामः संवेशश्च ॥ मदूरे ह्येवं देश-
 भेदश्च ॥ मुद्रा प्रत्ययकारिणी ॥ सिद्रो रोगो दरिद्रश्च ॥ हिद्रं विवरं ॥ भिद्रं १०
 वज्रं ॥ मंदूरे गंभीरध्वनिः ॥ चंदूः कर्पूरसोमयोः । चंदूः सुधांशुकर्पूरकंपिल्ल-
 स्वर्पावारिषु । रान्तं ६३. । इति विश्वः । पचापचि रेफशून्यो ऽपि चंदो
 निशापती । हिमांशुचंद्रमाचंद्रः शशी चंदो हिमपुतिरिति शब्दार्थावः ॥ ददूरे
 दावाग्निः ॥ दस्यति रोगान् क्षिपतीति दसः स्वर्षपशौरश्च । नासयो दसश्च
 द्वावेनावश्रिनीसुताविति स्मृतिः ॥ दभः समुद्रः स्वल्पं च । अदभः प्रचुरं । १५
 अदभदर्भमधिप्रश्न्य स स्थली । किरां १. ३८. । इति भारविः ॥ वसेः संप्र-
 सार्णां । शासिवसिष्ठसीनां च । पां ८. ३. ६०. । इति षत्वं न भवति न
 रपरैत्यादिना । पां ८. ३. ११०. । प्रतिषेधात् । उसो रश्मिर्देवश्च । उसा गीः ॥
 वाञ्छं पुरीषं । वाञ्छो ऽपि दिवसे वाञ्छं मंदिरे च चतुष्पथे । रान्तं ७३. ।
 इति विश्वः ॥ शीरो ऽज्ञागर्ः ॥ हसो मूर्खः ॥ सिभ्रः साधुर्वृत्तनातिश्च । कु- २०
 त्सायां कन् । सिभ्रकावर्णं कश्चिन्नाम । वनं पुरगेति । पां ८. ४. ४. । षात्वं ॥
 शुभं हृचिरं शुक्रं च पांडुरं च । शुक्रप्रदीपयोः शुभमिति कोशांतरं ॥ मिश्र
 यज्ञ शब्दे । अतो अदुल्लवचनादृक् । मिश्रमिति देशना ॥ तथा पुडिधातोः
 पुंडो दैत्यभेदः । तस्येदमित्यर्थे पींडुः पींडुविवर्धनः ॥ तथा सिनोतेः तिरा ।
 नाडी तु धमनिः चिरेत्यमरः ॥ मुसे रक् । मुसं नयनजलं । मुसमश्रुपीति २५
 शकारभेदः ॥ अत्यते रक् । अमं हृधिरं । तत्पित्रतीत्यस्यो राक्षसः ॥

चकिरम्योरुद्योपधायाः ॥ १४ ॥

चक्र तृप्ता । रमु क्रीडायां ॥ अागं रगुपधायाश्चोत्वं । चुक्रमल्लदूर्त्वं ।
 चुक्रस्त्वले ऽम्लवेतसे । चुक्री चांगेरिकायां स्याद्दृक्त्वाम्ले चुक्रमिष्यते । रान्तं
 ५१. । इति विश्वः ॥ हृमो ऽरुपाः शोभनश्च ॥

वौ कसेः ॥ १५ ॥

कस गतो ॥ अतो धावुपपदे रगुत्वं चोपधायाः । विक्रमशब्दमाः । वर्णा-
त्रिवेके पुनरुपधायां ब्रह्मलवचनाद्रेफादेशं कृत्वा विक्रम इति साधितं । दर्शितं
च । सिंधूत्यरात्रिमपिादर्शवियन्मृगांकविक्रमपर्वकरपार्दविराज इति विक्र-
५ मादित्यः ॥

अमितम्योर्दीर्घश्च ॥ १६ ॥

अम गत्यादिषु । तमु कांक्षायां ॥ आभ्यां रक् दीर्घोपधायाः । आमं
फलं । आमश्रुतो रसालो ऽसौ । अमं २. ४. २. १४. ॥ तामं गुल्वं ऽ रूपो
ऽन्यवत् । रानं ७०. । इति विभ्रः । अर्शादादित्वात्मुस्तहस्तामं गुल्वं ॥

१० निंदेर्नलोपश्च ॥ १७ ॥

पिदि कुत्सायां ॥ अतो रक् नलोपश्च । निद्रा स्वप्नः ॥

अर्देर्दीर्घश्च ॥ १८ ॥

अर्द गतो ॥ अतो रक् दीर्घश्च धातोः । अर्दा नक्षत्रं । अर्दं सर्षद्व-
यं त्रिषु । अर्दं त्वसिते त्रिष्विति विभ्रः ॥

१५ श्रुचेर्दश्च ॥ १९ ॥

शुच शोके ॥ अतो रक् दक्षातादेशो धातोर्दीर्घश्च । शूद्रो वृषलः ।
पुंयोगे शूद्री । शूद्रा तन्नातिरेव च ॥

दूरीणो लोपश्च ॥ २० ॥

दृण गतो ॥ अतो दुर्युपपदे रक् लोपश्च धातोः । रो रिलोपः । पां
२० ८. ३. १४. । इत्यादिकार्यं । दूरं विप्रकृष्टं । श्रेषे दूरादेत्येति वक्तव्यं । पां ४.
२. १०४. ६. । दूरादागतो दूरेत्यः पथिकः । स्मूलदूरेति । पां ६. ४. १५६. ।
दवीयान् । विदूराशब्दो नगरविशेषस्य पर्वतविशेषस्य बालवायव्य वाचकः ।
विदूरे प्रभवतीति विदूरान् व्यः । पां ४. ३. ८४. । वैदूर्यो मणिः । बालवाय-
त्रयिच्छंति वैदूर्यमपिामुन्ममा इति वृत्तिः ॥

२५ कृतेर्ऋक् च ॥ २१ ॥

कृती द्वेदने ॥ अतो रक् ऋक् इत्येतावादेशो अतो यवाक्रममंभवसर्वयोः ।

कृच्छ्रं दुःखं । कृच्छ्राख्यातमाभीले पापसांतपनादिनोः । रातं ६२. । इति वि-
 श्वः । पंचम्याः स्तोकादिभ्यः । पां ६. ३. २. । इत्यलुक् । कृच्छ्रान्मुक्तः । सुखा-
 दित्वान् । पां ३. १. १८. । कृच्छ्रायते । सुखादिभ्यश्च । पां ५. २. १३१. ।
 इतीनिः । कृच्छ्री ॥ कूरः खलः । कूरस्तु कठिने घोरे नृशंसे चाभिधेयवत् ।
 रातं २६. । इति विश्वः ॥ ५

रोदिणिलुक् ॥ २२ ॥

हृदिश्च अशुद्धिमोचने ॥ अस्मात् पर्यंताद् लुक् । लोपे हि प्रत्य-
 यलोपलक्षणो गुणः । रोदनाद् हृद् । यदुक्तं । रोदनात्त्व हृदेति नामधेयत्व-
 मात्रहेत्यागमः । इंद्रवरूपोति जीवानुक्तौ । हृद्रापी ॥ अलुलमन्यत्रापि संसाच्छेदसोः ।
 अन्यत्रापि धात्वन्तरे प्रत्ययादौ च पोलुम्भवति । अलुलं संसायां हृदसि च विषये ॥ १०
 संसायां तावत् । धृञ् धारपो । अतो पर्यंतात् पाशाशूलचक्रवज्रशङ्खुदकदंड इत्येतेषु-
 पपदेषु पचापचि पालुक् । पाशं धारयतीति पाशधरो वरुणाः । शूलधरो हृद् ।
 चक्रधरः कृष्णाः । वज्रधर इंद्रः । शक्तिधरः कुमारः । उदकधरो मेघः । दंडधरो
 यमः ॥ शृणु श्रोथपो । मुच्लृ मोक्षपो । हृद् जन्मनि । एभ्यः पर्णा उपपदे पर्यंते
 अन्येभ्यो ऽपि दृश्यते । पां ३. २. १७८. । इति क्विप्ति पालुक् । पर्णानि श्रोत्रय- १५
 तीति पर्णाशुद् । पर्णमुद् । पर्णाहृद् । कलां ज्ञशो ऽंते । पां ८. २. ३३१. । चोः
 कुः । हो ङः । पां ८. २. ३०. ३१. । इत्यादिकार्ये । तथा च प्रयोगः । वांति
 पर्णाशुयो वाता वांति पर्णमुचो ऽपरे । ततः पर्णाहृदो वांति ततो देवः
 प्रवर्धति ॥ हृदसि च । वृधु घृटी । पितृ । पोलुक् । वर्धतु त्वा सुदुतयः ॥

जीरो च ॥ २३ ॥

२०

जु इति सौत्रो धातुः ॥ अतो रगीशांतादेशः । जीरो ऽणुः । जीरोः
 अरुगे अण्डित्वे । रातं २८. । इति विश्वः । संसायां कनि जीरुक् अण्डित्वे ॥
 ज्योत्सेके । तथा हि जीवे रदानुक् । पां ६. १. ६६. १. । इत्यस्य प्रत्याख्या-
 नार्थं नैतज्जीवे ह्रं किंतु रकि ज्यः संप्रसारणं । पां १. १. ४. । इति
 भाष्य उक्तं ॥ २५

सुसूधाञ्गृधिभ्यः क्रन् ॥ २४ ॥

पूञ् अभिषेवे । पूञ् प्राणिगर्भस्त्रिमोचने । सुधाञ् धारपो । गृधु अभि-
 कांक्षायां ॥ एभ्यः क्रन् । सुरो देवः । स्त्रियां टाप् । सुरा मदिरा ॥ सुरः

सूर्यः । सौरसौरभास्पदमिति दंत्यः । उन्नरसूत्रे तालव्यादिरपि सूर्ये । शूरश्चारभटे
सूर्ये । रंतं २६.। इति विप्रः ॥ ईत्वं । धीरः पंडितः । धीरा हि दुस्तर-
मपि व्यवसनं तरंति ॥ गृध्रः पक्षी ॥

श्रुसिचिमिजां दीर्घश्च ॥ २५ ॥

- ५ शु गताविति सौत्रः । शिञ् खंधने । चिञ् चयने । डुमिञ् प्रक्षेपणे ॥ एभ्यः
क्रनेषां दीर्घत्वं च । शूरो विक्रांतः । पात्रेसमितादित्वात् पिंडीशूरः । के चिक्कु-
मुदाकरा इवासोऽसूरभास इति सुखंभुण्णयात् दंत्यादिरपि वीरवाचकः सूर
इति सर्वस्वे व्याख्यातं । पु सु गतावित्यर्थं न भूवादिको मूर्धन्योपदेशः पारं-
पर्येषा । तस्माद्भवादेरवृत्तत्वात् शु इत्यर्थं धातुत्रकृत इति पुरुषोन्नमदेवः ॥
१० सौरो लालं । सौरपाणिर्हलायुधः ॥ चौरं बल्कलं ॥ मीरः समुद्रः ॥

वाविंधेः ॥ २६ ॥

विइंधो दीप्ती ॥ अतो वावुपपदे क्रन् । नलोपः । वीधं तु विमला-
वर्कमिति विशोध्यनिघ्ने ऽमरः ॥

वृधिवपिभ्यां रन् ॥ २७ ॥

- १५ वृधु वृठी । उवप् ॥ अभ्यां रन् । वधं चर्म । तस्य विकारः । पा० ४.
३. १३४. । इति । अघांतात् ङीप् । वार्ध्वि नासास्येति वार्ध्वीपासः । अन्ना-
सिकायाः । पा० ५. ४. ११८. । इति नसादेशः । पूर्वपदान्तसंज्ञायां । पा० ८. ४. ३. ।
इति पात्वं । कृष्णायीवो रक्तशिराः श्वेतपक्षो विहंगमः । स वै वार्ध्वीपासः
प्रोक्तः पितृणां पुष्टिवर्धन इत्यागमः ॥ पुंनपुंसकयोर्वप्र इत्यमरः । वप्रः पितरि
२० केदारो वप्रः प्राकाररोधसोरिति धर्पिरंतिदेवौ ॥

ऋग्नेद्राग्रवद्भविप्रकुत्रचुब्रनुरखुरभद्रोयभेरनेरश्रुकशु- ल्लगौरवन्नेरामालाः ॥ २८ ॥

रन्ता उनविंशतिरमो निपात्यंते ॥ अत्र गत्यादिषु । निपातनादुपा-
भावः । ऋग्नो नायकः ॥ इदिं । इंद्रः प्राक्रः । इंद्रः प्राचीपतावंतरात्मन्यादित्य-
२५ योगयोः । रंतं ६३.। इति विप्रः । तस्य स्वीद्रापी । रन्विधाविंदीति न
कृतं वैचित्र्यार्थं । इंद्रवायू द्वंद्वे ॥ अंगेर्नलोपः । अयं प्रधानमुपरिभागः ॥ अत्र
गतो । वन्नो ऽस्त्री हीरके पत्नी । अयं ३. ४. १८६. । वन्नं हीरकदंभोलिङ्गा-

लकामलकेषु च । वज्रा गुडूचिकायां स्यात् । रांतं^० ७०. । इति सः ॥ उवप् ।
 उपधाया इत्वं । त्रिप्रो ब्राह्मणाः ॥ कुञ्चि आच्छादने । चुञ्चि वक्रसंयोगे । छन-
 योर्नलोपः । कुञ्चमरुपयं ॥ चुञ्चं मुञ्चं ॥ क्षुर विलेखने । रेफलोपः । षगुणाः ।
 क्षुरो लोमच्छेदकः । क्षुरः स्यात् हेदनद्रव्ये कोकिलाक्षे च गोक्षुरे । रांतं^०
 १२. । इति सः ॥ क्षुर हेदने । गुणाभावो ऽत्यलोपश्च । क्षुरः शफं । कदा- ५
 द्राक्षं देशं हरवृषक्षुरक्षुपपानिर्दारिताभ्रमिति । क्षुर उपपदे प्रा पूरणे । क्षतः
 कः स्यात् । क्षुरप्रो ऽस्त्वं । द्रप्रान्नक्षिपूक्षुरप्रलंजितः क्व चिदतादो हिमदी-
 धितिर्यथेति हरविलासः ॥ भदि कल्याणे । नलोपः । भदूं कल्याणं ॥ उच
 समवाये । चकारस्य ककारः । उग्रो महेश्वरः । उग्रः शूद्रासुते क्षत्रे श्रीकंठे
 चोत्कटे ऽन्यत्र । रांतं^० ५५. । इति विश्वः ॥ जिभी भये । गौरादित्वात् १०
 औप् । भेरीं दुन्दुभिः । पक्षं लत्वं । भेलो जलतरपाद्व्यं वृठकायः कातरश्च ।
 भेलः प्लवे भीलुके च निर्धुंठिमुनिभेदयोः । लांतं^० २३. । इति विश्वः ॥ शुचे-
 श्चकारस्य ककारः । शुक्रो दैत्यगुरुः प्रोक्तः शुक्रो मासदुताशनौ । शुक्रं देह-
 वतां वीतं शुक्रमक्षिहृत्रं विदुरिति शाश्वतः ॥ शुक्रः शुभः । शुक्रो योगांतरे
 श्र्वेतं शुक्रं च रजते मत्तं । लांतं^० २१. । इति विश्वः ॥ गुह्रं शब्दके शब्दे । १५
 वृद्धिः । गौरी ऽरूपे सिते पीते । अम् ३. ४. १११. । गौरादित्वात् औप् ।
 गौरी दुर्गा ॥ वन संभक्ती । वनो विभागी । वर्षाशब्दस्य कृपूद्रयादिना । ३.
 १०. । नप्रत्ययेन सिद्धत्वादनार्यः पाठः ॥ इण् गती । गुणाभावः । इरा मपे
 च वारिणि । इरावान् समुद्रः । तत्र भवः । ऐरावतः । ऐरावती नदी ।
 उग्रंपश्यत्यादिना । पां ३. २. ३७. । लक्षि ह्रस्वो निपातितः । इरंमदः । इरं- २०
 मदो ऽभ्राग्निरित्यन्ये ॥ मा माने । लत्वं । माला मङ्ग । मालं क्षेत्रे ज्ञाने
 माली माला पुष्पादिदामनि । लांतं^० १५. । इति विश्वः । इष्टकेपीति । पां
 ६. ३. ६५. । पूर्वपदस्य ह्रस्वत्वं । मालभारिणी कन्या ॥ ब्राहुलकात् तित्त
 निशाने । रन् । दीर्घत्वं । ङकारस्य वकारः । तीव्रं तीक्ष्णं । त्रिषु ॥

समि कसेरुकन् ॥ २१ ॥

२५

कस गती ॥ क्षतः सम्युपपद उकन् । सम्यक्कसंति पलायंते ऽस्मादिति
 संकसुको दुर्जन इत्युपाध्यायसर्वस्वं । संश्रयमापन्नः । संकसुको ऽस्थिर इत्यमरः ।
 भीमादिर्यं ॥

पचिनश्योर्णुकन्कनुमौ च ॥ ३० ॥

पचेर्नश्रेर्णुकन् स्यात् । पाकारो वृद्धयर्थः । अनयोश्च यथाक्रमं कादेश-
नुमागमौ भवतः । पाकुकः सूपकारः स्यात् ॥ नंशुको ऽणुवाचकः ॥

भियः क्रुकन् ॥ ३१ ॥

५ अभि भये ॥ अतः क्रुकन् । भीरुकः कातरः ॥

घुन् शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥ ३२ ॥

शिल्पिन्यभिधेये संज्ञायां गम्यमानायां सोपपदादपि शब्दान्निहूपपदाश्च
धातोः क्वुन् स्यात् ॥ शिल्पिनि तावत् । रून् रामे । रूतको वस्त्रशोधकः ॥
पूर्वस्य । इक्षुपूर्वात् कुट्ट इदने । इक्षुन् कुट्टयतीति । इक्षुकुट्टको गौडि-
१० कः ॥ संज्ञायां । तक्षु तनूकर्षणे । तक्षको वर्धकिः ॥ धूञ् कंफने । धुवको
गर्भमोचकः ॥ अन्न वभेति । अन्नकमौषधं ॥ चरेः । चरको वैपश्चात्सं प्रसिद्धं
गंता च ॥ चय भक्षणे । चयकं पानपात्रं ॥ शालपूर्वस्य भन्तो अमर्दने । न-
लोपाभावः । टाप् । शालमंजिका क्रीडा काष्ठपुत्रिका च । नित्यं क्रीडात्रीवि-
कयोः । पा० २. २. १७. । इत्यत्र तु संज्ञायामिति षबुलं कृत्वा न्यासे सा-
१५ धितं । शीलमक्षिकेति तत्प्रकारांतरं ॥ चायू पूतादौ । पुष्पप्रचायिका ॥ शुन
गती ॥ शुनकः श्वा ॥ भय भर्त्सने । भयको ऽपि श्वेति कलिंगः ॥ छाड्-
पूर्वात् मलतेरामलकः । गौरादित्वात् डीप् । आमलकी । सर्वदामलकी ग्राह्या
परित्यज्य दिने रवेः ॥ कलां पातीति कलापकं चंदूकं ॥ मल मल्ल धारणे ।
मल्लिका पुष्पजातिः । धम्मिल्लमल्लोन्नत इति प्रमादपाठः ॥ अहुलमन्यत्रापि ।
२० उट्कमिति प्रपंचार्यमिति प्राचीनवृत्तिः ॥ कनी दीप्ती । कनकं सुवर्षा ॥ कटे
वर्षादौ । कटकं बलये सानो रूतधानीनितंबयोः ॥ लट् बालये ॥ लटको
दुर्जनः । इत्याद्यन्यदपि बोध्यं ॥

रमे रश्च लो वा ॥ ३३ ॥

रमेः क्वुन् । रेफस्य वा लत्वं । रमको विलासी । लभकस्तौर्ण्यशोधकः ।
२५ नडादित्वात् लामकायनः ॥

ज्ञहातेर्दे च ॥ ३४ ॥

ज्ञहातेः क्वुन् धातोर्दित्वं च । आलोपो ऽभ्यासकार्यं च । ज्ञहकस्या-
गिकालयोः ॥

ध्मो धम च ॥ ३५ ॥

ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः ॥ अतः क्वुन् धमादेशश्च धातोः । धमकः कर्म-
कारः स्यात् ॥

हृनो वध च ॥ ३६ ॥

हंतेः क्वुन् वधादेशश्च धातोः । वधको हिंसः ॥

५

वहुलमन्यत्रापि ॥ ३७ ॥

अन्यत्रापि क्वुन् बहुलं स्यात् ॥ कुह विस्मापने । कुहको दांभिकः ॥
कृती हेदने । कृतकं मिथ्या ॥ भिदिरू । भिदकः सडुगः ॥ द्विदिरू । द्विदकं
अत्रं । हृचे हृचकं मातुलुंगकं ॥ लंगेर्लंगको वल्लभः ॥ उदक उत्सर्गे । उदक-
को मेषयोगिनोः । इत्यादि ॥

१०

कृषेर्वृद्धिश्चोदीचां ॥ ३८ ॥

कृष विलेसने ॥ अतः क्वुनुदीचां मते धातोर्वृत्तिश्च । कार्षकः कृषी-
वलः । कृषकः स एव ॥

उदकं च ॥ ३९ ॥

निपात्यते ॥ उन्दी केदने । अतः क्वुन् । उदकं त्रलं । दिगादित्वादुद- १५
कात्संज्ञायामिति यत् । उदक्या रत्नश्वला । उदक्या सर्ववर्षानां अर्था रात्रि-
चतुष्टयं । पेयंवासेति । पा° ६. ३. ५८. । उदकस्योदः । उदधिः । एकहलादी ।
पा° ६. ३. ५१. । इति विकल्प उदककुंभाः । उदकुंभः । श्रांत्युदकुंभहस्ताः । २. २०. ।
इति भट्टिः । उदशब्दो ऽप्युदकपर्याय इति भाष्यटीका । उदकस्योदः संज्ञा-
यामिति रक्षितः । सहस्यरात्रीहृदवासातपरा । ५. २६. । इति कुमारः ॥ २०

वृश्चिकृष्योः किकन् ॥ ४० ॥

शोवृश्चू हेदने । कृष विलेसने ॥ आभ्यां किकन् । वृश्चिकः शूककोटे
स्वाद्रापिभेदे ऽपि वृश्चिकः । कृषिकः फालः । ह्वी कृकुशी कृषिकः फाल
इति रत्नकोषः ॥

प्राडि पणिकयः ॥ ४१ ॥

२५

पणा व्यवहारे । कय शिषेति दंडकः ॥ आभ्यां किकन् प्राड्युपपदे ।
प्रापणिकः पपयविक्रयो । प्राकथिको रामाया नर्तकः परदारोपजीवी च ॥

मुषेर्दीर्घश्च ॥ ४२ ॥

मुष स्तेवं ॥ धतः किकन् धातोर्दीर्घत्वं । मूषिक आबुः । अतादित्वा-
न्मूषिका स्त्रियां । गिरिका बालमूषिकेत्यमरः ॥

स्यमेः संप्रसारणं च ॥ ४३ ॥

५ स्यमु प्रथ्दे ॥ अतः किकन् धातोः संप्रसारणं दीर्घश्च । सीमिको वृक्ष-
भेदः स्यात् ॥

क्रिय इकन् ॥ ४४ ॥

क्रीपातेरिक्न् स्यात् । क्रयिकः क्रेता । विक्रयिको विक्रेता ॥

आडि पणिपनिपतिखनिभ्यः ॥ ४५ ॥

१० पण व्यवहारे स्तुतो च । पन च । फल् गतो । अनु अवहारणे ॥
एभ्य आडोक्न् स्यात् । आपणिको वणिकः । अत्रैव प्रपूर्वं आडि प्रापणिक-
सिद्धौ प्राडि पणियाति वैचित्र्यार्थं । आपणोऽपि व्यवहर्तृत्वर्थे ढकि सिडे नि-
त्स्वरार्थमिदं ॥ आपणिक इद्रनीलः किरातश्च ॥ आपणिकः श्रेणो देवायत्रश्च ॥
आणनिको मूषिको वराहश्च ॥

१५ श्यास्त्यावृजविभ्य इन्च् ॥ ४६ ॥

श्र्येइ गती । श्र्यै स्यै प्रथ्दसंघातयोः । वृज् हरपो । अत्र रक्षणादी ॥
एभ्य इन्च् स्यात् । श्रेणः पत्नी । श्रेणस्त्रिषु सिते षम इति ॥ स्येनशौरः ॥
हरिपो मृगः पांडुरश्च । हरिपाः स्वात्कुरंगे ऽपि हरिपाः पांडुरे ऽन्यवत् ।
हरिपी हरितायां च चाहवृत्तप्रभेदयोः । पातं ५०. । इति विश्वः ॥ अवि-
२० नो ऽध्वर्युः ॥

वृज्जिः किञ्च ॥ ४७ ॥

वृज्जो वर्तने ॥ अस्मादिन्च् किञ्चवति । वृज्जिनं पाप्मकृतयोः । वृज्जिनं
कलुषे पापे वृज्जिनं कुटिले ऽन्यवदिति । केशे तु वृज्जिनो मत इत्यमरः ॥

अजेरज च ॥ ४८ ॥

२५ अजेरिन्च् स्यादजादेशश्च वीभावबाधनार्थः ॥ अज गत्यादी । अजिनं
चर्म । अजिनं चर्म कृत्तिः स्त्रीत्यमरः ॥

बहुलमन्यत्रापि ॥ ४९ ॥

अन्यत्रान्यस्मादपि बहुलमिनच् किञ्चति ॥ कठ कृच्छ्रतीवने। कठिनं दृढं। कठिनं निबुरे स्यात्पायां शर्करायां गुडस्य च। कठिना खटिकायां तु कठिनोति प्रयुज्यते। नांत° ४८.। इति विश्वः। कठिनो कक्षटो कटोत्यन्यः। नव-
नलधर्प्रयामाः पञ्चान्दिशो भवन्तीं विना कठिनदृढये त्रीवत्येव प्रिये स तव ५
प्रियः ॥ कुडि दाहे। कुडिन ऋषिः। तस्यापत्यं कौडिन्यः ॥ खई खलद् प्राधा-
न्ये। खईषो मयूरः ॥ फलतेः फलिनः फली ॥ नल गहने। नलिनं
पशं। पुष्करादित्वान्नलिनो ॥ मसो परिमाणो। मसिनं सुपिष्टं ॥ मल मल्ल
धारो। मलिनो मलीमसः ॥ ब्राहुलकान् दुहेरपि। दुहिषो ब्रह्मा ॥ तथा
पतेर्दिनं दिवसमिति पुरुषोत्तमदेवः ॥

१०

दुदक्षिभ्यामिनन् ॥ ५० ॥

हु गतो। दक्ष वृद्धो ॥ आभ्यामिनन्। दूक्षिपां दूक्ष्यं। दूक्षिपां कांचने
विन्ने दूक्षिपां च पराक्रमे ॥ दक्षिपा ऋतुः। दक्षिपाः सर्लावामपरच्छंदानु-
वृत्तिषु। आष्यवत् दक्षिपावाचीयस्तदानप्रतिष्ठयोः। पांत° ४५.। इति विश्वः।
दक्षिपादिकं दानं च ॥

१५

अर्तः किदिच्च ॥ ५१ ॥

ऋ गतो ॥ अस्मादिनन् कित्स्यादिकारश्च धातोः। र्परत्वं च। इरिपां
शून्यमूर्धर्मित्यमरः ॥

वेपितुह्योर्ह्रस्वश्च ॥ ५२ ॥

टुवेपृ कपि चलने। तुहिर् अर्दने ॥ आभ्यामिनन्। हुस्वो हुस्वत्वं च २०
धातोः। विपिनं गहनं ॥ तुहिनं हिमं। तुहिनमित्यत्र गुणो कृते हुस्वः ॥

तलिपुलिभ्यां च ॥ ५३ ॥

तल प्रतिशयां। पुल महत्त्वे ॥ आभ्यामिनन्। तलिनं विरले लोके
स्वच्छे ऽपि तलिनं त्रिषु। नांत° ४८.। इति विश्वः ॥ पुलिनं तोयसंनिधावि-
त्ति नाते ऽमरः ॥

२५

गर्वैरत उच्च ॥ ५४ ॥

गर्वं मोक्षने ॥ अस्मादिन्नन्। अकारस्योत्। गौरादित्वात् औप्। गुर्विणी
गर्भिणी ॥

रुक्षेश्च ॥ ५५ ॥

- ५ रुक्ष इन्मनि ॥ अत इन्नन्। रोहिषाः। प्रसादित्वात्पि रोहिषाश्चन्दनरुः।
अत्रादित्वात्फञ्। रोहिषायनः। स्त्रियां ज्ञातेः। पा० ४. १. ६३. इति औष्।
रोहिषो गोः। गौरादित्वात् रोहिषी नञ्चरे ॥

महेरिण् च ॥ ५६ ॥

- मह पृत्रायां ॥ अस्मादिण् स्यात्। अकारादिन्नपि। माहिनं महिनं
१० राव्यं ॥

द्विवृचिप्रहिश्रिसुदुप्रुञ्वां दीर्घोऽसंप्रसारणं च ॥ ५७ ॥

- वच परिभाषयो। प्रहृ लीप्सायां। श्रिञ् सेवायां। सु गतो। हु गतो।
पुङ् गतो। हु इति सौत्रो धातुः ॥ एभ्यः क्विप्। एषां दीर्घोऽसंप्रसारणं
च। वचिप्रहोः पदान्तकार्यं चोः कुरित्यादिकं। वाक् सस्वतो। टाप्। भागु-
१५ रिमतेनात्रादिपाठात् वाचा वाक् गोः सस्वतीति चन्द्रः। वाचो म्मिनिः।
पा० ५. २. १२४.। वाग्मी ॥ शब्दं पृच्छतीति शब्दपाठः शिष्यः। ह्योः शूडनु-
नासिके च। पा० ६. ४. १३.। इति शत्वम्। शब्दप्राशोः शब्दप्राशः ॥ श्रीर्ल-
क्ष्मीः। श्रीर्वंशर्चनाशोभाभारतीसर्लदूवे। लक्ष्म्यां त्रिवर्गसंपत्नी रूक्षोपकर्षो
मता। रांतं २.। इति विप्रवः। कृदिकारात्। पा० ४. १. ४५.। इति औष्।
२० श्रीयमित्यपि भवतीति दुर्घटे रक्षितः ॥ सवत्यतो घृतादिकमिति सूर्यसोपकर्षां ॥
कूर्हिरपयं ॥ कटेन प्रवर्तत इति कटपूः कामरूपी कीटश्च ॥ नूः प्राशोऽश्व-
वृषभयोर्तुः पिशाची स्त्रियां मलेति श्रमंशरी। नूराकाशे सस्वत्यां पिशाच्यां
श्वनेऽपि च। विप्रवं ज्ञातं १. ॥ इह क्विञ्चिति योगविभागाच्छेषः।
प्रवर्षत्यस्यां घना इत्यधिकर्षो प्रावृट्। अत्रादिपाठादेकीयमतेन टाप्। प्रावृषा
२५ तु शलापूव इति कोशः ॥ हारयते। हाः। हारो। हारः ॥ दुष्शिश्रिः। उदकेन
श्रवयति। उदश्रिन्मयितं ॥ अच स्तुतो। अचंति स्तुयंत्यनयेत्युग्रदः ॥

आप्रोतेर्ह्रस्वश्च ॥ ५८ ॥

आप्लृ आप्। अतः क्विप् धातोर्ह्रस्वत्वं च। आप इति त्रसि दीर्घः।

आपः स्त्री भूमिः। अम^० १. २. ३. ३.। आपः। अग्निः। अह्यः। अपां। अप्यु।
 अक्षपूर्वित्यादिना च समासांतः। पा^० ५. ४. ७४.। बहुपानि तडागानि सा-
 रसाः समुपासत इति धिनीतकीर्तिः। समासांतानित्यत्वे च अह्नापि तडागा-
 नीति वृत्तिः। अह्य उच्चारक उदपः पुवः। उदनोर्देशे। पा^० ६. ३. १८.।
 इति दीर्घनिर्देशादन्यत्रापि भवतीतीको ह्रस्वो ऽङ्गो गालवस्येत्यत्र भागवृत्तिः। ५
 आपसुशब्दो ऽप्यस्ति। तस्यायं प्रयोगः। आपोभिर्मातनं कृत्वेति। तथा च
 कोशः। कमलं सलिलं भुवनमुदकं पावनं नीरे वनवारी शीवनांशुपाः।
 सर्वमापोमयं त्रगादिति ब्रंटी ॥

परौ व्रजेः पश्च पदांते ॥ ५१ ॥

व्रज गती ॥ अस्मात्परावुपपदे क्विप् दीर्घत्वं च। पदांते षत्वं। परि- १०
 व्राट् भिक्षुः। परिव्राजो। परिव्राजः ॥

ऊवः सुवच्च ॥ ६० ॥

तुहोतः क्विप्। दीर्घत्वं श्लवादिबच्च कार्यं। ततो द्विर्वचनादिकं।
 तुहूः स्त्रियां मुग्भेद इत्यमरः ॥

सुवः कः ॥ ६१ ॥

सु गती ॥ अस्मात्कप्रत्ययः स्यात्। सुवो यत्तोचितद्रव्यं ॥ ब्राह्मणकान्
 सु स्वैर्ये। अतो ऽपि कः। सुव श्रीमानपादिः स्यात्। सुवमपाये ऽ पादानं।
 पा^० १. ४. २४. ॥

चिक्क ॥ ६२ ॥

सवतेरेव चिक् च स्यात्। इकार उच्चारणार्थः। ककारः किककार्यार्थः। २०
 कुत्वं। सुक्। सुची। सुचः। यत्तोचितद्रव्यं ॥

तनोतेरनश्च वः ॥ ६३ ॥

तनोतेस्त्रिगणश्च वकारादेशः। त्वक्। त्वची। त्वचः। चर्मबल्कलयोः।
 चांतं १३.। इति विश्वः। त्वचशब्दो ऽ कारांतो ऽप्यस्ति। त्वचवेदितम-
 स्त्रियपंतरं यदि कामं समुपैयितमिति प्रयोगः। त्वचं गृह्णाति त्वचयति। सत्या- २५
 पपात्रेति। पा^० ३. १. २५.। पाच्। स्त्रियां त्वक् स्यात्त्वचं चोचमिति कोशः ॥

ग्लानुदिभ्यां उः ॥ ६४ ॥

ग्ले हर्षक्षये । पुद् प्रेषो ॥ आभ्यां उः स्यात् । ग्लौञ्चदूः ॥ मीर्जलत-
रणद्रव्यं । नाबा तरति । नाविकः कर्पाभारः स्यात् ॥

च्चिरव्ययं ॥ ६५ ॥

- ५ उीप्रत्ययश्च्यंतो ऽव्ययसंज्ञकः स्यात् । कृन्मेतंतः । पा० १. १. ३१. । इति
सिठे नियमार्थं उीप्रत्ययांतश्च्यंत एवायं न केवलः । उर्यादिच्चिडाचक्ष । पा०
१. ४. ६१. । इति निपातनत्वेनाव्ययत्वे सिठे सूत्रमिदमारभ्यते नियमार्थं ।
यपुषादिषु व्युत्पन्नस्याव्ययत्वं भवति तदा च्यंतस्यैवेतरग्लौनीरौगोपोश्चदानां
केवलानां कृन्मेतंत इति नाव्ययत्वं ग्लौनीरित्यादिसम्मानिकषामुहुरेवतुमि-
१० त्यादीनां तु चादिस्वरदिपाठसामर्थ्यादव्ययत्वं । अग्लौर्ग्लौः संपपते । अभृते-
त्यादिना । पा० ५. ४. ५०. । च्चिप्रत्ययः । ग्लौकरोति । ग्लौभवति । ग्लौस्यात् ।
एवं नोभवतीत्यादि । अव्ययत्वात्सुप्लुक् । केवलस्य तु न भवति । ग्लौ-
मीरिति ॥

रातेउः ॥ ६६ ॥

- १५ रा दाने ॥ अस्मात् उः स्यात् । स च च्यंत एवाव्ययं । रायो हलि ।
पा० ७. २. ८५. । राः । रायः । रावीः । रावः । राभ्यां । राभिः । रायमति
क्रातानां ब्राह्मणाकुलानाम्मतिरायामिति । नामि । पा० ६. ४. ३. । इति दीर्घा-
त्परत्वादात्वं । च्चिप्रत्यये रैकरोतीति । रैशब्दः कनके धन इति धरपाः ॥

गमेउः ॥ ६७ ॥

- २० गच्छेतेउः स्यात् । स च च्यंत एवायं । गोतो षात् । पा० ७. १. १०. ।
गोः । गावोः । गावः । भूमिं चेति कोशः । स्वर्गे वृषभे रश्मी वज्रे चंद्रमसि
स्मृतः । अर्जुनीनेत्रदिग्वाषाभूवाग्वारिषु गोर्मता । गांतं १. । इति विश्वः ।
ध्वला गावश्चरति । स्वर्गे रश्मी च वज्रे च अलीवर्दे च गोः पुमान् । स्त्री
वाषारोहिणीनेत्रदिग्वाभूष्वपु भूमिं च । गोर्वायो गमनमस्येति गवयः पशु-
२५ भेदः स्यात् । गौरादित्वाद्गवयी । च्चौ च गोकरोतीत्यादि ॥ बाहुलकात्
पुनरपि उः । षोतंते देवा अस्यामिति षीः स्त्री स्वर्गातरिचयोः । गोशब्द-
वद्रूपमस्य ॥

भ्रमेश्च डूः ॥ ६८ ॥

भ्रमतेश्च डूः स्यात् । भ्रूनेत्रयोरूपरि रेणा । शोभने भुवो यस्याः सा सुभूः । संबोधने उं धार्यनपोर्द्वस्वः । पा^० ७. ३. १०७. । नेयसुबहुिउत्यनेन वा-
मि । पा^० १. ४. ४. ५. । इत्यतो वामहृणस्य सिंहावलोकितन्यायेनानुवृत्तस्य
व्यवस्थितविभाषात्वान्न नदीसंज्ञाभावः । हा पितः क्वासि हे सुभु बहुरेवं ५
विललाप सः । ६. ११. इति भट्टिटः । विमानना सुभु कुतः पितुर्द्वि । कु^०
सं^० ५. ४३. । इति कालिदासः । भ्रुवोर्भंगो भ्रुंभंगो भुभंगो भ्रभंगश्चेति त्रपत्रयं ।
भुकुंसादीनामकारो वा । पा^० ६. ३. ६१. ३. । इत्यकारद्वस्वी । पक्षे दीर्घ एवा-
वतिष्ठते । एतत्सर्वमिको द्वस्व इत्यत्र भागवृत्तिः ॥ चकारादमेरुपि डूः । अग्रे
गच्छतीत्यग्रेगूः सेवकः ॥ १०

दमेर्डोसिः ॥ ६९ ॥

दमु उपश्रमे ॥ अतो डोसिः । डिस्वारिटलोपः । दोर्बाहुः । दोषी ।
दोषः । दोर्दं डेन प्रराः प्रारैरिश्चिस्तेनापि भ्रुंभंगलमिति सुबंधुः । दोर्बा चरति
दोष्कः । दोष उपसंस्थानमिति ठक् । इपाः षः । पा^० ८. ३. ३१. । इति षत्वं ॥

पपोरिड्यादेश्च वः ॥ ७० ॥

पपोरिडिः स्यादादेश्च वकारादेशः । पदांतकार्ये । वपिक् पपवविक्रवी ।
वपित्तौ । वपित्तः । मरुक्त पतितो ऽसि पामरे वपित्ति । स्वार्थे ऽपि नैगमो
वापित्तो वपित्तित्यमरः ॥ १५

वशः कित् ॥ ७१ ॥

वश कौतो ॥ अत इतिः कित्स्यात् । ग्रहादिसूत्रेण । पा^० ६. १. १६. । २०
संप्रसारणं । उशिगमनौ वृते ऽपि च ॥

भृञ् उच्च ॥ ७२ ॥

भृञ् भृणो ॥ अस्मादिडिः कित्स्यात् । धातोर्कारांतदेशः । भुरिक् स्वा-
दसुंधरा । भुरित्तौ । भुरित्तः ॥

जसिसहोरुनिन् ॥ ७३ ॥

जसु योक्षपो । दह मर्षपो ॥ आधामुरिन् । जसुरिर्वर्णं । सहुरिरादित्यः
पृथिवी च ॥ २५

सुयुरुवृजो युच् ॥ ७४ ॥

युच् अभिषेवे। यु मिश्रणो। रु शब्दे। वृञ् वरपो ॥ एभ्यो युच्। सव-
नशब्दमाः ॥ ववनो म्नेह्विशेषः ॥ र्वषाः कोकिलः। र्वषाः शब्दनो नांदी-
वादी नांदीकरः समावित्यमर्ः ॥ वरपो वरूपो वृत्तभेदश्च। टाप्।
५ वरषा नदी ॥

अशे रश च ॥ ७५ ॥

अशू व्याप्तौ ॥ अस्यायुच् रशादेशश्च धातोः। रशना कांची। त्रिह्वा-
वाची तु रसनाशब्दो दंत्यसकारवानेव। स्वादयतीति नंपादित्वात् ल्युः। पा^१
३. १. १३५। इति कलिंगः। रसना कांचित्रिह्वयोरिति तु धर्षाः। रस
१० आस्वादेने चौरादिकः। ततो नंपादित्वात् ल्युरिति धातुप्रदीपटीका कलिं-
गश्च। अतयकोशे कांच्यामपि दंत्यवान्। रसनं निस्वने स्वादे रसना कांचि-
त्रिह्वयोः। रादि^१ १२। धर्षाश्चैवं। एवं च रसनाशब्दो ऽत्र कश्चित् दंत्यवा-
निध्यते। व्यधितसिंधुमनोरशनैः शनैरमर्लोकवधूशघनैः। किरा^१ ३. ११।
इति भारविः ॥

१५ उन्देर्नलोपश्च ॥ ७६ ॥

उन्दी क्नेदने ॥ अतो युच् नलोपश्च। ओदनो ऽस्त्री भक्तं। अनेन व्यंजनं।
दध्नोपसिक्तं ओदनो दध्नोदनः। पा^१ २. १. ३४. ॥

गमेर्गश्च ॥ ७७ ॥

गमेर्युच् स्यात् गकारश्चांतादेशः। गगनमाकाशं ॥

२० बहुलमन्यत्रापि ॥ ७८ ॥

बहुलं युच् स्यात् ॥ पुत दीपती। पोतनो दीपकः ॥ संदनो रथः।
संदनं तु सुतो नीरे। नांत^१ ७४.। इति विश्वः ॥ नयनं लोचनं ॥ चंदनो
ऽस्त्री मलयज्जे ॥ हृच दीपती। रोचना। गोपूर्वात् गारोचना गोपित्तसंभवं दूष्यं।
गोरोचना चंदनीयदूष्यं ॥ अत्यतेरसनः पीतसालः। प्रियविमानितमानवतीरुथां
२५ निरसनैरसनैरवृथार्यता। ६. ४७.। इति माघः। वृंदावने तु विकसितकंदल-
दृशनैर्घोषति दरीमुखैश्च कंदलदृशनैरिति तालव्यवानपि। स चाग्रतोतेः ॥ अत
सातत्यगमने राजपूर्वः। राजातनः क्षौरिकायां पियाले किंशुके ऽपि च।

नांतं १५२.। इति विश्वः ॥ अत्रपा नक्षत्रं । पुंस्यपि । शोभां समुन्नतिपूर्तां प्राप्य अत्रपायोगतः । तद्विच्छेदादुपौर्हीनः शक्रो ऽपि निपतत्यधः । अत्रपापो पौर्णमासी । एवमाद्यो ऽन्ये ऽपि द्रष्टव्याः ॥

रंजेः क्युन् ॥ ७१ ॥

रंजेः क्युन् ॥ रंजनं कुशुभं । गौरादित्वाद्दन्तनी हरिद्रा रात्रिश्च । ५ ल्युटि प्रत्यये रंजनं । रात्रा प्रकृतिरंजनात् । ४. १२.। इति रघुः ॥ ब्राह्मण-कात् कृपेरपि क्युन्प्रत्ययो लत्वाभावश्च । कृपे रो लः । पा० ८. २. १८.। इत्यत्र न्यासः । कृपयाः । कृपयोन समो दाता न कश्चिद्दुवि विपते । अस्पृ-शनेव विज्ञानि यः परेभ्यः प्रयच्छतीति व्यासः ॥

भूसूधूभस्त्रिभ्यश्छंदसि ॥ ८० ॥

१०

एभ्यश्चतुर्भ्यश्छंदसि क्युन् भवति ॥ भुवनं लोकः । बहुलवचनाद्वापाया-मपि प्रयुज्यते । शशिना च निशा निशया च शशी शशिना निशया च यथा गगनं । भवता च सभा सभया च भवान् भवता सभया च तथा भुवनमिति सर्वस्वं । विष्टयं भुवनं त्रगदित्यमरः । पात्रादित्वात् । पा० २. ४. १७. ४.। त्रिभुवनं त्रि-तगती ॥ सुवन आदित्यः ॥ धुवनो वृद्धिः । निधुवनं सुरतक्रोडा ॥ संप्रसारणा- १५ दिकार्ये । भूस्तनमंत्ररीषं ॥

कृपृवृत्तिमंदिनिधाजः क्युः ॥ ८१ ॥

कृ विष्णवे । पृ पालनादौ । वृत्ती वर्जने । मदि स्तुत्यादौ । दुधाञ् नि-पूर्वः ॥ एभ्यः क्युः । इञ्चरपरत्वे । किरपाो रश्मिः ॥ उल्वं रपरत्वं च । पुरपाः समुद्रः ॥ वृत्तनमंतरिक्षं ॥ मंदनं स्तोत्रं ॥ अतो लोपः । निधनं मरणं । २७ ब्राह्मणकात्केवलादपि क्युः । धनं इव्यमिति ॥

धृषेर्धिष च संज्ञायां ॥ ८२ ॥

जिधृषा प्रागल्भ्ये ॥ अतः क्युर्धिषादेशश्च धातोः । धिषपाो गुरुः । धि-षपास्त्रिदशार्चये धिषपा क्षीश्च संमता । पातं ४७.। इति विश्वः । धिषपा मनीषा ॥ संज्ञाधिकारे पुनः संज्ञाग्रहणं प्रायेणोपादीनां यौगिकत्वसूचनार्थं ॥ २५

हृतेर्धुरश्च ॥ ८३ ॥

धुरपाः शब्दः ॥

वर्तमाने पृषद्वृत्तमरुद्गच्छतृवच्च ॥ ८४ ॥

पृषदादयो ऽतिप्रत्ययांता निपात्यंते श्रतृवचैषां कार्यं भवति ॥ पृषु
 सेचने । गुणाभावः । नुमागमः । नपुंसकत्वात्सुलोपः । पृषन्मृगे च विंदी च ।
 पृथती । पृथंति । पृथंति विंदुपृथता इत्यमरः । स्त्रियां ङीप् । पृथती । स्थूलपृथ-
 ५ तीमनडाहोमालभेतेतीदुमित्रः ॥ वृह वृडी । वृहद्विपुलं । त्रिलिंगः । वृहती
 क्षुद्रवाताकी इंद्रोभेदो महत्यपीत्यनेकार्थे ऽमरः ॥ मह पृतायां । नुम् । सांत-
 महतः संयोगस्य । पां ६.४.१०. । इति दीर्घः । महान् । पृष्वदिस्त्वान्महिमा ।
 स्त्रियां ङीप् । महती । महती नार्दवीषापि सा भवेत्सप्ततंत्रिका । अवेक्षमायां
 महती मुहुर्मुहुः । १.१०. । इति माघः ॥ गमेर्नगादेशः । जगत्यादिष्टेपे क्लीवं
 १० वायी ना जगमे त्रिष्विति ह्रस्वकोशः । जगदाख्या स्पृता धाते विष्टेपे जगमे
 ऽपि च । जगती भुवने स्याता इंद्रोभेदे जने ऽपि च । तांतं १४०. । इति विश्वः ।
 अमरज्ञानेकार्थवर्गे । जगती त्रिजगती ॥ वर्तमानग्रहणां भूते ऽपि दृश्यंत इति
 शंकरानिरासार्थं प्रपञ्चार्यमित्युपादयो बहुलमित्यत्र न्यासः ॥

संश्चत्पद्वेहृत् ॥ ८५ ॥

१५ एते ऽतिप्रत्ययांता निपात्यंते ॥ संचिनोतेः सुट् । इकारलोपः । संश्चकु-
 एकः । भृशादित्वात् क्वड् । संश्चायते । संपूर्वात् प्रथयतेः संश्चदिति सुभूतिचंद्रः ॥
 तृप प्रीषाने । तृपत् इत्त्रं ॥ विहति गर्भमिति विपूर्वाडंतंष्टिलोपे धेरेकारादेश-
 च्च । वेहृद्भोपघातिनी गोरिति न्यासः । वेहती । वेहतः । पोटायुवतीति ।
 पां २.१.६५. । ममासः । गोवेहत् ॥ पृथयोगकर्षणं श्रतृवकार्यनिवृत्त्यर्थं ॥

२० हृदस्यसानच् श्रुतृभ्यां ॥ ८६ ॥

श्रु मती । श्रु धयोहानी ॥ आभ्यां हृदसि विषये ऽसानच् । श्रवसानः
 पथाः ॥ श्रसानः पुरुषः ॥ ब्राह्मणकात् ट् विदारपो । दरसानो पोत्वं ॥ त्
 प्लवनदादी । त्रसानो नौका ॥ वृञ् वरणो । वरसानो दारिक इत्यन्ये ॥

ऋजिवृद्धिमंदिसहिभ्यः कित् ॥ ८७ ॥

२५ ऋजि भर्त्तने । वृधु वृडी । मदि स्तुत्यादी । यह मर्षपो ॥ एभ्यो ऽसा-
 नच् किरुवति । ऋतसानो मेघः । इदिच्चादत्र नलोपाभावः ॥ वृधसानः पुरुषः ॥
 मंदसानो ऽग्निर्दोषश्च ॥ सहसानो वसो मयूरश्च ॥

अर्तेर्गुणाः श्रुद् ॥ ८८ ॥

अ गतो ॥ अस्मात्सानच् । धातोर्गुणाः प्रत्ययस्य शुडागमश्च । अर्शस्तानो
ऽग्निः ॥

सम्यानच् स्तुवः ॥ ८९ ॥

हुञ् स्तुतो ॥ अतः सम्युपपद आनच् स्यात् । संस्तवानो भवेद्द्वामो ॥ ५

युधिवुधिदृशः किञ्च ॥ ९० ॥

युध संप्रहारे । युध व्योधने । दृशिरू प्रेक्षणे ॥ एभ्य आनच् किङ्वति ।
युधानो रिपुः ॥ युधान आचार्यः ॥ दृशानो लोकपालकः ॥ व्याटुलकात् कृपेर-
प्यानच् । कृप रो ल इत्यत्र रक्षितः । कृपापाः सङ्गाः । दृढतरनिब्रध्ठमुष्टेः
कोशनिषपपास्य सद्गतमलिनस्य । कृपपास्य कृपापास्य च केवलमाकारतो भेदः ॥ १०
रिपुहधिर्युनीयु स्नातकस्तकृपापाः ॥ प्येषिञ्च । पायापाः ॥

मुचियुधिभ्यां सन्वच्च ॥ ९१ ॥

मुमुचानः ॥ युयुधानः ॥

ऊर्हेः सनो लुक् क्लोपश्च ॥ ९२ ॥

ऊर्हतेः सनंतादानच् । सनो लुक् क्लकारस्य च लोपः । तुङुरापाञ्चक्रमाः ॥ १५

श्चितेर्दश्च ॥ ९३ ॥

श्चेततेः सनंतादानच् स्यात् । सनो लुक् तकारस्य च दकारः । कि-
दित्वनुवृत्तेर्न गुणाः । शिष्विदानः पापकर्मति विशेष्यनिष्पं ऽमरः ॥

तृत्तृचौ शंसिन्नदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥ ९४ ॥

शंसिप्रभृतिभ्यः अदिप्रभृतिभ्यश्च यथाक्रमं तृत्तृचौ स्यातां । तौ चानिटौ २०
संज्ञायां विषये ॥ शंसु स्तुतौ । शंस्ता स्तोता । अत्रादिगूत्रे नपृप्रभृतिपाठानृ-
न्तृचोर्गोपादिकयोर्ग्रहणं । तेनात्र न दीर्घः । शंसरौ । शंस्तरः ॥ शास्ति
विनयति सन्धान् । शास्ता खुठः । शास्तरौ ॥ प्रशास्ता राता । प्रशास्तरौ ।
प्रशास्तारः ॥ अद् संवृताविति सौत्रो धातुः । अत्रा । अत्रा स्यात्सार्यौ दाःस्ये
वैश्यायामपि श्रुत इति नाममाला ॥ अदिर् । जोत्रा मुमलः ॥ नीञ् उत्पूर्वः ॥ २५
उनेता अत्विक् । एवमन्ये ऽपि ॥

वहुलमन्यत्रापि ॥ १५ ॥

अन्यत्रापि बहुलं तृन्तृचीं स्यातां ॥ मन ज्ञाने । मंता विद्वान् ॥ हन ।
हंता चौरः ॥ दिश । उपदेष्टा गुरुः ॥ धाञ् । धाता प्रतापतिः । प्रपंचार्थमिदं
पूर्वेषौव सिठत्वात् ॥

५ नतृनेदृत्वदृहोतृपोतृभ्रातृजामातृमातृपितृदुहितृ ॥ १६ ॥

नत्रादयो दश तृन्तृरता निपात्यन्ति ॥ पल् तृ गती । न पतंत्यनेनेति नञः
प्रकृतिभावः । अच्ङ्लोपः । नप्ता पौत्रो दीहित्रश्च । नप्तुः पुत्रः प्रनप्ता
स्यात् । स्त्रियामृन्नेभ्यो डीप् । नप्त्री पौत्रो सुतात्मज्ञ । स्त्रियामपि स्वभादिपा-
ठात् नप्तेति क्व चित् ॥ नयतेः युक् । नेष्टा ऋत्विक् ॥ त्विपि दीप्ती ।
१० इतो ऽत्वं । त्वष्टा सूर्यः ॥ हु दाने । होता यज्ञमानः ॥ पुनातेः पोता विष्णुः ॥
भ्राजतेर्गकारलोपः । भ्राता सहजः । सुभ्राता । युवादिवात् । सीभ्रात्रमेयां हि
कुलानुसारि । १६. १. । इति रघुः ॥ ज्ञायां माति मिनोति मार्तवति वा ।
ज्ञामाता दुहितुः पतिः ॥ मान पूजार्था । नलोपः । माता जननी । स्वभादि-
त्वान् टाप् । अभ्यर्हितत्वात् । पा० २. २. ३४. ३. । मातापितरौ । मातुर्मातरश्च
१५ पितरित्यात्वं । सहस्रेषा पितुर्माता गौरुबेपातिरिच्यते । गर्भधारणोपेयाभ्यां तेन
माता गर्हीयसीति स्मृतिः ॥ पा रक्षणे । आकारस्येत्वं । पातीति पितर । ता-
तस्तु जनकः पिता । अम० २. ६. १. २८. । अर्घदाता भयत्राता यश्च कन्यां
प्रयच्छति । जनयिता चोपनेता षंचैते पितरः स्मृताः ॥ दुहेरिडागमः । गुणा-
भावः । दुहिता सुता । विदादित्वाद्जि दीहित्रः ॥

२० सुज्यसेऋन् ॥ १७ ॥

असु रक्षणे ॥ अतः सुज्युपपद ऋन् यपादेऽप्रश्च । स्वसा भगिनी । स्व-
सुश्रुः । पा० ४. १. १४३. । स्वस्त्रीयो भगिनेयः ॥

यतेर्वृद्धिश्च ॥ १८ ॥

यतो प्रयत्ने ॥ अस्मादृन् धातोर्वृद्धिश्च । वाता । भार्यास्तु भानृवर्गस्य वातरः
२५ स्युः परस्परमित्यमर् । यतेः पूर्वेषौव सिठे वचनं वैचित्र्यार्थं ॥

नञि च नंदेः ॥ १९ ॥

नंदतेर्नञ्युपपद ऋन् धातोर्वृद्धिश्च । न नंदति न तुष्यति । ननांदा ।

स्वसादिनिपातनान्नञो नलोपाभावः। के चिदिह वृद्धिं नानुवर्तयतीति चंद्रः।
तेषां बृहस्पभावे ननांदा। तथा च शब्दार्पावः। ननांदा च स्वसा पत्युर्ननांदा
नंदिनी च सा। शक्ति ननांदः ॥

दिवेर्ऋः ॥ १०० ॥

दीव्यतेर्ऋः स्यात्। अनाडादिकार्ये। देवा देवर्को मतः ॥

५

नयतेर्ऋच्च ॥ १०१ ॥

नयतेर्ऋच्चप्रत्ययो भवति डित्। डिच्चाट्टिलोपः। मा। नरी। नर्ः। प्रा-
र्ऋचादिषु नृनरयोर्वृद्धिश्चेति पाठात् नारी सीमंतिनी बधूः। अम^० २. ६. १. २. ॥

सव्ये स्थश्चंद्रसि ॥ १०२ ॥

तिङतेः सव्य उपपदे चंद्रस्युः स्यात्स च डित्। तत्पुरुषे कृति। पा^० १०
६. ३. १४. इति सप्तम्या अलुक्। स्यास्विन्स्युनां। पा^० ८. ३. १७. १. इति
षत्वं। सव्येष्ठा सार्षिः ॥

अतिसृधृधम्यश्यवितृभ्यो ऽनिः ॥ १०३ ॥

ऋ सृ गतौ। धृञ् धार्षो। धमिः सौत्रः। अम गतौ। अश् भोत्रने। अश्
रक्षणे। तृ प्लवनतरुषायोः ॥ एभ्यो ऽहभ्यो ऽनिः स्यात्। अर्षाः स्यात् १५
इषोर्मध्यदाहृषयग्निसमिधन इत्यमर्ः ॥ सार्षाः पंथाः। शर्षाः पवि चामर्
इत्यत्रयः। तालव्यदंत्यभेदेन द्विविधः। एवं च शू हिंसायमिति के चित्पठंति ॥
सर्तेपर्यतादपि अहुलवचनादनिः। कृदिकारादिति औष्। सार्षाण्यु परमंशु
शोभत इति चंद्रः ॥ धर्षाः क्षितिः ॥ धमनिः सिरा ॥ अमनिर्गतिः ॥ अश्यते
भुश्यते राश्वमिद्रेपानदेत्यशनिर्वर्तुं ॥ अवनिमर्ही। हिनु मीनानि। पा^० ८. ४. २०
१५—१६. इत्यत्रास्यापि ग्रहपात् षात्वं भवति। प्रावर्षारिति ॥ तर्षाः
सूर्यनौकयोः। तर्षास्तरुषो भानी कुमारीषधिभेदयोः। पात^० ७३. इति
विश्वः। स्त्रियां नीस्तरुषास्तरुषित्यमर्ः। वैपूर्वाद्देतरुषाः प्रेतनदी। बाहुल-
कात् इत्त रगोः अतो ऽप्यनिः। नलोपः। रत्तनिर्यामिनी। आवर्तमाना ददृशे
दिवापि रत्तनाखिलेत्यभिर्नंदः। कृदिकारादिति औष्। रत्तनी मीलिकाद्राक्षा- २५
हरिद्रायामिनीषु च। नात^० १२७. इति विश्वः ॥ तथा दृषातेरप्यनिः। द-
र्षाईयोरिति शब्दार्पावः ॥

आडि श्रुपेः सनप्रहंसि ॥ १०४ ॥

श्रुप्यतेः सनतादाङ्गुपपदे इन्द्रस्यनिः । हलन्तासः । पा^० १. २. १०. । इति
किञ्चादिकार्यः । आशुशुभपिर्गन्निर्वातश्च ॥

कृपेरादेश्च धः ॥ १०५ ॥

५ कृप विलेखने ॥ अस्मादनिरार्धकारादेश्च । धर्षपिर्धकी । कृदिका-
रादिति औप् । धर्षणो । धृषेरनिप्रत्ययेन सिद्धे वैचित्र्यार्थे ॥

अदेर्मुट् ॥ १०६ ॥

अदेरनिस्तस्य मुडागमश्च । अन्निर्वह्निः ॥

वृतेश्च ॥ १०७ ॥

१० वर्ततेरनिः । वर्तनिः पंथाः । कृदिकारादिति औप् । वर्तन्येकपदीति
चैत्यमरः ॥ अकारान्मुडागमो ऽप्यत्रेति के चित् । वर्त्मनिरिति गोवर्धनः ॥

क्षिपेः किञ्च ॥ १०८ ॥

क्षिपतेरनिः किञ्चवति । क्षिपपिर्गुणं ॥

अर्चिश्रुचिन्सृपिहादिर्दिभ्य इतिः ॥ १०९ ॥

१५ अर्चं पृथायां । शुच शोके । हु दाने । सृल्लु गतो । इद अष्वारणो
पयंतः । इर्द वमने ॥ एभ्यः षड्भ्य इतिः स्यात् । अर्चिर्वाला । इवालाभा-
सोर्न पुंस्यर्चिरित्यमरः । नवनमिव सनिर्दू धूर्णति दैपमर्चिः । ११. १८. । इति
माधः । इदंतो ऽप्यर्चिर्ब्रह्मः । तथा च इपरत्नाकरः । रत्ननिधनिकालान्यर्चि
तुंडिः पुरंधिरिति ॥ शोचिर्दीपितः । रोचिः शोचिहूमे क्रीव इत्यमरः ॥ हवि-
२० र्द्वनीयं ॥ सर्पिर्धृतं ॥ इस्मन्त्रन्क्लिषु च । पा^० ६. ४. १७. । इति इस्वार्थं ।
इदिः पटलं । अच पटलं इदिरित्यमरः । इदिपे हितानि । इदिरूपधिवलेर्दञ् ।
पा^० ५. १. १३. । इदियेषाणि तृपानि ॥ इर्दिर्वमनव्याधिः । इदंतो ऽपि
इर्दिर्ब्रह्मः । विषपुरीषर्धनुसर्पामरकतपलाप्रकृच्छापि । मंदिरं सक्रिय च
नपुंसकं । ७१. । इति वरूचिलिंगकारिका । इर्पतीसारशूलव्यानिति चिकि-
२५ त्साप्राहं । इर्दो चर् भारसर इति गोवैपकं ॥ बाहुलकादवतेरप्याङ्पूर्वादि-
सिः । आशिः प्राकाशे । उर्यादित्वाद्दतिसंता । आशिःकृतमाशिकारः । वाह-

पौमद्विशंक्रमयाविश्वानुषो ऽभवत्सावित्रं रागः । १०.११.१ इति माघे व्य-
वहितप्रयोगः प्रमादज्ञ इति भागवृत्तिः । उपसर्गप्रतिरूपकत्वात्समाधानीय इत्यु-
पाध्यायसर्वस्वम् ॥

वृद्धेर्नलोपश्च ॥ ११० ॥

वृद्धि वृद्धौ ॥ अस्मादिसिः । नकारस्य लोपः । वर्हिर्ना कुशशुष्मपोरिति ५
कोशः । वर्हिषां चोपनेत्रो । कु० सं० १. ६१.१ इति कालिदासः ॥

श्रुतेरिसिन्नादेशश्च ज्ञः ॥ १११ ॥

श्रुत दीप्तौ ॥ अस्मादिसिन् स्यादादेशकारादेशश्च । श्रुतेर्ना भास्करे ऽग्नी
च क्रीवं भपोतट्टिष्विति ह्रद्रकोशः । श्रुतेर्निरधिकृत्य कृतो ग्रंथ इत्यधिकृत्य
कृते ग्रंथे । पा० ४. ३. ८७. । इत्यप् । संज्ञापूर्वको विधिरन्त्य इति वृद्धय- १०
भावः । श्रुतेर्न गणितशास्त्रमिति सुभूतिः । तदधीते तद्दे । पा० ४. २. ५१
— ६०. । इत्यत्रार्थ उक्त्यादिपाठान् ठक् । श्रुतेरिषिको गपाकः ॥

वसौ रुचेः संज्ञायां ॥ ११२ ॥

रोचतेर्वसुपूर्वात्संज्ञायामिसिन् । वसुरोचिर्गसः ॥ ब्राह्मलकात्केवलादपि
रुचेरिसिन् । रोचिर्बालेति धातुप्रदीपिका ॥

१५

भुवः कित् ॥ ११३ ॥

भुवतेरिसिन्प्रत्ययः स्यात् स च कित् । भुविः समुद्रः ॥

सह्येश्च ॥ ११४ ॥

सह्येतेरिसिन् धकारांतादेशः । सधिरनुडान् ॥

पिवतेस्थुक् ॥ ११५ ॥

२०

पिवतेरिसिन् युगागमश्च धातोः । पाविश्वानुःसमुद्रयोः ॥

ज्ञनेरुसिः ॥ ११६ ॥

ज्ञनी प्रादुर्भावे ॥ अस्मादुसिः स्यात् । ज्ञनुर्जननं ॥ पचिवचीत्यत्र न्यास-
कृता ब्राह्मलकान्मनेरप्युसिः प्रत्ययो दर्शितः । मनुस् । नभोगिरोमनुषां व्यु-
पसंख्यानं । पा० १. ४. १८. २. । इति मनुष्वत् ॥

२५

मनेर्धश्हंसि ॥ ११७ ॥

मन्यतेश्हंस्युसिः स्यात् धकारांतादेशः । मधुः पवित्रदूर्ध्वं ॥

अतिपृवपियजितनिधनितपिभ्यो नित् ॥ ११८ ॥

- ॥ गती । प् पालनपूरणयोः । दुष्प वीजतंतुसंताने । यत्र देवपूजादौ ।
 ५ तनु विस्तारे । धन धान्ये । तप संतापे ॥ एभ्यः सप्भ्य उतिर्निस्स्यात् । अहूरा-
 दिव्यो वृषाश्च । विध्वह्योस्तुद इत्यहंतुदः ॥ पृथ्वीभिः । ग्रंथिर्ना पर्वपृथ्वी इत्यमरः ॥
 व्युः शरीरे । व्युर्भव्याकृती देहे । सांतं ३३ । इति विश्वः ॥ वतुर्वेदः ॥
 तनुः शरीरे । व्युपे तनुपे ऽनंगमिति सुबंधुः ॥ धनुः शरासनं । धनुः पिया-
 लक्ष्म्ये राशिभेदे शरासने चापि धनुर्भवेत् । सांतं ४१ । इति विश्वः । धनु-
 १० रश्चियामित्यमरः । धनुषी । धनुषः । एवं च धनुर्वप्रविशुठो ऽपि निर्गुणः
 किं करिव्यतीति सकारातेनापि संगच्छत । तत्प्रहरणमय । पां ४. ४. ५७ ।
 इति ठक् । धनुष्कः ॥ तपुः सूर्याग्निशत्रुषु ॥ आहुलकाददरेर्युसित्प्रत्ययः । प्रादुः
 प्राकाशये । प्रादुष्यं विदुः प्रादुर्भावं ॥

एतेर्णिच्च ॥ ११९ ॥

- १५ इण् गती । अस्मादुसिः स्यात् स च पिात् । आयुतीवनं । आयुषी । आ-
 युषि । ङटापूर्वात् ङटायुः पक्षिराजः । संपातिर्वाहृषिः स्यातो ङटायुश्च ङटा-
 युषीति शब्दार्थावः । स्वर्गादित्वाद्यत् । आयुष्यं तरते पत्युरिति स्मृतिः । अच-
 तुरत्यच् । पां ५. ४. ७७ । पुरुषायुषं । पुरुषायुषतीविन्यो निरातंका निरीतयः ।
 १. ६३ । इति रघुः ॥

२० चक्षेः शिच्च ॥ १२० ॥

चक्षिइ ॥ अस्मादुसिः स्यात् स च शिच्चति । शिश्वाद्सार्वधातुकोक्त-
 श्याज्जदेशाभावः । चक्षते रूपमनुभवत्यनेनेति चक्षुर्जनयनं । शेष इति लक्षणं
 चाधिकारश्चेति । चक्षुषा गृह्यते रूपमिति शेषे । पां ४. २. १२ । इत्यत्र
 सूत्रे वृत्तिः ॥

२५ मुहुः किच्च ॥ १२१ ॥

मुह वैचिन्त्ये ॥ अस्मादुसिः कित् । मुहुः पुनःपुनः । अद्ययं । पुंमुहुसोः
 प्रतिषेधो ब्रह्मण्यः । पां ८. ३. ४१. १ । इति धत्वाभावः । मुहुस्काया ॥

बहुलमन्यत्रापि ॥ १२२ ॥

अन्यत्रापि बहुलमुक्तिः स्यात् स च जिह्ववति । धाचक्षुः । परिचक्षुः ॥
बहुलवचनात् ल्युट् । विचक्षणाः वंडितः ॥

कृगृप्रवृचतिभ्यः ध्वरच् ॥ १२३ ॥

कृ विक्षेपे । गृ निगृपो । प्रृ हिंसायां । वृञ् वरपो । चते याचने ॥ ५
एभ्यः ध्वरभ्यः ध्वरच् । कर्वरो व्याघ्रक्षयोः । निशायामपि कर्वरी । रांतं^१
६१.१ इति विश्वः । पितृत्वात् उीष् । कर्वरी व्याघ्री राक्षसी च ॥ गर्वरो
ऽहंकारः । तपोगान् गर्वरो नायकः ॥ शर्वरी रात्रिः । अर्षिा शर्वरो उं धत-
मसे घातके ऽन्यथत् । विश्वं^२ रांतं^३ १६६.१ इति ॥ वर्वरः प्राकृतो जनः ।
वर्वरी नदीचरोत्यपि दृश्यते ॥ चत्वरमंगाणं श्यातं स्वंडिलेष्वपि च दृश्यते ॥ १०

नौ सदेः ॥ १२४ ॥

निपूर्वात्सोदतेः ध्वरच् ॥ सदिरप्रतेरिति यत्वं । निबदरक्षु तंबालः ।
अभं^४ १. २. ३. १.१ । निबदरी रात्रिः ॥

॥ इति महोपध्यायज्ञानलौत्परनामधेयश्रीमदुज्ज्वलदत्तविरचितायामुष्पादिवृत्ती
द्वितीयः पादः ॥ २ ॥

१५

ह्रिस्वरच्छ्वरधीवरपीवरमोवरचोवरतीवरनीवरग- स्वरकट्टरसंयद्धराः ॥ १ ॥

ह्रिस्वरादय एकादश शब्दाः ध्वरक्षप्रत्ययांता निपात्यन्ते ॥ ह्रिदिरु दैधी-
करपो । तकारो उंतादंशः । गुणाभावः । ह्रिस्वरो धूर्तः । ह्रिस्वरं ह्रदन्द्रव्ये
५ ह्रिस्वरो धूर्तवैरिणोः । र्नात् १५७ । इति विश्वः ॥ ह्रद ञपवारपो । ह्रदते
ऽपवारयतीति ह्रिस्वरो गृहकुञ्जयोः ॥ रुधाञ् । पा पाने । मा माने । एधामी-
त्वमंत्यस्य । धीवरः कैवर्तः । धीवरी मत्स्यघातिनीति कोशः ॥ पीवरः स्थूलः ॥
मीवरौ हिंसकः ॥ चिनोतेर्दीर्घत्वं । चोवरं भिक्षुकप्रावरुपां ॥ तीरयतेर्गुणा-
भावो रेफलोपश्च । तीवरौ ज्ञातिविश्रायः स्यात् ॥ नयतेर्गुणाभावः । नीवरः
१० परिव्राट् ॥ गहू विलोडने । ह्रस्वत्वं । गहूरं गहनं ॥ कटे वर्धादौ । कट्टरं
व्यंजनं ॥ धमेर्दकारांतादेशः । संयद्धरो नृपः । पदेः संपद्ध इति पुरुषोत्तमदेवः ॥
ब्राह्मणकात् हु दान उपपूर्वः । उकारलोपः । उपहुरो रघः ॥ स्त्रियां ह्रिस्व-
रीत्यादि श्रोठ्यं ॥

इण्षिञ्जिदीडुष्यविभ्यो नक् ॥ २ ॥

१५ इण् गतो । षिञ् अंधने । जि शये । दीङ् क्षये । उष दाहे । ञ्व
रक्षणे ॥ एभ्यो नक् स्यात् । इनो रासि प्रभौ सूर्ये । इनः सूर्ये नृपे पत्नी ।
नात् १ । इति विश्वः । सह इनेन वर्तत इति सेना । सेनयाभिव्यक्त्यभियंपायति ॥
सिनः काषाः ॥ जिनो झुठः । जिनः स्यादतिवृठे ऽपि झुठे चार्हति जिन्वरे ।
विश्वं नात् १ ॥ दीनो दुर्गतः ॥ उष्णामीयत्तप्तं ॥ इवरत्वेरस्यूह । उनमसंपूर्णं ।
२० सर्वस्वे तु उनयतेन्नमिति साधितं ॥

फेनमीनौ ॥ ३ ॥

एतो निपात्यन्ते । स्फायतेः फेशब्दादेशः । स्फायतेः फंनो डिंडीरुः ।
फेनः सलिलबिकारः । फेनायते नदी ॥ मीञ् हिंसायां । मीनो रात्र्यंतरे
मास्ये । विश्वं नात् १० ॥

कृपेर्वर्णो ॥ ४ ॥

कृपेर्वर्णो वाच्ये नक् । कृष्णो नीलो हरिः कृष्णा पिप्पली द्रूपदी तथा । वाच्यवन्मेचके कृष्णो भवेत्कृष्णो ऽर्जुने हरौ ॥ व्यासकोकिलयोर्ध्वान्ते कृष्णा मृचिलोद्दयोः । कृष्णा तु द्रूपदीनीलीहारहरासु दृश्यते । पात^० ११. इति विश्वः । कार्ष्णिः । इञ् ब्राह्मादिस्वात् ॥ घृ सेचने । ब्राहुलकादतो ऽपि ५ भवति । टाप् । घृपोति धनुप्रदोपटीका ॥

बंधर्त्राधिवृधी च ॥ ५ ॥

बंध बंधने । अतो नक् । अथ बुध इत्येतावादेशौ स्तः । अधो भास्करः ॥ बुधो मूलं । बुधः शिफायो हृदे च । नांत^० १३. इति विश्वः । अवायस्यु-
धायनितंबभागा इति भार्विः ॥

१०

धापृवस्यज्यतिभ्यो नः ॥ ६ ॥

रुधाञ् । पृ पालनादौ । अस निवासे । अत्र गतौ । अत सातत्यगमने ॥
टभ्यो नः । धाना भृष्टयवं स्त्रिय इत्यमरः ॥ पर्णा पत्रं । सुपर्णाः पन्नगाश्रनः ।
पर्णाः स्यात्किंशुकं पत्र इत्यमरः । सिध्मादिस्वात्पर्णालः । पिच्छादिस्वात्पर्णालः ॥
वल्नो मूल्यमवक्रय इत्यमरः । वल्नो मूल्ये वेतने स्यात् । नांत^० १२. इति १५
विश्वः । वल्नक्रयविक्रयारूढन् । पा^० ४.४.१३. वल्निकः । तठरति वह्न्या-
वह्नीत्यधिकृत्य वल्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ । पा^० ५.१.५१. वल्निकः । आर्हीय-
ठमधिकारं सो ऽस्याश्रवस्मभृतयः । पा^० ५.१.५६. माह्विः ॥ अत्रेर्विभावः ।
वेनः प्रजापतिः । तस्यापत्यं वेनाच्छंदसीति कुर्वादिपाठात् एवः । वैन्यः पृषुः ।
वेनस्यापत्यं वैन्यः पृषुरिति विष्णुपुराणं ॥ अल आदित्यः ॥ शु अश्वपो । २०
ब्राहुलकादतो ऽपि नः । ओषाः पंगुरित्यमरटीका ॥

लक्षेरट्ट ॥ ७ ॥

लक्षेश्वरादिष्यंतान् । स्यान्नस्याडागमश्च । लक्षणां चिह्नं । तत्र भवं । ला-
क्षणाकं । लक्षणां नाम्नि चिह्ने च षोमित्रे चापि लक्षणाः । विश्व^० पात^० ४३. ।
लक्षणा सारसी । महापुरुषमिव प्रकटमीनमकर्षांश्चलक्षणा इति कादंबरीय- २५
योगः । चकारान्मुडागमः । लक्षणां नाम्नि चिह्ने च रामभातरि लक्षणाः ।
लक्षणा हंसयोवायां सारस्यां चैव लक्षणा । लक्षेरुटि साधनं पर्यते ॥

वनेरिञ्चोपधायाः ॥ ८ ॥

वन संभक्तौ ॥ अस्मान् : स्वात् । उपधाया इत्वं । वेन्ना नदी ॥

सिवेष्टेर्यु च ॥ ९ ॥

सीव्यतेर्नः स्वात् । टिभागस्य वृद्धादेशः । सामर्थ्याद्गुणाः । स्युन् छादि-
५ त्यः ॥ आहुलकात्केवलो ऽपि नप्रत्यय उडादेशो गुणाः स्वात् । स्योन इति ।
ह्रोः शृङ्गनुनासिके च । पा० ६. ४. ११. इत्यत्र वृत्तिः ॥

कृवृजृपिदुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् ॥ १० ॥

कृ विशेपे । वृ वर्णे । जृ व्योहानौ । पिञ् व्यधने । हु गतौ । पन
स्तुतौ । धन प्रापणे । जिष्वंष जये ॥ एभ्यो ऽदधातुभ्यो नो निड्ववति । कर्पाः
१० श्रोत्रं क्षत्रियविशेषश्च । कर्पाः पृथासुते श्येञ् सुवर्णाली स्युतावपि । विश्वं
पातं १४. । कर्पाललाटात् । पा० ४. ३. ६५. । इति कन् । कर्पांका ताल-
पत्रं स्वात् । अर्षं २. ६. ३. ५. ॥ अर्षो ब्राह्मणादिः । अर्षो द्वितादौ शुक्रादौ
स्तुतौ इपयशोक्षरे । विश्वं पातं १५. । शुक्रादिश्च ॥ अर्षांक्षद्रुः । अर्षांक्षद्रे च
वृढे चेति विश्वः ॥ सेना वाहिनी । हस्त्यादिसाधनं । सह इनेन वर्तत इति
१५ श्युपत्नी प्रपंचार्थं ॥ द्रोपो मानविशेषश्च काको ऽर्जुनगृहस्थाया । द्रोपाः कृपी-
पती कृप्याकाके स्यादाढके ऽपि च । विश्वं पातं १. । गौरादित्वात् जीप् ।
द्रोपी जलसेवनी । द्रोपी काडांशुवाहिन्यां गर्वां वासभुजिस्वितौ । पातं १०. ।
इति विश्वः ॥ पन्नो नीचैर्गतिः । पन्नः सर्पः ॥ अन्नमोदनः । अदेर्निष्ठायामन्न
इति निर्देशादन्नमित्यदो अग्निः । पा० २. ४. ३६. । इति सूत्र एवं चानिग्रहपां
२० प्रपंचार्थमिति ॥ स्वप्नो निद्रा । स्वपेरपि स्वपो नन् । पा० ३. ३. ११. । इति
सिद्धवात्प्रपंचार्थः ॥ अथवानेन वर्तमानकालार्थः स्वपेद्याभावापर्यः ॥

धेट इच्च ॥ ११ ॥

धेटो नः स्वादिकारुक्षांतादेशः । धेनः सिंधुर्नदी धेना ॥

तृषिश्रुषिरसिभ्यः कित् ॥ १२ ॥

२५ अितृष पिपासायां । शुष शोषणो । रस शब्दे ॥ एभ्यो नः कित्स्वात् ।
तृष्णा लिप्सापिपासयोः । पातं २२. । इति विश्वः ॥ शुष्णाः सूर्यो वङ्गिश्च ॥
रस्नं द्रव्यं ॥

सुजो दीर्घश्च ॥ १३ ॥

सुनोतेर्नः स्वाठानोदीर्घश्च । सूना संतुवधस्थानं । सूना च गलज्जुडिकेति नति ऽमरः ॥

रमेस्त च ॥ १४ ॥

रमेपर्यतान्प्रत्ययः स्यात्कार्श्चांतादेशः । रमयति हर्षयतीति । रत्नं^५ स्वतातिश्रेष्ठे ऽपि रत्नं माषिावधमिष्यते । न रत्नमन्विष्यति मृगयते हि तत् ॥ ज्ञातो ज्ञातो यदुत्कृष्टं तडि रत्नं प्रचक्षते । अश्वरत्नं । गज्जरत्नं । स्त्रीरत्नं दु-
ष्कुलादपि । चापाक्यज्ञतकं १६. ॥

रास्नासास्नास्यूणावीणाः ॥ १५ ॥

एते नप्रत्ययांता निपात्यन्ति ॥ रसतेरूपधाया दीर्घः । रास्ना गंधदूर्ध्वं ॥ १०
यस स्वप्ने । पूर्ववत् दीर्घः । सास्ना गोगलकञ्जलः ॥ तिष्ठतेदूर्ध्वं प्रत्ययस्य च
पाठः । स्यूणा गृहस्त्रांभः ॥ वी गती । गुणाभावो पाठः च । वीणा वल्लकी ।
सत्यापपात्रेति षिच् । वीणायोपगायति । उपवीणायति ॥

गादाभ्यामिञ्जुच् ॥ १६ ॥

गै शब्दे । जुदाञ् । आ-यामिञ्जुच् । आदुपाः । गेष्णुर्गायनः । देष्णु- १५
हीता । सुदेष्णुर्चिराभार्गः ॥ एष्णुगयं प्रत्यय इति का चिदङ्गितिः । तदाप्यातो
लोपे तदेव श्रुपं । स्वरे तु विशेषः ॥

कृत्यप्रूभ्यां कस्नः ॥ १७ ॥

कृती खेष्टने । कशूङ् व्याप्नो ॥ आ-यां कस्नः स्यात् । कृत्स्नं निरवशेषं
त्रिषु ॥ अक्षयामलंडे । वृक्षमस्तेत्यादिना । पा^० ट. २. ३६. । यत्वं ॥ २०

तिजेदीर्घश्च ॥ १८ ॥

तिज निशाने ॥ अतः कस्नो दीर्घत्वं च धातोः । कुवादिकार्यं । तीक्ष्णं
तिग्मलोहयोः । तीक्ष्णं सामुद्रलवणे तीक्ष्णाः स्यान्नीवृपूरूपे । तीक्ष्णं क्षारे च
तिग्मात्मत्यागिनोर्वाच्यवत् । पातं^० १३. । इति विश्वः ॥

श्लिषेश्चोपधायाः ॥ १९ ॥

श्लिष आलिंगने ॥ अतः कस्नो ऽकारश्चोपधायाः । श्लक्ष्णं सुकुमारं
त्रिषु । मुंडमिश्रेति । पा^० ३. १. २१. । षिात् । श्लक्ष्णायति ॥ २५

यजिमनिशुंधिदसिजनिभ्यो युच् ॥ २० ॥

यत्र देवपूजादौ । मन ज्ञाने । शुंध शुठी । दसु उपस्ये । जनी प्रादु-
र्भावे ॥ एभ्यो युच् स्यात् । यत्युद्धर्युः ॥ मन्युः शोकः ॥ शुंध्युग्निः ॥ दस्यु-
सस्करः ॥ ज्ञन्युः शरीरी ॥ निरनुनासिकत्वाद्नादेशो न भवति ॥

५ भुजिमृड्भ्यां युक्त्युक्ती ॥ २१ ॥

भुजः मृड् ॥ अभायां ययाक्रमं युक्त्युक्ती । भुज्युर्भाजनं ॥ मृत्युः स्त्रीपुंस-
योर्गते । मृत्युर्मरणादैवयोः । वांतं १२. । इति विप्रवः । कंदर्पो दर्पकः कामः
शिक्षो मृत्युत्तरान्वित इति कोशांतरं ॥

सर्तूर्युः ॥ २२ ॥

१० सृ गतो ॥ अस्मादयुः स्यात् । सर्युर्नदी । तनुर्धेनुरुह चंचुः प्रियंगुः
सर्युः कुडुरिति वाचस्पतिकोशः । ऊडुतः । पां ०. १. ६६. । इत्युडि सरितः
सर्युशिप्राघरस्वतीचंद्रभागाद्या इति गोपालितः । चक्रे त्रिदिवनिःश्रेणी सर-
यूरनुयायिनां । १५. १००. । इति रघुः । सर्तूर्यूरिति पारायणो दृश्यते ॥

पानीविषिभ्यः पः ॥ २३ ॥

१५ पा रक्षणे । णीञ् प्रापणे । विप्लु ध्यापौ ॥ एभ्यः पः स्यात् । पांति
रक्षत्यस्मादात्मानमिति पापं किल्विषं । तपोमात्पापः पुहयः ॥ नेपः पुरोहितः ।
आहुलकानुषाभावे नीपं दृष्ट्वा हरितकपिशं । मेघं २१. । इति कालिदासः ।
नीपो धूलिकदंशे स्यान्नीलाश्लोके च वेधुनि । पांतं ५. । इति विप्रवः । कृ-
पया इव नवनीपकोपशोभितः ॥ वेण्यः पानीयं ॥

२० च्युवः क्तिच्च ॥ २४ ॥

च्युञ् गतो ॥ अस्मात्पः क्तित्यात् । च्यवते भावते ऽनेनेति च्युपो
वक्तुं । च्यवतिरत्र भावणे ॥

स्तुवो दीर्घश्च ॥ २५ ॥

दुञ् स्तुतो ॥ अतः पो धातोर्दीर्घश्च । स्तूपो भूमिसमुच्छ्रायश्चैतयं च ॥
२५ एतस्मिन् सतीवृत्तौ न दृश्यते । सर्वस्वे तु ह्रस्व स[मुच्छ्राय] इत्यस्मात् षड्भि स्तूप
इति साधितं । अतो ऽनार्थमिदमिति लक्ष्यते ॥

पुमृभ्यां निच्च ॥ २६ ॥

बुञ् अभियवे । श्रु हिंसायां ॥ आभ्यां पः स्यात्स च निरुवति । कि-
दित्यनुवृत्तेश्च किन् धातोर्दीर्घत्वं च । सूपो व्यञ्जनभेदे स्यात्सूपकारे ऽपि की-
र्तितः । पातं ३ । इति विश्वः ॥ बहुलवचनादुत्वं रपरत्वं च । हलि
च । पां ८. २. ७७. । इति दीर्घत्वं । प्रूर्पमस्त्री प्रस्कोटने मानविशेषे ऽपीत्यमरः ॥ ५ ॥

कुयुभ्यां च ॥ २७ ॥

कु शब्दे । यु मिश्रणे ॥ आभ्यां पः स च फिडवति धातोर्दीर्घत्वं च ।
कुञ्ति तूपा मंडुका अस्मिन्निति कूपमुदकपानं । पात्रेसंमितादिरवात्कूपमंडुकः ॥
यूपो यत्तत्तंभः । बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदं । पां ६. २. १. । इत्यत्र वृत्तौ नि-
दूह्यां दीर्घग्रह्यां चानुवर्त्य यूपशब्दो व्युत्पादितः ॥ १० ॥

खण्यशिल्पशष्यवाष्यन्नपपर्पतल्याः ॥ २८ ॥

सपैते पप्रथयांता निपात्यंते ॥ अनेतेर्नकारस्य षत्वं । खण्यो अलात्कारः ।
खण्यः क्रोधबलात्कारविति विश्वः ॥ शील समाधौ । रुखत्वं । शिल्पं कौ-
शलं ॥ शमु हिंसायां । निपातनात् षत्वं । शष्यं अलतृपां प्रोक्तं शष्यं स्या-
त्प्रतिभाक्षयः ॥ वाधु लोउने । संत्यस्य षत्वं । वाष्यमृद्मणि चाशुषि । वाष्यो १५
नेत्रतलोप्यपोरिति कोशांतरं ॥ रूतं दीर्घत्वं । शपमाकृतिः । शपं स्वभावे सौ-
देर्ये नापाके पशुशब्दयोः । पातं १. । इति विश्वः ॥ प् पालनादौ । पर्पं गृहं
अलतृपां च । तेन चरति । पर्पादिभ्यः ङन् । पां ४. ४. १०. । पर्पिकः ।
पर्पिकी । पर्पिकं ॥ तल प्रतिशकारणे । चुरादिपिचो ऽनित्यत्वात् पित्तभावः ।
तल्पं शय्याट्टदारुपु पति ऽमरः ॥ आहुलकाशमरुपि पः । चंपा नगरी । २०
पुरी चंपा तु मालिनीति विश्वः ॥ पातं ह्रस्वत्वं मुद् च । पंपा नदीति पुरु-
षोन्नमदेवः । अन्ये तु पर्पशब्दस्त्वाने पंपाशब्दं पठंति ॥

स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो षोरिनुच् ॥ २९ ॥

अन गद् देवशब्दे चुरादिपयंती । हृष तुष्टौ । पुष पुष्टौ । गदिरुक्
एव । मदी हर्षलेपनयोरिति घटादिः ॥ एभ्यो एयंतेभ्य इत्नुच् । अयामंतति । २५
पां ६. ४. ५५. । पोरुयदेशः । स्तनयित्नुर्बलाएकः ॥ हर्षयित्नुः सुवर्षां ॥ पो-
षयित्नुः पिको मतः पोषकश्च ॥ गदयित्नुः शब्दः कामुकश्च त्रावदूकश्च ॥ मद्-
यित्नुर्मदिरा ॥

कृत्निभ्यां क्तुः ॥ ३० ॥

करोतिहंतिभ्यां क्तुः स्यात् । ककारः किकार्यार्थः ॥ क्तुः शिल्पी ॥
अनुदात्तोपदेशोऽप्यादिना । पा० ६. ४. ३७. । अनुनासिकलोपः । ह्तुः स्यात्
व्याधिप्रसूयोः ॥

५ गमेः सन्वच्च ॥ ३१ ॥

गमेः क्तुः सन्वकार्यं च ॥ त्रिगुणः प्राणाः । पूर्ववदनुनासिकलोपः ॥

दाभाभ्यां नुः ॥ ३२ ॥

ददातिभातिभ्यां नुः स्यात् ॥ दानुर्दाता विक्रांतश्च ॥ भानुर्को दीप्ति-
श्च । भानू रश्मिदिवाकरावित्यमरः । स्वःपूर्वात्स्वर्भानू राहुः । चित्रभानू रवी
१० वृद्धी बृहद्भानुस्तु पावके ॥

वचेर्गश्च ॥ ३३ ॥

वचेर्नुः स्यादकारश्चांतादेशः ॥ अगुर्वाचालः ॥

धेट इच्च ॥ ३४ ॥

धयेर्नुः स्यादिकारश्चांतादेशः ॥ धयति तामिति धेनुर्नवप्रसूता गौः ।
१५ त्वियां कन् । धेनुका हस्तिनी मतेत्यमरः ॥

सुवः कित् ॥ ३५ ॥

सुतेर्नुः कित्स्यात् । सुनुः पुत्रे ऽनुजे रवी । नांत० ११. । इति विश्वः ॥

जृहृतेर्द्धे अंतलोपश्च ॥ ३६ ॥

ओहाक् त्यागे ॥ ततो नुः स्यात् । द्वित्वमंत्यलोपश्च धातोः । जृहृर्नाम
२० अर्थिः कश्चिदपत्यं तस्य ज्ञाह्वी ॥

स्थो णुः ॥ ३७ ॥

तिष्ठतेर्णुः स्यात् । स्थाणुः स्यात्कीलप्रूलिनोः । स्थाणुः कीले स्थिरे हरे ॥

अत्रिवृरोभ्यो निच्च ॥ ३८ ॥

अत्र गतो । इह संभक्तौ । री गतिरेषयावोः ॥ एभ्यो णुर्नित्स्यात् ।
२५ अंतर्वीभावः । वेणुर्नृपांतरे वंशे । पांत० २१. । इति विश्वः ॥ अर्णुर्नददेशभेदयोः ॥

यस्य व्योमं लुक् । पां ०.२.१०३. । इत्यत्र सूत्रे ग्रहणां ॥ रेणुर्दयो रजस्थपि ।
रेणुर्दयोः स्त्रियां भूल्लित्तिर्यमर्ः । हेमरेणुः सुरेणुः स्यादित्युत्तररत्नम् । त्रसरेणुः
सुरेणुः स्यादित्युत्तररत्नकांडे ॥

विषेः क्च ॥ ३१ ॥

विष्णु व्याप्री ॥ अतो नुः स्यात्स च किल् । विष्णुर्नारायणः । वैष्णवो ५
यस्य सेवकः । सर्वं विष्णुमयं जगदिति । के किल् विश्वं प्रवेशन इत्यस्य ग्रह-
णामिच्छंति । तदा च विष्णुपुराणं । तस्माद्विष्णुमयं सर्वं वक्षराचरमुच्यते ।
तस्मादीयते [विष्णुः स] विश्वाधातोः प्रवेशनात् ॥

कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः ॥ ४० ॥

कुक्ञ् । कुदाञ् । कुधाञ् । रा ला दाने । अर्च पूजायां । कल गती ॥ १०
एभ्यः कः । अहुलवचनान् ककारस्येत्संज्ञा । कर्को धवलघोटकः । कर्कः
कर्केतने वङ्गी शुक्राश्रये दर्पणे घटे । कांतं २८. । इति विप्रः ॥ दाको यज्ञ-
मानः ॥ धाको ऽनुष्ठानाधारश्च ॥ राका पीर्णमासी । राका तु सरिंदंतरे ।
कच्छूनवर्जःकन्यापूर्णादुर्पूर्णमासु च । कांतं ४७. । इति विप्रः । एषु त्रिषु
के ऽप्य इति इस्वो न भवति अहुलवचनादेव ॥ अर्कः सूर्यार्कपर्यायोः । अर्को १५
ऽर्कपर्यो स्फटिके र्वी तामे दिवस्फली । कांतं २७. । इति विप्रः ॥ कलकं
किल्बिषदंभयोः । कलकः पापान्नये दंभे विट्किट्टयोरपि । कांतं ४२. । इति
सः ॥ ब्राहुलकाद्रमेरपि कः । रंको दुर्गतः । रंकस्तु कृपणे मंदे । कांतं ४१. ।
इति च । कपिलिकादित्वाललायं । टाप् । लंका रत्नसपुरी । लंका रत्नपुरी-
श्रावशाकिनीकुलटासु च । विप्रं कांतं ४६. । इति । शाला च ॥ तथा २७
फलेरपि । फलको विप्रोधितांके स्यादिति गोवर्धनः ॥

सृवभूशुषिमुषिभ्यः कक् ॥ ४१ ॥

सृ गती । वृञ् वरपो । भू सत्रायां । शुष्य शोधयो । मुष्य स्नेये ॥ एभ्यः
कक् । सृक उपलवातयोः । सृको वाषानिलोत्पले । विप्रं कांतं २७. ॥
वृकः श्रापटकाफयोः । वृकः काके च पेचक इति विप्रः । स्वार्थे वृकाट्टे- २५
पयण् । पां ५. ३. ११५. । वार्केपयः । बहुषु तद्गतस्त्रेयादिना । पां २. ४.
६२. । लुक् । वृकाः ॥ भूकं द्विट् । भूकं द्विट् च काले च । भूकं तलनि-
र्ममविवरं ॥ शुष्को नीरसः ॥ शुष्को ऽऽः । शुष्को ऽऽकोषे संघाते । तपो-

गाटूषसुधीति । पा° ५. २. १०७. । मुष्करः ॥ ब्राहुलकादवतिमवतिभ्यां च कक् । स्वर्त्वरत्यादिनोडादिकार्ये । ब्राहुलकादुपाः । ओको राशिस्यान् ॥ मूको वचनवर्जितः । ओको राशिस्याने । मूको वाम्दीने च ॥

शुकवल्कोल्काः ॥ ४२ ॥

५ शुकादयः कप्रत्ययांता निपात्यन्ते ॥ शुभ दीपौ । अंत्यस्य लोपः । शुको व्याससुते कीरे शुके स्याद्विपर्णाक इति धर्षाः ॥ वल संवरूपो । वलकं वल्कलमस्त्रिवामित्यमरः ॥ उष दाहे । धकारस्य लत्वम् । टाप् । घोषतीत्युल्का ब्रालाविभावसोरिति सुभूतिचंद्रः ॥

इष्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् ॥ ४३ ॥

१० इष् गतौ । जिभी भये । कै शब्दे । पा पाने । शल गतौ । अत सातत्यगमने । मर्च इति सौत्रो धातुः ॥ एभ्यः कन् । एके मुख्यान्यकेवलाः । अम° ३. ४. १. १६. । एकं तु केवले श्रेष्ठ इतरस्मिंस्तु वाच्यवत् । कांत° ३७. । इति विश्वः ॥ भेको मंडूकमेघयोः । कांत° ३६. । इति सः । शिली मंडूपदी भेकीत्यमरः ॥ काको वायसः ॥ पित्रति स्तनमिति पाकः । पाकः शिशौ शरानिष्ठा-
१५ पचनक्रेदनेषु । कांत° ३४. । इति सः ॥ शल गतौ । शलकं वल्कलं ॥ अतः पचिकः शरीरावयवश्च ॥ मर्कः शरीरवायुः ॥ ब्राहुलकात् शो तनूकरणे । षो अंतकर्मणि । आ-यानपि कन् । शाकं साकमिति वर्षादेशना । शाको मात्रादौ द्वीप इति तालव्यादौ नानार्थामरमाला ॥

नौ रुः ॥ ४४ ॥

२० ओहाक् त्यागे ॥ अतो निशब्द उपपदे कन् स्यात् । निहाका गोधिका समे इत्यमरः ॥

नौ सदेर्डिच्च ॥ ४५ ॥

षडल विशरणे ॥ अतो नौ कन् स च डित् । डिच्चात् ङिलोपः । सदिर्प्रतेरिति षत्वम् । निष्को ऽस्त्री हंमि तत्पले । निष्कः साष्टसुवर्षांशते
२५ निष्को दीनार्कर्षयोः । कांत° ४४. । इति विश्वः ॥

स्यमेरीट्ट ॥ ४६ ॥

स्यमु शब्दे ॥ अतः कन् तस्य षेडागमः । स्यमीको वलमीको वृक्षभे-
दश्च । इष्व इडागमो भवतीति के चित् । तेषां स्यमिकः ॥

अजियुधूनीभ्यो दीर्घश्च ॥ ४७ ॥

अत गतिकेपपायोः। यु मिश्रयोः। धूञ् कंप्ने। षीञ् प्रापयो ॥ द्भ्यः कनेर्णा दीर्घत्वं च। तत्सामर्थ्यादुपो न भवति। अत्रोर्वीभावः। वीकः स्यादा-
तपक्षिणोः ॥ यूका ओकोदनी। यूकाभयेन न हि कैश्चक्रिमोक्षणां स्यादिति
शृंगारतिलकं। यूकालिङ्गं। जुद्रुतंत्वः। पा० २. ४. ८.। इत्येकवद्भावः ॥ धूको ५
वायुः ॥ नीको वृक्षविशेषः स्यादिति सर्वस्वं ॥

ह्रियो रश्च लो वा ॥ ४८ ॥

ह्री लक्तायां ॥ अतः कन् धातोर्दीर्घत्वं च रस्यं च लो वा। ह्रीका
ह्रीका त्रपा मता ॥

शक्तेरुनेतित्युनयः ॥ ४९ ॥

शक्लु शक्लौ ॥ अत उने उत उंति उनि इत्येते चत्वारः प्रत्ययाः स्युः।
शकुनः शकुंतः शकुंतिः शकुनिः पक्षिनामानि। शकुनं च शुभाशंसानिमित्ते
शकुनः खगे। नांत० ४६.। इति विश्वः। शकुंती भासपक्षिपावित्यमरः।
शकुंतिः शकुनिः पक्षिसामान्ये। शकुंतलाभरतेन। १. ३०.। इति विदग्ध-
मुखमंडनं ॥

भुवो क्तिच् ॥ ५० ॥

भू सत्रायां ॥ अतो क्तिच्प्रत्ययः स्यात्। भवंतिर्वर्तमानः कालः। कृदि-
कारादिति डीप्। भवंती लटो ऽन्याचार्यसंज्ञा। तथा चास्तिर्भवतीपरः प्रयो-
क्तव्य इति भाष्यं ॥ अहुलवचनात्कमेरुपि प्रत्ययादिलोपे कुशब्ददेशः। कुंतिः।
इतो मनुष्यजातेः। पा० ४. १. ६५.। इति डीप्। कुंती ॥ अयतेश्च। अवंतिः। २०
अवंती। अवंतिनगरीनाथं द्रष्टुमिच्छामि सत्वरमिति सर्वस्वं ॥ तथा वदेशः।
वदंतिः। वदंती। किंवदंती जनश्रुतिः। अम० १. १. ५. ७. ॥

कन्युच् क्षिपेश्च ॥ ५१ ॥

क्षिपतेः कन्युच्प्रत्ययः स्यात्। चकाराद्भवनेरपि ॥ क्षिपण्युर्वसंतः ॥
भुवन्युः स्वामिसर्वयोः ॥

अनुङ् नदेश्च ॥ ५२ ॥

पाद शब्दके शब्दे ॥ अतश्चानुङ्प्रत्ययः स्यात् । चकारात् लिपेश्च ॥ नदनु-
मेषः ॥ लिपपुर्ववातः ॥

कृवृदारिभ्य उन्नन् ॥ ५३ ॥

५ कृ विलेपे । वृञ् वरणे । वृ विदारणे ॥ एभ्य उन्नन् । कृपा कृष्णभेदः
स्यात्कृपा च कृपा मता ॥ कृपास्तु रसे वृष्णे कृपावी कृपा मता ।
पातं ३१. । इति विश्वः । कृपा शीलमस्येति काहृषिकः ॥ वृषो दि-
क्ष्यती तरौ । इद्रवृषोति औषानुकी । वृषानी ॥ वृषां भोषणं ॥ वृ
वृषा इत्यपि पारायणं । वृषाशब्दस्य च वलीवकारत्वेनाप्यातत्वात् ॥

१० त्रौ रश्च लो वा ॥ ५४ ॥

तरतेहनन् स्यात् । रेफस्य वा संकारादेशः ॥ तहपात्तलुनी वृत्तिः ।
तहपा कृष्णभेदो युवा च । गौरादित्वात्तहपा तलुनी समे । तलुनी युवती
समे इत्यमरः ॥

क्षुधिपिशिमिथः कित् ॥ ५५ ॥

१५ क्षुध क्षुभुक्षायी । पिश्व श्वयवे । मिथ सौत्रो धातुः ॥ एभ्य उन्नन् कि-
त्यात् । क्षुधुनो म्रेच्छतातिः ॥ पिशुनी बलसूचकौ मतिः उमरः । पिशुनं कुंकुमे
कृते सूचके त्वभिधेयवत् । विश्वं नांतं ४५. ॥ मिथुनं राशियुग्मयोः ॥

फलेर्गुञ्ज ॥ ५६ ॥

फला निष्पत्तौ ॥ अस्मादुन्नन् गुणागमश्च धातोः । फलगुनो उर्जुनः ।
२० गौरादित्वात् औष् । फलगुनी । उन्नरफदा च । उन्नरफलगुनी । पूर्वफलगुनी ।
अण् च । फलगुनी पूर्वामासी । फलगुनः पार्श्वः ॥

अशेर्लश च ॥ ५७ ॥

अश भोजने ॥ अस्मादुन्नन् लशादेशश्च धातोः । लशुनमौषधमहाकंदः ॥

अर्जेर्षिलुञ्ज ॥ ५८ ॥

२५ अर्जेर्षयतादुन्नन् षोडश लुक् ॥ अर्जुनः पार्श्वशुक्रयोः । अर्जुनः ककुभे पार्श्वे

कार्तवीर्यमयूरयोः । विप्रव^० नांत^० ८३ । स्त्रियां गौरादित्वात् उीष् । अर्जुनी
सौरभेयो स्वादित्वमर्ः ॥

तृणाख्यायां चित् ॥ ५१ ॥

अर्जयतेरेव तृणाख्यायामुनन् चिह्नवति । अंतोदात्रो ऽर्जुनस्तृपो । फियो
ऽंत उदात्त इत्यधिकृत्यार्जुनस्य तृणाख्या चेत् । १. १७. । इति किरूसूत्रं ॥ ५

अर्तेश्च ॥ ६० ॥

अर्तेहन् चित्स्यात् ॥ अर्हपाः सूर्यकुण्डयोः ॥ अर्हपा व्यक्तारगे ऽर्के
संधारगे ऽर्कसारयो । अर्हपातिविषयां स्याद्रुक्ते वाच्यवदिष्यते । पांत^० ३०. ।
इति विप्रवः ॥

अजियमिशोड्भ्यश्च ॥ ६१ ॥

अज गतिक्षेपपायोः । यम उपरमे । शीङ् स्वप्ने ॥ एभ्य उनन् स्यात्स च
कित् । अतोर्वीभावः । वीयते गम्यते ऽत्रेति वयुनं देवमंदिर् ॥ यमुना नदी-
भेदः ॥ शयुनो ऽज्ञारः । पृषययोगो वैचित्र्यार्थः ॥

वृत्वदिरुनिकमिकपिभ्यः सः ॥ ६२ ॥

वृ वरपो । त् प्रवनतरपायोः । वद व्यक्तायां वाचि । हन हिंसागतयोः । १५
कमु कांती । कथ सिधति दंडकः ॥ एभ्यः वड्भ्यः सः । वर्षे संवत्सरे लृष्टौ
संब्रह्मीपे घने ऽपि च । प्रावृत्काले च वर्षाः स्युः । घांत^० ४. । इति सः ।
वर्षः स्याद्वरिषो ऽपि चेति चंद्रः । मूर्धरेफा विकल्प्यंते इंद्रोर्भगभादिनेति
सः ॥ तर्षः प्रवसमुद्रयोः ॥ वरसो बालो वरसं वरतः । वरसलार्पाकपुत्रादिवर्षे
वरसं तु वरसि । सांत^० ६. । इति विप्रवः । श्रीवत्सो विष्णुहृदयरोमावर्त- २०
विशेषः । ततः श्रीवत्सलाङ्गनः ॥ इंसो निर्लोभसूर्ययोः । इंसो विष्णुभेदे स्या-
दर्के विष्णौ ह्यंतरे । निर्लोभमृपतौ इंसः शरीरमहदंतरे । सांत^० ८. । इति
विप्रवः ॥ कंसो भाद्रमदैत्ययोः । स्यात्कंससौतसद्रुष्ये कंसः पात्रे च दृश्यते ।
दृष्टः कंसो विशेषेण दैत्यदानवभेदयोरिति प्राञ्जतः । कसि गतिशातनयोरि-
त्यस्मात्पचापचि कंस इति धातुप्रदीपटीका ॥ कसो वनभुजामूले । कसौ च २५
तृषावीहधावित्यमर्ः । अंतोर्वयथे कसः कच्छवीरुतृणादिवु । कसा स्यात्परि-
धानस्य पश्चादं चलपल्लव इति सः ॥ अष्टुलकात् राज्ञोरपि सः । कविलि-

कादित्वाद्वा लत्वम् । राक्षा लाक्षा रंजनदूर्ध्वम् ॥ तथा तु मिश्रणो घोषा स्त्री-
त्यनामः । शुभ परितर्के शोषयति घोषा शोषेति चंद्रेण च चवर्गादित्कः ॥

पुषेरञ्चोपधायाः ॥ ६३ ॥

प्लुव दाहे ॥ अतः सः । उकारस्वाकारः । पुञ्जो दाःपाञ्चर्षकृतयोः ।
५ पुञ्जो द्वीपविशेषे स्यात्पर्कटीमर्दभांडगोः । पिप्पले द्वाःपाञ्चं च गृहस्य परिकी-
र्तितः । ज्ञातं ७. । इति विश्वः ॥

मनेर्दीर्घश्च ॥ ६४ ॥

मन ज्ञाने ॥ अतः सो धातोर्दीर्घश्च । मांसं पिशितमुद्दिदष्टं । सिध्मा-
दित्वान्मांसलः ॥

१० अशेर्दिवने ॥ ६५ ॥

अशू व्याप्नो ॥ अतो देवने वाच्ये सः । वृश्चभस्तेत्यादिना षत्वादिकार्यं ।
अज्ञो रयावयवे विभीतके च । अज्ञापि पंडितज्ञाना विदुर्दिदियापि । अज्ञः
कर्णे तुये अश्रे शकटव्यवहारयोः । आत्मसे पाशके चाक्षं तुये सीवर्चलेर्दिव्ये ।
ज्ञातं २. । इति सः ॥

१५ स्तुत्रश्चिकृत्यृषिभ्यः कित् ॥ ६६ ॥

सु प्रस्नवने । शोवृश्च हेदने । कृती हेदने । ऋषी गतो ॥ एभ्यः सः
कित्वात् । स्तुथा वधूः ॥ संप्रसारणादिकार्यं । वृक्षस्ततः । वृक्ष वरणो । अतो
ऽध्यावृणोतीति वृक्ष इति सिठे प्रपंचार्थं वृश्चिग्रहणं ॥ कृतसमुदकं ॥ अक्षं
नक्षत्रं ॥ ब्राह्मणकात् मिथ हिंसायां । अतो ऽध्याइपूर्वात्सः । आमिक्षा स्त्री-
२० रक्षैकृती । ईक्षतेरामीक्षा । उभयोः सारासारं विद्वडिर्निश्चपपीयं । आमिक्षीयं
दधि जीर्णं पुरोडाश्रयं तथौषधं । ५. १२. । इति भरट्टः ॥ लिप्त गतो । हृह
जन्मनि । षत्वदन्तकुवादिकार्यं । लिप्ता शोकोदनी ॥ हृक्षः पादपताती स्यात्
त्रिष्वप्रेम्पयचिकुरोः । ज्ञातं १२. । इति सः । गौरादित्वाद्दीर्घः ॥

ऋषेर्ज्ञातौ ॥ ६७ ॥

२५ ऋषतेर्ज्ञातौ सः । स च कित्त्वति । ऋक्षोऽऽ द्विभेदे भल्लूक इति च ।
पूर्वसूत्रेण सिठे ज्ञातो दृष्टमिदं प्रपंचार्थं ॥

उन्दिगुधिकुषिभ्यश्च ॥ ६८ ॥

उन्दी क्लेदने । गुध रोपे । कुय निष्कर्षे ॥ एभ्यः सः कित् स्यात् ।
उत्सः प्रसवपां ॥ गुत्सः स्तवकः स्तंभस्तृपादिनः । गुच्छः स्यात् स्तवके स्तंभे
हारभेदे च दृश्यत इति चवर्गादिप्रकारो धर्षणकोशे । ककारांतो ऽप्ययं ।
स्तवके गुत्सगुत्सकावित्यचलकोशः ॥ कुत्तो ङठर् ॥ ५

गृधिपणयोर्दकौ च ॥ ६९ ॥

गृधु षभिकाक्षयां । पण स्तुत्यादी । षभ्यां सः कित्स्यात् टकारककारौ
चांत्यादेशो यथाक्रमं । गृत्सः कामदेवः ॥ पत्तो मासार्धः । पत्तो मासार्धके
पाश्चं ग्रहे साध्यविरोधयोः । केशादेः परतो वृद्धे बले सखिसहाययोः । जांतं
५. । इति विश्वः । सविधौ पचिग्रहणेनैव सिद्ध इह ककाराणं वैचित्र्यार्थं । १०
गृत्स इत्यत्र गुणाभावः कित्स्वित्यनुवृत्तेः । गृधेरादिचतुर्षुनिवृत्त्यर्थो टकारो
विधीयते ॥

अशोः सरन् ॥ ७० ॥

अशू व्याप्नो ॥ अतः सरन् । यत्वादिकार्यं । अक्षरं वर्णानिर्माणां वर्णाम-
प्यक्षरं विदुः । अक्षरं न क्षरं विपादश्नोतेवां सरो ऽक्षरमिति स्मृतिः । वेदे १५
पुनरक्षरशब्द उदके ऽपि वर्तत उपादयो अहुलमित्यत्र क्षान्नमित्तः । मोक्षे
स्मृतमक्षरमित्यमरः ॥

वसेश्च ॥ ७१ ॥

वसतेरपि सरन् ॥ सः स्यार्धधातुके । षां ७. ४. ४१. । इति तत्वं ।
वसरो ऽब्दः ॥ २०

संपूर्वाच्चित् ॥ ७२ ॥

वसतेः संपूर्वात्सरन् चित्स्यात् ॥ संवत्सरो वसत् एव । के चित्त्वंतना
इव संवत्सरफलदर्शिन इति सुबंधुः । सांवत्सरो गणाकः । ऋगयनादिस्वादा-
त्राणाप्रत्ययः ॥

कृधूमदिभ्यः कित् ॥ ७३ ॥

उकृञ् कर्पो । धूञ् कंफने । मदी हर्षे ॥ एभ्यः सरन् कित्स्यात् ।
आहुलकादत्र यत्वाभावः । कृसरः स्यान्निलौदनं । १६१. । इति हारावली ॥ २५

धूसर ईषत्पांडुरः । महिषधूसरितः स्रितस्रट इति ज्ञानकीर्णयो यम्कं ॥
 मत्सरः पिशुनः । मत्सरो ऽन्यशुभद्वेषे तद्वत्कृपणयोस्त्रिधिव्यवसरः । अथ मत्सरः ॥
 असत्पुरुसंपन्नौ मात्सर्ये कृपयो क्रुधिः । मत्सरा मत्तिकायां च । रांते^१ १२३ ।
 इति विप्रवः । मत्सरा मत्तिका शेवा भभराली च सा मतेत्यन्यः ॥

५ पते रश्च लः ॥ ७४ ॥

पततेः सरन् । तद्रेफस्य च लत्वं । फसलः पंथाः ॥

तन्यृषिभ्यां कसरन् ॥ ७५ ॥

तनु विस्तारे । ऋषी गतो ॥ आभ्यां कसरन् ॥ किञ्चिदनुनासिकलोपः ।
 तसरः सूत्रवेष्टन इत्यमरः ॥ ऋत्सर ऋत्विक् ॥ कृभूमदिभ्यः कित्तिव्यत्र न ऋषि
 १० कृतं वैचित्र्यार्थं ॥

पीयूष्वाणिभ्यां कालन् क्रुस्वः संप्रसारणं च ॥ ७६ ॥

पीयुः सौत्रो धातुः । अण र्णा इति दंडके कृणि पठ्यते ॥ आभ्यां
 कालन् यथाक्रमे क्रुस्वत्वं संप्रसारणं च । पियालो वृत्तभेदः स्यात् । मृगाः
 पियालद्रुममंत्ररीणां । कु^० सं^० ३. ३१. इति कालिदासः ॥ कुपालो देशभेदः ॥
 १५ ब्राह्मलकाठनेरुपि कालन् । न्यंक्रादित्वात्कुत्वं । भगालं नरमसकं । भगालं
 नरकपालं । इनिना भगाली । चेडीकांतो भगाली च लेलिहानो वृषध्वज इति
 रात्रश्लेषरः ॥

कठिकषिभ्यां काकुः ॥ ७७ ॥

कठ कृच्छ्रनीवने । कथ सिषेति दंडकधातुः ॥ आभ्यां काकुः । कठाकुः
 २० पक्षी ॥ कथाकुरग्निस्वर्ययोः ॥ कित्करुपामुत्ररार्थं ॥

सर्तेडुञ्च ॥ ७८ ॥

सृ गतो ॥ अतः काकुर्धातोर्दुगागमश्च । सृदाकुर्धातसरितोः ॥

वृतेवृद्धिश्च ॥ ७९ ॥

वतंतेः काकुर्वृद्धिश्च धातोः ॥ वार्ताकुः प्रसिद्धैव । अर्थं सूपमुलस्य सूप-
 २५ गपिकावार्त्ताकुवार्त्ताकुत इति दारिद्र्यवर्षानं । वार्ताकुरेधा गुणसंप्रयुक्तेति
 द्रव्यगुणाः । वार्त्तिगणसु वार्त्ताकुरिति कोशः । ब्राह्मलकादुकारस्यात्वेत्वे ।

वार्ताकवार्ताक्यो । वार्ताकं पित्तलं किं चिदंगारपरिपाचितमिति वैषकशास्त्रं ।
वार्ताकी हिंगुली सिंहीत्यमरः ॥

पर्देर्नित्संप्रसारणमल्लोपश्च ॥ ८० ॥

पर्देतेः काकुः स च निड्वति । धातो रेफस्य संप्रसारणमल्लोपश्च ॥ पृदाकु-
व्याघ्रसर्पयोः । पृदाकुर्वृश्चिके व्याघ्रे चित्रके च सर्पसृपे । कांतं १४५. । इति विप्रश्चः ५

सृयुवचिभ्यो ऽन्युजागूज्जकुचः ॥ ८१ ॥

सृ गतो । यु मिश्रणोः । वच परिभाषणो ॥ एभ्यो ययाक्रममनुच् छागूच्
षकुच् इति त्रयः प्रत्यया भवन्ति । सर्पयुग्मेधवातयोः ॥ यवागूः प्रसिद्धैश्च ॥
वचकूर्विप्रवागिनोः ॥

श्रानकः शीङ्भियः ॥ ८२ ॥

१०

श्रान्तैर्बिभेतेश्रानकः स्यात् ॥ श्रयानको ऽज्ञगरः ॥ श्रिभेत्यस्मादिति भया-
नको भीष्मः ॥

श्राणाको लूधूशिंघिधाञ्भ्यः ॥ ८३ ॥

लूञ् षेदने । धूञ् । शिंघि । धाञ् ॥ एभ्य श्राणाकः । लवाणाकं दात्रं ॥
धवाणाको वातः ॥ शिंघाणाकः श्लेष्मा । पृषोदरादित्वाद्दात्र वा ककारलोपः । १५
शिंघाणाः केनडिंडीरो नक्ररेतश्च पिच्छिल इति विक्रमादित्यकोशः । शिंघाणां
काचपात्रे स्याललोहनासिकयोर्मले । पांतं ५५. । इति विप्रश्चः । शिंघाणां
नासिकामले । १३४. । इति हारावली ॥ श्राणाको दीनारभागः ॥

उल्मुकदर्विहोमिनः ॥ ८४ ॥

एते शब्दा मुकविमिनप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ॥ उव दाहे । उवः षकारस्य लावं । २०
उल्मुकं ज्वलदंगारं । १४४. । इति हारावली ॥ दृषान्तैर्विः ॥ दर्विः परिखे-
पणामांडं । दर्विः कोलादिविकृतिः । कृदिकारादिति डीष् । दर्वीकरः सर्पः ॥
शुद्धोतेर्मिनिः । होमी यतमानः । होमशब्दादिनिना सिठावत्र पाठः प्रपंचार्थः ॥

झ्रियः कुक् रश्च लो वा ॥ ८५ ॥

झ्री लज्जायां ॥ घतः कुक् स्याद्रेफस्य च वा लत्वादेशः । झ्रीकुर्लज्जा- २५
वान् । झ्रीकुर्लज्जापुषी लाक्षादिश्च ॥

धूसर ईषत्पांडुरः । महिषधूसरितः स्रितस्तट इति ज्ञानकीहृषो यमकं ॥
 मत्सरः पिप्लुनः । मत्सरो ऽन्यशुभद्वेषे तद्वत्कृपयादोस्त्रिधिव्यमरः । अथ मत्सरः ॥
 असत्परसंपन्नौ मात्सर्ये कृपयो क्रुधिः । मत्सरा मत्तिकायां च । रां^० १२३ ।
 इति विद्वः । मत्सरा मत्तिका सेवा भंगराली च सा मतेत्यन्यः ॥

५ पते रश्च लः ॥ ७४ ॥

पततेः सरन् । तद्रेफस्य च लात्वं । फसलः पंथाः ॥

तन्यृषिभ्यां कसरन् ॥ ७५ ॥

तनु विस्तारे । ऋषी गतो ॥ आभ्यां कसरन् ॥ किञ्चिदनुनासिकलोपः ।
 तसरः सूत्रवेष्टन इत्यमरः ॥ ऋक्षर ऋत्विक् ॥ कृभूमदिभ्यः कितित्यत्र न ऋषि
 १० कृतं वैचित्र्यार्थं ॥

पीयूष्वाणिभ्यां कालन् ऋस्वः संप्रसारणं च ॥ ७६ ॥

पीयुः सौत्रो धातुः । अण रूपा इति दंडके कृषिा पठ्यते ॥ अण्यां
 कालन् यथाक्रमं ऋस्वत्वं संप्रसारणं च । पियालो वृक्षभेदः स्यात् । मृगाः
 पियालद्रुममंत्ररीणां । कुं^० सं^० ३. ३१. इति कालिदासः ॥ कुपालो देशभेदः ॥
 १५ आहुलकाडनेरपि कालन् । न्यंक्रादित्वात्कुत्वं । भगालं नर्मसकं । भगालं
 नर्मकपालं । इनिना भगाली । चेडीकांतो भगाली च लेलिहानो वृषध्वत इति
 राजशेखरः ॥

कठिकषिभ्यां काकुः ॥ ७७ ॥

कठ कृच्छ्रतीवने । कथ सिपेति दंडकधातुः ॥ आभ्यां काकुः । कठाकुः
 २० पक्षी ॥ कथाकुरग्निस्वर्ययोः ॥ कित्करपामुन्नरार्थं ॥

सर्तेडुञ्च ॥ ७८ ॥

सृ गतो ॥ अतः काकुर्धातोर्दुगागमश्च । सृदाकुर्धातसरितोः ॥

वृतेवृद्धिश्च ॥ ७९ ॥

वतंतेः काकुर्वृद्धिश्च धातोः ॥ वार्ताकुः प्रसिद्धैव । अर्थं सूपमुलस्य सूप-
 २५ गणिकावार्त्ताकुवार्त्ताकुत इति दारिद्र्यवर्धनं । वार्ताकुरेथा गुणसंप्रयुक्तेति
 द्रव्यगुणाः । वार्त्तागणसु वार्त्ताकुरिति कोशः । आहुलकादुकारस्यावेत्वे ।

वार्ताकवार्ताक्यो । वार्ताकं पित्तलं किं चिदंगारपरिपाचितमिति वैपकशास्त्रं ।
वार्ताकी हिंगुली सिंहीत्यमरः ॥

पर्देर्नित्संप्रसारणमल्लोपश्च ॥ ८० ॥

पर्देतः काकुः स च निड्वति । धातो रेफस्य संप्रसारणमल्लोपश्च । पृदाकु-
व्याघ्रसर्पयोः । पृदाकुर्वृश्चिके व्याघ्रे चित्रके च सर्पसृपे । कांतं १४५.। इति विश्वः ॥ ५

सृयुवचिभ्यो ऽन्युजागूजक्कुचः ॥ ८१ ॥

सृ गतो । यु मिश्रणे । षच परिभाषणे ॥ एभ्यो ययाक्रममन्युच् श्वागूच्
षक्कुच् इति त्रयः प्रत्यया भवन्ति । सर्षयुर्मेघवातयोः ॥ यवागूः प्रसिद्धैश्च ॥
वचक्कुर्विप्रवाग्निनोः ॥

श्रानकः शीङ्भियः ॥ ८२ ॥

१०

श्रानेर्बिभेत्श्रानकः स्यात् ॥ श्रानको ऽत्तरः ॥ बिभेत्तस्मादिति भया-
नको भीष्मः ॥

श्रापाको लूधूशिंधिधाज्भ्यः ॥ ८३ ॥

लूञ् श्चेदने । धूञ् । शिंधि । धाञ् ॥ एभ्य श्रापाकः । लवापाकं दात्रं ॥
धवापाको वातः ॥ शिंधापाकः प्रलेप्सा । पृषोदरादित्वाद्द्र वा ककारलोपः । १५
शिंधापाः केनडिंडीरो नक्ररेतश्च पिच्छिल इति विक्रमादित्यकोशः । शिंधापां
काचपात्रे स्याल्लोहनासिकयोर्मले । पातं ५५.। इति विश्वः । शिंधापां
नासिकामले । १३४.। इति हारावली ॥ धापाको दीनारभागः ॥

उल्मुकदर्विहोमिनः ॥ ८४ ॥

एते शब्दा मुकविमिन्प्रत्ययांता निपात्यन्ते ॥ उय दाहे । उयः षकारस्य लत्वम् २०
उल्मुकं श्वलदंगारं । १४४.। इति हारावली ॥ दृषांतर्विः ॥ दर्विः परिवे-
षपाभांडं । दर्विः कोलादिविकृतिः । कृदिकारदिति ओय् । दर्वीकरः सर्पः ॥
सुहोतमिनिः । होमी यज्ञमानः । होमशब्दादिनिना सिटावत्र पाठः प्रपंचार्यः ॥

स्त्रियः कुक् रश्च लो वा ॥ ८५ ॥

स्त्री लज्जायां ॥ अतः कुक् स्याद्रूपस्य च वा लत्वादेशः । स्त्रीकुर्लज्जा- २५
वान् । स्त्रीकुर्लनुत्रपुषी लाक्षादिश्च ॥

हृत्सिमृग्रिण्वामिदमिलू पूधूर्विभ्यस्तन् ॥ ८६ ॥

हसं हसने । मृञ् प्रापात्यागे । गृ निगृयो । रण् गती । वा गतिगं-
 धनयोः । अय गत्यादिषु । दमु उपशमे । लृञ् ह्दने । पूञ् पवने ॥ एभ्यो
 दृश्रभानुभयान्प्रत्ययो भवति । तितुत्रेत्यादिनेट्प्रतिषेधः । हस्तौ तु पाणिनक्षत्रे
 ५ इत्यमरः । हस्तो नक्षत्रभेदे स्यात्करभकृयोरपि । कचात्परः कलापार्ये सप्रकोष्ठ-
 ततांगुली । तांतं २८. । इति विश्वः । नक्षत्रे स्त्रीलिङ्गो ऽपि हस्तशब्दः । हस्ता नक्षत्रं
 पुष्या हस्ता तथा श्येष्ठेति श्योतिषः । हस्तो नक्षत्रे पुंसि च । तथा च श्यो-
 तिषवराहः । पुष्यो ऽथ हस्तः श्रवणाः श्रविष्ठेत्यादि ॥ मर्तो भूलोकः । अत्र
 भवो दिगादेराकृतिगतात्वापत् । मर्त्यः ॥ गर्तो ऽवटः । गर्तस्त्रिगर्तदेशे स्याद्वटे
 १० च कर्कुरे । तांतं २३. । इति विश्वः ॥ एतः कर्कुरः । स्त्रियां वर्णावाचि-
 त्वात् ऊपनखे । पां ४. १. ३१. । एनी । एता ॥ वातो वायुर्व्याधिश्च । पा-
 शादित्वापत् । वात्या । महावात्या प्रकुप्यतीति वराहः ॥ अंतो नाशसमीपयोः ।
 अंतः प्रांते ऽतिके नाशे स्वल्पे च मनोहरे । तांतं ३१. । इति विश्वः ।
 दिगादित्वादेत्यं ॥ दंतो दशनः । वयसि दंतस्य दत् । पां ५. ४. १४१. । सुदती
 १५ युवती । दंतावलो हस्ती । दंतुरः । उर्च् ॥ लोतः स्यादभुच्छिन्नोः ॥ पोतो
 आलवहिरयोः ॥ वलि लोपः । दीर्घः । धूर्तः शठः । धूर्तः स्यात्संज्ञलवपो शठ-
 धनूरयोरपि । विं तांतं २२. ॥ आहुलकानुसेरपि तन् । तूर्णादिषु निपात-
 नात् दीर्घत्वं । तूलं पापं शठा च । मुंडमिश्रंति षाच् । तूलानि विनिहंति
 २० विवृल्लयति पंथानं वातः । तूलं धूलिरिति पुरुषोन्नमदेवः ॥ ह्यो ह्दने । हातो
 दुर्बलः ॥ मायतेरपि तन् । अभिपूर्वाद्भिन्नातः । नञ्समासे ऽनभिन्नातः । शिखा-
 दित्वादण् । अानभिन्नातः ॥

नञ्याप इट् ॥ ८७ ॥

आप्पोतेर्नञ्युपपदे तन्निडामश्च । आहुलकानुञ्जे नलोपाभावः । नापितः
 प्रसिद्ध एव । सेनांतलक्षणाकारिभ्यः । पां ४. १. १५२. । इत्यपत्ये षयः ।
 २५ नापित्यः ॥

तनिमृङ्भ्यां क्त्वि ॥ ८८ ॥

तानोतेर्मृयतेश्च तन्प्रत्ययः कित्स्यात् । ततं वीपादिकं वाचं । अयं १. १.
 ७. ४. । मृतं वाचितमुच्यते । मृतं स्यात्पाचिते मृत्यौ । तांतं ४. । इति विश्वः ।
 नञ्समासे ऽमृतं पीयूषं ॥

अंजिघृसिभ्यः क्तः ॥ ८१ ॥

अन्तू व्यक्तादौ । घृ क्षरपादीपयोः । षिञ् बंधने ॥ एभ्यः क्तः । अक्तं परिमितं । अक्तं व्याघ्रे च संकुल इति सः । व्यक्तं विस्पष्टं ॥ घृतं सलिलसर्पिषोरित्यनेकार्थं अमरः । घृतमाशये प्रदीपे च सलिले च घृतं मतं । विं तांतं ३. इति च । कार्पो कार्योपचारादायुर्धृतं । घृतं घृणा धर्म इति प्रयोगः । त्रिमतत्रिययश्चायं^५ धातुरिति तृद्यत् क्रोष्टुरित्यत्र भाष्यं ॥ सितं शुक्लं । सितं चितिम्ना सुतारं मुनेर्वपुः । १. २५. इति माघः ॥ ब्राह्मलकात् हुर्हेरपि क्तो धातोर्मुडागमः प्राक् । रा- ल्लोपः । पां ६. ४. २१. इति ङकारलोपः । चकारस्य निवृत्तिः । मूर्त्तं पुनपुंसकं ॥ ऋ गतौ । ऋतं सत्यं । नऽरमासे अनृतं ॥ वस निवासं । वसंतं भग्नं इत्यपाप्सुगयनादिभ्यः । पां ४. ३. ७३. इत्यत्र न्यासः ॥ १०

डुतनिभ्यां दीर्घश्च ॥ १० ॥

डु गतौ । तनु विलारे ॥ आभ्यां क्तो धातोर्दीर्घश्च । दूतः प्रेष्यः । करोत्यभ्यधिकं कार्यं तमाहुर्दूतमुत्तमं । ८. १२७. इति भट्टिः । स्त्रियां दूती । दूतवशिभ्यां भेति यत् । दूत्वं तद्भवकर्मपात्यमरः । ध्वजा दीव्यमिति पुरु- योत्तमदेवः । कः प्रयाति तु दीव्येनेति हितोपदेशः । लिंगविशिष्टपरिभाषया^५ दूतीनां कर्म दीव्यं ॥ तातस्तु जनकः पितेत्यमरः । तातो अणुकेपे जनके । तांतं १३. इति विश्वः ॥ ब्राह्मलकात् शीङ् स्वप्ने । शीता हलपठती राम- पत्नी च ॥

जेमूढोदात्तः ॥ ११ ॥

त्रि ज्ञेये ॥ अतः क्तस्य मूडागमश्च । तस्योदात्तत्वं धातोर्दीर्घश्च । ङी- २० मूतो मेघशैलयोरित्यमरः । जीवने जलं मूत्रयति सवयतीति पृषोदरादित्वात्ति- ङेरनार्थमिदं सूत्रमिति पुरुषोत्तमदेवः ॥

लोष्टपलितौ ॥ १२ ॥

एतौ क्रांती निपात्येते ॥ लुनातेः क्तः । तस्य पुडागमो धातोर्मुष्पाश्च । लोष्टं दलिः स्त्री लोष्टुर्ना स मशान् दरुषिर्द्वयोर्दिति ऋद्रार्पावः । सर्वस्वे तु २५ लोष्टतेरेव धातोर्लोष्टश्चब्दो व्युत्पादितः ॥ पलितं केशपाशः । पलितौषधमिष तमो वृद्धकेश्यानामिति तमोवर्णने सुश्रुभुः । ऋविधौ पलिग्रहणेन सिद्धे प्रपंचवर्षं ॥

हृश्याभ्यामितन् ॥ १३ ॥

हृश् हरपो । श्रेष्ठ गती ॥ आभ्यामितन् । हरितश्रेयो वर्णभिदे । वर्णा-
दनुदात्तादित्वात् औषन्त्वे । स्त्रियां हरिपो हरिता । श्रेयो श्रेया ॥

रुहे रश्च लो वा ॥ १४ ॥

५ रुह जन्मनि । अस्मादितन् रेफस्य च वा लत्वं । रोहितो मृगमत्स्ययो-
रिति हारावली । लोहितो उंकारकः । रोहितं हृदिरे प्रोक्तमृगुशक्रशरासने ।
रोहितो मीनमृगयोर्भिदे रोहितकहुमे । लोहितं कुंकुमे रक्ते गोशीर्षे रूक्चंदने ।
लोहितं स्यान्नेदे भीमे वर्णभिदे च वाच्यवत् । तांत^० १०६. । इति विद्मः ।
ष्याते लोहितरक्ते कुंकुमे । रोहिपो लोहिनी । रोहिता लोहिता ॥

१० पिशेः किञ्च ॥ १५ ॥

पिशितेरितन् स्यात्स च कित् । पिशितं मांसं ॥

श्रुदक्षिस्पृह्निगृह्णिभ्य आण्यः ॥ १६ ॥

श्रु श्रवणो । दक्ष कृती । स्पृह इप्सायां । गृह ग्रहणो । चुरादावत्यो ॥
एभ्य आण्यः स्यात् । श्रवाभ्यो यत्तपशुः ॥ दक्षाभ्यो गृहो गृहश्च ॥ श्रयामतेति
१५ षोर्यादेशः । स्पृह्याभ्यः स्पृह्यालुर्नक्तत्रं च ॥ गृह्याभ्यो गृहस्वामी ॥

दधिपायः ॥ १७ ॥

अयं श्रद्धो निपात्यते । दधिपूर्वात्स्यतेरायः यत्वं च । दधिपायो घृतं ॥

वृञ् एण्यः ॥ १८ ॥

वृञ् वरणो ॥ अस्मादेण्यः । वरेण्यः श्रेष्ठः । णोपदेशप्रयोजनं वरेण्य-
२० यतेः क्विप् पिलोपात्तलोपयलोपा वरेण्य इति पात्वश्रवणं यथा स्यात् । अन्य-
था पदान्तस्येति प्रतिषेधात् पात्वं न स्यादिति पुरुषोत्तमदेवः । इह प्रावृष
एण्यः । ण^० ४. ३. १७. । इत्यणो ऽपवादात् तापकादन्यतो ऽप्येण्यस्य सङ्ग-
वान् शुभ्रुणेण्यो वरेण्य इत्यपि साधयति के चिदित्यपि देववृत्तौ ॥

स्तुवः केय्यश्हंदसि ॥ १९ ॥

२५ स्तौतेश्हंदसि विषये केय्यः स्यात् । किञ्चानुपाभावे सत्युवडादेशः ।
स्तुवेभ्यः स्यात्सुरंदरः ॥

राज्ञेरन्यः ॥ १०० ॥

राज्ञेरन्यः स्यात् । राज्ञन्यो वृद्धिः । क्षत्रियजाती तु राज्ञश्चक्षुरापदिति यत् । राज्ञन्ये ऽत्यस्वरितः ॥

शूरम्योश्च ॥ १०१ ॥

शूपाति । रमयति ॥ आभ्यामन्यः । शूरपयं रमययमिति । देववृत्तौ ५ सूत्रमिदं न दृश्यते ॥

अर्तेर्निच्च ॥ १०२ ॥

अ गतो ॥ अतो ऽन्यः स च निङ्गवति । अर्पयं विपिनं । हिमार्पययो-
र्महत्त्वे ङीषानुकी । महार्पयमर्पयानीत्यमर्ः ॥

पर्जन्यः ॥ १०३ ॥

१०

अयं शब्दो निपात्यते ॥ पृथु सेचने । पर्थति वृष्टिं ददातीत्यन्यप्रत्ययः ।
षकारस्य चवर्गीयो ङकारः । पर्जन्यः प्राक्रमेष्पयोः ॥

वदेरान्यः ॥ १०४ ॥

वदान्यस्त्यागिवागिमिनोः । वादि. २७. । इत्यज्ञकोशः । गतो वदान्यान्त-
रमित्ययं मे मा भूत्परीवादनवावतारः । ५. २४. । इति रघुः ॥ १५

अमिनक्षियजिवधिपतिभ्यो ऽत्रन् ॥ १०५ ॥

अम गतो । पाक्ष गतो । यत्र देवपूजादी । वधिः प्रकृत्यन्तरं । पत्लु
गतो ॥ एभ्यः पंचम्यो ऽत्रन् । अमत्रं भाजनं ॥ नक्षत्रं तारका । नभापान्ता-
न्नेवेदा इत्यपि । पां ६. ३. ७५. । व्युत्पत्त्यन्तरं ॥ यत्रत्रमग्निहोत्रे ॥ अधत्रमायुधं ॥
पतत्रं वाहनं । पतत्रं च तनूरुहमित्यमर्ः ॥ २०

गडेरदेश्च कः ॥ १०६ ॥

गड सेचने ॥ अस्मादत्रन् । गकारस्य ककारः । कडत्रं । उलयोरेकत्वस्म-
रपात्कलत्रं ओषिभार्ययोः । अमं ३. ४. १८०. ॥

वृजश्चित् ॥ १०७ ॥

वृजो ऽत्रन् चित् स्यात् । वरत्रा चर्मरज्जुः ॥

२५

सुविदेः कत्रन् ॥ १०८ ॥

सुपूर्वादिदेः कत्रन् । सुविदत्रं कुटंबकं ॥

कृतेर्नुम् च ॥ १०९ ॥

कृतो हेदने ॥ अतः कत्रन् धातोर्नुमागमश्च । कुंतत्रं लांगलं ॥

५ भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहृयो ऽतच् ॥ ११० ॥

भृञ् भृणो । मृञ् प्राणत्यागं । दृशिर् प्रेक्षणे । यज्ञ देवपूजादौ । पर्व
पूरणे । उपचच् पाके । अम गती । तमु कौस्त्याय । पाम प्रकृत्ये शब्दे ।
हर्य क्रांती गती च ॥ एभ्यो दृशधातुभ्यो ऽतच् स्यात् । भृतो राक्षभेदे स्वान्ने
रामानुजे ऽपि च ॥ मृतो मृत्युः ॥ दृशतः सोमसुर्ययोः ॥ यज्ञत शब्दिक् ॥

१० पर्वतो गिरिः । पर्वतस्येयमिति पार्वती दुर्गा । पर्वताश्च । पा० ४. २. १४३. ।
पर्वतीयः ॥ पचतो ऽग्निः ॥ अमातो रेणुः ॥ तमतस्मृद्व्यापः ॥ नमतः प्रजुः ॥ हर्यतो
ऽश्वः ॥ ब्राह्मणकान्त्यलतेरतच् । गौरादिनिपातनादुपधाया दीर्घत्वं । जीष् ।
मालती । तथा च प्रयोगः । वर्षानां च यथा विप्रस्त्रीर्यानां ज्ञाह्वी यथा ।
सुराणां च यथा विष्णुः पुण्याणां मालती तथा ॥

१५ पृषिरंजिभ्यां कित् ॥ १११ ॥

पृषु सेचने । रंज रामे ॥ आभ्यामतच् किद्भवति । पृषतो मृगो विंदुश्च ।
पृषति विंदुपृषता इत्यमरः ॥ रंजतं श्रप्यशुकुर्योरित्यनेकार्णत्वर्गे ऽमरः ॥

खलतिः ॥ ११२ ॥

अयं शब्दो निपात्यते । खल संचलने ॥ अस्मादतच् । प्रत्ययांतस्येत्वं ।
२० धातुसकारलोपः । खलतिर्निष्केशशिराः । युवा खलतिः । पा० २. १. ६७. ।
युवखलतिः ॥

शीङ्शपिर्गमिवंचिजीविप्राणिभ्यो ऽथः ॥ ११३ ॥

शीङ् । शप । ह । गम । वंचु । जीव । अन् प्राणाने प्रपूर्वः ॥ एभ्यः
सपृधातुभ्यो ऽथः स्यात् । शपयो ऽज्ञमरः ॥ शपयः प्रत्ययकर्षां ॥ र्वयः
२५ कोकिलः ॥ गमयः पथिकः ॥ वंचयो धूर्तः ॥ जीवय आयुष्मान् ॥ प्राणयो
खलवान् ॥ अयप्रत्ययो ऽयमिति भाष्यं । तदुक्तं । के पुनश्चाडाद्यः । चडङ्ग-
जिङ्ङुनिबयङ्गु इति ॥

उपसर्गे वसेः ॥ ११४ ॥

वसंतः सोपसर्गादयः ॥ श्रावसयो गृहं । श्रावसये वक्रकञ्जितानमिवाचा-
र्यकोशः ॥ संवसयो ग्रामः ॥ ब्राहुलकात् दृशमिदमिभ्यश्च ॥ दरयो दिक्षु
प्रसर्पां गर्तश्च ॥ श्रमयः श्रान्तिः ॥ दमयो दांतिः ॥ प्राग्यस्तु श्रमः श्रान्तिर्दांतिस्तु
दमयो दम इत्यमरः ॥ ५

भृजश्चित् ॥ ११५ ॥

भृजो ऽथः स्यात्स च चित् । भरयो लोकपालः ॥

रूविदिभ्यां डित् ॥ ११६ ॥

रौतेर्विदिश्चाथः स च डित्त्वति ॥ रूवथः श्रवा ॥ विदयो योगी ॥

अत्यविचमितमिनमिर्भिलभिनभितपिपतिपनिपणि- १०

महिभ्यो ऽसच् ॥ ११७ ॥

एभ्यस्त्वयोदप्रधातुभ्यो ऽसच्प्रत्ययो भवति ॥ अतसो वातः । गौरादित्वात्
ओष् । अतसो उमेति यस्याः प्रसिद्धिः ॥ अतसो राज्ञः ॥ चमसः पिष्टवर्तिः
स्यात् ॥ २१५.१ इति हारावली । गौरादित्वाच्चमसो ॥ तमसो ध्वान्तं ॥ नमसो
ऽनुकूलं ॥ रभसो वेगहर्षयोः । तस्य भावो रभस्यं ॥ लभसो वात्रिबंधनं ॥ १५
नभस आकाशं ॥ तपसाब्दूमा इति शब्दार्णवः । तपसस्तापसस्तप इति देव-
वृत्तौ प्रमादः ॥ पतसः पत्नी ॥ पनसः कंटकफलं ॥ महसं सानं ॥ ब्राहुलका-
दमेरूप्यसच् । तस्य पित्र्वं च । धातोस्तुगागमश्च । पित्र्वाट्टिः । तामरसं फलं ॥
स्यतेर्धुक् । साध्वसं प्रतिभादयः ॥ ककतेः क्रीकादेशश्च । क्रीकसमस्वि ॥ तर्ते-
स्तर्सं मांसमिति नृवर्गे ऽमरः ॥ २०

वेजस्तुट् ॥ ११८ ॥

वेज् तंतुसंतानं ॥ अस्मादसच् तुडागमश्च । ब्राहुलकादात्वाभावः । वेतसो
वृक्षभेदः स्यात् ॥

वह्नियुभ्यां णित् ॥ ११९ ॥

वह्नियौलिभ्यामसच् तस्य पित्र्वं च ॥ वाहसो ऽग्गरे स्यातो वाव- २५
सप्तृपासंतौ ॥

वयश्च ॥ १२० ॥

वय गती ॥ अतो ऽसच् स्यात् च पित् ॥ वायसः काकः ॥

दिवः कित् ॥ १२१ ॥

दीव्यतेरसच् कित् स्यात् ॥ दिवसं पुंनपुंसकं ॥

५ कृश्रुशलिकालिगर्दिभ्यो ऽभच् ॥ १२२ ॥

कृ विक्षेपे । श्रु हिंसारायां । शल गती । कल गती । गर्द शब्दे ॥
 र्भ्यः पंचभ्यो ऽभच् स्यात् । कर्भो मणित्रंथादिकनिष्ठाते तयोऽङ्के । विश्र्वं
 भांतं १०. ॥ श्रभः पशुरातः । अष्टपाटूर्ध्वनयन ऊर्ध्वपादच्छतुष्टयः । सिंहं इंत्तुं
 समायाति श्रभो वनगोचर इति महाभारते ॥ शलभः पतंगः ॥ कलभः करि-
 १० शावकः ॥ गर्दभः सर्ः ॥

ऋषिवृषिभ्यां कित् ॥ १२३ ॥

ऋषी गती । वृषु सेचने ॥ आभ्यामभच् कित्स्यात् । ऋषभवृषभो श्रेष्ठी
 तथा गोपतिवाचिनौ । त्रिधा बडो वृषभो रोर्वीति । ऋषे ०. ५८. ३. । त्रिषु
 स्वानेषु बडस्त्रिधा बडः कंठ उरसि शिरसि । वृषभो वर्षणादिति । रोर्वीति
 १५ शब्दं करोतीति भाष्यं ॥

रूपेर्निष्ठाप् च ॥ १२४ ॥

रूप हिंसार्याः । अस्माद्भच् निरुच्यति लुपादेशश्च धातोः । लुपभो मन्-
 दंतिनिः । कित्त्वनुवृत्तेरगुणाः ॥

रासिवलिभ्यां च ॥ १२५ ॥

२० राप् शब्दे । वल्ल संवरपो ॥ आभ्यामभच् । रासभः सर्ः ॥ वल्लभो
 दयितः ॥

ज्ञविशिभ्य कच् ॥ १२६ ॥

ज्ञ वयोहानौ । विश प्रवेशने ॥ आभ्यां कच् । ज्ञन्तो मह्यः ॥ वेप्रांतः
 पल्लवं ॥ कलिगे च ब्राह्मलकाददेः किंशब्दोपपदे कचि गौरादित्वात् ङीषि
 २५ किंबदंतौ ज्ञनभुतिरिति साधितं ॥ अर्हतरपि कच् । अर्हतः क्षपपाको ज्ञन
 इति विक्रमादित्यकोशः ॥

रुहिनंदिजीविप्राणिभ्यः पिदाशिषि ॥ १२७ ॥

रुह् । टुनदि । जीव । अनिः प्रपूर्वः ॥ एभ्य आशिषि कच् । स च पिड्वति । रोहंतो वृक्षभेदः ॥ नंदंतः पुत्रः ॥ जीवंत श्लोषधः ॥ प्रापांतो वायुः ॥ शिन्वात् स्त्रियां औप् । रोहंतोत्वादिश्चपचतुष्टयं ॥

तृभूवृह्वसिभासिसाधिगडिमंडिजिनंदिभ्यश्च ॥ १२८ ॥ ५

एभ्यो दृशधातुभ्यो कताशिषि विषये । स च पिड्वति ॥ तर्तः समुद्रः । तर्तौ नौका ॥ भवंतः कालः ॥ वंहंतो वायुः ॥ वसंत्यत्र मदनोत्सवा इति वसंत ऋतुभेदः ॥ भासंतः सूर्यः ॥ साधंतो भिक्षुः ॥ गडिमडी पर्यंतौ । तत्र गडेर्यटादित्वात्किञ्चे मितं वृष्वः । अयामंतैति पोर्वादेशः । गडयंतो जलदः ॥ मंडयंतो भूषणां ॥ जयंतः शक्रपुत्रः स्यात् । स्त्रियां जयंतो पुष्पभेदः । वितयंतः १० शक्रः । तस्येदमित्यप् । वैजयंतः शक्रप्रासादः । औप् । वैजयंती पताका ॥ नंदंतो नंदकः । अनाशिष्यपि यथा स्यादिति नंदेः पुनरुपादानं ॥

रुंतेर्मुट् रुि च ॥ १२९ ॥

रुंतेर्कच् । धातोर्हिंशब्दादेशः । प्रत्ययस्य मुडागमः ॥ हेमंत ऋतुभेदः स्यात् । विदित्यनुवृत्तेः स्त्रियां हेमंती । कथं हेमन्य श्लोषधयः । हेमंतशब्दपर्यायो १५ हेमन्शब्दो ऽपि विपत इति सर्वत्राण् च तलोपश्च । पा^० ४. ३. २२. । इत्यत्रोक्तं ॥

भंदेर्नलोपश्च ॥ १३० ॥

भदि कल्याणो । अतो कच् धातोर्नकारस्य च लोपः । भंदंतः प्रवृत्तितः ॥

ऋह्ररः ॥ १३१ ॥

२०

ऋह्र गती ॥ अस्मादरप्रत्ययः स्यात् । ऋह्ररा वेश्या । अरन्ति प्रमाद इति पारायणीयं ॥ ब्राह्मलकाहदेर्यक् । वदरः ॥ कंदेर्नलोपश्च । कदरो विद्वलदिरः । रलयोरैक्यात्कदलः । गौरादित्वात् स्त्रियां औप् । वदरी । कदरी । कदली ॥ मंदरकंदरशीकरकोटरश्वरसमरवर्षरवर्करपर्परपिंजरंअराडंअरतर्नरवर्षरकर्करनसरतोमरप्रभृतयो ऽपि ब्रह्मलंचनादेव साधनीयाः ॥ २५

अर्तिकमिध्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चित् ॥ १३२ ॥

एभ्यः षड्भ्यो धातुभ्यो ऽरप्रत्ययश्चित्स्यात् । अरं कपाटं ॥ कमरः

कामुकः ॥ भमर्ः षट्पदः । भमर्ः कामुके ऽपि स्यात् । २३४. । इति हा-
रावली ॥ चमरो मृगभेदो बालव्यंजनं च । ब्राह्मलकात् दीर्घत्वं च । चामर्
चमरे ऽपि चेति भागुरिः ॥ देवरः पत्युः कनिष्ठभाता ॥ वसतेपर्यतादरः ।
वासर् पुंनपुंसकं । अठो वासर्संगे । १३. २. । इति भद्रिट्भाषासमावेशः ॥

५ कुवः क्ररच् ॥ १३३ ॥

कु शब्दे ॥ अतः क्ररच् । कुररः पक्षिभेदः स्यात् । चक्रंद शीता कुर-
रीव भूयः । १४. ६८. । इति शीताविलापे रघुः ॥

अंगिमदिमंदिभ्य आरन् ॥ १३४ ॥

अंगि गत्यर्थः । मदी हर्षे । मदि स्तुत्यादी ॥ एभ्य आरन् । अंगारं
१० पुंनपुंसकं । अंगारो ऽलातभोग्योः । विष्वं रीतं १८८. ॥ मदारो वराहः ॥
मदारः पारिजातकः । अमं २. ४. २. ६. । मंदेर्बहुलवचनादाहृत्ययो ऽपि
भवति । पारिभदे तु मंदारुर्मदारः पारिजातक इति शब्दार्पावः ॥

गडेः कड् च ॥ १३५ ॥

गडेरारन् कडादेशञ्च धातोः । कडारः पिंगलः ॥

१५ शृंगारभृंगारौ ॥ १३६ ॥

एतौ निपायते । शृ हिंसायां । उभृञ् ॥ आभ्यामारन् नुम् गुक् इस्वञ्च
धातोर्थथाक्रमं । शृंगारो गजभृषायां रते नाट्यरसं ऽपि चेति शास्त्रतः । पुंसः
स्त्रियां स्त्रियाः पुंसि संभोगं प्रति वा स्पृहा । स शृंगार इति ख्यातः क्रीडा-
रत्यादिकारक इति सुवर्णरेखः ॥ भृंगारः कनकालुका । अमं २. ८. १. ३२. ।
२० स्त्रियां भृंगारौ प्रसिद्धैव । भृंगारौ चीरीका चीरी किल्ली स्यात् किल्लिका
स्त्रियां ॥

कंजिमृजिभ्यां चित् ॥ १३७ ॥

कजि सीत्रो धातुः । मृज्णु श्रुटी ॥ आभ्यामारन् चित्त्वात् । कंजारो
मयूरो व्यंजनं च ॥ मृजेर्वृद्धिः । मार्तारो विडालः । स्त्रियां मार्तारी । मार्ता-
२५ रीव श्रुतीव मृहिपी वाच्या किमन्यो जन इति दारिद्र्यवर्षानं ॥

कमेः क्तिडुच्चोपधायाः ॥ १३८ ॥

कमु कांती ॥ अस्मादारन् कित्त्वादुकारश्चोपधायाः । चित्त्वनुक्त्वेर्तो-

दात्रत्वमिति न सु ने। पा० ट. २. ३.। इत्यत्र सूत्रे न्यासः। कुमारो युवराजे
स्याच्छिष्युपद्रुक्रयोरपि ॥ कुमारश्च। पा० ङ. २. २६.। इत्यत्र स्वरसूत्रे न्यासकृता
कुमार क्रीडन इत्यस्मात्पचापच्चि कुमारशब्दो व्युत्पादितः। तदुपायांतरं द्रष्टव्यं ॥

तुषारादयश्च ॥ १३१ ॥

किदिति वर्तते। तुषारादयो निपात्यन्ते ॥ तुष तुष्टी। शरान्। तुषारं ५
हिमं ॥ कासु शब्दकुत्सायां। कासारः सरः ॥ सहेः सहार आमुभेदः ॥ कुप
तर्कति चौरादिकत्वात्तर्कारः। औप तर्कादित्वात्तर्कारो ॥

दीडो नुद् ॥ १४० ॥

दीड् क्षये ॥ अस्मादारान् प्रत्ययस्य नुडागमश्च। दीनारः सुवर्णाभरणं।
सूत्रमिदं सूतीवृत्तौ देववृत्तौ च न दृश्यते ॥ १०

सर्तेरपः पुक्क ॥ १४१ ॥

सृ गती ॥ अस्मादपः स्यात् पुगागमश्च धातोः। सर्षपो व्रीहिभेदः
स्यात्। पृषोदरादित्वादिकारसहितो ऽपि रेफः साधुः। सर्षपः कटुस्नेहः
कदंबः सर्षपो ऽपि चेति चंद्रव्याख्यानं ॥

उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन् ॥ १४२ ॥

उष दाहे। कुट कीटिल्ये। दल विदारपो। कच खंधने। खज मंचे ॥
एभ्यः पंचभ्यः कपन्। उपपो वङ्गिसूर्ययोः ॥ कुटपो मानभांडे ॥ दलयः प्रह-
रणां ॥ कचयं प्राकपात्रं ॥ खजपं घृतं ॥

कृपाः संप्रसारणां च ॥ १४३ ॥

कृपा शब्दार्थः ॥ घतः कपन् धातुवकारस्य संप्रसारणां च। कृपापं २०
मृतभेदः स्यात्। कृपायं स्वादतीत्यर्थे श्रेष्ठ इत्यनेन सूत्रेणापि कृते कौपापो
राक्षसः स्यातः ॥

कपश्चाक्रवर्मणास्य ॥ १४४ ॥

कृपातेरेव चाक्रवर्मणास्याचार्यस्य मतेन कपप्रत्ययः संप्रसारणां च।
कृपापः स एव। स्वरे तु विशेषः ॥ २५

विटपपिष्टपविशिपोलपाः ॥ १४५ ॥

चत्वारो ऽमी कपप्रत्ययांता निपात्यन्ते ॥ विट शब्दे। विटपो लता-

दिपर्पासंचयः । बिटपो ऽस्त्रियां स्त्रे ऽपीत्यमरः ॥ विश्रतेरेवादेः फवं ।
प्रत्ययस्य तुट् । बत्वादिकार्यं । पिष्टपं भुवनं । त्रिपिष्टपः स्वर्गः ॥ विश्रतेरेव
प्रत्ययादेरित्त्वं । विश्रिपं मंदिर् ॥ बलतेः संप्रसारणं । उलपं कोमलं तृषां ॥
मंडपशब्दस्यात्र प्रमादज्ञः पाठः । मडि भूषायां । मंडः । तं पिबति । मंडप
५ इत्युपाध्यायसर्वस्वे व्युत्पादित्वात् ॥

वृतेस्तिकन् ॥ १४६ ॥

वृतु वर्तने ॥ अस्मात्त्रिकन् । वर्त्रिका पक्षिभेदे स्यात् । श्रेणो वर्त्रि-
कामुल्लापयते ॥ वर्तका शकुनी प्राचां । पा० ७. ३. ४५. १. । इत्यकारस्येत्वे
ऽविधेये वर्त्रिकारंभादृतेपर्वुल् वर्तिकेति च व्याख्यातत्वाद्स्थानार्था लक्ष्यते ॥

१० कृतिभिदिल्लतिभ्यः कित् ॥ १४७ ॥

कृती हृदने । भिदिर् विदारपो । लत सीत्रः ॥ एभ्यस्तिकन् कित्स्यात् ।
कृत्तिका नक्षत्रं । स्त्रीभ्यो ळक् । पा० ४. १. १२०. । कार्त्तिकेयः ॥ भित्तिका
भित्तिरेव ॥ लत्तिका गोधा । अत्रपूर्वादवलत्तिका ॥

इष्यशिभ्यां तकन् ॥ १४८ ॥

१५ इषु इच्छायां । अशू व्याप्ती ॥ आभ्यां तकन् कित्स्यात् ॥ मृदस्तिकन् ।
पा० ५. ४. ३१. । इति क्षापकादनित्यत्वेन प्रत्ययस्यात्कात् । पा० ७. ३. ४४. ।
इतोत्वं न भवति । इष्टका तु प्रसिद्धैव । इष्टकेषीकामालेत्यादिना पूर्वपदद्रुस्त्व
इष्टकचितं । एकुष्टकचितं ॥ अष्टका पितृदैवत्ये सा च वैदिककर्मविशेषः ।
ब्रह्मादित्वादिभिः । अष्टकी ॥ ब्राह्मलकान्मस्यतेर्पि तकन् । मल्लकं न स्त्रियां
२० शीर्षे ॥ दुधाञ् । धातकं । गौरादित्वात् औष् । धातकी धातृपुष्पिका । अम०
२. ४. ४. १२. ॥

इषास्तशन्तशसुनौ ॥ १४९ ॥

इषो धातोस्तशन्तशसुनौ प्रत्ययो भवतः । नकारः स्वरार्थः । उकार
उकार्पार्थः ॥ एतशो ब्राह्मणाः ॥ अत्रसंतस्येति । पा० ६. ४. १४. । दीर्घः ।
२५ एतशः स एव । एतशसौ । एतशसः ॥

वीपतिभ्यां तनन् ॥ १५० ॥

वी गत्यादियु । फलु गती ॥ आभ्यां तनन् । वेतनं भूतिः । वेतनादिभ्यो
वीपतीति ळक् । वैतनिकः कर्मकरः ॥ पन्नं पुटभेदनं । अम० २. २. १. ॥

दृदलिभ्यां भः ॥ १५१ ॥

दृ विदारणः। दल विक्रान्ते ॥ आभ्यां भः। दर्भः कुशः ॥ दल्भः स्या-
दृविचक्रयोः ॥

अर्तिगृभ्यां भन् ॥ १५२ ॥

अ गती। गृ निगारणे ॥ आभ्यां भन्। इयतीत्यर्थः शिशुः। संज्ञायां प
कन्। अर्भकः स एव ॥ गर्भो जठरतत्त्वयोः। गर्भोद्प्राणिनीति तार्कादि-
त्वादितच्। गर्भिताः प्राण्यः। प्राणिनि तु गर्भिणी ॥

इषाः कित् ॥ १५३ ॥

एतेर्भन् कित्त्वति ॥ इभो हस्ती। दंडादित्वापः। इभ ईश्वरः ॥

असिसंज्ञिभ्यां कियन् ॥ १५४ ॥

१०

असु श्लेषो। संज्ञ संज्ञे ॥ आभ्यां कियन्। अस्य कीकसं। अस्यिनी।
अस्यिनी ॥ कित्त्वानूलोपः। सक्य ऊरुदेशः कीकसं च। सक्य क्रीडे पुमा-
नूरुदित्यमरः। सक्यिनी। सक्यिनी ॥

प्लुपिकुपिश्रुपिभ्यः क्विस् ॥ १५५ ॥

प्लुप दाहे। कुप निष्कर्षे। श्रुप श्रोत्रयोः ॥ एभ्यः क्विस्। प्लुक्त्विर्वृत्तिः ॥ १५
कुक्त्विर्ठरं ॥ शुक्त्विर्वातः ॥ भवार्थे दृत्तिकुक्तीति। पा० ४. ३. ५६.। छञ्।
कौक्त्वेयमस्तिमुपम्य चकारापनसं मुञ्जं। ४. ३१.। इति भट्टिः ॥

अशेर्नित् ॥ १५६ ॥

अशू व्याप्नो ॥ अतः क्विस्निर्भ्रवति। अक्षि नयनं। अक्षिणी। अक्षीणि।
अक्षणा कायाः। पा० २. १. ३०.। अक्ष्यीभावे श्रुत्प्रभृतिभ्यः। पा० ५. ४. १०७.। २०
इत्यत्र सूत्रे प्रतिपरसमनुभ्यो ऽक्षणा इति वार्त्तिकेन टच्समासांतः। प्रत्यक्षं।
परोक्षं। समक्षं। अन्वक्षं। परोक्षमित्यत्र तु परोक्षे लिट्। पा० ३. २. १५६.।
इति निपातनादुत्वं। पंचमीतत्पुरुषो ऽत्वं ॥

इषेः क्सुः ॥ १५७ ॥

इच्छतेः क्सुप्रत्ययः स्यात् ॥ इक्षुर्मधुतृषां स्मृतमित्युत्पलिनो ॥

२५

अवितृस्तृतं त्रिभ्य ईः ॥ १५८ ॥

अव रक्ष पालने । तृ प्रवने । स्तृञ् चाच्छादने । तं त्रि कुटुंबभरणे ।
चुरादिपर्यंतः ॥ इभ्य ईप्रत्ययः । अवीर्नारी रत्नखला ॥ तरीर्नावि च भांडे च
वस्त्रादिस्यतिहेतुके ॥ सरीर्भूमः ॥ पिलोपः । तं त्रीर्वीपादिर्गुणाः ॥

५ यापोः कित् द्वे च ॥ १५९ ॥

या प्रापणे । पा पाने ॥ आभ्यामीः कित्स्यात् द्वित्वं च धातोः । ययी-
रश्वः ॥ पपोः स्यात्सोमसूर्ययोः । ययीपय्याकुभौ पुंसीत्यहपादतः । शसि । ययीन् ।
पपीन् । डी । ययी । पपी ॥

लक्ष्मेर्मुद् ॥ १६० ॥

- १० लक्ष दर्शनांकनयोः । चुरादिपर्यंतः ॥ अस्यादीप्रत्ययः । अस्य मुडागमः ।
पिलोपः । लक्ष्मीः पद्मा विभूतिश्च । कृदिकारादिति डीपि लक्ष्मीत्यपि भव-
तीति दुर्घटे रक्षितः । लक्ष्या अचेति पामादिपाठात् नप्रत्ययो ऽकारांतादे-
प्रश्च । लक्ष्मणाः सुमित्रापुत्रो लक्ष्मणा सारसप्रिया ॥

॥ इति महोपाध्यायज्ञानलीत्यर्नामधेयश्रीमदुल्लवलदत्तविरचितायामुपादिवृत्तौ

वातप्रमोः ॥ १ ॥

अयं शब्दो निपात्यने ॥ वातशब्द उपपदे माङ् मान इत्यस्माडातोर्गोप्र-
त्ययः । स च किदित्यनुवृत्तेः किद्ववति । आतो लोपः । वातवत् प्रमाति
प्रक्षिपतीति । वातप्रमोर्वातमृग इत्यमरः । वातमृगसाहचर्यान्नपुंसत्वमस्येति के
चित् । शसि वातप्रमीन् । औ तु वातप्रमी । अमि वातप्रमी । योषिति वा- ५
तप्रमीः समीरमृग इति गोपालितो वातपालितः । तदा तु शसि वातप्रमी-
रिति औ च नदीसंज्ञायां वातप्रम्यामिति । कृदिकारादिति औषि वातप्रमीति
सुलोपो ऽपि भवतीति दुर्घटे रक्षितः । वातप्रमीः स्त्रीपुंसयो रिति सुभूतिचंद्रः ।
द्विचतुःषट्पदोर्गाः । अम^१ ३. ६. ३७. । इति पुंसत्वमस्य । चांद्रलिङ्गानुशासने
ऽप्येतदेव व्यवस्थितमिति ॥ वश कांती । ब्राह्मलकादतो ऽपीप्रत्ययो भवति १०
संप्रसारणं च । उशीर्वाह्वा । तत्कुशला नरा अस्मिन्नित्युशीनरो जनपद इति
सर्वस्वे व्युत्पादितं ॥

ऋतन्यंजिवन्यंत्यर्षिमद्यत्यंगिकुयुकृशिभ्यः कन्निड्य- तुजल्लिजिष्णुजिष्ठजिसन्स्यनिथिनुल्यसासानुकः ॥ २ ॥

ऋ गतो । तनु विस्तारे । अन्तु व्यकारो । वनु याचने । अन्तु स एव । १५
ऋ गतो पर्यंतः । मदी हर्षे । अत सातत्यगमने । अमि गवर्षः । कु शब्दे ।
यु मिश्रपो । कृश तनूकर्पो ॥ एभ्यो द्वादशधातुभ्यः कन्निच् यतुच् अलिच्
इष्णुच् इष्टच् इसन् स्यन् इषिन् उलि अस आस आनुक् इत्येते द्वादश
प्रत्यया भवन्ति यथासंख्यं । कन्तीति ककारः कित्कार्यार्थः । धातोर्वपादेशः ।
अठमुष्टिः करो रत्निः सो ऽरत्निः प्रसृतांगुलिः ॥ तन्यतुर्वायू रात्रिश्च ॥ २०
अंतलिः । तो युतावंतलिः पुमानियमरः ॥ अनिष्णुर्पानं ॥ अतिष्ठो भानुः ।
के चिदंतोर्निष्णुच्प्रत्ययमिच्छति । तेषामंजिष्णुरिस्तुदादृषां ॥ अतिठ्ठीत्यादिना
पुक् । अर्षिसो ऽग्रमांसं । मत्स्यो मोनः ॥ अतिथिर्ना गृहगते । अम^१ २. ७.
३३. । अतिथी च स्त्रियामित्याहुः । ब्राह्मलकादतो लोपे तिथिरित्यपि भवती-
ति वर्षाद्विवेकः ॥ अंगुलिः करप्राप्ता । रलयोरेकत्वस्पर्णात् कृदिति च २५

डीप् संगुरीवोहगक्षता । संगुलिशब्दस्यार्थे ऽंगुलशब्दो ऽस्ति । तेन भूमेरुष्य-
 र्धर्मंगुलमिति सिध्यतीति तत्पुरुषस्यांगुलेः । पा० ५. ४. ८६. । इत्यत्र रक्षितः ॥
 कवसः संनाहः कंटकतातिश्च । के चिद्चप्रत्ययमिच्छन्ति । कवचं वर्म ॥ यवासो
 दुरालभा ॥ कृशानुरग्निः ॥

५ अः करन् ॥ ३ ॥

शू हिंसायां ॥ अतः करन् । उन्नरसूत्रे किद्रूपपात्कारस्यात्र नेत्संज्ञा ।
 शर्करा संउविकृतिर्मृदिकारे ऽपि ध्रतंते । चूर्णखंडे स्यात् । २०८. । इति
 हारावली ॥

पुषः कित् ॥ ४ ॥

१० पुष्यतेः करन् स च कित् ॥ पुष्करं गगनपद्मवारिषु । पुष्करादिभ्यो
 देश इतीनिः । पुष्करिणी प्रसिद्धैव ॥

कलंश्च ॥ ५ ॥

पुष्यतेः कलन् कित्स्यात् । पुष्कलं प्रत्ययं ॥

गमेरिनिः ॥ ६ ॥

१५ गच्छतेरिनिः । स च भविष्यति गम्यादयः । पा० ३. ३. ३. । इति भवि-
 र्थ्यर्थे । गमिष्यतीति गमो पयिकः ॥

आडि णित् ॥ ७ ॥

गच्छतेरेवाडूर्वादिनिः । स च णित्भवति । णित्त्वाद्दृढिः । आगमिष्य-
 तीत्यागामी ॥

२० भुवश्च ॥ ८ ॥

भवतेरिनिः । स च णित्भवति । भविष्यतीति भावी ॥

प्रे स्थः ॥ ९ ॥

तिष्ठतेः प्रपूर्वादिनिर्णय सः । णित्त्वादातो युक् । प्रस्थावो गंतुमनाः ॥

परमे कित् ॥ १० ॥

२५ तिष्ठतेः परमशब्द उपपद इनिः कित्स्यात् । हलदंतात् । पा० ६. ३. १. ।
 इत्यलुक् । स्यास्विन्निति पत्वं । परमेष्ठी पितामहः ॥

मंथः ॥ ११ ॥

मंथं विलोडने ॥ अत इतिः कितस्यात् । मयिन् । पयिमय्युभुक्तामात् । इतो ऽत्सर्वनामस्थाने । पा० ७. १. ८५. ८६. । इत्येते विधयो यथाक्रमं । मंथाः । मंथानी । मंथानः । मंथा मंथनदंडे च वज्रे वाते ऽपि च स्मृतः ॥

पतस्थ च ॥ १२ ॥

५

पतलु गती ॥ अस्मादिनिस्वशांतादेशः । पूर्ववदात्वादिकं । पंथाः । पंथानी । पंथानः । अपंथानं तु गच्छंतं सोदरो ऽपि विमुञ्चति । पयतेः पचापचि पयः । पयौ । पयाः । अदेतः पयशाब्दो भारते पुल्लिङ्गे दृश्यते । वाटः पयश्च मार्गश्चेति सुभूतिचंद्रः ॥ इह ऋभवः क्षियंति वसंत्यस्मिन्नित्यन्येभ्यो ऽपि दृश्यते । पा० ३. २. १०१. १. । इति उः । ऋभुक्तः स्वर्गाः । सो ऽस्यास्तीतीनिः । सिद्ध- १० मृभुक्तिन्निति । अत्रापि पूर्ववदात्वादिकं । ऋभुक्ताः । ऋभुक्तापो । ऋभुक्तापाः ॥

खत्रोराकः ॥ १३ ॥

खत्र मये ॥ अस्मादाकप्रत्ययः । खत्रकः पक्षिपि ख्यातः खत्राका दुर्वि- हृष्यते ॥ आहुलकान्मंदरप्याकप्रत्ययः । मंदाकानि खोतांसि । तान्यस्याः संति । मंदाकिनो विद्यदंगति पारायणां । मंदमकितुं गंतुं शीलमस्या इति मंदाकिनो- १५ त्वपि व्युत्पत्त्यंतरं ॥

वलाकादयश्च ॥ १४ ॥

आकप्रत्ययांता निपात्यंते ॥ वल संवरणे । वलाका वकपंक्तिः स्याद- लाका विसकंठिका । वलाकां कामुकीमाहुर्वलाकश्च वको मत इति प्राश्रवतः ॥ मन ज्ञाने । मनाका हस्तिनी ॥ पूजू पवने । पवाका वात्या ॥ प्रलाकांरनय- २० टिका ॥ पटाकः पक्षी ॥ पितेगुणाभाषः । शिवादिवाद्वात् । पैटाकः पक्षी ॥ पताका वैतरयंती ॥

पिनाकादयश्च ॥ १५ ॥

आकप्रत्ययांता निपात्यंते ॥ पा रक्षणे । धातोरित्त्वं नुम् च । पातीति पिनाकः । क्लीवपुंसोः पिनाकः स्याच्छूलशंकरधन्वनोरित्थनेकार्ये ऽमरः ॥ तउ २५ आश्राने । तडाका प्रभा ॥ भदि कल्याणो । नलोपः । भटाकः कल्याणी ॥ श्वैर् गती । मुगागश्च । श्रामाकः ॥ भा दीप्री नञ्पूर्वः । नभाकं नभः ॥ पि-

एलू संचूर्णने। यकारस्य पाठं। धातोर्युगाम्। पिपयाकस्तिलकलकः ॥ तथा
वृतेर्वृद्धिश्च। वार्ताकः। गौरादित्वाद्दार्ताकीति वर्षाविवेकः ॥ गुवतेः कुटादि-
त्वाद्गुणाभावः। उज्। गुवाक इति धातुप्रदीपटीका ॥

कपिद्विभ्यमीकन् ॥ १६ ॥

५ कप सिपेति दंडकः। दुप वैकृते एयंतः ॥ आभ्यामीकन्। कपीका
पक्षिजातिः ॥ दूषीका नेत्रयोर्मलं। दोषो षी। पा^० ६. ४. १०। इत्युत्वं।
दूषिकापटलहृठलोच्चेति गोपदंतः। दूषयतेरुच इतिप्रत्ययः। दूषिः। कृ-
दिति औष्। ततः स्वार्थे कः। पिचंडी दूषिका दूषो पिचंडं तु दृशोर्मल-
मिति विक्रमादित्यकोशः ॥

१० अनिद्विभ्यां किञ्च ॥ १७ ॥

अन प्राणने। ह्य तुष्टी ॥ आभ्यामीकन् कित्स्यात्। अनीकमस्त्रियं
सैन्ये ॥ ह्यीकं विषयीद्वियं। अम^० १. १. ४. १७। तदीश्वरो ह्यीकेशो विष्णुः ॥

चंकणः कंकण च ॥ १८ ॥

कपा शब्दार्थः ॥ अस्मापड्लुगंतादीकन् धातोः कंकपादेशश्च। घंटि-
१५ कार्यां कंकणीका सैत्र प्रतिसरापि च। किंकिणी लुदूघंटिकेति शब्दोत्तरं।
उत्तालः किंकिणीनामिति भवभूतिः ॥

शृपृवृजां द्वे रुक्ताभ्यासस्य ॥ १९ ॥

शृ पृ वृञ् ॥ एभ्य ईकन्। एषां दिवंचनमभ्यासस्य रुगाम्मश्च। शर्श-
रीको हिंसः ॥ पर्यरीको दिवाकरः ॥ वर्वरीकः कुटिलकेशः ॥

२० फर्फरीकाद्यश्च ॥ २० ॥

ईकनंता अमो निपात्यंते ॥ स्फुर स्फुरपो। अस्मादीकन् धातोः फर्फरादेशश्च।
फर्फरीकं किशलयं ॥ दर्दरीकं वादित्रं ॥ कर्करीकं शरीरं ॥ तिमेर्मकारस्य उकारो
अभ्यासस्य नुट् च। तित्तिडोको वृक्षजातिः। तेन संस्कृतमिति वर्तते। कोपधाट्।
पा^० ४. ४. ३—४। तै^० तित्तिडोके। तथा चंद्रः। सिंधानं ग्रहणी पुष्यं किंकि-
२५ षीतित्तिडोकोयोः। एवं तित्तिडाशब्दो अमरं न संगच्छते। उपदंशस्तृतीयार्थाः।
पा^० ३. ४. ४७। इति तित्तिडोपदंशं भुक्त इति भाष्यप्रयोगान्। तित्तिडोत्वपि
शब्दोत्तरमिति गोवर्धनः ॥ चरेनुम्। चंचरीको अमरः ॥ मृद् प्रापात्यामे।

मर्मरीको हीनतनः ॥ उकृञ् । ऊर्करीका गलंतिका ॥ पुषातेः पुंडरीकं सितं-
भोते सितपत्रे च भेषते । व्याघ्रो ऽपि पुंडरीको ना पुंडरीको ऽग्निदिग्गत
इति शाश्रवतः ॥

ईषेः किङ्गस्वश्च ॥ २१ ॥

ईष गतो ॥ अस्मादीकन् इस्वश्च । किञ्चादुपाभावः । इषीका शर्श- ५
लाका वीरुपाकादिका च । इष्टकेयेति पूर्वपदइस्वत्वं च । इषीकतूलं ।
तस्मिन्नास्यदिदीकासं रामो रामावशोधितः । १२. २३. इति रघुः ॥

ऋजेश्च ॥ २२ ॥

ऋत गतो ॥ अस्मादीकन् कित्स्यात् । ऋजोऽक उपहतः ॥

सर्तेर्नुक्क ॥ २३ ॥

अत ईकन् कित्स्यात् नुगाममश्च । सृणीका लाला ॥

मृडः कीकन्कंकाणौ ॥ २४ ॥

मृड सुषने ॥ अतः कीकन्कंकाणौ प्रत्ययो । मृडोको मृडः ॥ मृडंकाः
शिषुः ॥ ब्राह्मणकात्कायतेर्पि कंकाणप्रत्ययः । कायतीति कंकाः कर्भूषणं ।
अप् २. ६. ३. १. इति ॥

अलीकादयश्च ॥ २५ ॥

कीकनंता अमी निपात्येते ॥ अल भूषणादौ । अलीकं मिथ्या । विपूर्वात्
अलीकं विप्रियं खेदश्च ॥ बल संवर्षो । बलीकं पटलप्रति ॥ बलतेर्मुगाम-
मश्च । बलमीकं पुनपुंसकं ॥ अतेर्धृडिश्च । वाहीको गोर्वाहश्च । सुषपूर्वादि-
पास्तुद् च । सुप्रतीको ऽग्निदिग्गते ॥ एवमन्ये ऽपि ॥

कृतृभ्यामीषन् ॥ २६ ॥

कृ विक्षेपे । तृ तर्षो ॥ आ-यामीषन् । कर्षीषो ऽस्वी शुष्कगोमये ॥
तर्षीषो नौः ॥

शृषृभ्यां किञ्च ॥ २७ ॥

आ-यामीषन् कित्स्यात् । इञ्चर्परत्ये । शिरीषो वृत्तभेदः स्यात् । शि- २५

प्लृ संचूर्पानि । वकारस्य पात्वं । धातोर्युगागमः । पिपयाकस्तिलकलकः ॥ तथा
वृतेर्वृद्धिश्च । वार्ताकः । गौरादिखाहार्ताकीति वर्पाविवेकः ॥ गुवतेः कुटादि-
त्वादुपाभाजः । उवङ् । गुवाक इति धातुप्रदीपटीका ॥

कषिट्ठिभ्यमीकन् ॥ १६ ॥

५ कष सिपेति दंडकः । दुष वैकृते पयंतः ॥ आभ्यामीकन् । कषीका
पक्षित्तातिः ॥ दूषीका नेत्रयोर्मलं । दोषो षौ । षा^० ६. ४. १०. । इत्यूत्वं ।
दूषिकापटलहृठलोचनेति गोपदंतः । दूषयतेरच इरितीप्रत्ययः । दूषिः । कृ-
दिति ङीष् । ततः स्वार्थे कः । पिचंडी दूषिका दूषी पिचंडं तु दृशोर्मल-
मिति विक्रमादित्यकोशः ॥

१० अन्निहृषिभ्यां किञ्च ॥ १७ ॥

अन प्राणने । हृष तुष्टी ॥ आभ्यामीकन् कित्स्यात् । अनीकमस्त्रिवां
सैन्ये ॥ हृषीकं विषयीद्वियं । अम^० १. १. ४. १७. । तदीश्वरो हृषीकेशो विष्णुः ॥

कंकपाः कंकपा च ॥ १८ ॥

कपा शब्दार्थः ॥ अस्मापङ्लुगंतादीकन् धातोः कंकपादेशश्च । षटि-
१५ कार्या कंकपाका सैव प्रतिस्रापि च । किंकिपी लुद्रघटिकेति शब्दांतरं ।
उत्रालः किंकिपीनामिति भवभूतिः ॥

श्रृपृवृजां द्वे रुक्ताभ्यासस्य ॥ १९ ॥

श्रृ पृ वृञ् ॥ एभ्य ईकन् । एषां दिवंचनमभ्यासस्य रुगागमश्च । शर्श-
रीको हिसः ॥ पर्परीको दिवाकरः ॥ वर्वरीकः कुटिलकेशः ॥

२० फर्फरीकादयश्च ॥ २० ॥

ईकनेता अमो निपात्यते ॥ स्फुर स्फुरपो । अस्मादीकन् धातोः फर्फरीदेशश्च ।
फर्फरीकं किशलयं । दर्दरीकं वादित्रं । कर्फरीकं शरीरं ॥ तिमेर्मकारस्य उकारो
ऽभ्यासस्य नुट् च । तित्तिडोको लृत्तातिः । तेन संस्कृतमिति वर्तते । कोपधाट् ।
षा^० ४. ४. ३—४. । तै^० तित्तिडोके । तथा चंद्रः । सिंधानं ग्रहणी पुष्य किंकि-
२५ पीतित्तिडोकयोः । एवं तित्तिडाशब्दो ऽमरे न संगच्छते । उपदेशस्तृतीयायां ।
षा^० ३. ४. ४७. । इति तित्तिडोपदंष्ट्रं भुक् इति भाष्यप्रयोगात् । तित्तिडोव्यपि
शब्दांतरमिति गोवर्धनः ॥ चरेर्नुम् । चररीको भ्रमरः ॥ मृङ् प्राणव्यागो ।

मर्मरीको हीनतनः ॥ दुकृञ् । ऊर्करीका गलंतिका ॥ पुषातेः पुंडरीकं सितं-
भोजे सितपत्रे च भेषजे । व्याघ्रो ऽपि पुंडरीको ना पुंडरीको ऽग्निदिग्गत
इति शाश्वतः ॥

इषेः किङ्गस्वश्च ॥ २१ ॥

इष गतो ॥ अस्मादीकन् इस्वश्च । किञ्चादुषाभावः । इषीका शरश-५
लाका वोरुपाकाशिका च । इष्टकेपीति पूर्वपदइस्वावं च । इषीकतूलं ।
तस्मिन्नास्वदिधीकालं रामो रामावबोधितः । १२. २३ । इति रघुः ॥

ऋजेश्च ॥ २२ ॥

ऋत गतो ॥ अस्मादीकन् कित्स्यात् । ऋजोक उपहनः ॥

सर्तेनुक्क ॥ २३ ॥

१०

अत ईकन् कित्स्यात् नुगागमश्च । सृणीका लाला ॥

मृडः कीकन्कंकणौ ॥ २४ ॥

मृड सुवने ॥ अतः कीकन्कंकणौ प्रत्ययो । मृडोको मृडः ॥ मृडकषाः
शिष्टुः ॥ बाहुलकात्कायतेरपि कंकणाप्रत्ययः । कायतीति कंकणाः कर्भूयषां ।
अम^० २. ६. ३. १. । इति ॥

१५

अलीकादयश्च ॥ २५ ॥

कीकनंता अमी निपात्यंते ॥ अल भूषणादी । अलीकं मिथ्या । विपूर्वात्
अलीकं विप्रियं लेशश्च ॥ अल संवर्षो । अलीकं पटलप्रांते ॥ अलतेर्मुगाग-
मश्च । अलमीकं पुनपुंसकं ॥ अलतेर्वृद्धिश्च । आदीको गोर्वाणश्च । सुप्रपूर्वादि-
पास्तुद् च । सुप्रतीको ऽग्निदिग्गजे ॥ एवमन्ये ऽपि ॥

२०

कृतृभ्यामीपन् ॥ २६ ॥

कृ वित्तेपे । तृ तर्पो ॥ आभ्यामीपन् । करीषो ऽस्वी शुष्कगोमये ॥
तरीषो नौः ॥

शृपृभ्यां किच्च ॥ २७ ॥

आभ्यामीपन् कित्स्यात् ॥ इच्चरपरत्वे । शिरीषो वृक्षभेदः स्यात् । शि-२५

रीषपुण्याधिकसौकुमार्योः । १. ४१. । इति कुमारः ॥ पुरीषं शकृत् । गवाश्व-
प्रभृतित्वान्मूत्रपुरीषं ॥

अर्जसृजश्च ॥ २८ ॥

अर्जं पर्वं अर्जने ॥ अत ईषन् स्यात्स च किरुद्रादेशश्च धातोः । अर्जते
५ रसो ऽस्मादित्युत्तोर्यं पिष्टपचनमित्यमरः ॥

अंबरीषः ॥ २९ ॥

अयं शब्दो निपात्यते । अत्रि शब्दे ॥ अस्मादीषन् । तस्याहडागमः ।
अंबरीषमाकाशं खेटनी च । अंबरीषमिवाभाति मुखं ते महतात्मतः । अंबरीषः
पुमान् भ्राष्ट्रमिति गोपालितः । क्लीबे ऽंबरीषं भ्राष्ट्रो नेत्यमरः ॥

१० **कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य ईरन् ॥ ३० ॥**

ए-यः पश्य ईरन् स्यात् ॥ क्रीरो वृक्षभेदो वंशान्कुरश्च ॥ शीर्यत
इति शरीरं प्राणिकायः ॥ पूर्यते ऽनेनेति परीरं फलं ॥ कटीरः कंदरो
शघनदेशश्च ॥ पटीरः कंदुकः कामः पटीरश्चंदनद्रुमः ॥ शौटीरस्वामिबीरयोः ।
छाणुपादित्वान् शौटीर्यं ॥ हिंडि गत्यनादरयोः । ब्राहुलकादतो ऽपि च ।
१५ हिंडत इतस्ततो गच्छतीति हिंडीरो ऽब्धिक्रमः फेन इत्यमरः । दाडिमे ऽपि
च हिंडीरं । २००. । इति हारावली ॥ इपरत्नाकर् उपाध्यायसर्वस्वे च
हिंडेरादेश्च उ इत्यभिधाय हिंडीर इत्यपि साधितं । तच्चिंत्यं ॥ किमोर्तृपा-
रुंघीरकुंभीरकुटीरादयो ऽपि ब्राहुलकादेव ओठव्याः ॥

वशः कित् ॥ ३१ ॥

२० वशं कांती ॥ अस्मादीरन् कित्स्यात् । संप्रसारणादिकार्यं । उशीरं वी-
रणामूलं न स्त्री ॥

कशेर्मुद् ॥ ३२ ॥

कश इति सौत्रो धातुः ॥ अस्मादीरन् तस्य मुडागमश्च । कश्मीरो देश-
भेदः । कश्मीरशब्दो गंतव्यपपयं वापिज्ञे । पा ६. २. १३. । इत्यत्र स्वरसूत्रे
२५ पृषोदरादित्वात्साधितः सर्वस्वे त्वत्रैव सूत्रे । तत्पक्षांतरं द्रष्टव्यं ॥

कृञ उच्च ॥ ३३ ॥

करोतेरीरन् कित्स्यात् रकारस्योकारश्च ॥ कुरीरं मैबुनं ॥ कपिलिका-
दिस्त्राल्त्वे कुलीरः कर्कटः ॥

घसेः क्च ॥ ३४ ॥

घसेरीरन् कित्स्यात् । उपधालोपे कत्वं षत्वं च । क्षीरं पयः । क्षीरि- ५
पो वृत्ताः ॥

गभीरगंभीरौ ॥ ३५ ॥

एती निपात्येते ॥ गच्छन्तर्भकारांतादेशः । पक्षे नुमागमश्च । गभीरं गंभीर-
मगाधो गहनं च । कुर्वत्येव हि तूष्णीकां राजन् गंभीरवेपसः । लघ्वो घोष-
यत्येव न तु कुर्वति किं चनेति भागवृत्तिः । भवार्थे गंभीरात् उयः । पा^० १०
४. ३. ५८. । गंभीर्यं ॥

विषा विहा ॥ ३६ ॥

इमी निपात्येते । षो ऽतकर्मणि । ओहाक् त्यागे ॥ आभ्यां विपूर्वा-
भ्यामाप्रत्ययः । विषा बुद्धिः ॥ विहा स्वर्गः । स्वभावादनयोर्व्ययत्वं ॥

पच एलिमच् ॥ ३७ ॥

१५

पचेरेलिमच्प्रत्ययः । पचेलिमो वङ्गिर्व्योः ॥

शोडो धुग्लग्वल्तञ्वात्तनः ॥ ३८ ॥

श्रीङ् स्वप्ने ॥ छतश्चत्वारः प्रत्यया भवन्ति । श्रीधु मयं ॥ श्रीलं स्वभावः ॥
श्रीवलं तलनीली ॥ श्रेवालं । श्रेवालमपि । धादुलकादकारस्य पकारः । श्रेपालं
श्रीवलो न स्त्री श्रेवालो तलनीलिकेति शब्दार्थावः । श्रेवलसुपरित्यर्थातरे । २०
पा^० ५. ३. ८४. ॥

मृकणिभ्यामूककणौ ॥ ३९ ॥

मृङ् प्रापात्यागे । कण शब्दार्थः ॥ आभ्यां यथाक्रममूककणौ ॥ मृको
मृगः ॥ काणूकः काकः ॥

वलेद्वकः ॥ ४० ॥

२५

वज संवरणे ॥ अस्मादूकः । वलूकः पशुत्पलमूलं च ॥

उलूकादयश्च ॥ ४१ ॥

एते निपात्यन्ते ॥ वलेः संप्रसारणं । उलूकः । उलूकाविंदूपेचकौ । सर्वस्वे तु ऊर्ध्वा कर्णावस्थिति पृषोदरादित्वात् दीर्घादिकमप्यूलूक इति साधितं ॥ अदेर्घुलुगन्ताटूकः । वावटूकश्च वकरीति भागवृत्तिः । सर्वस्वे तु यज्ञपदज्ञाः । ५ पा० ३. २. १६६. इति बहुलवचनादन्यतो ऽपि भवत्यूकप्रत्यय इति कृत्वा वावटूक इति साधितं ॥ शमेत्रको युगागमश्च । शंबूको जलशुक्तिरसुरविशेषश्च । घ्राहुलकादुकप्रत्ययो युगागमश्च । शंबूकः शंबुको सेयः पूर्वः कांतस्तु सर्वदा । ककारेण विना शेषो दृश्यते ग्रंथविस्तर इति शब्दार्णवः ॥ भल्ल परिभाषणे । भल्लूक ऋक्तः । पृषोदरादित्वाद्भल्लुक इत्यपि । तथा भल्लतेत्रको १० वृद्धिश्च धातोः । भालूक इति शब्दार्णवः ॥ महेर्कारस्य धकारः । मधूको वृत्तभेदः स्यात् ॥ तथा शंबूकशंबूकवास्तूकएलूकादयो ऽप्यत्रैव द्रष्टव्याः ॥

शालिमंडिभ्यामूकण् ॥ ४२ ॥

आभ्यामूकण् स्यात् । शिञ्चाद्दृष्टिः ॥ शालूकं मूलद्रव्यं ॥ मंडति वर्षा-समयमिति मंडूको भेकः । पात्रेसमितादित्वात्कूपमंडूकः ॥

१५ नियो मिः ॥ ४३ ॥

नयतेर्मिः स्यात् ॥ नयति चक्रमिति नेमिश्चक्रावयवः । नेमिः पृथिवी । समुद्रनेमिं पितुरात्तेयति ॥ या प्रापणे । आहुलकादतो ऽपि मिः । यामिः स्वसृकुलस्त्रियोः । ज्ञादि० १४. इति चवर्गानुतीयादावजायकोशः ॥

अर्तेवृच्च ॥ ४४ ॥

२० अर्तेर्मिर्धातोश्चकारादेशश्च ॥ उर्मिर्वा स्त्रियां तरंगः ॥

भुवः कित् ॥ ४५ ॥

भवतेर्मिः किञ्चति ॥ भवंति भूतान्यस्मिन्निति भूमिर्मही । अत्ताते कः । पा० ५. ३ ७३. भूमिका । अन्यत्रपैर्वदन्यस्य प्रवेशस्तत्र भूमिका । कृदिकारादिति ओष् । भूमोपतिः ॥

२५ अश्रोते रश्च ॥ ४६ ॥

अश्रू व्याप्नो ॥ अतो मिः । धातो रणादेशः । रश्मिः किरणो रशुश्च ॥

दल्मिः ॥ ४७ ॥

दल विदारपो ॥ अतो मिः । दल्मिर्मिद्रायुधं विदुः ॥

वीड्याड्वरिभ्यो निः ॥ ४८ ॥

वी गतो । ड्या वयोहानी । ड्वर् रोमे ॥ वृषोदरादित्वात् पात्वं ।
वेपिः स्याकेशविन्दासः । कृदिकारादिति औष् । प्रवेपी च स्त्रियामुभे इत्य- ५
मर्ः । तिस्रो वेपायो ऽस्वामिति त्रिवेपिः । पूर्वपदादिति पात्वं ॥ इयानिः
क्षतिः ॥ इवरत्नरेत्यादिनोह् । तूर्पिः स्त्रीरोगः ॥ आहुलकात् दुष् शु शब्दे ।
अतो ऽपि निः । क्षोपिः । कृदिकारादिति औष् । क्षोपो ॥ उक्रोञ् । क्रोपिः ।
क्रोपी । सस्यक्रोपी ॥

सृवृषिभ्यां कित् ॥ ४९ ॥

१०

सृतेर्वृषेश निः कित्स्यात् ॥ ऋवर्णाञ् । पा^० ट. ४. १. १. । इति पात्वं ।
सृषिः स्यादं कुशे पुमान् । आर्क्षमन्मवमथ्य सृषिं श्रिताग्रं । ५. ५. । इति
माषः । सृषिः स्त्रियामित्यमरे प्रमादपाठः । सृषिर्दयोरिति ब्रोठव्यं ॥ वृषिः
क्षत्रियवैश्ययोः ॥

अंगेर्नलोपश्च ॥ ५० ॥

१५

अग्नि गतो ॥ अतो निर्नलोपश्च धातोः । अग्निर्बद्धिः । वृषाकप्यगनीति ।
पा^० ४. १. ३७. । औष् । ऐकारांतादेशः । अग्नायी हुतमुक्प्रियेत्यमर्ः ॥

वह्निश्चिश्चयुद्गुग्लाह्वावरिभ्यो नित् ॥ ५१ ॥

एभ्यो ऽष्टधातु-यो निप्रत्ययो भवति स च नित् ॥ वह्निरग्निः ॥ श्रेपिः
पंक्तिः । निश्रेपिस्त्वधिरोहिपी । अम^० २. २. १७. ॥ ओपिः कटिप्रदेशः ॥ २०
योनिः । भारं योनिर्दयोरित्यमर्ः ॥ द्रोपिः सेचनी ज्ञनपदविशेषे ऽपि ॥ ग्ला-
निर्दोर्बल्यं ॥ हानिरपचयः क्षयश्च । परिहापिः । प्रहापिः । कृत्यचः । पा^०
ट. ४. २३. । इति पात्वं । यञ्चोक्तमनमानेत्यादि । पा^० ट. ४. २३. १. । तत्परि-
गपानं तत्प्रमाद इत्यत्रैव रक्षितः ॥ इवरत्नरेत्यादिनोह् ॥ तूर्पिर्मनः ॥ आहु-
लकात् श्रीओ ऽपि निप्रत्ययो वृस्वत्वं च । श्रिनिः क्षत्रियः ॥ तथा म्लायते- २५
रपि । म्लानिः । गा गान्मानिं मृषालीति । १३. । सूर्यशतकं ॥

घृणिपृष्णिपाश्चिचूर्णिभूर्णि ॥ ५२ ॥

एते पंच निपात्यन्ते ॥ घृ सञ्चने । निप्रत्ययः । गुणाभावः । घृणिः कि-
रुपाः ॥ स्पृशनेः सलोपः । पृष्निरल्पशरीरः ॥ पृष्वर्द्धिश्च । पाष्ण्याः पादतर्ल ।
उद्देजयत्यंगुलिपाष्ण्याभागान् । १. ११. इति कुमारसंभवः ॥ चरुरूपधाया उत्वं ।
५ चूर्णाः कपर्दकसंख्या । चूर्ण प्रेरणे । अग्नेयविष्णु तर्कं चूर्णयति ध्वंसयति ।
अत इः । चूर्णिमहभाष्यं कपर्दकश्च । कृदिकारादिति औष् । चूर्णीं कपर्दक-
श्रतमिति सुभूतिचंद्रः ॥ विभर्तेहृत्वं । भूर्णिधर्णी ॥ घृणिर्ण्यत्रेति र्तिदेवः ॥

वृद्ध्यां विन् ॥ ५३ ॥

आभ्यां विन् स्यात् ॥ षड्विधस्मरः ॥ दर्विः सूपकारोपकरपादुख्यं ।
१० स्त्रियां औष् । दर्वी । दर्वीकरो दीर्घपृष्ठो दंदशूको विलेपय इत्यमरः ॥

ज्ञृशृस्तृजागृभ्यः घिन् ॥ ५४ ॥

ज्ञृ षयोहानो । शृ हिंसायां । स्तृञ् आच्छादने । ज्ञागृ निद्राक्षये ॥
एभ्यः घिन् स्यात् । किञ्चादित्वं रपरत्वं च । ज्ञीर्विः पशुः ॥ शीर्विर्हिंसः ॥
स्तीर्विर्ध्वर्युः ॥ ज्ञागृविर्नृपतिः ॥

१५ दिवो द्वे दीर्घश्चाभ्यासस्य ॥ ५५ ॥

दीव्यतेः क्तिन् । द्विर्वचनं । अभ्यासस्य दीर्घः । बलि लोपः । दीदिविः
स्वर्गभक्षयोः । दीदिविरस्त्रियामने ॥

कृविघृघिच्छ्रविस्थविकिकीदिवि ॥ ५६ ॥

एते क्तिन्ता निपात्यन्ते ॥ उकृञ् । कृविस्तंतुवायद्वयं ॥ घृषु सञ्चने ।
२० घृष्विर्व्राह्मः ॥ झो । ऋस्वत्वं च । इविर्दीपिः ॥ तिष्ठतेऽस्वत्वं च । स्ववि-
स्तंतुवायः ॥ दीव्यतेः किकीपूर्वात् । स्मृतश्चायः किकीदिवोरिति विक्रमादित्य-
कोशः । द्वितीयो ऽत्र दीर्घ इति वर्णाविवेकः । त्रसि च । पां ७. ३. १०१. ।
इत्यत्र सूत्रे किकिपूर्वस्य दिवेर्धातोरिकारस्य दीर्घं कृत्वा किकिदीविर्घ्याघृ
इत्युक्तं । घोपालितेन किकिदिवमहिकश्चायः स्यादिति सर्वे ऋस्वाः । मंत्रे तु
२५ चापेया किकिदीविना । ऋवे १०. १७. १३. इति प्रयोगो ऽस्ति ॥

पातेर्उतिः ॥ ५७ ॥

पा रक्षणे ॥ अतो उतिः स्यात् । उिञ्चात् टिलोपः । पातीति पतिः

स्वामोः पतिना सिद्धे पृषाति पालयतीत्यर्थे उक्त्रिधानमिति पारायणं ॥ बहु-
गणवतुडतीति । पा० १. १. २३. । वतुसाहचर्यादितस्य उतेग्रहपादस्य उतेर्-
संख्यात्वं । उति च । पा० १. १. २५. । इत्यत्र संख्याग्रहपानुवृत्तेरस्य षट्संज्ञाया
अभावः । ततः पतय इति तसो लुक् न भवति ॥

शक्रेर्दृतिन् ॥ ५८ ॥

५

शकृल् शक्ती ॥ अस्मादृतिन् । शकृन् पुरीषं ॥ आहुलकात् यज्ञेः कश्च ।
यकृन् कालखंडं । मन्त्राश्रयप्रभृतिव्यान्मूत्रशकृत् । यकृन्मेदः ॥

अमेरतिः ॥ ५९ ॥

अम गतो ॥ अस्मादतिः स्यात् । अमतिः कालः ॥ आहुलकात् वृत्ति-
वृत्तौ । मालतिर्मालती । स्वपतिरित्यादि ॥

१०

वह्निवस्यतिभ्यश्चित् ॥ ६० ॥

एभ्यो ऽतिश्चिद्वति । वह्निः पवनः ॥ असतिर्गृह्यामिन्योः स्त्रियामित्य-
मर्ः ॥ अर्तिः शोधः ॥ आहुलकादलतेरपि । अलतिर्गीतमात्रिका ॥

अंचेः को वा ॥ ६१ ॥

अंचेत्प्यतिप्रत्ययः ककारश्चांतादेशो विकल्पेन ॥ अंकतिर्वातः । अंचतिः १५
स एव ॥

हंतेरृक् च ॥ ६२ ॥

हंतेरतिः । अंहादेशश्च धातोः ॥ हंति दुर्निमित्तमनयेत्यहतिर्दानं । अंह-
तेरतिना सिद्धे निहृकार्यमेतत् । कलिंभास्तु अंहतेः क्तिनि ग्रहादित्वादिदृश्यं-
दितिशाब्दमिच्छंति ॥

२०

रमेर्नित् ॥ ६३ ॥

रमेरतिर्निद्वति ॥ रमतिः कालकामयोः ॥

सूडः क्रिः ॥ ६४ ॥

- यूङ् सूती ॥ अस्माडातोः क्रिप्रत्ययः स्यात् । गुणाभावः । सूरिः पंडितः ।
स्त्रियां सूरिति वर्षादेशना ॥

२५

अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रिन् ॥ ६५ ॥

रुमः क्रिन् ॥ अदिः पर्वतः । अदूयो दुमशैलार्का इत्यमरः ॥ शदिः
शर्करा ॥ भूरि प्रचुरं कांचनं । भारिकः कनकाध्यक्षः । अम^० २. ८. १. ७. ॥
शुभिर्ब्रह्मा ॥

५ वंत्रयादयश्च ॥ ६६ ॥

क्रिन्ता एते निपात्यन्ते ॥ वक्रि कोटिलयं । वंक्रिर्वापभेदो गृह्यारु च ॥
दुवप । संपसारणाभावः । वप्रिः संत्रमिति नग्नवृत्तिः ॥ अंतिरंघ्रिश्चरणाः ॥
तदिः सौत्रो धातुः । तंदिर्मोहः । विभज्य नक्रंदिक्मस्ततंदिपा । किं १. १. ।
इति भार्विः । कृदिकारादिति औप् । तंद्री ॥ जिभी । ब्राह्मलकादुपाः ।
१० भेरिर्वापविशेषः । र्वः प्रगल्भाह्मभेरिसंभव इति कुमारः । स्त्रियां भेरी ।
प्रोन्माहभेरीर्वः ॥

राशदिभ्यां त्रिप् ॥ ६७ ॥

आभ्यां त्रिप् ॥ रात्रिः क्षपादा । कृदिकारादिति औप् । रात्रीत्यपि ।
तिमिरपटलैरवगुहिता रात्र्य इति ॥ शन्निः कुन्तारः ॥

१५ अदेस्त्रिन् ॥ ६८ ॥

अदेस्त्रिन् स्यात् ॥ अन्निर्मुनिभेदः । तस्यापत्यं । इतश्चानिजः । पा^० ४. १.
१२२. । इति ङक् । आत्रयो मुनिरात्रयो नदीभेदो रशस्त्रलेति धर्णाः । गो-
वर्धनवृत्तौ तु अदेस्त्रिन्नेत्यदेस्त्रिन् स्यात् । नित् । चकारात्रिप् । निदिति
वचनानुकारस्य नेत्संज्ञा । अत्रो । अत्रिषो । अत्रिषा इति पापस्य नाम ।
२० अन्निर्मुनिः । अदेस्त्रिन्निदिति पारायणीयं ॥

पतेरत्रिन् ॥ ६९ ॥

पतेरत्रिन् स्यात् ॥ पतत्रिः । पतत्री । पतत्रयः । पक्ष्वाचकारपतत्रयान्-
श्र्वयेनिना तु पतत्री । पतत्रिषो । पतत्रिषाः ॥

मृकाणिभ्यामीचिः ॥ ७० ॥

२५ आभ्यामीचिप्रत्ययः ॥ मरीचिर्दीपिः ॥ कपोचिः पल्लवी प्रोक्ता निनादे
३पि च दृश्यत इति रभसः ॥

श्रयतेश्चिन्त् ॥ ७१ ॥

दुश्चोश्चिन्त् ॥ अस्मादीचिश्चिद्भवति । श्रयतीचिर्वाधिः ॥

वेजो डिच्च ॥ ७२ ॥

वेज ईचिर्डिद्भवति ॥ वीचिल्लरंगः । नऽसमासे ऽवीचिर्नरुक्भेदः ॥

ऋह्निभ्यामूषन् ॥ ७३ ॥

ऋ । हन् ॥ आभ्यामूषन् । अत्रयः सूर्यः ॥ हनूयो राक्षसः ॥

पुरः कुषन् ॥ ७४ ॥

पुर अग्रगमने ॥ अतः कुषन् । पुरुषः पुमान् । विभाषा पुरुषे । पा^० ६. ३. १०६. । इति वा कोः कादेशः । कुपुरुषः । कापुरुषः । अन्येषामपि दृश्यते । पा^० ६. ३. १३७. ॥ इति दीर्घः । पुरुषाः पुरुषा नराः । अम^० २. ६. १. १. ॥ १०

पृनक्तिकलिभ्य उपच् ॥ ७५ ॥

पृथक्लिभ्य उपच् स्यात् ॥ पृथं निडुरं वचः ॥ नहुषो राक्षसिः । अथ-
मादेव नहुषः प्रतिपेदे रसातलं । १. १४. । इति कामंदकं । नहुषः अरुरोमा
च श्रेयवास्तुकिताक्षका इति विक्रमादित्यकोशे । नागरात्रविशेषे ऽपि नहुषः ॥
कलुषं पापं ॥

पीयेद्वपन् ॥ ७६ ॥

पीय इति सीत्रो धातुः ॥ अस्माद्वपन् । अहुलवचनात्पक्षे गुणो ऽपि ।
स्मृतं पीयूषं पेयूषं नवसीरे ऽमृते ऽपि वा । संपूरात्रप्रसृतायाः सीरे पयूष-
मुच्यते इति हारावली । पेयूषो ऽभिनन्नं पय इत्यमरः ॥ आहुलकादंकरूप-
वन् । अकूषो नकुलः ॥

मस्तोर्नुम् च ॥ ७७ ॥

दुमस्तो शुठी ॥ अत उवन् स्यान्नुमागमश्च धातोः स चाचो ऽत्यात्परः ।
सकारस्य ऋत्वं । दकारः । तस्य झुत्वं । ऋकारः । ततो ऋकारद्वयं । मंजूषा
काठमणं द्रव्यं ॥

गंडेश्च ॥ ७८ ॥

गंडेरप्यवन् ॥ गंडेषो मुञ्जपूरुषो । २०६. । इति हारावली । गंडूषा

चमसो मसौत्वमर्ः । स्त्रियां लाक्षा च मंडूया मंतूया सह लिङ्गयेति चंद्रगो-
मी । मंडूयो नापि कीर्तित इति व्योपालितः ॥

अर्तेररुः ॥ ७१ ॥

अ गतो ॥ अस्माद्गृहः । अरुरायुधं ॥

५ **कुटः किच्च ॥ ८० ॥**

कुटोररुः किञ्चति ॥ कुटर्ह्वस्वगृहं । कित्प्रयोत्तनं चिंत्यं ॥

शकादिभ्यो ऽटन् ॥ ८१ ॥

शक्रोत्वादिभ्यो ऽटन् स्यात् ॥ शक्रटो ऽ स्त्रियामित्यमर्ः । संक्रीडति
शक्रटानीति वृत्तिः । नडादित्वात् शक्रटायनः ॥ वृञ् । वरुटः कीटभेदश्च वरुटा
१० हंसयोषिति ॥ कर्कित्त्वर्थः । कंकटः संनाहः ॥ सृ गतौ । सर्तीति सर्टः
कृकलासः ॥ देवृ । देवटः शिल्पी ॥ कंपतेर्नलोपश्च । कपटो माया ॥ कर्कमर्क-
कर्कपर्पापां सौत्रधानूनां कर्कटमर्कटकर्पटपर्पटाः ॥ कक्व हसने । कक्वट क-
ठिनमिति धातुप्रदीपः ॥ चप सांख्ये । पृथोद्गादित्वाद्देत्वं । चपेटचपटी तले ॥
मय गतौ । मयटः प्रसादे । मयटः । मयटी ॥ सर्वमिदं वर्णान्विके साधितं ।
१५ एवमन्ये ऽपि कर्टादयो बोडव्याः ॥

कृकदिकडिकठिभ्यो ऽंबच् ॥ ८२ ॥

डुकृञ् । कडिकडी सौत्री धातू । कटे वर्णावर्पायोः ॥ एभ्यो ऽंबच् ।
कर्बं व्यामिञ् ॥ कदंबो वृक्षभेदः ॥ कडंबो ऽग्रभागः ॥ कटंबो वादित्रं ॥

कदेर्णित्पक्षिणि ॥ ८३ ॥

२० कदिः पूर्वोक्तः ॥ अस्मादंबच् णिञ्चति पक्षिणि वाच्ये । कादंबः क-
लहंसः स्यात् । अमं २. ५. १. ॥

कलिकर्गोरमः ॥ ८४ ॥

कल संख्याने । कर्द कुत्सिते शब्दे ॥ आभ्याममः । कलमः प्रालिभेदः ॥
कर्दमः पंकपापयोः ॥

२५ **कुण्णिपुल्योः किंदच् ॥ ८५ ॥**

कुण्ण शब्दोपकर्पायोः । पुल महत्त्वे ॥ आभ्यां किंदच् । कुण्णिदः शब्दः ॥

पुलिंदः शबरः ॥ ब्राह्मलकादलतेरपि। अलिंदो भवनैकदेशः। यस्यामलिंदेषु न
चक्रुरेव मुग्धांगना गोमयगोमुलानि। ३. ४८.। इति माघः। प्रसादित्वाद्दपि
दीर्घादिरप्ययं। गृहैकदेशे ऽप्यालिंद इत्यमरदत्तः ॥

कुपेर्वा वञ्च ॥ ८६ ॥

कुप क्रोधे ॥ अतः किंदच्। वा वकारो ऽन्त्यादेशः। कुपिंदकुविंदी ५
तंतुवाये ॥

नौ पजेर्घथिन् ॥ ८७ ॥

वंत संज्ञे ॥ अतो निपूर्वान् घथिन्। घिञ्चात्कुत्वं। उपसर्गादित्यादिना।
पा० ८. ३. ६५.। वत्वं। निबंधधिरालिङ्गकः ॥

उघर्तेश्चित् ॥ ८८ ॥

१०

उपूर्वाद्दतेर्घथिन् चिञ्चति। उदरणिः समुद्रः ॥

सर्तेर्णिच्च ॥ ८९ ॥

सर्तेर्घथिन् पिञ्चति। सारथिर्वता ॥

खर्जिपिंजादिभ्य ऊरोलचौ ॥ ९० ॥

खर्जं मार्जने। पिंजं हिंसायां ॥ खर्जादिपिंजादिभ्यो यथाक्रममूर्-उलचौ १५
प्रत्ययो भवतः। खर्जूरो वृक्षभेदः स्यात्खर्जूरं रज्जते ऽपि च। स्त्रियां खर्जूरी ॥
कृष्। कर्पूरो ऽस्त्री सुगंधिद्रव्यं। ब्राह्मलकादत्र लत्वाभाव इति कृपे रो ल
इत्यत्र वृत्तिः ॥ धुनोतः स्तुट् च। धुलूरः कनकाङ्गुयः। अम० २. ४. २. ५८. ॥
खल्लूरशालूरमल्लूरकल्लूर्यादयः। एत उरांता निपात्यन्ते ॥ खल्ल संवरणो।
खल्लूरं शुष्कमांसं स्यादित्यमरः ॥ शालूरो मंडुकः। एवं मल्लूरकल्लूरीप्र[भृतयो] २०
ऽपि ॥ पिंजादिभ्यः। पिंजलं कुशवर्तिः ॥ कचि दीप्री। कंचूलो ऽस्त्री स्त्री-
गात्राभरणां ॥ लंगेवृद्धिश्च। लंगूलं पुच्छं ॥ तमेव्युदीघत्वे। ताम्बूलं प्रसिद्धमेव ॥
शू हिंसायां। अदेर्दगाम्गो वृद्धिश्च। शार्दूलो व्यावुः ॥ दुनोतेः कुक् च।
दुकूलं वस्त्रं ॥ एवं कुसूलादयो ऽपि। कुस श्लेषयो। कुसूलो दंत्यसकार-
वानेव। कुषोदं च कुसूलं च मध्यदंत्यमुदाहृतं। शब्दभेद. १००.। इति ॥ २५

कुवश्चद् दीर्घश्च ॥ ११ ॥

कु शब्दे ॥ अतश्चद्प्रत्ययो भवति दीर्घत्वं च धातोः । कृचः स्तनमत्त-
गते । स्त्रियां कृची चित्रलेखनिका ॥

समीणः ॥ १२ ॥

५ इषाः सम्युपपदे चद् दीर्घश्च धातोः । समीचः समुद्रः । समीची हरिणी ॥

सिवेष्टेच्च च ॥ १३ ॥

सोव्योतश्चद्प्रत्ययष्टेत्त्वं च ॥ सूचो दर्भाकुरः । स्त्रियां सूची प्रसिद्धैव ।
द्विष्वमनभुपगम्य गौरादित्वात्सूचीति महान्यासे ॥

शमेर्वन् ॥ १४ ॥

१० शमेर्वन्प्रत्ययः । शम्बो मुसललोहमुलं ॥

उल्वादयश्च ॥ १५ ॥

वन्ता एते निपात्यन्ते ॥ उच्च समवाये । चकारस्य लत्वं गुणाभावश्च ।
उल्बो गर्भः ॥ शुच शोके । पूर्ववत्सर्व । शुल्वं तामुं ॥ नयतिवेत्योर्नुमागमो
दृष्वत्वं च । निम्बो वृक्षभेदः ॥ विम्बं मंडलमोपधिविशेषश्च । गौरादित्वात्
१५ डीप् । विम्बी श्रोपधिविशेषः ॥ धन धान्ये । धन्वं धनुः । तपोगाठन्वी धानु-
द्वयः । के मम धन्विनो ऽन्ये । ३. १०. । इति कुमारसंभवः ॥ तमु च्छदने ।
तम्बः कर्दमः । शिवादित्वात् ताम्बः । तपोगाठाम्बवान् ॥

स्थः स्तो ऽ ब्रजवकी ॥ १६ ॥

तिष्ठतेर्ब्रजवकी भवतो धातोश्च स्तादैशः ॥ स्तोत्रो गुच्छस्त्रुपादिन इत्य-
२० मरः ॥ स्तत्रकः पुष्पगुच्छः । तार्कादित्वात्स्तत्रकितः ॥

शाशपिभ्यां ददनौ ॥ १७ ॥

शो तनूकर्षो । शप आक्रोशे ॥ आभ्यां ददनौ । शाटः कर्दमशण्ययोः ।
नउशादान् डुलच् । पा० ४. २. ८८. । शाटलः ॥ पकारस्य वकारः । शब्दो
निनादः । शब्दवैरेति । पा० ४. १. १७. । वयङ् । शब्दायते शब्दं करोति ।
२५ शाब्दिको वैयाकरणाः ॥

अब्दादयश्च ॥ १८ ॥

ददन्ता अमी निपात्यन्ते ॥ अब रजपो । अब्दो ऽवसरमेघयोरित्यमरः ॥
कीर्तनुम् । कुंदः पुष्पजातिः ॥ वृजो नुम् गुणाभावश्च । वृंदं समूहः ॥ कनी
दीपो । कंदं । कंदानि मूलसंस्थानि विदुः कंदांस्तु सूकरान् ॥ तुंदेनुम् च ।
तुंदः सूलोदरं । तुंदपरिमृतः । तुंदिलः । तुंदी ॥ कंदतेरत्रैव निपातनात्कंदो ५
नृपविशेषः । तेन निर्वृत्ता काकंदी नगरी ॥

वलिमलितनिभ्यः कयन् ॥ १९ ॥

एभ्यः कयन्प्रत्ययः ॥ वलयो ऽस्त्री हस्तभूषणं ॥ मलयः पर्वतः ॥ तनयः
पुत्रः ॥ ब्राह्मणकादामयमवयकिशालय इत्यादयो ऽपि द्रष्टव्याः ॥

वृद्धोः पुग्दुक्वौ च ॥ १०० ॥

१०

वृषोतिहरतिभ्यां कयन् ययाक्रमं धातोः पुग्दुगागमी भवतः ॥ वृथय
आश्रयः ॥ द्वियत्तं त्रिव्यैरिति हृदयं मनः । हृदयं लिलतीति हृदयस्य हृल्ले-
ल्यट्पालासेपु । पा^० ६. ३. ५०. ५१. । हृल्लेखः । रावपांकापरिश्लिष्टा त्वं
हृल्लेखकरी मम । २०. २२. । इति भट्टिः । वा शोके । हृच्छोकः । हृद-
यशोकः ॥

१५

मिपीभ्यां रुः ॥ १०१ ॥

उमिञ् । पीञ् पाने ॥ अर्भ्यां रुः । मेरुः सुमेरुर्हेमाद्रिः । अम^० १. १.
१. ४५. ॥ पीयते रसानिति पेरुरादित्यः ॥ ब्राह्मणकात्पिवनेश्च । पाहः स एव ।
संकासरवपुः पाहः पेरुर्वासीर्दिनप्रपीरिति हट्टचंद्रः ॥

अच्चादयश्च ॥ १०२ ॥

२०

हृप्रत्ययांता निपात्यन्ते ॥ अनी प्रादुर्भवे । नकारस्य टकारः । अत्रु स्कं-
धसंधिः । अत्रुपी । अत्रुषि ॥ शीओ इस्त्वत्वं गुणागमश्च । श्रियुः शोभांजनस्तहः ।
विदादित्वाद्दि श्रैयश्च ॥ तनेर्बिपूर्वस्य । नकारस्य टकारः । वितदुर्नदी ॥
कञ् वषो । वकारस्य टकारः । कदुर्वर्णभेदः ॥ अस्तु क्षेपणे । अस्तु नयनतलं ।
अशोतेरप्यशु तालव्यत्वात् । श्रुत्वा श्रुत्वाशु धरां त्यजतीति कीचकवधः । २५
पंचमे पादे ऽच्चादयश्चेत्यपारावपीयं ॥ एवं चमृन्नप्रभृतयो ऽप्यत्रैव द्रष्टव्याः ॥

रुशादिभ्यां कुन् ॥ १०३ ॥

रु शब्दे । श्रुलू प्रातने ॥ आभ्यां कुन् । हर्मृगभेदः ॥ प्रातयतीति शत्रुः । निपातनादृस्वत्वं च । प्रसादी शत्रुरिति पाठान् शत्रुरेव शात्रवः । विघ्नानं शात्रवान् रामं । ५. ८१. इति भट्टिः ॥

५ जनिदाच्युसृवृमदिशमिनमिभृञ्भ्य इत्वन्त्वन्त्नष्क्लि-
न्शक्स्यठउटाठचः ॥ १०४ ॥

जनी प्रादुर्भावे । उदाञ् । चुञ् । सृ । वृञ् । मदि । शमु । पाम । उभृञ् ॥
एभ्यो नखभ्यो यथासंख्यं इत्वन् त्वन् त्नष्क्लिन् शक् स्य ठ उट अटच्
इत्येते नखैव प्रत्यया भवन्ति । जनित्वौ मातापितरौ ॥ दात्वं यत्तकर्म ॥ च्यौनं
१० अलं ॥ सृषिर्दुर्दुर्कुशश्च । सृषिभ्यां क्दिदित्यत्रापि सृषिाशब्दः साधितः ॥
वृश् ओषधिः ॥ मत्स्यो मीनः । गौरादित्वात् उीष् । मत्स्यस्य ड्यामिति यलो-
पः । मत्स्यौ । उीषो ऽन्यत्र न यलोपः । मत्स्यान्याः षः प्रवर्तते । आपुदात्तो
ऽप्ययं साधितः ॥ शंठो ऽकृतदारः ॥ उिश्वात् टिलोपः । नटो रंगोपज्ञीवी ॥
भट्टः कुलालः ॥

१५ अन्येभ्यो ऽपि दृश्यन्ते ॥ १०५ ॥

अन्येभ्यो ऽपि धातुभ्य इत्वनादयो दृश्यन्ते ॥ पा पाने । पेत्यममृतं । कच
अंधने । प्राक् । कच्छः कूलं ॥ सर्दो वातः ॥ ध्यै । ध्यात्वं चिन्ता ॥ तुह्येते-
र्हान्तो यत्तमानः ॥ लृञ् । लूनिर्वीहिः ॥ एवमन्ये ऽपि दृष्टव्याः ॥

कुसेरुंभोमेदेताः ॥ १०६ ॥

२० कुस श्लेषणे ॥ अस्मादुंभ उम ईद इत इत्येते चत्वारः प्रत्ययाः ।
कुसुंभं महारत्ने क्रीडमिति भाते ऽमरः ॥ कुसुंभं पुष्यं ॥ कुसोदं वृद्धितीवि-
का । अमं २. १. ४. ॥ कुसितो जनपदः ॥

सानसिपर्णासिपर्णासितांडुलांकुशचपास्तेत्वत्पत्त्व-
लधिल्यशल्याः ॥ १०७ ॥

२५ दृशते निपात्यन्ते ॥ षणु दाने । असिप्रत्ययः । उपधावृद्धिः । सानसि-
र्हिरपयं ॥ घृजो नुक् च । वर्षासिर्जलं ॥ पृ । पूर्ववत्सर्वं । पर्णासिर्जलगृहं ॥

तड आवाते । तंडुलाः प्रसिद्धाः । गुणो ऽपि कु चित् दोषायत इति भावः ।
 तुणपापि परित्याकस्तंडुलो न प्ररोहति ॥ अकि लक्षणे । उशच् । अंकुशः
 सुषिः । अंकुशो ऽस्म्यत्यमर्ः । संनिवेश्य कुशावत्यां रिपुनागाकुशं कुशं । १५.
 १७. इति ऋषुः । काशाकाशदृशांकुशमिति तालव्याते चंद्रगोमी ॥ चय
 भक्षणे । आलच् । चपालो यूषकटकः । अम^० २. ७. १८. ॥ इल स्वप्ने । ५
 बलच्प्रत्ययः । गुणाभावः । इलबलसार्काविशेषः । इलबलास्तच्छिरोदेशे ता-
 रका नियसंति वा इत्यमर्ः । पल । पलबलमलपत्तरः । जिधूपा । पयप्रत्ययः ।
 शशारस्येकारः । धिष्यं स्थाने च शस्ते च धिष्ययो ऽर्ना धिष्यमालय इति
 धर्षिणः ॥ प्रल्यं । प्रल्यं वा पुंसि प्रंकुर्ना । अम^० २. ८. २. ६१. । वृदि
 प्रल्यमिवापिर्त । ८. ८७. इति ऋषुः ॥ १०

मूडशव्यविभ्यः क्ताः ॥ १०८ ॥

मूड् बंधने । शक्लृ शमी । अत्रि शब्दे ॥ ऋभ्यः कृप्रत्ययः । मूलं बुधो
 ऽङ्गिनामकः । अम^० २. ४. १. १२. ॥ शक्लः पियंवद् इत्यमर्ः । अमो रसवि-
 शेषः स्यादमो मुखस्व, भाषनं । वकाररहितो ऽपि मकारो ऽत्र । अमानवन-
 प्रालानां पंक्तिरिति प्रलपात् ॥ १५

माहासत्सिमूभ्यो यः ॥ १०९ ॥

माहासत्सिमूभ्यो यः ॥ माया इत्य । अस्मायामेधेति । पा^० ५. २. १२१. ।
 त्रिनिः । मायावो । व्रीक्षादित्वादिनिः । मायो । मायावान् । वृत्तंति ते
 गूढधियः पदाभवं भवंति मायात्रियु तेन मायिनः । किरातार्जुनीय. १. ३०. ।
 इति भार्ग्विः ॥ हाया स्यादातपाभाव उपकोचप्रतिविंशयोः ॥ सव्यं फले गुणो २०
 ऽपि च । सव्येन परिज्ञातः । पा^० ५. २. ६८. । सव्यको मणिः । सर्वगुणायुक्त
 इत्यर्थः ॥ वांतादेशः । सव्यं दक्षिणावामयोः ॥ आहुलकादितिरेपि यः । अन्य
 इतरः । गदादित्वाच्छः । अयहूयतृतीयाव्यस्येति । पा^० ६. ३. ११. । च दुक् ।
 अन्यद्वयः ॥ तया सर्वादस्यतेरेपि यः । समस्वार्थ इत्यत्र तु । अम^० १. १. ५. ७. ।
 समस्यशब्दं प्राक्सहोश्च । पा^० ३. १. ११. । इति चकारस्वानुक्तसमुच्चयार्थात्वा- २५
 त्साध्यतीति देवः ॥

ज्ञनेर्यक् ॥ ११० ॥

ज्ञन ज्ञने ॥ अतो यक्प्रत्ययः । आत्मा वै पुत्ररूपेण ज्ञायते ऽस्यामिति

स्मृतेः । ज्ञाया फनी । या ज्ञार्वती तीवर्ज्ञायेति गतप्रत्यागतं प्रज्ञोत्तरज्ञातिः ।
ये विभावा । पा० ६. ४. ४३. । इत्यनेनैवात्वं । पक्षे ज्ञायेति संज्ञा गम्यते । ज्ञा-
याया निङ् समासांतः । पा० ५. ४. १३४. । युवज्ञानिः । अन्वत्र तन्वं निर्वा-
दयुठयोरिति रभसः ॥

५ अघ्यादयश्च ॥ १११ ॥

यान्ता अनी निपात्यन्ते ॥ हंतेर्वक् । अडागमोपधालोपो । अघ्यः प्रज्ञा-
पतिः । स्त्रियां टाप् । अघ्यां मादेयीत्यमर्ः ॥ संपूर्वाडाञो यक् । आतो लोपः ।
संध्या प्रसिद्धैव । संध्या सायंप्रतिक्षयोरिति वासवदत्ताटोका । ईशानभूतिसंचय इव
संध्योच्छलितः ॥ कनी दीप्ती । कन्या कुमारी । कन्यायाः कनीन च । पा०
१० ४. १. ११६. । कानीनो आसकर्पायोः ॥ अंध अंधने । अंध्याप्रसूता ॥ कीतेर्दुक्
च । कुट्टयं भिक्षिः ॥ मनो ध च । मध्यं । मध्यान्मः । पा० ४. ३. ८. । मध्यमः ।
मां ध्यायतीति मद्ध्यमिति धातुपारायणोऽर्थं । बहेर्वक् । तिकादित्वाद्वाक्पायनिः ॥
एवमह्लयाऋष्यकश्यप्रभृतयो द्रष्टव्याः ॥

स्नामदिपद्यतिपृशकिभ्यो वनिप् ॥ ११२ ॥

१५ स्ना । मदी । पद । ऋ । पू । शकूलृ ॥ एभ्यः षड्भ्यो वनिप् । स्नावा
रुसिकः । स्नावान्नी । स्नावानः ॥ महा शिवः ॥ पदा पंथाः ॥ अर्वा तुरगग-
र्वायोरित्यमर्ः । अर्वाणी । अर्वाणाः । अर्वाणस्त्रसावनञः । पा० ६. ४. १२७. ।
अच्छंदसि । अर्वती । अर्वतः । भाष्ये तु हांदसत्वमस्योक्तं । स्त्रियामर्वती ॥ पर्व अंधिः
प्रस्नावश्च ॥ शकूा हस्ती । वनो र च । पा० ४. १. ७. । इति औब्रेफो ।
२० शक्वरी नदी ॥

शीङ्क्रुशिरुहितिजित्सृधृभ्यः घानिप् ॥ ११३ ॥

एभ्यः सप्तभ्यः कुनिप् ॥ शोवात्तमर्ः । स्त्रियां शीवरी गोधा ॥ कुश्रवा
श्रुगालः ॥ हुडा वृक्षः ॥ जयतेस्तुडागमः । जित्वा जेता जित्वरश्च ॥ जित्वा वायुः ॥
सृत्वा प्रज्ञापतिः ॥ धृत्वा विष्णुः ॥ स्त्रियां जित्वरीत्यादि ओठव्यं ॥

२५ ध्याप्योः संप्रसारणं च ॥ ११४ ॥

धै चिंतायां । धैङ् वृद्धौ ॥ आभ्यां कुनिप् संप्रसारणं च धातोः ।
हलः । पा० ६. ४. २. । इति दीर्घः । धीवौ कर्मकारः । स्त्रियां धीवरी मत्स्या-
धानी ॥ धीवा स्थूलः । धीवरी तरुणी ॥

अर्धे च ॥ ११५ ॥

अर्धेः कुनिप् धकार्शांतादेशः ॥ अर्धा मार्गः । अर्धनो ऽलंगम्यर्थे
यदीनी । अर्धन्यः । अर्धनीनः । अर्धतात्येनेति । पा० ३. २. ४८. । उः । अर्धाः ॥

प्र ईरशदोस्तुद्ध ॥ ११६ ॥

ईर गती । श्रद्धलु श्रातने ॥ आभ्यां प्रपूर्वाभ्यां कुनिप् तुडागमश्च ॥ ५
तेर्वा सामर्ः । प्रैर्वती ॥ प्रशत्वा स एव । प्रशक्वरी नदी ॥

सर्वधातुभ्य इन् ॥ ११७ ॥

ययादर्शनमिन् स्यात् ॥ उपचप् । पचिर्गिनः ॥ तुडि । तुडिः । तपोगानु-
डिभः ॥ बलतेर्वलिः । बलिभः ॥ बटिः । बटिभः । तुडिबलिबटिभः । पा० ५.
२. १३१. । महार्तातो बलिः । बलोल्यपि स्त्रियां । तपुकं मुखमस्येति बली- १०
मुखः । तिसृषां बलीनां समाहारस्त्रिवलि त्रिवली च ॥ मणः । मणिः । मणी ।
कंकणामपीत्रल्पाकदोर्बचः । स्रूलादित्वात्प्रशासायां कन् । मणिकः । तदेव माणि-
क्यं । पक्वदाडिमञ्जीत्राभं माणिक्यं शिलार् ब्रिदुः ॥ बट्टिः । बट्टिका नाम क्षत्रिया
जनपदश्च । कोपधादप् । पा० ४. २. १३२. । बाट्टिकं कुंकुमं ॥ वट्टः । वट्टिका नाम क्षत्रिया
द्वित्रान्देवयतीन्निहन्मः । २. ३४. । इति भट्टिः ॥ कनी दीपयादौ । बाहुलकात् १५
चुकुदीर्घा । कांचिः । समादधे कांचिमकुंचयं कचानित्यभिन्दः । स्त्रियां कांची
दामनि अठधर्षरूवेति गोवर्धनः ॥ गडि । गडिः ॥ तड । तडिः ॥ गल ।
गलिर्बल्लवी ॥ धाडू । धाडिः पुण्यचयः ॥ काशू । काशिः । वृढेत्कोशलादि-
त्वात् अयञ् । काशुी । काशयः क्षत्रियाः । तेषां निवासो ऽण् । काशयो देशः ।
काशिषु ज्ञातो भव इति ठडिजठौ । काशिकः । काशिका । काशिखिपयांतः- २०
पातित्वाद्दारापास्यास्तत्र भवत्वेन काशिषु भवेति सार्संयह्वृत्तिः काशिका ॥
वासु । वासिः काडभेदिनी ॥ घट । घटिः । घटी । अघटिः कस्य चिन्नाम ।
अघटिस्वानं ॥ यती । यतिः । यतिर्वसिज्ञो यतिनां वरिष्ठः । यतीनां निवासो
मठः ॥ मल मल्ल । मल्लिः । मल्ली च । कुटजमल्ली । संज्ञायां कनि म-
ल्लिका ॥ केलु । केलिः क्रीडा । केलिः प्रयोजनमस्येति कैलः । आस्यते २५
स्मिन्नित्यासः । कैलश्चासावासश्चेति कैलासः । कृष्णासर्पवन्नित्यसमासः ॥ वदि ।
वंदिः । वंदी च । ता एव वंदीस्त्रियः ॥ मसी परिमाणो । मसिः पत्रांजनं
मेला । मेलानंदो मसिमणिः । २१२. । इति हारावली । तत्रैव स्त्रियां मसी

पात्रांशने । मसिर्नापोति रभसकोशः । अरूपादत्रो ऽपि । द्युमृत्युमसयो द्वयोः ॥
 कुट । जोटिरग्रभागः । ब्राहुलकादत्र गुणाः ॥ ऋट । ऋटिः । धूर्तटिः ॥ कट ।
 कटिः ॥ हल । हलिः ॥ हिल । हेलिः । प्रहेलिः ॥ युध । घोधिः । महाघो-
 धिः ॥ पण । पणिः । त्रिपणिः पण्यव्रीचिका । अम^० २. २. २. ॥ कलंते स्प-
 ५ ध्र्माना भाषते ऽस्मिन्निति कलिर्विग्रहः । तत्कार्पात्वात्कलिर्युगे ॥ टुनदि ।
 नंदिर्वृद्धिः । वितर्दिवेदिनेदय इति शब्दस्वामी । अनेदे ऽपि च नंदिः स्त्री
 पुंसि स्याद्रूपानायक इति वर्षाविवेकः । श्रावश्यके णिनिः । र्शानानुचरो नंदी
 तु व्याख्यायनः । कृदिति औष् । नंदीमुखाः पितरः प्रीयंतामिति पारायणीयं ॥

हृपिपिरुहिवृतिविदिह्दिह्दिकीर्तिभ्यश्च ॥ ११८ ॥

- १० हृत्पादिसप्तभ्य इन् स्यात् ॥ हरिर्विष्णावहाविंद्रे भेके सिंहे ह्ये
 र्वी । चंद्रे कीर् प्लवंगे च यमे वांते हरिः स्मृतः । हरिह्यो ह्यंश्रः ।
 हरिपोतो हरीतः । संज्ञायां कन् । हरीतकी । गौरादित्वात् औष् । पेपिर्वत् ॥
 रोहिवृती ॥ वृत्तिर्दोषेपकर्षां ॥ विपते पुण्यमस्यामिति वेदिः परिष्कृता भूमिः ।
 अम^० २. ८. १०. ॥ इद्विर्धकिशब्देना च ॥ कृत संशब्दने । द्रादिकार्यं । कीर्तिः
 १५ स्यात्पुण्यप्रसोः ॥

इगुपधात्कित् ॥ ११९ ॥

- इगुपधात्तोरिन् कित्स्यात् ॥ कृप विलेखने । कृपिः कर्षणं । कृपो ।
 कृपिर्भूफलवत्यनंदने । र्शु^० १. ४. ॥ ऋथी गती । ऋथिर्वसिहादिः ॥ हृचि-
 र्द्विपिः ॥ शुचिः शुचिः ॥ लिप उपरंष्टे । लिपिः । ब्राहुलकादत्वं च । लि-
 २० विः । दिवाविभाषभत्यादिना । पा^० ३. २. २१. । टः । लिचिं करोति लिचि-
 कः ॥ तूल निष्कंठः । तूलिः । तूलो कूर्चिका ॥ एवमन्ये ऽपि द्रष्टव्याः ।
 इगुपधात्किरिति प्रमादपाठः खरे विज्ञपादिति भाष्यं ॥

भ्रमेः संप्रसारणं च ॥ १२० ॥

- भ्राम्यतेरिन् कित्संप्रसारणं च ॥ भूमिर्वीतः । भूमिरित्यपि ब्राहुलकात् ॥
 २५ क्रमितमिशतिस्तंभामत इच्च ॥ १२१ ॥

क्रमु पादत्रिषेपे । तमु कान्तायां । प्रतिस्तंभो सीत्रो ॥ एभ्यश्चतुर्भ्य इन्
 कित् । एषामत इकारदेशः ॥ क्रिमिः शुद्धवतुः । पामादित्वात् क्रिमिषाः ।

यवादित्वात् क्रिमिमान् । कृमिरित्यपि संप्रसारणानुवृत्तेरिति के चित् । लुपन्ति
 क्रीटकृमयः परितस्तथैत इति सामर्नन्दी नामार्तुनप्रयोगश्च । कृमिभवं कार्म-
 मित्यादि धर्षाविश्वके विस्तारेण दर्शितं ॥ तिमिर्मन्थभेदः स्यात् ॥ श्रितिमैच-
 कशुक्रयोः ॥ स्तिभिः समुद्रः ॥

मनरुच्य ॥ १२२ ॥

५

मन्यतेरिन् किदुकारश्चाकारस्य ॥ मन्यते ज्ञानातीति मुनिर्वशिष्ठादिः ।
 मुनिरियं ब्राह्मणो । ब्रह्मादित्वान्मुनी । मुनेर्भावः कर्म वा । इमंतादित्यप् ।
 मोनं सर्वार्यसाधकं ॥

वर्षोर्वलिश्चाहिरण्ये ॥ १२३ ॥

वर्षिणः सीत्रो धातुः ॥ अत इन् कित् । धातोर्वलिरित्ययमादेशः । क- १०
 रोपहारयोः पुंसि वलिः प्राण्यंगत्रे स्त्रियामित्यमरः । चतुर्थीतदर्थेति । पा० २.
 १. ३६. । वसवलिः । देववलिः । हिरण्ये तु वर्षिणः सुवर्ष ॥

वसिष्ठपियत्रिरात्रिब्रजिसिद्धिनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् ॥ १२४ ॥

एभ्यो दश-व इञ् ॥ वासिष्ठेदनवस्तुनि ॥ वासिष्ठकाधारः । स्त्रियां १५
 कृदिति ओप् । वापो प्रसिद्धा ॥ घातिर्व्यष्टा ॥ रात्रिः पंक्तिः । ओप् । रात्री ।
 वप्रकर्षणे ऽन्यत्रापि दृश्यते धप्रत्ययः । पा० ५. २. १०१. ३. । रात्रीत्वं पत्रं । रा-
 त्रीवरात्रीवप्रलोलभृगं । ॐ. १. । इति माघः ॥ व्रात्रिर्व्याताली ॥ सादिः सार्विः ॥
 घातिः पत्त्रिबंधनी स्यात् । निवातिलोहघातिनी ॥ वाञ्छु शब्दे । वाञ्छिर्गनिः ॥ वदे-
 पर्यताद्वादिर्विद्वान् । बह्वुलवचनादप्यंतादपीञ् । वदंतीति वाद्यो वाचका २०
 इति भूवादिभूवे न्यासः ॥ वृषोतेपर्यंताद्वादिर्गत्रबंधनी । जले तु क्रीवं । वा-
 वारिर्हृद्वेभ्रमस्विति प्रच्छर्पाञ्जः ॥ ब्राह्मणकादृजो ऽपि । हारिः पयिकसंज्ञी ।
 संप्रहारिः ॥ लठतेः लठिः शुद्धकत्रपास्याने । कुलाटिः स्यादसंग्रहः ॥

एरुो भश्च ॥ १२५ ॥

पाद बंधने ॥ अत इञ् भश्चांतादेशः । नाभिः स्यात् कत्रिये पुंसि २५
 नाभिः प्राण्यंगत्रे स्त्रियां । ओप् । नाभो । पूर्वं नाभेः कावस्येति नात्र नाभिरे-
 कदेशिनीति न्यासः । नाभिश्चब्दः पुंसिलेगो ऽप्ययं प्राण्यंगे गतानुगमात्प्रयुज्यते ।

तथा च किरातकाव्यं । समुच्छ्रसत्पंकजकोशकोमलैहृपाहितश्रीपयुपनीविनाभिभिः ।
 ८. २४. । अत एव मृगनाभिर्मृगमदः कज्जूरी चेति मृगनाभिश्चन्द्रस्य पुंस्त्वमित्य-
 मर्कोशटीकायां दर्शितं । गवादिषु नाभि नभं चेति पाठादितार्थं यत् । नभ्यं
 तैलं । सिध्मादिस्वान्नाभिलः । अत्रिति । पा० ५. ४. ७५. । योगविभागेन सप्त-
 ५ मासांतः पशनाभः ॥

कृपेवृद्धिप्रहंसि ॥ १२६ ॥

कृपेतेरिञ् वृद्धिश्च धातोः ॥ कार्ष्णिर्ग्नः । भाषायां तु कृषिः ॥

श्रः शकुनौ ॥ १२७ ॥

शृपातेः शकुनी वाच्य इञ् ॥ शारिः पक्षी । शारिका । शुकशारिकं ।
 १० विभाषा वृक्षमृगेति । पा० २. ४. १२. । पक्ष एकवचनः । क्रीडत्वं । शारिस्तु
 पाशके पुंसि । परिप्रायेण शारीन्हंतीति शारिका वृत्तिः । शकुनेरन्यत्र शारि-
 र्हिंसः । कपलिकादिस्वाललत्वं । शालिः । दुःसहो ऽपिशलिः । ब्राह्मादि-
 त्वादिञ् । आपिशलिः ॥

कृञ उदीचां कारुषु ॥ १२८ ॥

१५ कृञ उदीचां मतेन कारुषु वाच्येष्विञ् ॥ कारिः शिल्पी । शिल्पिनो
 ऽन्यत्र करिः ॥

ज्ञनिधसिभ्यामिण् ॥ १२९ ॥

ज्ञनी । घसृ ॥ अभ्यामिण् । ज्ञनिवध्योश्चेतीण्वृद्धिप्रतिषेधः । ज्ञनिर्जनं ॥
 घासिर्ग्नः ॥ ब्राह्मलकात् शलतिपलतिभ्यां च । शालिपाली स्त्रियामुभे इति
 २० वाचस्पतिः ॥ प्रत्ययांतरकर्षां स्वरार्थं ॥

अज्यतिभ्यां च ॥ १३० ॥

आजिः संग्रामः ॥ आजिः शरातिपक्षी । शोभन आजिः स्वाती नक्षत्रं ॥

पादे च ॥ १३१ ॥

पादे चोपपदे ऽज्यतिभ्यामिण् ॥ पादस्य पदाज्यतिगोपहृतेषु । पा० ६.
 २५ ३. ५२. । इति पदादेशः । बहुलवचनाद्गोर्जीभावाभावः । पदाजिः पदाजिः
 पदम् उच्यते ॥

अशियणाग्यो रुडायलुकौ च ॥ १३२ ॥

अजू व्याप्नोः । पपा व्यवहार आख्यप्रत्ययांतः ॥ अभायामिण् । अनवोर्ब-
वाक्रमं रुडायलुकौ च भवतः । राशिः पुंजः ॥ पापिः कर्ः ॥

वातेर्डिच्च ॥ १३३ ॥

वातेरिण्प्रत्ययो भवति डिच्च । डिच्चात् टिलोपः ॥ वातीति विः प
पत्नी । स्त्रियां वीत्यपि । अडुञ्चि जयति वनं । अटति वयो ऽस्यामित्यटविः ।
पदस्य विः पदविः । कृदिति डीप् । पदवी । वेजो डिच्चेत्युपाध्यायस्वर्वस्वं ॥

प्रे कूरतेः कूपे ॥ १३४ ॥

प्रपूर्वाठरतेः कूपे वाच्य इण् । स च डित् । प्रहिः कूपः । कूपादन्यत्र
हरिः ॥

१०

नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः ॥ १३५ ॥

व्येञ् संवर्णः ॥ अस्मान्निपूर्वादिञ् । धातोर्वलोपः । निश्चब्दस्य दीर्घत्वं ॥
नीविर्वासोऽन्धनी । स्त्रियां डीप् । नीवी । नीवीं प्रति प्रणिहितं तु कुरे प्रि-
येण । नीवी मूलधनमपीत्यमर्ः ॥ वसिबपियजिराजिवृजिसदिहनिवाशिवादिवा-
दिभ्य इञ् इत्यत इञ् इत्यत्रानुवर्तते । न त्विण् । उन्नत्रोदात्तवचनात् ॥

१५

समाने ल्यः स चोदात्तः ॥ १३६ ॥

ख्या प्रकथने ॥ अतः समान उपपद इञ् स चोदात्तः । समानस्य सभावः ।
टिलोपयलोपो । सावनडादिकार्ये । सखा मित्रसहाययोः । सखायी । सखायः ।
सखालपो ऽ सखा । अल्पार्थे नञ् । यवालवर्षां व्यंजनं । किञ्चिल्लवणसहित-
मित्यर्थः । एवं च । तत्सादृश्यमभावश्च तदन्यत्वं तदल्पता । अप्राशस्त्यं विरो- २०
धश्च नजर्याः यद् प्रकीर्तिताः ॥ सखिना वानरेन्द्रेण वानरेश महाअर्लरित्यादी
कु चित् घिसंता ॥

आडि अिह्निभ्यां ह्रस्वश्च ॥ १३७ ॥

अिह्निभ्यामाङ्गुपपद इञ् । स च डिह्वति । आडो ह्रस्वश्च ॥ अग्निः
कोपाः । स्त्रियः पाल्यअिकोटय इत्यमर्ः । सुप्रातसुष्वेति । पां ५. ४. १२०. १ २५
अतुरम् ॥ अहिः सर्पः । अहिर्वृत्रासुरे ऽपि च । हांतं ट. । इति विश्वः ।
अहिद्विपस्ताइवता निशम्यतां । १. ४१. । इति माथः ॥

अथ ३ः ॥ १३८ ॥

अतंताठातोर्ः स्यात् ॥ लूञ् । लविश्वेदको लोहः ॥ पूञ् । पविर्वर्तु ।
 वृत्तोऽस्त्री हीरके पत्राखित्यमरः ॥ त् । तर्त्विस्त्रादिस्थापनभांडे । स्त्रियां तर्त् ।
 तर्त्तुषु तत्रत्यमफलानु भांडे । ३. ७६. इति माघः ॥ ह । र्विमंथनं ॥ कु शब्दे कु
 ५ वर्षा इत्यतो वा कविः काव्यकर्ता । कविः काव्यकरे सूरौ कविर्वाल्लोकि-
 शुकयोः । विश्वं वांतं २३. विनयेन विना का श्योः का निशा शशिन्या
 विना । र्हिता सत्कवित्वेन कीदृशी वाग्विदग्धता । कवेर्भावः काव्यं । कर्म
 वा । अस्मिन्नेवं ऽपि काव्यं । तपोनात्काव्यं तद्रूपो ऽपि । स्त्रियां कवीत्यपि ॥
 अर्त्तैर्ः शत्रुः । कपिलिकादित्वादलिर्भ्रमरः । अलमलेद्विधं गंधरासवम् । ६.
 १० १२. इति माघः । अलतेरुतंतादिर्निः । अली नांतो ऽपि । अलिर्मधुकरो
 ऽली चेति शब्दार्थावः । मलिनिमालिनि माधवयोयितां । ६. ४. इति माघः ।
 दलतर्दलिः स्त्री लोष्टं लेष्टुना स मदान्दर्लिर्दयोर्दिति र्तिदेवः ॥ उल्लनलेति
 नलः । नलेनातिक्रामतीति नल्लयतेरेव इः । नलिः । शश्रेषा पणितुं व्यव-
 हर्तुं शीलमस्येति पिनिः । शस्त्रपापी । नदीनां च नवोनां च शृणिपां शस्त्र-
 १५ पाणिनां विश्रवासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु चेति ॥ सूचयतेः सूचिः ।
 यस्य वज्रमणोर्भेदं भिषंते लोहसूचय इति व्यालरामायणं ॥ इदेक इति वक्र-
 ल्ये ऽच इति वचनं संध्यक्षरादप्याच्चारुक्लिद्यंतापया स्यादिति भाष्यं ॥

खनिकण्ड्यसिवसिवनिसनिधनियंथिचरिभ्यश्च ॥ १३९ ॥

रुभ्यो द्रघातुभ्य इः स्यात् ॥ खनिर्द्वयस्थानं । पृयोदरादित्वात् दीर्घत्वे
 २० खानिरियपि । कोशः कृतः सकलसत्त्वानिर्त्तवानिति विक्रमादित्यकोशः ॥
 कविर्हिंसः ॥ अंतिः प्रेषणिकः । कृदिकारादिति औप् । अंती मंगलार्थः ॥
 असिः लट्मः ॥ वसिर्वस्त्रं ॥ वनिरग्निः । धान्यवनिर्धान्यराशिः । वनु याचने ।
 वनिं वाचयामिच्छतीति धञ् । वनीयति । तदंतात् षवुल् । वनीयकः प्रार्थक
 इति वर्षादेशना । मपरामायणकाव्ये तु कृपण इव नत्रनीपकोपसेवितः पर्वत
 २५ इति श्लेषादोष्ठपकारवानपि वनीयकशब्दः ॥ सनिरधेवणा ॥ धुनिः शब्दः ॥
 ग्रंथिः पर्व । ग्रंथिर्ना पर्वपहृषी इत्यमरः ॥ चरिः पशुः ॥ इजि सिद्ध इवचनं
 स्वरार्थं ॥

वृतेष्टदसि ॥ १४० ॥

वृतेष्टदसि इः स्यात् । धर्तियोगाकर्मद्रव्यं ॥ -

भुजेः किञ्च ॥ १४१ ॥

भुज्ज पालने ॥ अत इः किञ्चवति । भुज्जिर्गुनिः ॥

कृगृप्रृपृकुठिभिदिह्दिभ्यश्च ॥ १४२ ॥

एभ्यः सप्तभ्य इः स्यात् । स च किञ्चवति ॥ इन्द्रादिकार्यं । किर्दिर्व-
राहः ॥ गिरिर्गोत्राक्षिरोगयोः । गिरिकापाः ॥ शिर्दिर्हता ॥ पुर्दिर्गर्गं नदी च ॥ ५
कुठिः शाला ॥ भिदिर्वन्त्रं ॥ ह्दिदिः परशुः ॥ व्यादुलकान्नरतेः सन्वन्तुक् चा-
भ्यासस्य । तर्तेरिप्रत्ययः स च कित् । सन्वत्कार्यगभ्यासस्य च तुगागमः । ति-
न्त्रिर्दिः पक्षिभेदः स्यादिति प्राप्तिरुत्ततादिभ्यो ऽजित्यत्र रक्षितः ॥

कुठिकंष्योर्नलोपश्च ॥ १४३ ॥

कुठि गतिप्रतिघाते । कपि चलने ॥ आभ्यामिः किञ्चवति धातोर्नलोपश्च । १०
कुठिः पर्वतवृक्षयोः ॥ कपिर्वानरो वर्षानाम च । वृष्यः कपिर्स्येत्यन्येवामपोति
दीर्घः । वृष्याकपिः शिवे विष्णो पति ऽमर्ः । कपिज्ञात्योर्ठक् । पा० ५. १.
१२७. । कापेयं । वृष्याकपायी श्रीगीर्वोरिति घाते ऽमर्ः । कपिप्रकपिली लो-
मादिसिध्मादी ॥

सर्वधातुभ्यो मनिन् ॥ १४४ ॥

१५

सर्वधातुभ्यो मनिन् स्यात् ॥ क्रियते तदिति कर्म क्रिया । अर्थर्थादित्वा-
त्कर्मणां कुहते शुभं । कर्म व्याप्ये क्रियायां च पुनपुंसकयोर्मतमिति ह्रस्वः ।
तपुक्ताकर्मणो ऽपा । पा० ५. ४. ३६. । कर्मणां । कर्मवशात् । पा० ५. १.
१००. । कर्मण्यं सौवीर्यं । कर्मणा उक्ञ् । पा० ५. १. १०३. । कार्मुकं ।
तत्कार्मुकं कर्मसु यस्य शक्तिः । किं ३. ४८. । इति भारुविः ॥ चरितं तदिति २०
चर्म ॥ भसितं तदिति भस्म । भूते ऽपि दृश्यंते ॥ जनी । जन्मोत्पत्तिः ॥ शृ ।
शर्म सुखं ॥ हि । हेम सुवर्षा ॥ श्लिष्य । श्लेष्मा कफः । पामादित्वात् श्ले-
ष्मणाः । सिध्मादित्वात् श्लेष्मलः ॥ त् । तर्म यूपायं । तर्मणी । तर्माणि ॥ ङा ।
स्याम खलं । स्वामनी । स्वामानि ॥ डुदाञ् । दाम । दामनी । दामानि ।
दामा । दामानी । दामानः । पक्षे टाप् । दामा । दामे । दामाः । न पुंसि २५
दाम संदानमित्यमर्ः ॥ ह्रादेर्षालोपः । इस्मन्निति द्रुस्वत्वं । ह्रन् माया ॥
सुङ्गु त्रायत इति सुत्रामा । अन्येषामपि दीर्घत्वे सुत्रामति वर्षाविवेकः ॥ उप
दाहे । उप्ना वाप्यः ॥

वृद्धेनी ऽच्च ॥ १४५ ॥

वृद्धि वृठी ॥ अतो मनिन् । नकारस्याकारः । रत्वं । वृक्ष तत्त्वं तपो
वेदो वृक्षा विप्रः प्रज्ञापतिरित्यमरः । ह्रस्वस्त च । पा० ३. १. १०८. । वृक्ष-
द्वया सुरापापां स्तेयं गुर्वगनागमः । महानिपातकान्याहुस्तत्संज्ञाश्च 'पंचमं' ॥

५ अशिशकिभ्यां ह्रंसि ॥ १४६ ॥

अभ्यां ह्रंसि मनिन् स्यात् ॥ अज्मा पापापाः । भाषायामपि दृश्यते ।
अज्मानं दृषद् मन्ये मन्ये काठमुलूखलं । अंधायाश्च सुतं मन्ये यस्य माता न
पश्यतीति त्रिनेद्विबुद्धिः ॥ शक्येद्द्रुः ॥

वृभृधृसृस्तृभृभ्य इमनिच् ॥ १४७ ॥

१० एभ्यः षड्भ्य इमनिच् स्यात् ॥ हरिमा कालः ॥ भरिमा कुटुंबं ॥
धरिमा शयं ॥ सरिमा वायुः ॥ स्तरिमा तल्पं ॥ शरिमा प्रसवः ॥ दीर्घादिर-
प्ययं प्रत्यय इति के चित् ॥

ज्ञनिमृद्भ्यामिमनिन् ॥ १४८ ॥

अभ्यामिमनिन् ॥ ज्ञनिमा ज्ञंम् ॥ मरिमा मृत्युः ॥

१५ वेजः सर्वत्र ॥ १४९ ॥

ह्रंसि भाषायां चेमनिन् ॥ वेमा पुंसि वायदंडः । अर्धर्चादित्वात्सामनी
वेमनीति वृत्तिः ॥

नामन् सीमन् व्योमन् रोमन् लोमन् पाप्मन्
ध्यामन् ॥ १५० ॥

२० सप्तमी मनिनेता निपात्यते ॥ सा अभ्यासे । साभावः । सायते ऽनेनेति
नाम संज्ञा । स्वार्थे भागाद्भूषणयोगो धेयट् । पा० ५. ४. ३६. २. । नामधेयं च
नाम च । अम० १. २. ५. ८. ॥ सिनोतेर्दीर्घत्वं । सीमावधिः । सीमानी । सी-
मानः । द्विर्वा उबुभाभ्यामन्यतरस्यां । पा० ४. १. १३. । सीमा । सीमे । सीमाः ॥
व्येज्य ङीत्वमंतस्य । व्योम पुष्करं ॥ रीते रोम गात्रकेषां ॥ लूज् । लोम स
२५ एव ॥ पिबतेः पुगागमः । पाप्मा पुंसि किलिब्ये ॥ ध्यायतेध्यामा परिमाणं

तेप्रश्नः ॥ ब्राह्मणकापक्षयतेरपि । यस्मै रात्रारोगः । रात्रयक्ष्मेज्ज रोमाणामिति-
मस्यः ॥ ह्रू प्रेरणोः सोमा चंद्रो यक्षद्रव्यं च ॥ हु दानादन्मस्योः होमाहुतिः ॥
उधाञ् । धाम ततः स्वानं च ॥

मिथुने मनिः ॥ १५१ ॥

यत्रोपसर्गो धातुक्रियया संब्रठस्तन्मिथुनं । तत्र धात्तेर्मनिः स्यात् ॥ सु-५
शर्मा रात्रविशेषः ॥ भृञ् । सुधर्मा क्षत्रियः ॥ एब्रमन्ये ऽपि । स्वरार्णमिदं ॥

सातिभ्यां मनिन्मनिषौ ॥ १५२ ॥

स्यत्यतिभ्यां यथाक्रमं मनिन्मनिषौ स्यातां ॥ स्यति दुःखयति दुर्ध्येय-
त्वान् । साम । सामनी । सामानि । अचतुरेति निपातनात् । दधिपयश्चादित्वाद्-
कसामे ॥ आत्मा पुरुषः । आत्मने हितमात्मनीनं । आत्मन्विश्रुतनेति । पा^० १०
५. १. ३. । लः ॥

हृनिमशिभ्यां सिकन् ॥ १५३ ॥

आभ्यां सिकन् स्यात् ॥ हंसिका हंसयोयिता ॥ मक्षिका भंगराली स्यात् ।
१२३. । इति हारावली ॥

कोररन् ॥ १५४ ॥

१५

कोतेररन् स्यात् ॥ कवरः पाठकः । ज्ञानपदेत्यादिना । पा^० ४. १. ४२. ।
उोप् । कवरि क्रेञ्जिन्व्यासः ॥

गिर उडच् ॥ १५५ ॥

गिरतेरुडच् स्यात् ॥ गह्रउस्तार्च्यः । गह्रता उीयत इति उपकर्पो ऽन्य-
त्रापीति उपप्रत्यये पृषोदरादित्वात्तलोपे गह्रउ इत्युपाध्यायसर्वस्वं । ततो ऽना- २०
र्णमिदं ॥

इन्देः कमिन्नलोपश्च ॥ १५६ ॥

इन्देः कमिन् स्यान्नलोपश्च धातोः ॥ इदं प्रत्यक्षप्रत्ययमर्शो सर्वनामसं-
सकः ॥ इन्देरमिन्किञ्चेति सर्वस्वे सूत्रं दृश्यते ॥

कायतेर्डिमिः ॥ १५७ ॥

२५

कै शब्दे ॥ अतो डिमिः स्यात् । इकार उकारपार्श्वः । उकारद्विलो-

पार्थः । किं क्षेपे । पा० २. १. ६४. । इति समासे किमः क्षेपे । पा० ५. ४. ५७. । इति समासांतनिषेधे च । किंराज्ञा यो न रक्षति प्रज्ञां । किंसखा यो ऽभिदुहति ॥

सर्वधातुभ्यः घृन् ॥ १५८ ॥

- ५ सर्वधातुभ्यः घृन् स्यात् ॥ वस । वस्त्रं । अर्धर्चादिर्यं ॥ घृत् । घृत्नं ॥
 १० प्रासु । शस्त्रमायुधं । फल्लु । पत्रं वाहनं ॥ रासु । वत्वादिकार्यं । राट्रो देशः ।
 अर्धर्चादिर्यं । उट्रो राट्रो भाट्ट इति भागवृत्तिः ॥ इट् अपवारपो । पिलोपः ।
 इस्मन्ति इस्वत्वं । हन्नुमातपत्रं । अर्धर्चादिर्यं । गुरुवैगुणयाच्छादनाच्छत्रशील-
 श्चान्नः । हान्नगोमी हान्नोपासकः । गोमी गोमानुपासक इति धर्षिः । गोमी
 १० निंपप्रशस्त्रयोरिति रूद्रकोशः । हान्नगोमिनी । हान्नगोमिन इति । क्षुभ्रादित्वात्
 घात्राभावः । मनोत्सादित्वाच्छान्नकं ॥ गम्लु । राज्ञा निघठां सुचिरे तिष्ठति
 कालांतरं गच्छतीति पुत्रपौत्रादिकं व्याप्नोतीति वा गंत्री गंत्रिका । धिञ्चान्
 डीप् ॥ विद्यतेः पात्रं स्यापोम्यमंत्रिणोः । अर्धर्चादिर्यं । अपात्रः पात्रतां याति
 यत्र पात्रो न विपते ॥ दंश दशने । वत्वादिकार्यं । दंष्ट्रा दंतः । मातरि
 १५ पिश्र । पा० ४. २. ३६. २. । इति धिञ्चादेव डीधि सिठे गौरादिषु मातामह-
 पितामहयोः पाठः धिल्लक्षपात्य डीधो ऽनित्यत्वज्ञापनार्थं । तेन दंष्ट्रेति न
 धिल्लक्षपो डीप् । अतएव ॥ हृन्नित्येतावदेव सूत्रं सर्वधातुग्रहपामपारायणी-
 यमिति हट्टचंद्रः ॥

अस्तिगमिनमिदृनिविश्यशां वृद्धिश्च ॥ १५९ ॥

- २० एभ्यः वट्टभ्यः घृन् भवत्येषां वृद्धिश्च । संयोगादिलोपः । वत्वादिकार्यं ।
 भाट्टो नांघरीषं । अस्तो रोपधयो रिति । पा० ६. ४. ४७. । रत्वमत्र नास्ति
 संज्ञाया नियतवर्षात्वात् ॥ गांघ्रं प्राकटे ॥ नांघ्रं स्तोत्रं ॥ हांघ्रं मरणं ॥ वैष्ट्रे
 पिष्टवं ॥ आट्टमाकाशं । तित्त्रेतोदृप्रतिषेधो ऽत्र पूर्वत्रापि ॥

दिवेग्युच्च ॥ १६० ॥

- २५ दीव्यतेः घृन् पुट्टदेशो वृद्धिश्च धातोः ॥ घीघ्रं श्योतिः ॥

उषिखनिभ्यां कित् ॥ १६१ ॥

आभ्यां घृन् कित्प्रयति ॥ उट्टः पशुभेदः ॥ जनसनेति । पा० ६. ४. ४२. ।
 आत्वं । सात्रं अनित्रं नलाधारविशेषश्च ॥

सिविमुच्योष्टेन्न च ॥ १६२ ॥

षिवु । मुच्छु ॥ आभ्यां ङ्ङ् किञ्चनिति । टेन्नकारादेशः । सूत्रं तंतुः ॥
सूत्रं प्रसावः । अम् २. ६. २. १८. । तार्कादित्वान्मूर्त्रितो मनुष्यः ॥

अमिचिमिदिशसिभ्यः ऋः ॥ १६३ ॥

एभ्यश्चतुर्भ्यः ऋः स्यात् ॥ अंत्रमुदरनाडो ॥ चित्रमालेश्यं । चित्रा । चै- ५
त्रिकः । चैत्रः ॥ मित्रं सुहृत् । नित्यं क्रीडलिङ्गं । अयं मित्रं । इयं मित्रं । शोभ-
नानि मित्राण्यस्याः । सुमित्रा । आङ्गादित्वात्सोमित्रिर्लक्षणाः ॥ शस्त्रमायुधं ॥

पुवो ऋस्वश्च ॥ १६४ ॥

पुवः ऋः स्यात् । धातोर्ऋस्वत्वं ॥ पुनाति पुरुषानिति पुत्रः स्यादात्म-
संभवः । अनाचि च । पा० ८. ४. ४७. । इति पक्षे द्वित्वं । पुनामो नृकाय- १०
स्यात्पितरं त्रायते सुतः । तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवति स्मृतिः ।
तयात्मासि त्वं जीव वत्सरशतं । आत्मा वै त्रायते पुत्रः । अस्मिन्पक्षे तका-
रद्वयं ॥

स्त्यायतेर्ऌट् ॥ १६५ ॥

स्वै शब्दसंघातयोः ॥ अस्मात् ऌट् । डिञ्चात् टिलोपः । टिञ्चात् ङीप् । १५
बलि लोपः । स्त्री क्षनकेशवती । स्त्रियाः । पा० ६. ४. ७१. ८०. । इतीयङ् ।
स्त्रियो स्त्रिय इति । वाम्प्रसोः । स्त्रियं स्त्री । स्त्रियः स्त्री । अहो देवस्य
माहात्म्यं न मया दृष्टमीदृशं । यदेकाक्षरसंयुक्तो दोगराश्रिर्महान्कृत इति व्यासः ॥

गुधृवोपचिवचियमिसदित्तिदिम्यस्त्रः ॥ १६६ ॥

एभ्यो ऽष्टभ्यस्त्रः स्यात् ॥ गुहृ । गोत्रं स्यान्नामवंशयोः । गोत्रा पृथ्वी ॥ २०
धर्त्रं गृह् ॥ वेत्रं लताविशेषः ॥ पङ्कं गार्हपत्यं ॥ वस्त्रं मुवं ॥ यंत्रं कर्मकाष्ठं ॥
सीदति सत्ताना अत्रेति सन्नं यत्तः । सतस्त्रायत इति सन्नमित्यपि सर्वस्वे ध्यु-
त्यर्थतरं । दार्धसन्नः ॥ क्षद इति सौत्रः । क्षत्रं ब्राह्मणानंतरात्ततिः । क्षता-
त्किल त्रायत इत्युदयः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु ऋः । रषु २. ५३. । इति
पक्षांतरं । ङ्ङि सिद्धे स्त्रियां विशेषः ॥

कुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ॥ १६७ ॥

एभ्यः पंचधातुभ्यस्त्रन् ॥ होत्रमाहुतिः ॥ दात्रा गमनं ॥ मात्रा मानवि-
भूषयोः ॥ श्रोत्रं कर्पाः ॥ भस्त्रा चर्मप्रसेविका ॥

गमेरा च ॥ १६८ ॥

५ गमेस्त्रन् धातोर्गतादेशश्च ॥ गात्रं स्वादंगदेशयोः ॥

दादिभ्यश्चंद्रसि ॥ १६९ ॥

दाप् लक्षणे । एवमादिभ्यश्चंद्रसि त्रन् स्यात् ॥ दात्रं धान्यादिच्छेदनसा-
धनं ॥ पात्रं तु भातनं योग्यमित्यमरः ॥ क्षेत्रं केदारः । क्षेत्रं भूमिकलत्रयोः ॥
एवमन्ये ऽपि ॥

१० भूवादिगृभ्यो णित्रन् ॥ १७० ॥

त्रिभ्यो धातुभ्यो णित्रन् स्यात् । णित्र्याहुतिः ॥ भास्त्रिं त्रैलोक्यं ॥ वा-
दित्रं तूर्णादि ॥ गार्त्रिमोदनं ॥

चरेर्वृत्ते ॥ १७१ ॥

वृत्ते वाच्यं चरेर्णित्रन् ॥ चारित्रं वृत्तं । विनष्टचारित्रगुणा हितैषिणा
१५ इति बालारामायणे ॥ इत्रचप्रत्यये चरित्रं वृत्तमेव । चरित्रव्यत्यसः स्त्रि-
कथमयं केकयकुल इति मुरारिः ॥

अशिन्नादिभ्य इत्रोत्रौ ॥ १७२ ॥

अजू व्याप्तौ । एवमादिभ्य इत्रः स्यात् ॥ अशिनं चरुः ॥ कटः कटि-
त्र्यभेदः ॥ वहित्रं प्रसिद्धमेव ॥ वहित्रं मन्मथः ॥ धृजो धरित्रो मही ॥ त्रै-
२० पालने । एवमादिभ्य उत्रः । आहुपाः । पा ६. १. ८७. । त्रोत्रं प्रहरणं ॥ लोत्रं
चोरचिह्नं ॥ अत्र । अत्रं प्रातरणं ॥

अमेर्द्विषति चित् ॥ १७३ ॥

अम गती ॥ अत इत्रो भवति द्विषति वाच्ये । स च चित् ॥ अमित्रः
शत्रुः ॥ इत्र एवानुवर्तते मोत्रो ऽस्वरितत्वात् ॥

२५ आः समिण्णिकषिभ्यां ॥ १७४ ॥

इषाः संपूर्वात्कणेश्च निपूर्वादाप्रत्ययः ॥ समया निकषा समीपवाचको ।

स्वरादिपाठाद्व्यये । अमित इत्यादिना । पा^० २. २. २. १. । द्वितीया । समया ग्रामं । निरुपा ग्रामं ॥ ब्राह्मणकात् दिव्दिदुभिर्भ्यां च । दिवा । दोषा । स्व-
रादिपाठाद्व्यये । दिवातनं । दोषातनं । दिवाभूता रात्रिदोषाभूतमहरिति भाष्यं ।
अस्य चाव्ययप्रतिषेधः । स्वभावादधिकरूपास्वभावात्रिमाविति के चिन् । दिवा-
हीत्वर्थे दोषा नक्तं च रत्ननावित्यमरः ॥ तथा स्वदर्धश्च । स्वधा पितृवृत्तिरि- ५
त्यापिशलिः ॥

चितेः कणाः कश्च ॥ १७५ ॥

चितेः कपाप्रत्ययः कश्चांतादेशः । ब्राह्मणकादगुणाः ॥ चिककृपां मसृपां
स्निग्धमित्यमरः ॥

सूचेः स्मन् ॥ १७६ ॥

१०

सूच वैशुन्ये । चुरादिः ॥ अतः स्मन् पिलोपश्च । कुत्वादिकार्यं । सूक्ष्म-
मल्पतरं । कली सूक्ष्मतरौ धर्मः ॥

पातेर्दुम्सुन् ॥ १७७ ॥

पा रक्तपो ॥ अतो दुम्सुन् स्यात् । उल्वात् टिलोपः । उकार उच्चार-
णार्थः । नकारः स्वरार्थः । पुंसु । स्वादिषु पुंसो ऽसुइ । पा^० ७. १. ८१. । १५
इत्यादिकार्यं । पुमान् पुरुषः । पुनांसो । पुमांसः । असुइ उकार उगित्कार्यः ।
उगितश्च । पा^० ४. १. ६. । इति डीप् । सुपुंसो ॥ पुंसो ऽमुञ्जित्यत्र न्यासरच्चि-
ताभ्यां पुनातेर्मक् सुक् निन् ष्वञ्चेति सूत्रं पठित्वा पुमान् साधितः ॥

रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥ १७८ ॥

अभ्यां किष्यन् स्यात् ॥ रुचिष्यमिष्टं ॥ भुजिष्यो दासः ॥

२०

वसेस्तिः ॥ १७९ ॥

वसेस्तिः स्यात् ॥ वस्तवः स्युर्शासूत्रे । वस्तिर्नाभेरुधो द्वयोरित्यमरः ॥
ब्राह्मणकात् शासः शास्ती रातप्रहारः ॥ यत्रो यष्टिः । शुठार्थो ऽयमिति
पशुपतिः ॥ अस्यतेरुस्तिः । अगेन सह कृपोगवद्भ्याः समासः । प्राकंध्यादित्वा-
त्परान्तपक्षे विंध्याष्यमगमस्यतीत्यगस्तिः । अगस्तिनाध्यासितविंध्यग्रं ॥ १२. ७१. । २५
इति भद्रिटः ॥ अस गत्यादौ । पुलं महश्चमसते गच्छतीति पुलस्तिः । तस्या-

पत्वं गर्गादित्वापञ्च । पीलस्यः ॥ एवं गभस्तिः ॥ दूतिर्दूतो च । त्वां कामिनो
दूतिमुदाहरंतीति वर्षाविवेकः ॥

सावसेः ॥ १८० ॥

अस भुवि ॥ अतः सुशब्द उपपदे तिप्रत्ययः । बहुलवचनान् भूभावः ।
५ स्वस्ति कल्याणां । स्वरादिपाठादव्ययत्वं ॥

वौ तसेः ॥ १८१ ॥

तसु उपसर्गे ॥ अतो विपूर्वात्तिः स्यात् । वितस्तिर्दादप्रांगुलः । अम^१ २.
६. २. ३५. । स्त्रीपुंसयोर्वितस्तिः स्यादित्यमरमाला ॥

पदिप्रथिभ्यां नित् ॥ १८२ ॥

१० अभायां तिः स्यात् च नित् ॥ पत्तिः पदातिः ॥ प्रथितिः प्रथ्यातिः ।
नितुञ्जेति सूत्रे ऽग्रहादीनामितोद् ॥

दृषातेर्ह्रस्वश्च ॥ १८३ ॥

दृ विदारणे ॥ अस्तिर्धातोर्ह्रस्वश्च । दृतिश्चर्मनिर्मितपात्रमिति विश्वः ।
दृतिहरिः श्वः । मांसादृष्टगुणा दृतिः ॥

१५ **कृत्कृपिभ्यः कीटन् ॥ १८४ ॥**

एभ्यस्त्रिभ्यः कीटन् स्यात् ॥ इत्थादिकार्षे । किरीटे मुकुटे न स्त्री
किरीटे वेष्टनं मतमिति चन्द्रगोमी ॥ तिरीटे शिरोवेष्टनमित्यहोपादत्तः । लोभश्च ॥
कृपीटे कुक्षिवारिणोः । ब्राह्मणकादत्र लक्ष्मणभावः । कृपे रो ल इत्यत्र न्यासे
कृपिभ्यां चेति सूत्रं दृश्यते । अतस्त्वित्र नास्तीति लक्ष्यते ॥

२० **रुचिचिकुचिकुटिभ्यः कितच् ॥ १८५ ॥**

चतुर्भ्य एभ्यो धातुभ्यः कितच् स्यात् ॥ रुचितं मिष्टं ॥ उचितं तुल्यं ॥
कुचितं परिमितं । कुटितं कुटिलं ॥

कुटिकुपिभ्यां कमलन् ॥ १८६ ॥

अभ्यां कमलन् स्यात् ॥ कुट्टमलं मुकुलं । तार्कादित्वात्कुट्टमलितः ॥
२५ कुष्मलं हृदयं ॥

कुषेर्लश्च ॥ १८७ ॥

कुष्पातेः क्मलन् स्यात् लञ्जांतादेशः । कुल्मलं पापं ॥

सर्वधातुभ्यो ऽसुन् ॥ १८८ ॥

कृत्स्नेभ्यो धातुभ्यो ऽसुन् स्यात् ॥ वर्च दीप्ती । वर्चः पुरीषं ॥ रक्ष पालने । रक्षः कौषापः । प्रज्ञादित्वाद्द्राक्षसः ॥ हृदिर् । रोधस्तटी ॥ चित्ते । ५
चेतश्चिन्नं ॥ वृ गती । स्रस्तडागः । गौरादित्वात्सर्सी तु महासर् इति शब्दा-
र्षावः । अकारांतो ऽपि दृश्यते । निपातनं महासर् इति न्यासे व्याख्यातं ।
मत्सु । स्रस्वानर्षावः । स्त्रियां स्रस्वती नदीगिरौः । विनेरत्रानभिधानमिति
भाष्यं ॥ हृदिर् । रोदः । गौरादित्वात् षावाभूमौ च रोदस्यावित्यमर्ः ॥ व्री
गती । वयः कालकृतावस्या । अर्थो न संभृतः कश्चिन् विषा का चिद्वर्जिता । १०
न यशः संभृतं किं चिद्वृतं च चतुरं वयः ॥ प्रज्ञादित्वाद्दायसः काकः । या-
वादित्वाद्दायस्कः ॥ धटलृ विप्रारपो । सद्ः सभा । स्वीनपुंसकयोः सद् इत्यमर्ः ॥
इण् । अयो लोहं । अयस्कांतस्तु चुञ्चकः । अयस्कातेन लोहवत् । कु^० २. ५१. ।
इति कालिदासः ॥ अन्न प्राणने । अन्नो भक्तं तत्स्थानमपि । अन्नो ऽस्यां मह-
त्संपपते इति टच् । महानसं रसवती ॥ तमु । तमः । तमसी । तमांसि । तमः १५
क्रीडं गुणो क्रेत्रे सैंहिकेयांधकार्योरिति रभसः । स्वर्भानुस्तु तमो राहुः सैंहि-
केयो विधुत्तुद् इत्यमर्मालायां पुंस्कांडे । अकारांतो ऽपि तमशब्दो ऽस्ति ।
सत्यं वक्ष्यंति ते ऽकस्मात्सत्यनीरुसं तमा इति वर्षाविवेकः । तथा च श्योतिये
होरायां । भृगुतमबुधश्रीवैरिति । राहो यथा कितवसामस्येति वराहः ॥ महते-
रसुन् । महः । महसी । महंसि । अच्प्रत्यये ऽकारांतो ऽपि । न खलु दूर- २०
गतो ऽप्यतिवर्तते महमसाविति अंधुतयोदितैः । ६. ११. । इति माघः । एवं
महति महे ऽस्मिन्निति कस्य चिदाप्स्य । गुणो ध्वान्ते तमो राहो मह उत्त-
वतेऽसोरिति दंत्याति र्तिदेवः । स्वभावादेवासुनंतो नपुंसकमिति के चित् ॥
सहतेरसुन् । मार्गशीर्षं सहाः । सहसी । सहसः । सहो बलं च । सहसा
वर्तते साहसिकश्रीरः । अच्प्रत्यये ऽकारांतो ऽपि सहशब्दः । साहस्य प्रथमे २५
चैव साहयेत् दोषसंचयमिति चर्के । मार्गशीर्षस्य सहस्येत्युक्तं ॥ तपतेस्तपः ।
तपसी । तपांसि । तथा माघ इत्यमरे माघवाची पुल्लिंगः । तपसि मंद्रग्भ-
स्तिर्भीशुमान् । ६. ६३. । इति माघः । अच्प्रत्यये ऽकारांतो ऽपि । देवा
विंशतिरेवैते सुब्रह्माः सुतपाश्च त इति शब्दार्षावः । तपोपवासाध्ययनब्रह्मचर्य-

मतायुषामिति चर्के । ग्रीष्मे तु अदंत एव । तपेन वर्षाः प्रारदा हिमागमः ।
१. ६६. इति माघः ॥ माङ् माने । अमुन् । माः । माःशब्दो मासि चंद्रे च
संमतो अद्भुदृश्वनामित्युपलिनीकोशः ॥

रपेरत एच्च ॥ १८१ ॥

५ रपेरसुन्नत एच्च ॥ रेपो ऽवयं । रेपसी । रेपांसि । विरेपो ऽनवयं ॥
बहुलमन्यत्रापि । पिबतेरसुन्निकारांतादेशः । पयः स्यात् क्षीरवारिपोः ।
अस्मायेति विनिः । पयस्वी । पयस्वान् । पयसस्तु विभाषयेति पयायते
पयस्यते ॥

अशेर्दवने युद् ॥ ११० ॥

१० अशोतेरसुन्धातेर्युडागमश्च । देवने स्तुती ॥ यशः कीर्तिः । यशोधनानां
हि यशो गरीय इति भारविः । विनिः । यशस्वी ॥

उब्जेर्बले बलोपश्च ॥ १११ ॥

उब्ज आर्तवे ॥ अस्मात् बले ऽभिधेये ऽसुन् । बकारस्य लोपः ।
ओतो बलं । ठक् । औत्सिकः । व्यङ् । ओत्तायते ॥

१५ श्वेः संप्रसारणं च ॥ ११२ ॥

श्वयतेरसुन्धातोः संप्रसारणं च ॥ श्वो मृतकशरीरं ॥ बाहुलकाद्देर्-
व्यसुन् । संप्रसारणो कृते दीर्घत्वं धकारांतादेशः । उधस्तु क्लीवमापीनं । अम्^०
२. १. ७३. उधस्तो ऽनङ् । पा^० ५. ४. १३१. बहुव्रीहेरुधस्तो ङीष् । पा^० ४.
१. २५. कुंडोष्ठी । घटोष्ठी ॥

२० श्रयतेः स्वांगे शिरः किञ्च ॥ ११३ ॥

श्रियः स्वांगे वाच्ये ऽसुन् कित्स्थ्यात् । धातोः शिरादेशः ॥ शिरो
मस्तकं । शिरसी । शिरांसि । शिरशब्दो ऽकारांतो ऽपि भारते दर्शितः ।
कुंडलोद्भृष्टगंडानां कुमाराणां तस्विनां । निचकर्त शिरान् द्रौषिर्नालेभ्य इव
पंकतान् । चकाठि पलितं शिरः । शिरः पलितं सप्तकाठि शोभस्वेत्यर्थ इति
२५ धि च । पा^० ८. २. २५. इत्यत्र सूत्रे वृत्तिः ॥

अर्तेरुच्च ॥ ११४ ॥

अर् गती ॥ अतो ऽसुन् कित्स्यात् धातोर्ह्रस्वं रपरत्वं च। उरो वक्तः।
पिच्छिलादित्वादुरसिलः ॥

व्याधौ शुद्ध ॥ ११५ ॥

अर्तेरेव व्याधौ वाच्ये ऽसुन् तस्य शुडागमश्च ॥ अर्शो गुदरोगः। अर्श- ५
आदित्वादच्। अर्शांसः पुमान्। पृषोदरादित्वादसूलोप इति श्रोषिताशीं सुखी
भवेदिति विदेहाधिपः ॥

उदके नुद्ध ॥ ११६ ॥

अर्तेरुदके वाच्ये ऽसुन् तस्य नुडागमश्च। र्वाभ्यामिति पाठं ॥ अर्षाः
पानोर्वं। तदस्यास्नीत्यर्षांसः सलोपो वप्रत्ययश्च। अर्षावः समुद्रः ॥ १०

इण आगसि ॥ ११७ ॥

इषो ऽपरधे वाच्ये ऽसुन् तस्य नुडागमश्च ॥ एनः पापं। एनोनिवृ-
त्तद्विषयवृत्तिरेनं। ५. २३.। इति रघुः ॥

रिचर्धने धित्किच्च ॥ ११८ ॥

रिचिद् ॥ अतो धने वाच्ये ऽसुन्। स च धित्किच्च स्यात्। प्रत्ययस्य १५
नुद्। रिक्पाः सुवर्षा ॥

चायतेरन्ने रुस्वश्च ॥ ११९ ॥

चायु पृतादौ ॥ अतो भक्ते वाच्ये ऽसुन् तस्य नुद् च। धातोर्ह्रस्वत्वं
च। चनो भक्तं ॥

वृड्शीड्भ्यां स्वन्नपांगयोः पुद् ॥ २०० ॥

२०

वृड्शीड्भ्यां यथाक्रमं स्वन्नपांगयोर्भूभिधेययोर्सुन् तस्य पुडागमश्च ॥ वर्षो
वर्ष ॥ श्रेपो गुक्पावयवः। श्रेपः स्याद्दृषणां पेलमिति सुभूतिचन्द्रः। श्रेपसी।
श्रेपांसि। अकारान्तो ऽपि श्रेपशब्दो मेकृवाची विद्यत इति बह्वया आक्रोशे।
पां ६. ३. २१.। इत्यत्र रक्षितः। शुन इव श्रेपो ऽस्य। शुनःश्रेपो मुनिः।
तत्रैव फ चेति के चित्पठन्ति। तेषां वर्षः श्रेफ इति देशना ॥ २५

सुरीभ्यां तुट् च ॥ २०१ ॥

सु गती । रीङ् मत्वपो ॥ आभ्यामसुन् तस्य तुट् च । सोतो ऽसुसर्षा स्वतः । अम^० १. २. ३-११. । आहुलकादकारांतो ऽपि । तेन सोतो महानिति वर्षाविवेकः ॥ रेतः शुक्रं ॥

५ पातेर्वले जुट् च ॥ २०२ ॥

पा रक्तपो ॥ अतो वले वाच्ये ऽसुन् जुडगमश्च । पातो बलं ॥

उदके थुट् च ॥ २०३ ॥

पातेरेवोदके वाच्ये ऽसुन् । तस्य थुडगमः ॥ पाथो जलं । पाथोनिधिः कुसुमचापभृतो विकारः ॥

१० अत्रे च ॥ २०४ ॥

अत्रे वाच्ये पातेरसुन् तस्य थुट् च । पाथो भक्तं ॥

अदेर्नुम्धौ च ॥ २०५ ॥

अदेर्भक्ते वाच्ये ऽसुन् नुम्धौ चागमांतादेशौ ॥ अंधो ऽनुमोदनो भिस्तेत्य-
मरः । द्वित्रातिशेषेण यदेतदधसा । कि^० १. ३१. । इति भारुक्विः ॥

१५ स्कंदेश्च स्वगि ॥ २०६ ॥

स्कंदिरु ॥ अतः स्वगि वाच्ये ऽसुन्धकारांतादेशः । स्कंधः शरीरावयवः । स्कंधशब्दो ऽकारांतो ऽप्यस्ति ॥

आपः कर्माख्यायां ह्रस्वस्तुट् च वा ॥ २०७ ॥

आपूतेः कर्माख्यायामसुन् ह्रस्वश्च धातोः । प्रत्ययस्य तुडगमः ॥ अपूः । २० अपः । आप इत्यपि । आपोमयं । आपोभिर्मार्तनं कृत्वा । यज्ञकर्मनाम ॥

त्रपे जुट् च ॥ २०८ ॥

आपूते त्रपे वाच्ये ऽसुन् ह्रस्वत्वं च धातोर्जुट् च प्रत्ययस्य । अकृतो रूपं ॥

उदके नुम्भौ च ॥ २०९ ॥

आपूतेरेवोदके वाच्ये ऽसुन् ह्रस्वत्वं च नुमागमो भ्रशांतादेशः ॥ अंभ २५ उदकं । अलुक्यंभसाकृतं । अंभसा वर्तते । अंभसिको मत्स्यः ॥

नहेर्दिवि भश्च ॥ २१० ॥

नहेर्गगिने वाच्ये ऽसुन् भर्त्तादेशः ॥ नभो गगनं । नभस्यः ॥

इषा आगो ऽपराधे च ॥ २११ ॥

एतेरपराधे वाच्ये ऽसुन् । धातोरामादेशः ॥ आगो ऽपराधदंडयोः ।
आगः पापापराधयोरित्यमरः । मदीये हृदये नूनं सखि नागो न विपते । ५
बंदति सर्पं सर्पेति किं नालिंगसि मामिति ॥

अमेरुक्क ॥ २१२ ॥

अमेरुसुन् हुगागमञ्च धातोः । अमति गहृत्यनेनाधस्तादित्यंहः पापं ॥

रमेश्च ॥ २१३ ॥

रमेरुसुन् हुगागमञ्च धातोः ॥ रंहो वेगः । अहिरहिभ्यामसुन्नित्यंहो रंह १०
इति धातुप्रदीपः । अहिरहिभ्यामसुन्निति सिठे ऽहिरहिभ्यामसुन्यंधो रंह इति
मा भूदिति सूत्रद्वयमिति गोवर्धनः । शीघ्रमंधोविधातं । ६. । रंहः संघः सुरा-
पां । ७१. । इति सूर्यशतके घकारानुप्राससिकानां प्रमादः ॥

देशे रु च ॥ २१४ ॥

रमतेर्देशे वाच्ये ऽसुन् हकाराद्यांतादेशः ॥ रमंते ऽस्मिन्निति र्हो १५
विश्रवाप्तदेशः । देशादन्यत्र र्हो ऽव्ययं शब्दांतरं वास्ति सुरतवाचकं । दिगा-
दित्वाद्दृश्यं । र्हस्यं तद्भवे त्रिषु । अम^० २. ८. १. २३. ॥ र्ह त्यागे । अस्मा-
दसुनि र्ह इति धातुप्रदीपः ॥

अंच्यंजियुजिभृजिभ्यः कुश्च ॥ २१५ ॥

अंचु । अन्तू । युजिर । भृती ॥ एभ्यो ऽसुन् कर्वाद्यांतादेशः । अंकश्चिङ्- २०
शरीरयोः ॥ अंगः पत्नी ॥ योगः समाधिकालयोः ॥ भर्गः प्रतापतिः । इमानि
स्वभावानुपुंसकानि ॥ आहुलकादुच्यतेरप्यसुन् । कुल्वं । गुणः । शोकः स्थानं ।
अदंतो ऽप्योकशब्दो ऽस्ति । दिवोकसो जलोकस इति । उपादयो अहुल-
मिति कुल्वं ॥

भूरंजिभ्यां कित् ॥ २१६ ॥

२५

भू सत्रायी । रंज रागे ॥ आभ्यां धातुभ्यामसुन् कित्त्वयत् । भुवो ऽत-

रिक्तं । यद्व्यंत्प्रतिश्रपकमव्ययमिति ॥ रज्ञो रेणुर्गुणश्च । अकारांतो ऽपि रज्ञशब्दो ऽस्ति । रज्ञो ऽयं रज्ञया सार्धं स्त्रीपुष्पगुणधूलियु । रादिं १. । इत्यनयकोशः । अतो ऽर्थाः पादरज्ञोपमा इति सुखसाधितं । सर्वस्वं तु रज्ञः करोति रज्ञयति । ततः पचापचि पादरज्ञोपमा इति साधितं ॥

५ वसेर्षित् ॥ २१७ ॥

वसेर्षुन् पिब्रवति । वासो वस्त्रं ॥

चंदेरादेश्च हः ॥ २१८ ॥

चंदेर्षुन् । आदेशकारस्य हकारः ॥ हंदो गायत्र्यादिः कपटं च । इच्छावाच्यपि हंदः । यथा हि हंदसा वचसां प्रवृत्तिरिति स्वरितेनाधि-
१० कारः । पां १. ३. ११. । इत्यत्र सूत्रे न्यासः । अकारांतो ऽपि हंदः । हंदा-
नुवृत्तिदुःसाध्याः सुहंदो विमनीकृताः । २. १०५. । इति माघः । अभिप्रायवशी
हंदावित्यमरः ॥

पचिवचिभ्यां सुट् च ॥ २१९ ॥

आभ्यामसुन् । तस्य सुउगमः । पचासौ तु स्मृती पचावित्युत्तरारानं ॥
१५ वक्षो हृदयं । वक्ष रोष इत्यतो ऽसुनि वक्ष इति धातुप्रदीपः ॥

वह्निहाधाज्म्यप्रहंदसि ॥ २२० ॥

वह् । ओहाक् । उधाञ् । एभ्यो ऽसुन् हंदसि तस्य सुट् च ॥ वक्षा
अनुडान् ॥ हासाशंदः ॥ धासाः पर्वतः ॥

इषा आसिः ॥ २२१ ॥

२० एतेरासिः स्यात् ॥ अथा वह्निः । स्वरदिपाठादव्ययं । अत एव दीर्घा-
दिः प्रत्ययः ॥

मिथुने ऽसिः पूर्ववच्च सर्वं ॥ २२२ ॥

यत्रोपसर्गो धातुक्रियया युक्तस्तन्मिथुनं । तत्र धातोर्सिः स्यात्पूर्ववच्च
सकलं कार्यं ॥ पिबतेरिच्च । सुपयाः स्त्रीपुंसयोः ॥ सुपशाः ॥ एवं न्योशाः
२५ सुनवाः सुभोता इत्यादयो ऽपि द्रष्टव्याः । पूर्ववदिति वचनादित्वादिकं ।
प्रत्ययान्तरकरणं स्वरार्थं ॥

नज्याहून एह च ॥ २२३ ॥

आहपूर्वाठंतेर्नज्युपपदे ऽसिः स्यादातोरेहादेश्च । सावनडादिकार्यं ॥
नाहते । अनेहा कालः । अनेहसौ । अनेहसः ॥

विधाजो वेध च ॥ २२४ ॥

उधाजो विपूर्वादसिः स्यादेधादेश्च सोपसर्गधातोः ॥ विदधातीति वेधा ५
विधाता । विदुष्यपि स्मृतो वेधाः । २५८. । इति हारावली ॥

नुवो धुट् च ॥ २२५ ॥

नीतेरसिस्तस्य धुट् च । नोधा ऋषिः ॥

गतिकारकयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ २२६ ॥

प्रादिविडाचो गतिसंज्ञाः । गती कारके चोपपदे ऽसिः स्यात् । पूर्व- १०
पदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ सुतपाः । सुतेजाः । सुवृक्षाः ॥ कारके । उग्रतेजाः । हिर्-
पवरेताः । ज्ञातवेदाः । सर्ववेदाः स येनेष्टो यागः सर्वस्वदक्षिणाः । अमं २. ७.
१. ॥ विष्टरे ऽश्रत्यवृक्षे श्रूयते नित्यं तत्र वसतीति विष्टरश्रवाः ॥ तथा वृद्धे-
भ्यः शृणोति वृठश्रवा इदूः ॥ गतिकारकोपपदात्कृत् । पां ६. २. १३१. ।
इत्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्वे प्राप्ते वचनमिदमारभ्यते ॥ १५

चंद्रे मो उित् ॥ २२७ ॥

चंद्रोपपदान्माओ ऽसिः । स च उिड्वति ॥ चंद्रमाः । चंद्रमसौ । चंद्र-
मसः ॥ ब्राह्मलकात्केवलादपि मो ऽसिः । मीर्यते ऽनेनेति माः । मासौ ।
मासः । पूर्णो माः । तस्येवं । पूर्णमासौ ॥

वयसि धाजः ॥ २२८ ॥

२०

उधाजो वयस्युपपदे ऽसिर्उड्वति ॥ वयोधास्तहणाः ॥

पयसि च ॥ २२९ ॥

पयःशब्दे चोपपदे उधाजो ऽसिः स्यात् स च उिड्वति ॥ पयोधाः
समुद्रो मेघविशेषश्च ॥

पुरसि च ॥ २३० ॥

पुरःपूर्वाठाजो ऽसिर्ऽरुवति ॥ पुरोधस्तु पुरोहित इत्यमरः ॥ अयःपयः-
पुरःसु धाञ इत्येकयोगे कर्तव्ये सूत्रत्रयं वैचित्र्यार्थं ॥

पुत्ररवाः ॥ २३१ ॥

५ अयं शब्दो निपात्यते ॥ पुरुशब्दादौतेरसिः । पूर्वपददीर्घत्वं । पुत्ररवा
बुधसुतो रात्रिर्षश्च । पुत्ररवसौ । पुत्ररवसः ॥

चक्षेर्बहुलं शिञ्च ॥ २३२ ॥

चक्षितो ऽसिर्बहुलं शिञ्च भवति ॥ विचक्ष्णा उपाध्यायः ॥ नृचक्ष्णा रा-
जसः ॥ शिञ्चिभावपक्षे स्याज्जादेशः । छाख्याः प्रख्याः प्रज्ञापतिः ॥

१० **उषः कित् ॥ २३३ ॥**

अतो ऽसिः किरुवति । किरुवान् गुणाः ॥ उषः । प्रत्युषः । मृत्वा प्रत्यु-
षसि प्रयाषापट्टं प्रोक्तंपमानोत्थिता । प्रत्युषः पारिजाते । ४२. । इति सूर्यश-
तके ॥ कर्पारंभ्रे ऽप्युषः प्रोक्तं तथा मलयपर्वते । कर्पारंभ्रे । उषःसु लग्नाश्र-
वणो ऽधिकां अयं प्रचक्षिरे नूतनपल्लवा इव । मलये यथा । उषस्तरुः
१५ पर्शुशिखाभेदनं । अह्रादीनीं च पत्यादिवृभयथा । पा^० ८. २. ७०. २. । उषसि
बुध्यते । उपबुधो ऽग्निर्बालश्च । कप्रत्यये टाप्युषा । उषा रात्रिस्तदंते च
वाषास्यापि सुता तथेति वाचस्पतिः ॥

दमेरुनसिः ॥ २३४ ॥

दाम्यतेरुनसिः ॥ दमुनाः शुक्रश्चित्रभानुर्विभावसुरित्यमरः ॥

२० **अंगिराः ॥ २३५ ॥**

अयं शब्दो निपात्यते ॥ अंगतेरसिः । इहउत्तमः । अंगिरा अग्निभेदः ।
तस्यापत्यामंगिरसः ॥

अप्सरः ॥ २३६ ॥

अयं शब्दो निपात्यते ॥ सतेरुपपूर्वादसिः । अप्सरस उर्वशीमुखाः । अपि
२५ सतेरुसुन्निति सर्वस्वं । अप्सु मथ्यमानासु ताता इत्यप्सरसः । एकाप्सरःप्रार्थित-
योर्विवाद इति रघुः । ७. ५०. ॥

विदिभुजिभ्यां विश्वे ॥ २३७ ॥

विद ज्ञाने । भुज पालनादी ॥ आभ्यां विश्वोपपदाभ्यामसिः । तस्य तत्पुरुषे कृतीति सप्तम्या अलुक् । विश्वेवेदा अग्निः ॥ विश्वेभोजा ईदुः ॥

वशेः कनसिः ॥ २३८ ॥

वश कांती ॥ अतः कनसिः । संप्रसारणादिकार्ये । उशना भार्गवः ५ कश्चिदित्यमर्ः । उशना वेद यच्छास्त्रं बृहस्पतिस्त्रभावादेव तत्सर्वं स्त्रीबुद्धौ संप्रतिष्ठितं ॥

॥ इति महोपाध्यायज्ञानलीत्यर्नामधेयश्रीमदुद्भवल्दत्तविरचितायामुपादिवृत्ती
चतुर्यः पादः ॥ ४ ॥

अदि भुवो डुतच् ॥ १ ॥

भवतेरच्च्द उपपदे डुतच् स्यात् । डिञ्वात् ङिलोपः ॥ अहुतमाश्चर्यं ।
न विपते यपपि पूर्ववाप्तना गुणानुब्रंधिप्रतिभानमहुतं । अ्युतेन यत्नेन च वा-
गुपासिता भुवं करोत्येव कमप्यनुग्रहं ॥ अहुतमधीते । अहुताध्यापकः । मयूरव्यं-
५ सकादित्वात् ॥

गुधेत्रमः ॥ २ ॥

गुधेतेत्रमः स्यात् ॥ गोधूमः सुमनः समौ । अमं २.१.१८. । विल्व-
दित्वाद्गोधूमः ॥

मसेत्ररन् ॥ ३ ॥

१० मप्यतेत्ररन् स्यात् ॥ मसूरो व्रीहिकांचनः । १८२. । इति हाराबलो ।
स्त्रियां टाप् । वेष्यायां व्रीहिभेदे च मसूरा मसुरा स्त्रियामिति इट्टचंद्रः ।
विल्वदित्वात्मासूरः ॥

स्थः किञ्च ॥ ४ ॥

तिञ्जतेत्ररन् कित्स्यात् । किञ्चादालोपः ॥ स्यूरो मनुष्यः । गर्गादित्वा-
१५ स्त्र्योर्यः ॥

पातेरतिः ॥ ५ ॥

पातेरतिः स्यात् ॥ पातिः स्वामी । संपूर्वात्संपातिः पत्तिराजः ॥

वातेर्नित् ॥ ६ ॥

वातेरतिर्नित्स्यात् ॥ वातिरादित्यसोमयोरिति रभसः ॥

२० अर्तेश्च ॥ ७ ॥

अ गती ॥ अस्मादतिः स्यात्स च नित् । अर्तिरुद्देगः ॥

तृहेः क्रो ह्रलोपश्च ॥ ८ ॥

तृह् लिप्ति हिंसायां ॥ अतः क्रो ह्रकारलोपश्च । तृषां प्रसिद्धं । पाशा-
दिवाञ्छ्रपया । प्रारदित्वाञ्छ्रपामयं । तृषो ज्ञाती कदादेशः । कञ्छ्रपां तृषाज्ञातिः
स्यात् । रेफकारसंयुक्तमव्युत्पन्नं प्रश्चदांतरमप्यस्ति । उत्किपूत्रिपापत्रपांशुबिहगः
सौम्यस्त्रनः पूत्रित इति वराहः ॥ ५

वृञ्छ्रुटितनिताडिभ्य उलन् तंडश्च ॥ ९ ॥

तड आघातं ॥ ट्भ्य उलन् तंडादेशश्च धातोः । विर्यते लुट्यते तन्यते
ताड्यते तंडुलाः प्रसिद्धाः । तंडुलाः । ४. १०७. । इत्येते ऽपि यथा स्युरिति ॥

दंसेष्टनौ न आत् ॥ १० ॥

दसि दंशनेर्दानयोः ॥ अतष्टनौ स्यातां नकारस्य चाकारः । दासः १०
मेवकण्डूयोः । स्त्रियां डीप् । दासी चेदिका । वट्ट्या आक्रोश इत्यलुक्
वट्ट्याः । दास्याःसदृशी ॥

दंशेश्च ॥ ११ ॥

दंश दशने ॥ अस्मादपि ट्टनौ नकारस्य चात्वं । दशति मत्स्यानिति
दाशो धीवरः । स्त्रियां दाशी धीवरी ॥ १५

उदि चेडसिः ॥ १२ ॥

उपूर्वाच्चिनोतेडसिः स्यात् । डिच्चात् टिलोपः । स्वरादिपाठादव्ययं ।
उचैर्महान् ॥

नौ दीर्घश्च ॥ १३ ॥

निपूर्वाच्चिनोतेडसिः । निशब्दस्य दीर्घत्वं । नीचैर्महान् ॥ २०

सौ रमतेः क्तो दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः ॥ १४ ॥

रमतेः सुपूर्वात् दमे साने वाच्ये कः सुशब्दस्य च दीर्घः । किच्चाद-
नुनासिकलोपः ॥ सूरत उपशातः कृपालुश्च । दमादन्यत्र सूरतः क्रीडायुक्तः ॥

पूडो यमुक् ऋस्वश्च ॥ १५ ॥

पवतेर्यत् पाणाममश्च ऋस्वत्वं च धातोः ॥ पुण्यं सुकृतधर्मयोरिति चंद्रः । २५
अहःसर्वेकदेश इति । पां ५. ४. ८७. । अच् । पुण्यरात्रः ॥

संसेः शि कुट् किच्च ॥ १६ ॥

संसतेर्वत्किञ्चवति । तस्य कुडगामश्च । धातोः शिर्दित्ययमादेशः ॥ शिञ्चं
काच्च इत्यमरः । तत्राहितं । श्रौच्यं ॥

अर्तेः व्युज्जुच्च ॥ १७ ॥

५ अर्तेः व्युज्जुप्रत्ययो धातोर्लृत्त्वं रूपरत्त्वं च । योर्नः । उरणो मेववाचकः ॥

हिंसेरीरनोरचौ ॥ १८ ॥

हित्ति हिंसायां ॥ अस्मादीरनोरचौ स्यातां । हिंसीरो व्याघ्रदुष्टयोः ।
प्रत्ययद्वयोपादानं स्वरार्थं ॥

उदि दृणातेरलचौ पूर्वपदांत्यलोपश्च ॥ १९ ॥

१० दृ जिदारणे ॥ अस्मादुत्पूर्वादल् षच् इत्येती प्रत्ययो स्यातां । पूर्वपदांत्य-
लोपश्च । उदरं कुञ्जिः । पृषोदरः । पृषोदरं मेदुरं पृषदिति भागवृत्तिः । दुरोदरः
पाप्राके । आश्रित्य दुर्म गिरिकंदरोदरं श्रीउंत्यमुष्मिंस्तत्तं दरोदरं । देवद्विषो
धैर्यविभूतवासवा दारैः समानं रसितार्तवासवा इति यमकात् दरोदरो निह-
कार इति गोवर्धनः । तुदादित्वादुदरिलः । उदरात् ठगापूने । पां ५. २. ६७. ।
१५ औदरिकः । फलेग्रहोति । पां ३. २. २६. । चकारादुदरंभ्रवञ्चकोरा इति
मुरारिः । दामन्युदरमस्य । दामोदरः । संज्ञेया तत्रभवत इति पारायणं । अ-
त्रापि पूर्ववदुभयोपादानं स्वरार्थं ॥

उत्खनेर्मुद्गोदात्तः ॥ २० ॥

खनेरुलचौ । तयोर्उञ्चं । धातोर्मुडगामः । तस्योदात्तत्वं च । आगमो
२० मकारः श्रुत्यर्थ एव ॥ मुलमास्यं । दिगादित्वात्त्र भवे यत् । मुख्यं । शाखा-
दित्वान्मुखमिव मुख्यं । प्रज्ञासृजा वतः ज्ञातं तस्मादाहुर्मुखं बुधा इति ॥

अमेः सन् ॥ २१ ॥

अम गती ॥ अस्मात्सन् । अंतः स्कंधविभागयोः । वत्सांसाभ्यां कामञ्जले ।
पां ५. २. १८. । इति लच् । अंसलः । अंसं हारी । पां ५. २. ६३. । इति
२५ कन् । अंसको दाय्यादः । असादिषु वृषदंश इति पाठादञ् । वार्षदं आंशः ।
वृषान् दंदशीति । कर्मषवष् । पां ३. २. १. । वृषदंशः । असादिषु समुदा-

याद्व्रिति के चित् । वार्धदेशः । एवं च विभागभाष्यं प्रशब्दस्तालत्रयशकार-
वानपि ॥

मुहेः खो मूर च ॥ २२ ॥

मुहेः खप्रत्ययो । धातोर्मूरादेशः ॥ मुहतीति मूर्खः प्रसिद्ध एव । दृढा-
दित्वाभ्योर्ष्वे । पृथ्वादित्वाभ्योर्ष्वे । व्याकुलकादीनादेशः खय न स्यात् ॥ ५

नहेर्हलोपश्च ॥ २३ ॥

पाह् खंधने ॥ अतः खो हलोपश्च । नखः प्रापयंगं ॥

शीडो ङ्स्वश्च ॥ २४ ॥

शीडः खप्रत्ययो धातोर्ङ्स्वत्वं च । ङ्स्वविधानसामर्थ्यादुपाभावात् ॥ शि-
खा । शिखा शिखंडिनां चूडा शिखा इवालापि कीर्तिता । खीकृपादित्वात् १०
शिखावान् संचारिणी दीपशिखेव राज्ञी । ६. ६७. । इति रघुः ॥

माड ऊखो मय च ॥ २५ ॥

माड् माने ॥ अस्माट्खप्रत्ययो मयादेशश्च धातोः ॥ मयूखः किरपाः ।
मयूखस्त्रिदृक् इवालास्त्रितयमरः ॥

कलिगलिभ्यां फगस्योच्च ॥ २६ ॥

१५

कल संख्याने । गल अटने ॥ आभ्यां फक्प्रत्ययो । धातोर्कारस्योत्वं ।
कुल्फः शरीरात्रयवो रोगश्च ॥ गुल्फः पादग्रंथिः ॥

स्पृशेः श्रण्शुनौ पृ च ॥ २७ ॥

स्पृश संस्पर्शे ॥ अतः श्रण्शुनौ प्रत्यया भवतो धातोश्च पृ इत्ययमा-
देशः ॥ पाश्र्वेः ऽस्वी कल्लयोर्ध इत्यमरः ॥ पशुंरावुधं ॥ २०

श्मनि श्रयतेर्डुन् ॥ २८ ॥

श्मनशब्दो मुखवाचीति स्मृतिः । श्रयत्युपपदे श्रयतेर्डुन् । उक्त्वात् ढिलोपः ।
मुखनाश्रयत इति श्रय्यु । श्रय्युगी । श्रय्युगि । श्रय्यु पुंमुखरोमषीत्यमरगा-
ला । आश्रिताभ्यादित्वात् श्रय्युगतः । श्रय्युगतः । श्रय्युगतः । श्रय्युगतः ॥

अश्रुदयश्च ॥ २९ ॥

अश्रुतेर्दुर्नु ह्रस्व च ॥ अश्रु नयनत्रयं । एवमन्ये ऽपि यथाप्रयोगमूहनीयाः ॥

जनेष्टन् लोपश्च ॥ ३० ॥

जनो प्रादुर्भावे ॥ अतष्टन्प्रत्ययो भवत्यंशलोपश्च धातोः । ङटा लग्नकच्चे
५ मूल इत्यमरः । ब्राह्मलकान्नेत्संता । सिंभादित्वाःङटालः । पिच्छिलादित्वा-
ङटालः ॥

अच् तस्य जंघ च ॥ ३१ ॥

तस्य जनेर्च्प्रत्ययो जंघादेशश्च धातोः ॥ जंघा प्रसिद्धैव ॥

द्वंतेः शरीरावयवे द्वे च ॥ ३२ ॥

१० देहावयवे वाच्ये ऽच्प्रत्ययो द्वित्वं च धातोः । अभ्यासकार्ये । अभ्या-
साच्च । पा० ७. ३. ५५. । इति कुत्वं ॥ ङघनमुपस्योपरिभागः । पञ्चान्नितंबः
स्त्रीकट्टयाः क्रीवे तु ङघनं पुर इत्यमरः । इवार्ये शास्त्रादित्वापः । ङघन्यं
मर्हितार्थकमिति शास्त्रतः ॥

क्लिशेरन् लो लोपश्च ॥ ३३ ॥

१५ क्लिश्यतेर्नप्रत्ययो लकारलोपश्च ॥ केशः कचः । केशादो ऽन्यतरस्यां ।
पा० ५. २. १०१. । केशवः । केशिकः । केशी ॥

फलेरितजादिश्च पः ॥ ३४ ॥

फलेरितच्प्रत्ययः । अदेः फकारस्य फकारः । फलितं केशपाकः ॥

कृजादिभ्यः संज्ञायां वुन् ॥ ३५ ॥

२० एभ्यः संज्ञायां वुन् ॥ कर्कः कर्का वृष्टिपापापो । नेत्रं क्षिपकादि-
पाठात् । कर्को दाडिमे ष्यातः कर्कः स्यात्कमंडली ॥ कटे वर्षादी । कट-
को ऽस्त्री बलये सान्नी ॥ नू नये । नर्कं पापस्थानं । नर्को नार्को ऽपि
चेति द्वित्र्यकोशः ॥ सू । सर्कं गमनं । अलञ् भूषादी । अलकाशूर्पाकुंतला
इत्यमरः । अलकं क्रीवमपि । हस्ते लीलाकमलमलकं । ६६. । इति मेघदूतः ।
२५ स्वभाववक्रापयलकानि तासामिति भार्ग्विः ॥ कुर शब्दे । कोर्कः । कलिका

कोरकः पुमानित्यमरे प्रमादः । यतः क्रीवे ऽपि दृश्यते । विचकार कोरका-
पि । ७. २६. । इति माघे नपुंसकत्वात् ॥

चीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च ॥ ३६ ॥

कीचको वंशभेदः ॥

पचिमच्योरिच्च ॥ ३७ ॥

५

पेचकः ॥ मेचकः ॥

जनेर्रष्ट च ॥ ३८ ॥

अस्माद्प्रत्ययश्चञ्चांतादेशः ॥ जठरमुदरं । जठरं कठिने ऽपि स्यादित्यमरः ॥

वचिमनिभ्यां चिच्च ॥ ३९ ॥

वच । मन ॥ आभ्यामर्शित्वात् ठञ्चांतादेशः । वठरो मूर्धः ॥ मठरो १०
मुनिञ्चांउयोः । विदादित्वान्माठरः । गर्गादित्वान्माठर्यः ॥

ऊर्जि दृणातिरलचौ पूर्वपदांत्यलोपश्च ॥ ४० ॥

दृ विदारणे ॥ अत उर्त्युपपदे ऽलचौ भवतः पूर्वपदांत्यलोपश्च । ऊ-
र्जरः शूररक्षसोः । स्वरभेदार्यं प्रत्ययद्वयं ॥

कृदरादयश्च ॥ ४१ ॥

१५

कृदरादयो ऽच्प्रत्ययांता निपात्यन्ते ॥ कृदरः कुशूलः ॥ मृदरो व्याधि-
र्विलं च ॥ सृदरः सर्पः ॥

रुंतेर्युन्नाद्यन्तयोर्धत्वत्वे ॥ ४२ ॥

रुंतेर्युन्प्रत्ययः । आदावन्ते च ययाक्रमं धत्वत्त्वे भवतः । घन्तो मारकः ॥

क्रमिगमिद्धमिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च ॥ ४३ ॥

२०

क्रमु । गम्लु । जमूप्लु ॥ एभ्यस्तुन्नेपां वृद्धिश्च । क्रान्तुः पत्नी ॥ गान्तुः
पथिकः । पथिक इह गान्तुर्गन्तुमातू च यातुरिति वर्णाखिकेकः । आङ्पूर्वादा-
गान्तुर्भ्यामातः ॥ जान्तुर्मर्थकः ॥

हृष्यतेः कन्यन् ह्रि च ॥ ४४ ॥

हृष्य गतिक्रांतयोः ॥ अतः कन्यन्प्रत्ययो हिरादेशश्च धातोः । ह्रिर्षयं सुवर्षा ॥

कृजः पासः ॥ ४५ ॥

५ कर्तेः पासप्रत्ययः ॥ कर्पासः सस्यभेदः स्यात् । यस्य तु गुल्फस्य तलावं स स्त्रीलिङ्गो वनौषधिवर्गे पठितः । कर्पासो वदरेति च । अम^० २. ४. ४. ४. । विल्वादिह्वात्कार्पासं वस्त्रं परिधत्ते ॥

जनेस्तु रश्च ॥ ४६ ॥

अतस्तुप्रत्ययो रेफञांतादेशः ॥ जंतुः स्यापोनिहस्तिनोः ॥

१० ऊर्षातिर्ऌः ॥ ४७ ॥

ऊर्षुञ् ॥ अतो उप्रत्ययः । उश्चात् ढिलोपः । ऊर्षा मेघस्य रोमाणि । ऊर्षासुरिष्यते मेघ ऊर्षासुर्मेघकञ्चलः । मृदुत्वाटूर्षोञ् नाभिरस्येति ज्यापोरिति । पा^० ६. ३. ६३. । इत्थत्वं । अचूप्रकर्षो नाभेरुपसंख्यानमित्यच् । ऊर्षानाभः । नाचारेण विना सृष्टिर्णानाभेरुपीष्यते । न च निःसाधनः कर्ता कश्चित्सृजति १५ किं चन । अत्रोर्षानाभिरिति चिंत्यं ॥

दधातेर्यत् नुद् ॥ ४८ ॥

दुधाञ् ॥ यत्प्रत्ययः । तस्य नुडागमश्च । दधाति पुष्पाति लोकानिति धान्यं क्षीहिः । धान्यानि श्रपासपूटशानीति स्मृतिः । कर्त्तुमि तु धाने पोषपो साधुरिति तत्र साधुः । पा^० ४. ४. १८. । इति यता धान्यशब्दो व्युत्पादितः ॥

२० जीर्यतेः क्रिन् रश्च वः ॥ ४९ ॥

जू व्योहनी ॥ अतः क्रिन्प्रत्ययः । धातो रेफस्य वस्त्रं । इरादिकार्यं । क्रिविः स्यात्कालपक्षिपोः । हलि चेति न दीर्घा अदुलवचनात् ॥

मव्यतेर्यलोपो मश्चापतुद् चालः ॥ ५० ॥

मव्य बांधने ॥ अस्माद्दालप्रत्ययः । धातोर्यकारस्य लोपो मकारञ्चांत्यस्य २५ प्रत्ययस्य चापतुडागमः । ममापतालो विषये स्यात् ॥

ऋतेः कीकन् ॥ ५१ ॥

ऋत गती ॥ अतः कीकन् । ऋतीक इद्रुभूमयोः ॥

तनोतेऽतः सन्वच्च ॥ ५२ ॥

तनोतेऽतःप्रत्ययः । सन्वदस्य कार्ये । अन्वयासंख्यादिकार्ये । डिच्वात् टि-
लोपः । पृथगुच्चारणवशादुपो न भवति ॥ तितउञ्चालनी स्मृता । तितउ ५
इत् । चालनी तितउः पुमानित्यमरं प्रमादः । तितउ । तितउनी । तितउनि ।
तितउनीति प्रयोगाणां रामदासादी दृष्टत्वात् । चालनं तितउयुक्तमिति
कोशांतरं ॥

अर्भकपृथुकपाका वयसि ॥ ५३ ॥

एते वयसि निपात्यंते ॥ ऋधु वृठी । अतो वुन् भकारश्चातादेशः । १०
अर्भकः ॥ पथ प्रथ्याने । अतः कुकन् संप्रसारणं च । पृथुकः ॥ पिबतेः कन् ।
पिबतीति पाकः ॥ चालकपर्याया अमी ॥

अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सिते ॥ ५४ ॥

एते निपात्यंते कुत्सिते ॥ अदेर्नञि यत् । अवर्ष ॥ अवतेरमः । अवर्म ॥
तत्रैव वकारस्य धकारः । अवर्म ॥ ऋ गती । अतो वन् । अर्वा ॥ रिफतेस्ती- १५
दादिकादकारप्रत्ययः । रेफः ॥ कुत्सितपर्याया अमी ॥

लीङ्गिडो ऋस्वश्च पुट्ट तरौ श्लेषणकुत्सितयोः ॥ ५५ ॥

लीङ्ग श्लेषणे । ऋिङ्ग अक्षणे ॥ आभ्यां त र् इत्येती प्रत्ययी यथाक्रमं
श्लेषणकुत्सितयोरर्थयोः । धातोर्ऋस्वत्वं पुट्टागमश्च प्रत्ययस्य ॥ लिपुं श्लिष्टं ॥
रिपं कुत्सितं ॥ २०

क्लिशोरोच्चोपधायाः कन् लोपश्च लो नाम् च ॥ ५६ ॥

क्लिशू विधाधने ॥ अतः कन् । धातोरूपधाया इत्वं । लकारस्य लोपो
नामागमश्चात्यस्य । कीनाशः कृपके यम इत्यशयकोशः । विधेहि कीनाशनिके-
तनातिथिं । १. ७३. इति माघः । ककारानुबन्धस्य फलं न दृश्यते ॥

अश्रोतिराशुकर्मणि वरट् ॥ ५७ ॥

अशू व्याप्ती ॥ अस्मादाशुकर्मणि वरट् । चकारादुपधाया इत्वं । ईश्वरः

स्वामिश्रूलिनोः । ईश्वरी स्वामिनी दुर्गा च । स्वेशभासेति । पा० ३. २. १७५. ।
 श्रुचीश्वरेत्यपि भवति । ईश्वरः शंकरे प्रोक्तः पार्वत्यामीश्वरी चेति शब्दा-
 र्पावः । विन्यस्तमंगलमहीषधिरीश्वरायाः । ५. ३३. । इति भारविः ॥

चतेरुन् ॥ ५८ ॥

५ चते वाचने ॥ अस्मादुन्प्रत्ययः । अकार उच्चारणार्थः । अतुः संख्यावा-
 चकः । अतुरनुद्धोरामुदात्तः । पा० ७. १. १८. । इत्याम् । अत्वारः । अत्वारिः ।
 त्रिचतुरोः स्त्रियामिति । पा० ७. २. ११. । चतस्रः ॥

प्राततेरन् ॥ ५९ ॥

अस्मात् प्रपूर्वाद्दन् । अकार उच्चारणार्थः ॥ प्रातः प्रत्ययः ॥

१० अमेस्तुट् ॥ ६० ॥

अमेरन् । तस्य तुडागमः ॥ अंतर्मथं ॥

दह्नेर्गो लोपो दश्च नः ॥ ६१ ॥

दह्नेर्गप्रत्ययः । धातोर्त्यलोपः । दकारस्य नकारः ॥ नगः पर्वतवृक्षयोः ॥
 आहुलकान्नकारस्य नाकारो ऽपि । नागः सर्पविशेष इति देववृत्तिः ॥

१५ सिचिः संज्ञायां कृनुमौ कश्च ॥ ६२ ॥

सिचिः संज्ञायां कप्रत्ययो धातोर्त्यादेशश्च हकारः । धातोरेव तुम् ॥
 सिंहे मृगेन्द्रः । पृषोदरादिस्वादापंतविषयं हिनस्तीति सिंह इत्यपि भवति ॥

व्याडि घ्रातेश्च जातौ ॥ ६३ ॥

व्याड्पूर्वाङ्गिघ्रातेर्जातावर्णे कप्रत्ययः । किस्वादालोपः ॥ व्याघ्रो हीपी ॥

२० हंतेरच् घुर च ॥ ६४ ॥

हंतेरच्प्रत्ययो धातोर्घुरादेशश्च । घोरं भयानकं ॥

क्षमेरूपधात्लोपश्च ॥ ६५ ॥

क्षमेरच्प्रत्यय उपधालोपश्च ॥ स्वावनिः ॥

तरतेर्द्रिः ॥ ६६ ॥

तृ पूर्वनतरपायोः ॥ अस्माडातोर्द्रिप्रत्ययः । टिञ्वात् टिलोपः ॥ त्रिः सं-
ख्यावाचकः । त्रयः । त्रीन् । त्रि-यः । त्रैख्यः । पा० ७. १. ५३. । त्रयाणां । त्रिपु ॥

ग्रहेरनिः ॥ ६७ ॥

गृह्णातेरनिप्रत्ययः ॥ ग्रहपिठ्याधिभेदः । कृदिकारादिति उषि ग्रहणी- ५
हृक् प्रवाहिकेत्यमरः ॥

प्रथेरमच् ॥ ६८ ॥

प्रथ प्रथाने ॥ अस्माट्मच्प्रत्ययः । प्रथंते ऽनेन द्वितीयाद्य इति प्रथम
आपो ऽभिनञ्च । प्रथमचरमेति । पा० १. १. ३३. । सर्वनामात्वात्पक्षे श्रीभाष्ये
प्रथमाः प्रथमे तिष्ठन्ति । पूर्वापरप्रथमचरमेति । पा० २. १. ५८. । समासः । प्रथ- १०
मवैयाकरणा आपो वैयाकरणानां मुख्यो वा । नित्यज्ञायमतोदान्नः । स्त्रियां
प्रथमा ॥

चरेश्च ॥ ६९ ॥

चर् गतवर्थे ॥ अस्माट्मच् । चर्मो ऽतः पश्चिमश्च । प्रथमचरमेति
अहुत्वे चर्मे चर्माः । चर्मवैयाकरणाः ॥ योगविभागप्रयोजनं चिंत्यं ॥ १५

मंगतेरलच् ॥ ७० ॥

उज्जनश्रेत्यादिर्दंडके मगिः पठ्यते ॥ अस्माट्मल् । मंगलं तु प्रशक्ते स्यात् ।
अर्धर्क्षादित्वात् द्विलिङ्गकं । मंगलो ग्रहभेदः । भाष्ये व्यञ्जि मंगलयं । तत्र
साधुरिति यत् । मंगलयं पूर्वाकुम्भादाविति सुभूतिचंद्रः । मत्वर्थे यत्प्रकरणे ऽन्य-
त्रापि दृश्यत इति यत् । मंगलयं मंगले साधु मंगलयश्च मसूरकः । मंगलत्वा २०
च अच्चा इत्या मल्लिगंधामुहस्येति धरणिः ॥

सर्वमंगलमंगल्ये शिखे सर्वार्थसाधिके ।

शरपथे श्रंश्रके गौरि नारायणि नमो ऽस्तु ते ॥

॥ इति महोपाध्यायज्ञानलीत्परनामधेयश्रीमदुज्ज्वलदत्तविरचितायामुपादिवृत्ती

पंचमः पादः ॥ ५ ॥

२५

भट्टास्तु पीलुशब्दस्य वृत्त आर्यप्रसिद्धिर्नास्ति तु मेच्छप्रसिद्धिरित्याश्रित्य व्यास्रुः.
 — 21. ध किञ्च and in 23. विधुर^०. I have adopted the reading of *Bhattoji*, because विधुर never signifies either „a thief“, or „a demon“, and Ujjvaladatta does not mention the substitution of ध for व. विधुर is explained by *Rāyamukuta*, and *Bhattoji* in the Pr. by धुरो विगत. The other reading is given by the *Daṣapādi*, the *Prasādakṛit*, and *Sāyaṇa*. — 13, 22. मसूरशब्दो ष्यनै-
 वाये. — 27. ऽत्राशुशब्दाधायो. — 14, 9. महंत्वेनेन दे इति. —
 15. मेन्स्यमांस^०. — 21. सत्रः by conj. U. wants to prove the existence of a form रोहिष्. But his first instance is not at all to the purpose. See I, 99. *Rāyamukuta* on Am. II, 5, 10. says, रोहिष्ट हलन्तो ऽपि । स एव रोहिषां मध्ये चरतीति भवभूतिः । हृषाठि कश्चित् क्रमः सुपूर्वादिपीत्यभिन्दः ।
 15, 14. अंबुदे instead of अम्बे in the *Viṣvaparakāṣa*. —
 15. Am. I, 1, 42. where, according to RM., some read भिद्धिर्. Cf. P. III, 2, 162. — 18. कामस्यवयोः — 24. The ms. adds शिविर् after शिशिर्. — 16, 5. वृष्टमित्यमरः —
 27. *Bhattoji* reads गुहिलं धनं, but Padmanābhaddatta agrees with U. — 17, 20. *Bhattoji* explains मूलेर् by ऋट. — 18, 5. Mallinātha reads अथिय instead of पति. —
 10. गौरौ गुणे सिते. — 12. नग्नकन्यकयोर्मता. — 13. The *Viṣvakosha* reads, गौरः पीते ऽहूणे प्रवेत विशुठे चाभिधेयवत् । गौरं तु विशदे पयकेचरे सर्वपे ऽपि च ॥ etc. — 21. धातुदीपः Compare Maitreya on the *Dhātupāṭha* 14, 27. — 24. It ought to be इति करोति. — 19, 1. The first part differs in the *Viṣvapra*. सिंदूरस्तम्भेदे स्वात्सिंदूरं रक्तचूर्णके. — 5. मसी परिभाषयो. — 13. सिध्मलः instead of सक्तुलः — 20, 3. चायः की. The same mistake occurs in *Sāyaṇa* on the Rv. III, 61, 3. — 7. च by conj. -अप्तु ऋतीर्. — 25. This pāda is made up of two passages of Am. — 21, 6. तनु.

The Calc. edition reads परिपालय against Mallinātha, and afterwards अनुयांति. — 7. वर्तनु. This fragment, which also occurs in Patanjali's commentary on P. I, 3, 48., is taken from a stanza quoted by *Nārāyaṇa* on *Kedārabhaṭṭa*. अपि वित्तहोदि दृढोपगूह्नं त्वत् नवसंगमभीह्वल्लभं । अरूपाकरोदम एष वर्तते वर्तनु संपवदंति कुक्कुटाः ॥ 'Löse die Arme die eng umfassen mich, schüchternes Liebchen, ich muss verlassen dich; hörst du des wachsamem Hahnes Nothgeschrei: auf, denn es strahlet das Morgenroth herbei.' — 11. कुह्रिति. — 13. मृत्त्. The षित् is useless, as मृत्ता appears amongst the भिदादि. The same occurs, however, frequently, and has hereafter been retained. — 15. Neither the sūtra nor the commentary seem to be quite correct. The true reading is perhaps षडेष्ट्वा. Molesworth in his *Muraṭhee Dictionary* has the following: 'षट् sn. an ornament for the toe of a little child, a double silver ring'. — 17. क्रमः may be a corruption of विक्रमः. — 25. काशू is written by others with च्. — 22, 2. यमक are two, दंडक several roots, which, having the same meaning, stand together in the *Dhātupāṭha*. — 7. के शू. — 11. आपते. — 12. कण्ठेहकं. — 13. *Praudham*. त्रौ दुष्ट् च । तर्ह्रिति । नेष्ट् वशीति नेष्ट् । वर्त्मनादाविति परिगणानख्यानान्श्रवपात्वात् व्याहृलकत्वादा के चित्तु त्रौ दुक् चेति पठित्वा धातोर्दुगागममाहुः । तेषां धातोर्गुणो दुर्लभः । चकारबलेन वा साधनीयः । दुगागमत्पूर्वं वत् प्रापुं तदपि भवतीति व्याख्यानात् ॥ — 17. It ought to be पाप्मादित्वात्. — दद्दुस्वांतस्यायं. — दर्हुपो. — 23, 1. कंबू by conj. — 7. नदीभूय U. and Bh. नदी भूत्वा RM. — 9. *Bhaṭṭoji* says that Ujjvaladatta's formation of कंबू and दृन्क् (instead of दृन्त्) stands at variance with the authority of *Kaiyāṭa*, *Mādhava* and other great grammarians.

— 12. द्विधि धैर्य इन्द्रि°. Bh. reads द्विधिं. — 16. माहृतशब्दो.
 — 18. 'Some grammarians, disapproving of a noun
 गृह्यत, substituted arbitrarily पञ्चन'. — 24. 1. मूर्खायां VK.
 — 9. Compare P. VII, 2, 8, 1. — 12. व्यर्थधरे and बंध्यपूरुषे
 VK. — 16. सममिति. — 17. त्वायां कठिने VK. — 25. गले
 ध्रुसधाने. — 25, 4. P. IV, 1, 21. — 11. विश्वेव for विन्ने च.
 — भुङ्गमभेदे instead of क्रतुपभेदे VK. — 13. पटला यातु°. —
 17. शवर्ः — 21. व्यर्थति रक्षति यत्र कुप्रापि. — 22. Compare
 Kshtrasvāmin on Am. II, 10, 1. वृथान् लुन्ति वृथलाः। ना-
 र्दस्तु वृषो हि भगवान्धर्मस्तस्य यः कुहते लवं। वृषलं तं विज्ञानीयात्. —
 24. कुञ्जलयोर्वर्जित. — 26, 7. साम्नाप्राञ्चारयोः VK. — 13. पेलु
 instead of पुरु. Bharatamallika reads this verse thus.
 चक्षितोमरुकुंतमहापट्टिस्तभल्लवर्वापागुरुपुरुमुसलं। — 16. सविमुखेन. —
 Mallinātha reads मगध instead of मलय, which is, how-
 ever, found in several mss. — 19. °कीतिरुभुः —
 20. जने. — 26. वञ्चस्तुपापयोः — 27, 9. भवेत्. — 12. Cf.
 P. I, 3, 7. — 17. प्रारायवयवः — 23. °हिंसाको°. — 28, 5.
 Read °निवर्त्तते. The ms. has °निवर्त्तते. — 9. कांडनाड. —
 14. धुमास्येन्नस्या°. — 17. दुर्भे वीत्रात्कठे. — 20. चंडमालं. —
 26. वृहदाप्यानं. — 27. चान्यां. — 29, 3. शलाप्यायां. — 5.
 निष्पल. — 7. शानेरपि कालन्. — 14. शामिपभेदे. — 25. तलादे-
 निर्दाधे. — 26. कितकम°. — संप्रत्युपमनकालो. — 27. तन्मुख°
 श्रीनीवाहि. — 30, 2. °स्मादंगविवृडौ व शारंग. — 8. चपि कनि. —
 16. Read सुठभेदेषु. Cf. Trik. I, 1, 13. — 17. षिट्. —
 18. The Calc. ed. reads against the authority of Mal-
 linātha, एव का चित्. — 20. भृजो गुट् च. — 22. भृङ्स्तु
 केसराथ्य°. — 26. °स्तुपर्णानां. — 31, 1. ङ्गी विषाणम°. — 2.
 ङ्गंघृदारका°. — 18. प्राक् 'The suffix being placed at the
 beginning of the sentence.' — 19. वलिशीसुत्रे वन्यवस्तुनि
 मेलक. — 21. P. IV, 2, 52. — 25. °कलयोः or कालयोः —
 भसत् प्रभासुरे मासे नसत्कारुडवेपुवेति. — 33, 9. चर्त्रिष्टुषु°. —

18. अधार्मिकः — 22. U. seems to have read क्षेमं — 23. अतसौवचने VK. — 24. वीरे. — 25. °द्विकारो ऽपिति. — 29. It ought to be चित्रं. — 34, 7. तिहां उरुगपादप. — 15. Bh. reads ग्रसेरा च, RM. ग्रसेराश्च. — 23. तपसे. The same is found in several mss. of the Kumāra. — 26. °समीपयोः The correction is taken from Padmanābhaddatta. — 35, 4. के चिदिष. — 6. तु राहुणो। अदसूतांगभार्या च रथ श्या° . — °सारिकाशुटांनिभाक्° . — 8. नीरुवांविके. — 18. ऽस्वास्तीति. — 22. हिमं शीते तुषारे च चंदने ऽपि हिमं विदुः। VK. — 27. क्षत्र. — 36, 22. The Calc. ed. v. 256. reads लट्वा शिन्वां स्रगांतरे. — 23. वषे. — 27. विप्रवा इतिवि° . — 28. शुपन्यामित्यमर्: — 37, 9. सर्वतः — 11. नंदरति न वि° . — 16. शिवा दूष्ट° . — पट गतो। पटवो. — 18. इष्व. — 38, 16. वनं व यत्नेन. — The whole stanza is taken, according to RM. on Am. I, 1, 1, 2., from a book called Buddhacarita. — 25. अल्पतिः। अल्प्यतिः। — 26. रात्रिगता. — 39, 1. सेहन् omitted. — 3. दुष्वि. — 4. ओप्. Cf. P. IV, 1, 41. — 7. °वो। धकार इति. — 8. कुञ्जिकाव्याधिः — 10. आपीतो. — 11. मूर्द्ध्निमूर्द्ध्नेरिति. — 18. धकारः। अद्वयुगमश. — ह्विर्पत्तति निःशब्दो मेघेषु. — 22. At the end of the first and second books we find only this title: इति श्रीमदुड्वलदत्तसंगृहीतायां वृत्ती प्रथमः (द्वितीयः) पादः .

Chapter II.

P. 40, 1. 7. विद्यापाः — 9. नीयो ऽपानं. — 20. The VK. and Am. give कोष्ठ as masc. — 23. आर्षिकः — 41, 10. °पावे क्षत्रोप° . — 11. पुष्टांभः° — 12. तुल्यं सामवेदः — 13. ठक्। कुञ्जिकः — 16. सिक्वो मदनसंभवः — 19. सामः — 42, 7. पृष्टो. — 9. वृत्तांतरं etc. Some light is thrown on this corrupt quotation by a passage in Patanjali's comm. on P. I, 4, 56. आ वनांतादोदकांतात्त्रियं पांथमनुवृजेत्. — 23. फेनफा-

देव्य बुद्धमिति. The *Medinik.* reads कर्किकादेश, Hemacandra in the *Anekārtha* स्करकादीनां. — 43, 3. वद्रः — 4. ध्वने ध्वनते. — 5. प्रक्रे instead of चक्रे VK. — 6. प्रुग्यंतरे instead of शृंगारके VK. — 11. गभीरध्वनिः — 16. अहर्भासः. — 21. सिद्धिकावषाम् कपाचिन्नाम. — 22. शुक्रप्रदीपयोः — 29. स्याद्दृष्टान्ते. — 44, 4. सिंधूइ. — 8. ताम् शुक्ले. — 9. अर्गादि. — शुक्रं. — 14. शार्ङ्गं किन्ने ऽभिषेधवत् VK. — 21. दूरत्यः — 23. विदूरापञ्ज. 45, 12. पचापखि धिलुक्. — 46, 1. सौरसौरभा. — 7. द्वासोहं सूरः भस्. — 8. सर्वस्व. — 16. इत्यपानन् जीप्. — 24. °दित्ययो-रिति. — 27. °दृभोलिवाचाकामलकेषु. — 47, 1. वज्री. — 7. चि-रुताङ्गे is faulty. — 17. वषाणश्च ऽस्य. — 18. रपत्येन. — 21. मालः क्षेत्रे तले. — 48, 3. Padman. explains नंगुक् by वेनुदारक (वेणु). — 49, 9. मातुलिंगकं. — 20. सदस्यरात्रीरवासः. — 50, 7. क्रय. — 13. देवायतन. — 18. The first हरिणः is supplied from VK. — 22. पापचक्रयोः — 24. अतोरच. — 51, 4. कठिनी ककठचोटीश्वन्यः — 5. पश्यादृशिषो. — 7. नख गहने. The *Dhātupāṭha* has only पाल गहने. — 13. पराङ्दार्पवृ-त्तिषु. — 24. तुक्षेपि. — 52, 18. लक्ष्मीस्त्रिवर्गः. — धेषोपकारो VK. — 21. कटेन प्रवत. — 23. योगविभागादेयः — 26. अच मती. — 53, 7. तथा च कोय कमलसलिलभुवनमुदकं पावननीरवनचा-रौ शौचनोपापः। — 13. श्लवादि supplied. हादि on the margin. — 20. कित्वायार्थः — 25. समुपैशितामिति. — 26. श्लोकमिति. — 54, 16. राः। रायाः। — 24. गौरिवायो. — 25. यो च. — 55, 13. दोर्द्धिन. — Read तर्ति. P. VII, 3, 51. n. — 14. दोषगुपसं. — 21. वृतेषि. — 56, 11. काश्यामपि. — 12. कैश्चि-दंत्यनिष्यते. — 17. दध्ना उक्तिः. — 22. स्वन्दनसु सुती तीर्. — 24. चंद्रनीय. — पीतवासाः — 25. जिलसित. — 26. दरीमुखग्र. — 57, 2. प्रायं अवषायोर्गतः — नियतश्वधः — 5. कशुभं. Pad- man. seems to read रत्नं कुकुम्. — 12. निश्रयो च यया. — 17. कृष्. — 25. मपितीषा. — 58, 11. स्यात् instead of स्याता VK. — जलेषि. — 12. Something seems omitted

after ऋगती. — 22. चोत्सं is corrupt. — 59, 3. त्निः by conj. अर्चसानोऽ the ms. — 9. This stanza is ascribed in the Çārngarapaddhati 23, 5. to *Gobhaṭṭa*. — 11. This sūtra is quoted also by Rāyam. on Am. II, 3, 4. — 18. किट्-श्वनुवृत्तेगुणः — *Bhaṭṭoji* mentions indeed कृष्णाकर्मा as a various reading for अकृष्णाकर्मा in Am. — 20. प्रंसिप-भृतयः — 23. सत्वान्. — 60, 1. The ms. connects this sūtra with the preceding rule. — 2. हन्. — 14. टीप्. — 21. रक्षणे seems to be a mistake for क्षेपणे. — 26. व नन्दे. — 61, 11. स्वास्त्य-नश्वनामिति. — 14. कृष् गती. — 16. °दाहृष्यन्सिन्मिधन. Am. has निर्मथ्यदाहृषि त्वरृषिर्दयोः — 16. सरृषिः पयि. — 17. इत्यनेयः Rāyamuk. on Am. II, 1, 16. quotes the same passage from Ajaya, where, however, one ms. (EIH. 541) reads प्ररृषिः पयिचारिषोः. *Bhaṭṭoji* seems to have the true reading. प्ररृषिः पयि चावलाञ्जिति. — 18. ओप्. The same mistake occurs frequently. — 22. कुमार्योपधिनीकयोः VK. — 25. ओप् रत्ननिनलिका°. — 27. Padman. explains दरृषि by क्लृङ्कुङ्कः. The same explanation is given by the Bhūriprayoga I, 45. — 62, 1. सन ह्दसि. — 4. Rāyam. quotes this sūtra in his commentary on Am. II, 6, 1, 10. *Bhaṭṭoji's* reading कृषेरादेश चः rests on the authority of the *Daçapādi vṛitti*. Compare also *Sāyaṇa's* comm. on Rv. III, 37, 4. — 14. इति. — 15. अषवापो. — 18. It is hardly necessary to observe that the quoted passage contains two mistakes. — 22. इतिपेया. — 23. °मर्कपलाश°. Vararuci reads जिलपुं इर्दिसवन् (च) श्रमलमर्कतपलालकृच्छ्रापिः मंदिरृषिक्ये नपुंसके मंदुरां तु शिवां विटि ॥ — 63, 2. °प्रतिभ्रपकवाप्समा°. — 6. वर्हिषा. — 9. इत्यधिकृते ग्रंथ. — 12. उदक्यादिपाहात्. — 24. दर्शितः सनुस. — 25. इति मनुहन्. — 64, 4. दुवप् वीजतंतुसंतापे. — 6. पर्व-पृथोत्यमर्ः — 8. Rāyam. on Am. II, 6, 2, 22. reads तनुये

तनुये. — 9. पियालद्रुम रासिभेदे. — धनुः स्त्रिया°. See Am. II, 8, 2, 50. — 12. बाहुकाद° Something like प्रपूर्वात् is omitted before अदेः — 13. प्रादुर्भावः — 16. पक्षराजः — 22. इपमनुभवन्त्यनेनेति. — 26. °व्ययं गुरुसोः — 65, 1. The ms. does not mark this line as a separate rule. *Bhat-tōji* says अस्मात्परं बहुलमन्यत्रापीति सूत्रं स्पष्टत्वात्त्यक्तं, — 5. गृ विदारपो. — 6. वक्ष्यः erroneously for पंचमः — कर्वरः कपितो व्यापुं शिवायामपि कर्वरी। VK. — 7. रक्तसी. — 8. नयेकः — शर्वरी. The VK. reads शर्वरी त्वंधतमसे वातुके. — 12. सदेर°.

Chapter III.

P. 66, 8. चिनोति दीर्घत्वं. -- 9. नीवरं पयिव्राद्. — 10. कट्टर व्यतनं. — 16. रात्रि. — 18. स्यादतिविधे. — 67, 3. ऽर्तुने ह्नो. — 5. वृ omitted. — 6. वृणोति. *Rāyam.* on Am. I, 1, 7, 18: द्वियंते ऽनवा। वृ सेचने। बाहुलकान्नाक्। — 24. सौमित्री VK. — 27. सारस्या and साधन. — 68, 7. कृष्व°. — 10. सुवर्णेनी. — 13. इपप्यस्करे. — 17. ऋवे instead of गर्वा. — 19. वानियहृणां. — 69, 2. गलसुडिकेति. — 9. °वीणा. — 15. मेष्पुर्गायः — 16. सुदेष्पुर्चिराभाय is evidently corrupt. — 23. °पुह्वे. — 70, 2. दसुतुपत्ते. — 4. See P. VII, 1, 1. — 6. *Padman.* explains भुज्युः by भोजनः, but according to *Rādhākānta* the same meaning of भाजन is attributed to it by the commentary on the *Unādi*-chapter in the *Sankshiptasāra*. — 12. °चंद्रञ् प्रापणं। विष्ट्ल् भागावा. — °निश्रेणी. — 18. मूलीववंदे. The VK. has धन्विनि instead of वेधुनि. The correct reading may be बंधुनि 'the blossom of *Pentapetes Phoenicea*'. — 25. हुप स इत्यस्मात् घृति. — 71, 8. कृ° This seems to be a mistake of the copyist for कूप उद°. — 10. वानुवर्त्य. — 13. The VK. पांत° ११. writes लव्यः क्रोधे अस्मात्कृती. — 17. नालकपेशु°. — 19. परिपका।

परिपकं. — ऽ नित्यत्वास्मिन्नभावः. — 25. हर्षग्लप°. — 72, 18. ऋहातेर्दिर्नलोपश्च. The reading of the Siddhānta-Kaumudi has been adopted, not without doubt as to its authenticity. Böhtlingk writes ऋहातेर्दं ऽ तलोपश्च. — 73, 8. तस्या-
 द्रीयते विश्वप्रधातोः — 10. उदाञ्च् प्राञ्च्. — 12. कर्केतये the Ox-
 ford ms. of the VK. — 14. कङ्कनव°. — 20. °प्राकिनोष्वा-
 कुलायु. — 21. The *Uṇādikosha*, as quoted by Rādhā-
 kānta, explains फलञ्च् by विसारितीम्; Padman. in Cole-
 brooke's copy by विवारितीम्. — 24. बालानिलोत्पले. —
 27. कीले. — 74, 2. प्राशिल्यान्. — 3. ऽ वाग्दीने. — 11. मुष्वा-
 न्येकेवले श्रेष्टे etc. — 13. मंडूकमेघ°. — 24. निष्कास्त्री. — 25.
 नीहार्कर्कयोर्गिति. — 75, 3. तत्रामर्थ्यादुपो. — वीकं. — 4. गृक्त्वा
 उद्गो. See 3, 66. The ञो in the ms. does not differ
 much from उ. — 12. प्रकुन शुभा°. — 17. किञ्प्रत्ययः —
 24. क्षिपर्वसंतः। भवन्त्युः — 76, 8. तनी. — 13. समेत्यमर्ः — 15.
 मिथ्या. — 77, 8. ब्रह्मपोतिविषयार्थ. — 19. वत्सं वृक्षः — 20. व-
 त्सस्तु. — 24. दृष्टं. — गतिसात्°. — 26. कक्षवीरूत्कपादिषु. The
 whole stanza is taken from Ṣaṣvata. — 78, 1. राजद्-
 व्यं. — 2. अनागम, no addition of s. — त्रोधवती. — 4. °ष-
 कर्कयोः — 13. तुषे चंद्रशक°. — 16. The Dhātup. has षु
 प्रसवपो. — 21. शिल गतौ. — 22. उकोदनी. — पादज्ञाती स्यात्
 त्रिषु भ्रैम्यचिककपा. The VK. reads more correctly हृत्तः
 पादपज्ञाती स्याद्भ्रौ ऽ प्रेमपयचिककपो. — 79, 3. घुत्सः स्यात्. — 5.
 घुत्सघुत्सका°. U. seems actually to have formed घुत्स;
 compare the following sūtra. — 9. ग्रह. — 13. *Bhat-
 toji* considers the reading सर्न् as wrong, because
 बहर् occurs in the Vedas as a paroxytonon. — 23.
 संबन्धुः — कृगवपादि°. *Bhattoji* says सपूर्वाच्चित्। पूर्वेण सहितः
 सपूर्वः। इदावत्सराय परिकत्सराय। सपूर्वादिति पाठस्तु लक्ष्यविरोधादुपेक्ष्यः।
 — 27. स्यात्रिलो°. — 80, 2. मत्सरो ल्यप्रभु°. — 14. कुनलो. —
 15. भगार् नर्कपालमिनिना भगलो. There seems something

omitted. — 20. Padman. agrees with U., but *Bhattoji* considers the reading कपाकु as faulty, because the *Medinikosa* has कपाकु. कटाक is a misprint of the Calc. ed. of the *Siddhantak*. — 81, 1. वार्त्ताकवार्त्ताकौ. — 21. उल्लुक इवर्दंगा°. — 22. दर्वीकारः — 24. कुवरोद्य. — 82, 3. धूर्वा हिंसायां is omitted. — 5. कलात्परः — 6. तुलांगुलाविति. — 10. कर्बुरः — 12. प्रन्कुष्य°. — 83, 3. इति रः व्यक्तं विस्पष्टं। *Bhattoji*, explaining अक by परिच्छिन्न on the authority of *Kaiyata*, remarks: अत्र व्यक्तं व्याप्ते च संकुल इति विप्रप्रकाशे लिपिभ्रमादकं व्याप्ते च संकुल इत्युदाहरनञ्ज्वलदत्रो भान्त्वातुपेक्ष्यः। Padman. has अकं परिमितं. — 4. प्रदीपे. — 5. धृतं धर्मं धृपा इति. — 6. धातुरिति इवक्रोदुरिति. See Patanjali on P. VII, 1, 89. — 15. °परिभाषण. See P. VI, 3, 35 n. — 19. शैमू°. — 84, 5. अस्यामितन्. — 7. रोहितकर्दमे. — 8. स्यान्भे. Read लोहितः — 9. श्यातो लोहितरक्तकुंकुमे. — 25. स्रोतेश्छंदसि. — 85, 17. प्रत्यकृत्यंतरं. — 86, 11. रेणुः is probably a mistake for रोगः — 17. °चवर्गे. The passage does not exist in *Amara*. — 22. दृशामिदमिभ्यश्च। दरयो दिक्ष प्रसरपां गर्तश्च। श्रमवः। दणुः stands in the ms. immediately after this sūtra. — 26. चहूनतिहृदुयहूनड इति. See Patanjali on P. I, 2, 1. — 87, 3. दृशामि° to गर्तश्च inserted from above. — 7. च कित्. — 8. *Bhattoji* found in his copy of U. कित् instead of जित्. — 13. पृष्ठवर्त्तिः — 17. पपासः पपयदृष्टं is omitted in the ms. before महसं. — 19. ककृतिः -- 20. मांसं भासमिति. — 88, 8. अष्टपाठार्थनवपाठार्थु°. — 15. करोति भाष्यं. — 17. अस्माद्भति नड्वति. — 89, 2. शौचनिः — 3. प्रापां वासः pr. m. प्रापां वायुः s. m. — 11. शक्रप्रसादः — 14. हेमतेर्कच्. — 15. हेमंत्य ओ°. — 16. हैमंतशब्दो. — 24. मंदरकदर°. — 26. °वामिभ्यश्चित्. — 90, 3. वमते°. — 4. चामर् and वामरसंगत. — 6. अक्रोद. — 17. नाघरसे. — 20. See Am. II, 5, 28. — 25. वाच्य. — 91, 3. क्रीडन कोष°. — 7. औयू. One would

expect गौरादित्वात्. — 92, 8. वर्जिका प्रकुनी प्राचामिथकारस्येख-
विधेये. — 18. पितृदेवत्ये. — 22. इपातप्रोस्तप्रसुनो. — 93, 16. टक्.
— 17. चकारायपासं. — 94, 7. वयो. — 10. अस्मादीः —
11. भवति दुर्घटे.

Chapter IV.

P. 95, 5. वातप्रमी। घोषित. — 6. गोपालिनः — 8. वात-
प्रमी. — 15. वनु पावने. — 18. ष्युच् इष्टच्. — 21. वनिष्णुः
is no doubt a false reading for वनिदुः, but no alter-
ation has been made, since Padman. also derives वनिष्णु
by the suffix इष्णु. For स्वविरात्रं in the Calc. ed. of
the Siddh. read स्वविरात्रं. — 21. अंतिहो. — 23. अर्पि मांसं.
The correction is taken from *Bhattoji*. — 25. अंगुलिः
by conj. — 96, 1. अंगिरिषो°. — तेन र्प्यङ्गमं°. — 7. The
Calc. ed. of the Har. reads कर्करं चूर्णा°. — 12. कलश.
गुक्कल occurs in the AV. XIII, 3, 10. with the accent on
the last syllable. — 26. स्थालीति. — 97, 3. मघनदंडे. — 13.
पणिषि. — 19. विप्रकंटिका. — 21. One would expect
पेटते°. — 27. ग्रामकः — नभः perhaps erroneously for तमः,
as Padman. has. — 98, 7. °लोचना इति. — 8. पिचोउकं
नेत्रमलं दूषी च दूषिकापि चेति वाचस्पतिः। Rāyam. on Am. II,
6, 2, 18. — 12. विषयेद्वियं. — 13. कंकपो च. — 17. हृषा s.
— 24. सिंघानाग्रहूपीपुष्यक्रिकिपो°. — 25. संगहेते. — 26. *Bhat-
toji* remarks that the Bhāshya neither explains this
sūtra of P., nor contains anywhere the quoted exam-
ple. — 99, 11. तुमागमश्च. — 13. Padman. मृडीको मृगमत्स्य-
योः। *Bhattoji*. मृडः कीकच्। चिञ्चादंतोदात्रः। कीकनित्युद्वलदत्रादि-
पाठस्तु प्रामादिकः। — 18. वलतेमंगमश्च. — 20. *Bhattoji* men-
tions besides शमीक ऋषिः — 100, 3. अर्तेकृश्च. — 9. क्रीवो. —
22. कसं°. — 23. कश् इति. — 101, 9. मांभोर्देवतसः — 19. श्रेवालं
by conj. — 20. श्रेवालो न. — श्रेवालमुपरी°. — 24. कणूकः —

102, 4. यत्तपदंश. — 7. शमूकः शंबुका. — 11. °एलुकादयो. — 17. A passage from some lexicographer containing the meanings of यामिः is omitted. यामिः स्वसृकुलस्त्रियोरित्यंतस्याय-कारादौ रभसः and जनेनी च जामिरिति चवर्गंतृतीयादिपाठे ऽश्वक्रोयः Padman., and similarly *Bhattoji*. — 22. One would expect अस्यां. — 103, 7. क्षत्रिः — क्षु शब्दे. — 12. आरक्षमग्नमवत्य. — The Calc. ed. and several mss. of the *Çiçupālavadha* have अवमत्य; Bharata found in his copies अवमन्य. The reading which has been adopted is based on Mallinātha's explanation अवभृष्ट. — 14. Padman. has like *Bhattoji* वृष्टिः क्षत्रियमेययोः — 22. क्षयुञ्ज. — 24. तूर्पिर्मनः — 104, 17. °रुस्त्रियामर्षे. — 24. The quoted passage is corrupt. — 105, 1. पत्निना can hardly be right. *Kaiyata* on P. I, 1, 25. says व्युत्पन्नावपि पातेः कतिनापि सिध्यति. But कति would not explain the short a. — 9. वृत्तिः वृत्ती. — 10. अस्वप°. Padman. says स्वापयतेर्ङस्वञ्च। स्वपतिः शिल्पी. — 13. अलतिर्गतिमातृका. — 20. See P. VII, 2, 9, 1. — 23. वृड्जिः — 106, 7. दुच्यु. — अङ्गिअङ्गिअ°. — 15. This line, which is omitted in the ms., has been supplied from the *Praudhamanoramā*. उत्तवलदत्रस्तु अदेस्मिन् इति पठित्वा अत्रिरित्युदात्तहार etc. — 23. °त्वर्षेनमानु. — 107, 5. The reading of *Sāyana* in his com. on the Rv. I, 14, 12. ऋह्निभ्यामुयन् is preferable. — 11. पृनहि°. — 23. मंतूषा. — 108, 1. त्विक्तयेति. — 6. See P. I, 2, 1. — 8. संक्रोडेखि शकानीति. See P. I, 3, 24, 1. — 10. ऊकि गत्यर्थः — 12. कश्च हसने। कश्चठं. — 17. सोत्रो धातुः — 109, 18. The ms. has धुनोतेस्तुद् च॥ धतूरः क°, and writes it as a sūtra. — 19. वल्लूर°. The ms. gives this in the shape of a special sūtra. — 20. एव वल्लूरकज्जुरोप (then a new page) पि. — 110, 5. चद् by conj. — 22. °शब्दयोः — 23. अकारः — 110, 3. The ms. writes कीतेर्नुम् as a special sūtra. — 4. कंदास्तु. The

correct reading seems to be सख्यमूलानि and ब्रूरूपान्. Compare the VK. दांत° २. कंदस्तु ब्रूरूपो सख्यमूले तलधरे ऽपि च। — 6. See P. IV, 2, 68. 76. — 13. रावपाठुपरिक्रिष्टास्व. — 20. यच्छाटयञ्च. — 24. कवृ वर्पो. — अम्भु. 112, 1. ह्यादिभ्यां. Read ह्यादिभ्यां. *Bhattoji's* and *Bhānuji's* alteration ह्यात्तिभ्यां is arbitrary. — 5. इत्वन्त्वन्त्रणुकन्शक्स्वाटउयटचः. — 8. त्वन् ब्रण् क्रिन् शक् स्वाटउच. — 9. यज्ञकर्मः — 11. इवामिति P. VI, 4, 149, 1. — 12. जेपो. — 13. *Kaiyata* on P. VII, 3, 50. quotes this sūtra in order to explain शंठ. The same derives पंठ, probably identical with पंड, from पण् by the following sūtra. — 17. सुद्धते होङ्को. Read होल्लो. — 18. लूनि व्रीहि. — 23. The Daçapādi reads धर्षसि instead of वर्षसि. — 113, 2. °परित्यक्तंतुलो. Compare Hitop. 1, 31. — 4. कोप्राकाप्राकुपांकुप्रांकुप्राणिति. The correction is taken from Rāyam. on Am. I, 1, 2, 2. — 7. पल्लं प°. Both Rāyam. and *Bhattoji* derive पल्लल by the suffix ललच्. — 13. Instead of अम्भो it ought to be अम्भो. अम्भो in the Calc. ed. of the Siddhāntak. is a misprint. — 15. श्रेषण्. — 17. °सूट्भ्यो. — 20. सस्वं कले. — 25. समस्यप्रबद्धः — 114, 8. ईशानभूति। चंद्रव संध्यो°. — 13. °कस्य°. — 17. °सावनञ् छंदसि। 20. नदी तित्वरञ्च. — 23. तित्वरञ्च inserted from above. — 115, 3. यदीनी. P. V, 2, 16. — 9. वलितः वलिः — 15. त्रिदान्देव°. — वाहुलकान्कूरीर्षे. — 17. गले. — 19. काश्यपः — 20. P. IV, 2, 116. — 24. कुटत्रमली. — 25. केल। केलिः — 26. कैलञ्चसा°. — कृष्णसर्पवानित्य° See P. II, 1, 57. — 116, 1. हृषुम्भ्यु°. — 3. लिह्लेहि the ms.; हिल। हेलिः is adopted from Padman. — 5. तत्कार्त्वात्क°. — 7. पित् इशा° P. III, 3, 170. — 11. हरिर्षयः — 13. परिसूता. — 20. लिबिंकारोनिलिंबिकारः — 22. विश्रेषादिभिति. — 117, 1. क्रिमिवान्. — 4. The Calc. ed. of the Siddhāntak. reads लिंभिः against P. VI, 4, 24. — 7. मुनिरिपु. The correction is taken from Padman. —

18. वृत्तिर्वाताली: — Compare Trik. III, 2, 4. — 27. P. II, 2, 1. — 118, 9. शुकाप्रारिकं. — 11. शरीरिर्हो. — 12. शालिर्दुःसहः अपिशलि वा. — 21. अयत्यतिभ्यामिण्. — 119, 12. पूर्वादिण्. — 13. नीची प्रति. — 18. P. VII, 1, 93. — 19. ऽसक्तिः See P. V, 4, 71. — 22. चिह्निसंज्ञा. — 24. अिह्निसंज्ञाभ्या. — 26. चतुरश्रेः — 27. निष्पत्त्यामिति. — 120, 2. लविद्देहको. — 9. गंध-रसचमूरिति. — 12. महान् दरलिदयो. III, 92., where the same verse occurs, we had दरणि. — 15. Compare Hitop. I, 17. — शूचयतेः शूचिः — 16. लोहशू. — 18. लनिक-द्वयं. — 20. सकलसत्कारि. — 21. त्रेयषिका. — 23. वनि. — 29. वृत्तशब्दसि. — वन्नियोग. — 121, 4. इत्वादि. — 5. गिरि-पाकापाः See P. VI, 2, 2. — 7. सन्वत्कार्यमभ्यासस्य । तर्तेरिप्रत्ययः स च तुगागमः — 9. The ms. writes here and twice after-wards कुटि. — 17. ल्कर्मापां. — 28. उष्वा. — 122, 8. तितेद्रु. — 19. धामनः — 20. नाभावः — 123, 1. न् यच्छित्ते-रपि. — 2. चंद्रः पक्ष. — होमा आहतिः — 16. ज्ञन. — 22. *Bhattoji* reads on account of the accent कर्मिर्नलोपद्वा. — 124, 2. निषधि च. — 6. This formation of शस्त्रं seems to be erroneously inserted instead of that of शास्त्रं. — पत् पत्रं. — 9. On इान् see P. IV, 4, 62. — 10. सुम्रादित्वा-स्त्वो. — 13. अर्हवादित्रयं. — 14. यातरी. — 21. नामामुरीधं. — 22. गात्रं. Böhtlingk's correction शरीरं for शकटं is quite uncalled for. — 125, 3. प्रसवः — 5. According to P. VI, 4, 15. it ought to be अंत्र, while अंत्र would be derived by an exact grammarian from the verb अतति. — 21. धर्तः pr. m. — 23. दीर्घसत्रः See P. VII, 3, 1. — 126, 13. अरेवृते. — 14. वृते. — 15. चरित्र is formed by इत् P. III, 2, 184. — 16. कव्यमयं. — 18. चरः — 22. अनेर्दण्डति. — 24. ऽस्वरितित्वात्. — 127, 4. अस्य वाव्यय. See P. I, 1, 41. VII, 4, 32. — 13. पातेर्मुत्सुन्. — 15. स्वा-दिः पुंसो. — 20. हविष्यमिहे. — 128, 8. स्त्रीपुंसोर्भि. — 14. वृत्ति-

हः P. III, 2, 25. — 17. °मित्त्वपादः — 18. The Daçapâdi adds a word कपोटं. — 21. Böhlingk corrects हचितमिष्टं without any apparent necessity. — 22. परमिते. — 23. कुपिकुपिभ्यां. — 24. वार्कादित्वात् कुड्मलितः — कुड्मलं ह्रादनं विकसितमित्यन्ये Bh. — 129, 5. कोपायः — 12. वायस्क cannot be formed by वावादि. — विदारपो. — 16. गुणे केशे. — 18. सत्य वच्यंति ते कस्मा° — 21. र्व महति. — 22. गुणो. — 25. P. IV, 4, 27. — 130, 1. व्यर्षा. — 5. विरेपो ऽ नपं. — 7. अयस्मयेति. — पयस्तु. See P. III, 1, 11. — 23. कुंडलोद्दृष्ट°. — निचकृत. — °नाप्तेभ्य. — 131, 6. °दंसलोप. — शोषिताश्री. — 12. एनोनिवृत्तिर्नमिति र्बुः — 16. रिक्ः The कित् in the sūtra is wrong, because a word रिक्पास् does not exist, and रेक्पास् is formed by *guṇa*. Padman. repeats the same blunder. — 23. षड्याक्रोश. — 132, 2. सोतेतं बुसरपं सवः — 21. युद् च. — 23. च by conj. — 24. नुडाग्नो. — 133, 2. नभस्य. Cf. P. IV, 4, 128. But possibly the author may allude to the shorter form नभ which has the same meaning as नभस्. — 3. आगप्राथे च. This sūtra is given as quoted by RM. — 6. It would be preferable to read किमालिङ्गसि. — 12. प्रस्वर्मघोविधात. — 14. देणे च. — 15. रमते ऽ स्वि°. — 20. अंचु अत. — 22. ब्राह्मलकादुचितेर्°. — 134, 3. इत्ययकोषः — 9. हि वचसां. — 11. विमतोकृताः — 24. The ms. writes पिबतेरिच सुपयाः स्त्री-पुंसयोः as a special sūtra. — सुपयाः — 25. सुस्रोता. — इत्वादिकं. See IV, 189. — 26. प्रत्ययांतकर्षं. — 135, 2. उपपदे आसिः It ought to be सोपसर्गधातोः Rāyam. says आहनः स्थान एहादेशः — सावनडाकार्य. P. VII, 1, 93. 94. — 5. उभाञ्. — 10. प्रादिच्चिडाचः गतिसंज्ञा. This is placed in the ms. at the end of the preceding sūtra. — 13. अक्षवृत्ते. — 14. अूपोति. — 136, 8. उपध्यायः — 15. परशुशिलाभवेदनं. — 25. इत्यप्सरः —

137, 6. Read उजाना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद वृहस्पतिः । स्वभावादेव तत्सर्वं etc. Cf. Hitop. 1, 114.

Chapter V.

P. 138, 2. उतस्यात्. Rāyam. forms बहुत by उतन्. — 5. P. VIII, 1, 67. — 139, 3. कदादेशः P. VI, 3, 103. — 5. सौम्यः — 8. तंडुल इति एते. — यद्यपि सान्निध्यात्प्राप्तिरिति सूत्रे तंडुलशब्दो निपातितस्तथापि प्रत्ययस्वरूपा मध्योदात्तः । अयं तु चित्स्वरूपांतोदात्त इति विवेकः । *Bhattoji*. — 24. पूजो परस्वक् इ° — 140, 1. मसेः — 2. शिरश्चयमा°. — 3. शिक्चं. — 4. क्युत्तुच्च. Rāyam. calls the suffix क्युन्. — 13. रसितार्त्रवासा. — 16. P. VI, 2, 107. 108. — 19. आगमोकारः — 21. यतः कान्तं. — 25. पृषदंश. — 141, 1. °सालव्यः — 18. एव instead of पृ च. — 142, 2. अन्नोतेर्नुन् is faulty, because उन् combined with हृ would form अहृ, not अन्नु. — 25. The whole from कुर to नृपसकत्वान् is placed in the ms. after मेचकः in sūtra 37. — 143, 5. पचमच्यो°. — 23. गंतुरभ्यागतः क्षांतुर्मर्षिकः — 144, 5. कर्पासस्यभेदः — गुल्फस्य is probably meant for गुल्मस्य. — 6. अदरे ऽपि च. — 16. नुद्. — 18. °दशानिति. — 24. मकारश्चांतस्य. — 145, 2. ऋ गतौ. — 7. तितउनीति. — 14. वन्. — अयं by conj. — 23. इत्ययकोषः The passage in Ajaya reads however क्रीनाजः कर्षके वृष्टः कंदर्पातकयोर्पि. — 146, 16. धातोर्त्यादेशः. — 147, 8. प्रथते ऽनेनेति. — 10. पूर्वप्रावरप्रथम°. — 11. P. VI, 2, 56. — 20. साधुर्वीग°. — 21. च अत्वाङ्ना. The *Dharanīkoshā* reads साधी for साधु, and हृदा instead of हृना.

I. Alphabetical list of the sūtras.

- अगारे षिञ्च I, 77. अघ्न्यादयश्च IV, 111. अंगिमदिग्दिभ्य... III, 134. अंगिराः IV, 235. अंगेर्नलोपश्च IV, 50. अच् इः IV, 138. अच् तस्य जंघ च V, 31. अक्षियमि ... III, 61. अक्षियुधू... III, 47. अक्षिराशिश्चि ... I, 54. अक्षिवृत्तोभ्यो ... III, 38. अक्षेत्त च II, 48. अक्षयतिभ्यां च IV, 130. अक्षेः को वा IV, 61. अक्ष्यंति ... IV, 215. अक्षिष्वि ... III, 89. अषाश्च I, 8. अषो उश्च I, 88. अंडन् कृ ... I, 128. अत्यविचमि ... III, 117. अदि भुवो ... V, 1. अदिशदि ... IV, 65. अदेर्ध च IV, 115. अदेर्नुम् ... IV, 205. अदेर्नुद् च II, 106. अदेस्विन् IV, 68. अनिहृषिभ्यां ... IV, 17. अनुद् नदेश्च III, 52. अद्दद्दन्क् ... I, 95. अन्ने च IV, 204. अन्येभ्यो ऽपि... IV, 105. अप्पुःसुपु स्थः I, 26. अप्पराः IV, 236. अघ्न्यादयश्च IV, 98. अमिचिमिदि ... IV, 163. अमितम्यो ... II, 16. अमिनञ्चि ... III, 105. अमेः सन् V, 21. अमेरतिः IV, 59. अमेर्देर्दश्च I, 47. अमेर्दि ... IV, 173. अमेर्हुक् च IV, 212. अमेस्तुद् च V, 60. अंबरीषः IV, 29. अर्चिशुचि ... II, 109. अर्त्तदृशि ... I, 28. अर्त्तश्रतश्च IV, 28. अर्त्तर्षिलुक् च III, 58. अर्त्तिकमि ... III, 132. अर्त्तिगृयां भन् III, 152. अर्त्तिपृष्वपि ... II, 118. अर्त्तिसृधू ... II, 103. अर्त्तिस्तुसु ... I, 139. अर्त्तेः किदिश्च II, 51. अर्त्तेः क्युनुश्च V, 17. अर्त्तेर्ऋः IV, 79. अर्त्तेहश्च IV, 194. अर्त्तेश्च IV, 44. अर्त्तेर्गुणाः ... II, 88. अर्त्तेर्निच III, 102. अर्त्तेर्निर्दि II, 8. अर्त्तेश्च III, 60. V, 7. अर्त्तेश्च तुः I, 72. अर्त्तेर्देर्दश्च II, 18. अर्त्तक ... V, 53. अलोकादयश्च IV, 25. अक्षतेष्टिलोपश्च I, 141. अक्षपावमा ... V, 54. अक्षित्स्तु ... III, 158. अक्षिमक्षो ... I, 46. अक्षिसिचि ... I, 143. अक्षे भृञ्चः II, 3. अक्षिब्रादिभ्यः ... IV, 172. अक्षिपपात्यो IV, 132. अक्षिशक्तिभ्यां ... IV, 146. अक्षामुषि ... I, 151. अक्षोः सार्न् III, 70. अक्षो रश्च च II, 75. अक्षोर्षित् I, 53. अक्षोर्देवने III, 65. अक्षोर्देवने युद् च IV, 190. अक्षोर्निन्त् III, 156. अक्षोर्लश च III, 57. अक्षोते रश्च IV, 46. अक्षोतेराणु ... V, 57. अक्ष्यादयश्च V, 29. अक्षिसंज्ञि ... III, 154. अक्षेहरन् I, 43.

आः समिष्...IV, 174. आङि पित् IV, 7. आङि पणि ... II, 45. आङि ब्रुवेः II, 104. आङि त्रि... IV, 137. आङ्पर्योः ... I, 34. आपाको ... III, 83. आनृकन्वृ ... I, 81. आनकः... III, 82. आपः कर्मा ... IV, 207. आप्तोर्दृस्वञ्च I, 75. II, 58.

इगुपधाकित् IV, 119. इण चागसि IV, 197. इण चागोः... IV, 211. इण चासिः IV, 221. इणः कित् III, 153. इणस्तञ्च ... III, 149. इण्सीका ... III, 43. इण्प्रोङ्भ्यां वन् I, 152. इण्विञ्चि ... III, 2. इन्देः कमि ... IV, 156. इथिमदि ... I, 52. इथियुधो ... I, 144. इथेः क्वसुः III, 157. इष्यश्चिभ्यां... III, 148.

इथेः कित् I, 14. इथेः कित्दृस्वञ्च IV, 21.

उदकं च II, 39. उदके बुद् च IV, 203. उदके नृद् च IV, 196. उदके नृमौ च IV, 209. उदि चंउंसिः V, 12. उदि दृषाते ... V, 19. उर्ध्वेऽङित् IV, 88. उन्दिगुधि ... III, 68. उन्देरिच्चादेः I, 13. उन्देर्नलोपञ्च II, 76. उपसर्गे वसेः III, 114. उद्वेर्बले ... IV, 191. उलू-काद्यञ्च IV, 41. उल्लुक... III, 84. उल्लाद्यञ्च IV, 95. उयः कित् IV, 233. उथिकुटि... III, 142. उथिकुथि ... II, 4. उथिलन्भिः कित् IV, 161.

उर्ध्वं दृषाते ... V, 40. उर्ध्वोर्दः V, 47. उर्ध्वोर्नुलोपञ्च I, 31.

ऋश्चरः III, 131. ऋतेः कौकन् V, 51. ऋतेञ्च IV, 22. ऋत्रेन्द्राय ... II, 28. ऋत्रिवृथि ... II, 87. ऋतन्यन्ति ... IV, 2. ऋतेर्म् च I, 94. ऋथिवृथि ... III, 123. ऋथेर्नाती III, 67. ऋन्भिःवाम्बन् IV, 73.

एतेर्पिञ्च II, 119. एतेस्तुद् च I, 132. एथिवृषोश्चतुः I, 79.

कंतिमृत्ति ... III, 137. कटिकटिभ्यां च I, 9. कठिकथि ... III, 77. कठिचकि ... I, 65. कपोञ्च I, 105. कदेर्पित्पक्षिणि IV, 83. कनिन् बु ... I, 156. कन्वुच् क्षिपेञ्च III, 51. कपञ्चा ... III, 144. कपिगडि... I, 67. कमिमनि ... I, 73. कमेः कित् ... III, 138. कमेः पञ्च I, 56. कमेरुः I, 102. कलञ्च IV, 5. कलस्तुपञ्च I, 106. कलिकर्षोरम्ः IV, 84. कलिलालि ... V, 26. कवेरोत् च पञ्च I, 63. कञ्जेर्मुद् च IV, 32. कथिदूथि ... IV, 16. कथेश्चञ्च I, 86. काथेर्तडिमिः IV, 157. किंत्तयोः ... I, 4. किलेर्बुक् च I, 51. किशोरद्वयञ्च I, 66. कुटः कित् IV, 80. कुटिकुथि ... IV, 186. कुठिकंथो ... IV, 143. कुण्णपुल्लोः ... IV, 85. कुन्देर्नलोपञ्च I, 60. कुपेर्वा वञ्च IV, 86. कुयुभ्यां च III, 27. कुर्भञ्च

I, 23. कुजः क्ररच् III, 133. कुवञ्चर... IV, 91. कुयेर्लञ्च IV, 187. कुसेह्मो... IV, 106. कृकदि... IV, 82. कृके वचः कञ्च I, 6. कृयोहञ्च I, 25. कृञ उञ्च IV, 33. कृञ उदीचां... IV, 128. कृञः कतुः I, 78. कृञः पासः V, 45. कृञादिभ्यः... V, 35. कृतिमिदि... III, 147. कृते-
राप्तं... I, 17. कृतेर्नुम् च III, 109. कृतेश्चकृ च II, 21. कृत्यञ्च... III, 17. कृदरादयञ्च V, 41. कृदाधा... III, 40. कृध्मदिभ्यः कित् III, 73. कृञापा... I, 1. कृविषृष्वि... IV, 56. कृयिचमि... I, 82. कृयेरा-
देञ्च धः II, 105. कृयेर्वर्णे III, 4. कृयेर्वृटिश्रोदीचां II, 38. कृयेर्वृटिशब्द-
दसि IV, 126. कृह्नि... III, 30. कृह्णयामेषुः II, 1. कृगृश्रुभ्यो ञः I, 155. कृगृश्रु... IV, 142. कृगृश्रु... II, 123. कृत्कृपि... IV, 184. कृत्-
यामीथन् IV, 26. कृप्वृत्ति... II, 81. कृवृत्... III, 10. कृवृदा... III, 53. कृश्रुपकटि... IV, 30. कृश्रुप्रलि... III, 122. के अ... I, 90. कोरर्न् IV, 154. क्रमिगमि... V, 43. क्रमितमि... IV, 121. क्रिय
इकन् II, 44. क्रिञेरर्न्... V, 33. क्रिञेरीञोप... V, 56. कृपोः... III, 143. कृादिभ्यः कित् I, 114. कृिञ्चि... II, 57. क्वन्त् श्लिपि... II, 32. क्वमेरूप... V, 65. क्लिपेः क्लिञ्च II, 108. क्लुधिपिञि... III, 55.

कृतेराकः IV, 13. कृतेर्नुम् I, 84. कृनिकथ्यञ्च... IV, 139. कृह्-
श्रुञ्कु... I, 37. कृर्त्रिपिञा... IV, 90. कृलतिः III, 112. कृष्यश्लिप... III, 28.

गडेः कट् च III, 135. गडेरादेञ्च कः III, 106. गडेञ्च IV, 78. गण् श्रुक्तौ I, 126. गतिकारक... IV, 226. गन् गम्यपोः I, 122. गभी-
रागभीरौ IV, 35. गमेः सन्वञ्च III, 31. गमेरा च IV, 168. गमेरिनिः
IV, 6. गमेर्गञ्च II, 77. गमेर्डाः II, 67. गमेर्त उञ्च II, 54. गञ्चोदि
II, 10. गादाभ्या... III, 16. गिर उञ्च IV, 155. गुध्वीपचि... IV, 166. गुधेञ्चः V, 2. गुणादिभ्यः कित् I, 57. गृधियपयो... III, 69. ग्रसे-
रान् I, 142. ग्रहेरनिः V, 67. ग्रोष्मः I, 149. ग्रो मुद् च I, 97. ग्रान्-
दि... II, 64.

घर्मः I, 148. घसेः क्लिञ्च IV, 34. घृषिपृषि... IV, 52.

चक्रिभ्यो... II, 14. चक्षेः शिञ्च II, 120. चक्षेर्बहु... IV, 232. चंकपाः... IV, 18. चनेहरन् V, 58. चन्देरादेञ्च इः IV, 218. चन्द्रे मो
जित् IV, 227. चर्द्वेञ्च IV, 171. चरेञ्च V, 69. चायः किः I, 74.

चायतेरन्ने ... IV, 199. चिक् च II, 62. चिते: ... IV, 175. चीकयते ... V, 36. चुपेरञ्चो ... I, 110. चुवः क्च III, 24. च्चिरव्यञ्चं II, 65.

ङ्दसोपाः I, 2. ङ्दस्वसान ... II, 86. ङापू ... I, 123. ङिक्वर ... III, 1. ङो गुक् ... I, 112.

ञञ्चादयश्च IV, 102. ञनिधसि ... IV, 129. ञनिदाच्यु ... IV, 104. ञनिम् ... IV, 148. ञनेरृञ्च च V, 38. ञनेहृसिः II, 116. ञनेर्यक् IV, 110. ञनेष्टन् ... V, 30. ञनेस्तु रश्च V, 46. ञसिस्तहोहरिन् II, 73. ञहातेः सन्व ... I, 140. ञहातेर्दे संतलोपश्च III, 36. ञहातेर्दे च II, 34. ञीर्यते: ... V, 49. ञीवेरातुः I, 80. ञ्विश्चिभ्यां कच् III, 126. ञ्वृञ्च-ध्यामूचन् II, 6. ञ्वृञ्चन् ... IV, 54. ञेर्मूट्चोदात्तः III, 91. ञोरी च II, 23.

अमंतात् उः I, 113.

उरिञ्चनेर्मूट् चोदात्तः V, 20.

षाहो भञ्च IV, 125. षात्कश्चिपयतेः I, 87.

तनिम् ... III, 88. तनोतेरन्श्च वः II, 63. तनोतेरुडः ... V, 52. तन्युधि ... III, 75. तमिचिश्चि ... I, 117. तर्तेर्दिः V, 66. तर्त्यादिभ्यश्च I, 119. तलिपुलिभ्यां च II, 53. तवेर्षिडा I, 49. ताडेर्षिलुक् च I, 100. तितेर्दीर्घश्च III, 18. तियपृञ्च ... II, 12. तुषारदयश्च III, 139. तृणात्थ्यायां चित् III, 59. तृन्तृचौ ... II, 94. तृचिणुधि ... III, 12. तृहेः ङो ... V, 8. तृभूञ्चि ... III, 128. त्वत्रितनि ... I, 131. ङो दुक् च I, 91. ङो रश्च लः I, 5. ङो रश्च लो वा III, 54.

दंशेश्च V, 11. दंसेष्टनी ... V, 10. दधालेर्घ ... V, 48. दधिषाळः III, 97. दमेहनसिः IV, 234. दमेउंसिः II, 69. दरिद्राते ... I, 92. दलिम् IV, 47. दहेर्गो ... V, 61. दादिभ्यश्चदसि IV, 169. दामाभ्यां नुः III, 32. दिवः कित् III, 121. दिवेर्कः II, 100. दिवेर्षुञ्च IV, 160. दिवो द्वे ... IV, 55. दीडो नुट् च III, 140. दुतनिभ्यां ... III, 90. दुरी-पाो ... II, 20. दृषातेः एक् ... I, 130. दृषातेर्दृश्चश्च IV, 183. दृदलिभ्यां भः III, 151. दृसनि ... I, 3. देशे ह् च IV, 214. पुतेरिसि ... II, 111. हुदन्तिभ्यामिन् II, 50.

धान्ये नित् I, 10. धाप्वस्व ... III, 6. धृयेर्षिब ... II, 82. धेट इश्च III, 11. 34. धो धम च II, 35. ध्यायोः ... IV, 114.

नञि च नदेः II, 99. नञि ङहातेः I, 157. नञि लञ्जे ... I, 89. नञि व्ययेः I, 50. नञ्याप इट् च III, 87. नञ्याह्न एह च IV, 223. नप्तृनेष्टृ ... II, 96. नयतेर्डिच II, 101. नहेर्दिचि भञ्च IV, 210. नहेर्हलोपश्च V, 23. नामन् सीमन् ... IV, 150. नावञ्चः I, 18. निर्देर्नलोपश्च II, 17. नियो मिः IV, 43. निशीथ ... II, 9. नुवो धुट् च IV, 225. नृत्तिप्रथोः कः I, 93. नो दीर्बञ्च V, 13. नो व्यो ... IV, 135. नो धतेर्घयिन् IV, 87. नो सदेः II, 124. नो सदेर्डिच III, 45. नो हः III, 44.

पा कित्च I, 71. पच एलिमच् IV, 37. पचिनश्चो ... II, 30. पचिमच्योरिच V, 37. पच्चिचि ... IV, 219. पपोरिञ्या ... II, 70. फस्य च IV, 12. पतिकठिकुठि ... I, 59. पतिचडि ... I, 116. पतेर्गच् ... I, 118. पतेरञिन् IV, 69. पते रञ्च लः III, 74. पदिप्रचिभ्यां नित् IV, 182. पयसि च IV, 229. पयमे कित् IV, 10. परो वृजेः ... II, 59. फान्यः III, 103. पदेर्नित्तं ... III, 80. पान्तुदि ... II, 7. पातेरतिः V, 5. पातेर्डितिः IV, 57. पातेर्मुमुन् IV, 177. पातेर्बले हुट् च IV, 202. पादे च IV, 131. पानीविचिभ्यः पः III, 23. पातेरतिः I, 135. पिनाकादयश्च IV, 15. पिबतेस्त्यक् च II, 115. पिशेः कित् III, 95. पीयुक्कुपि ... III, 76. पीयञ्चण् IV, 76. पुरः कुषन् IV, 74. पुरसि च IV, 230. पुत्ररवाः IV, 231. पुत्रो इस्वञ्च IV, 164. पुषः कित् IV, 4. पूञो ... V, 15. पृथिर्ति ... III, 111. पुनहि ... IV, 75. पृथिदि ... I, 24. प्र ईर् ... IV, 116. प्रथः कित्प्र ... I, 136. प्रथिमुदि ... I, 29. प्रथेः पिबन् ... I, 150. प्रथेरमच् V, 68. प्राडि पणिकथः II, 41. प्राततेरन् V, 59. प्रे स्वः IV, 9. प्रे हर्तः कृपे IV, 134. प्लुथिकुथि ... III, 155. प्लुथेरचो ... III, 63.

फर्फरीकादयश्च IV, 20. फलिपाटि ... I, 19. फलेरित ... V, 34. फलेर्मुक् च III, 56. फेनमीनी III, 3.

बभेर्भ्रधि ... III, 5, बहुलमन्यत्रापि II, 37. 49. 78. 95. 122.

भदेर्नलोपश्च III, 130. भातेर्डितुप् I, 64. भियः कुक्न् II, 31. भियः पुक् इस्वञ्च I, 137. भियः युवा I, 147. भुत्तिमृङ्गयो ... III, 21. भुतेः कित् IV, 141. भुवः कित् II, 113. IV, 45. भुवञ्च IV, 8. भुवो कित् III, 50. भूर्त्तिभ्यां कित् IV, 216. भूवादि ... IV, 170. भूस्पूर् ... II, 80.

भृज उच्च II, 72. भृजः कित् सुद् च I, 124. भृजश्चित् III, 115. भृमृ-
दृश्चि ... III, 110. भृमृशीत् ... I, 7. भ्रमेः संघ^० IV, 120. भ्रमेश्च डः II,
68. भ्रक्तिगमिनमि ... IV, 159.

मकुर्ददुर्दृष्टी I, 41. मंगतेर्लच् V, 70. मद्गुरादयश्च I, 42. मनेहृच्च
IV, 122. मनेर्दीर्घश्च III, 64. मनेर्धञ्ङदत्ति II, 117. मंघः IV, 11. मंदि-
वाश्चि ... I, 39. मव्यतेर्यलोपो ... V, 50. मसेर्ज्ञन् V, 3. मसेश्च I, 44.
मस्तेर्नुम् च IV, 77. महति इस्वश्च I, 32. महेरिनष् च II, 56. माउ
ऊषो ... V, 25. माह्वा ... IV, 109. मिथिला ... I, 58. मिथुने मनिः IV,
151. मिथुने ऽसिः ... IV, 222. मिषीभ्यां हः IV, 101. मीनातेर्ज्ञन् I,
68. मुच्चियुधि ... II, 91. मुदियो ... I, 127. मुषेर्दीर्घश्च II, 42. मुहेः कित्
II, 121. मुहेः लो ... V, 22. मूङ्गाक्ष्य ... IV, 108. मूलेरादयः I, 62.
मृकषिभ्यामोचिः IV, 70. मृकषिभ्यामृकोकणां IV, 39. मृगद्यादयश्च I, 38.
मृगोहृतिः I, 96. मृतेर्गुणाश्च I, 83. मृतेर्हिलोपश्च I, 109. मृः ... IV, 24.

यन्निमनि ... III, 20. वतेर्वृडिश्च II, 98. यपोः ... III, 159. युत्ति-
हृच्चि ... I, 145. युधिबुधि ... II, 90. युष्यसि ... I, 138. यो हे च I, 22.

रंभेः क्युन् II, 79. रपेरत् एच्च IV, 189. रपेरिचो ... I, 27. रमे
रश्च लो वा II, 33. रमेर्निन् IV, 63. रमेर्वृडिश्च I, 103. रमेश्च IV,
213. रमेष् च III, 14. रात्तेरन्यः III, 100. रात्तेर्डेः II, 66. राश्रदि-
भ्यां ञिप् IV, 67. रासिबल्लिभ्यां च III, 125. राम्नासाम्ना ... III, 15.
रिचैर्धने ... IV, 198. हृच्चिभुत्ति ... IV, 178. हृच्चिबच्चि ... IV, 185.
हृच्चिदिभ्यां ञिन् III, 116. हृश्रदिभ्यां कुन् IV, 103. हृषेर्निन्ल्लुप् च III,
124. हृहिनंदि ... III, 127. हृहे रश्च लो वा III, 94. हृहेर्वृडिश्च I,
48. हृहेश्च II, 55. इषे सुद् च IV, 208. रोदेर्षिां ... II, 22.

लक्षेरद् च III, 7. लक्षेर्मुद् च III, 160. लंघिर्बन्धो ... I, 30.
लंघेर्मलोपश्च I, 134. लीङ्गीजे ... V, 55. लोहपलितौ III, 92.

संक्र्यादयश्च IV, 66. वच्चिमनि ... V, 39. वचेर्भाश्च III, 33. वदेरा-
न्यः III, 104. वनेर्षिचो ... III, 8. वयश्च III, 120. वयसि धाञः IV,
228. वर्णेर्बं ... IV, 123. वर्तमाने ... II, 84. वलाकादयश्च IV, 14.
वलिमलि ... IV, 99. वलेर्ब्रकः IV, 40. वलेर्मुक् च I, 20. वशः कित्
II, 71. IV, 31. वशोः कनसिः IV, 238. वसिबपि ... IV, 124. वसे-
र्षिां IV, 217. वसेश्च III, 71. वसेसिः IV, 179. वसेस्तुन् I, 76.

वसो ह्वेः II, 112. वहियुभ्यां पित् III, 119. वहिवस्य ... IV, 60.
 वहिन्नि ... IV, 51. वहिहाधा ... IV, 220. वहैर्धञ्च I, 85. वातप्रतीः IV,
 1. वातेर्दिञ्च IV, 133. वातेर्निन्त् V, 6. वाबिंधेः II, 26. विटप ... III,
 145. विडादिभ्यः कित् I, 120. विदिभुति ... IV, 237. विधाजे ... IV,
 224. विधा विहा IV, 36. विधेः कित् III, 39. वीष्या ... IV, 48.
 वीपति ... III, 150. वृहेर्नलोपञ्च II, 110. वृहेर्नो ऽञ्च IV, 145. वृङ्-
 शीभ्यां ... IV, 200. वृतेः कित् II, 47. वृज एपयः III, 98. वृजश्चित्
 III, 107. वृञ् लुटि ... V, 9. वृत्तदि ... III, 62. वृतेर्वृद्धिञ्च III, 79.
 वृतेञ्च II, 107. वृतेः शब्दसि IV, 140. वृतेः कित् III, 146. वृद्भ्यां
 विन् IV, 53. वृधिवपि ... II, 27. वृधिकृष्योः कित्कन् II, 40. वृधादि ...
 I, 108. वृद्धोः ... IV, 100. वेजः सर्वत्र IV, 149. वेजस्तु च III, 118.
 वेजो डिञ्च IV, 72. वेपित्पुो ... II, 52. वी कसेः II, 15. वी तसेः IV,
 181. व्ययेः ... I, 40. व्याडि ... V, 63. व्याधौ कृट् च IV, 195.

शः कित्सन्वच I, 21. शकादिभ्यो ऽ टन् IV, 81. शक्तिप्रयोगेर्निन्त् I,
 111. शकेह्नेनां ... III, 49. शकेर्धत्तिन् IV, 58. शने च I, 36. शदेन च
 I, 61. शपेर्वञ्च I, 107. शमेः कः I, 104. शमेर्धः I, 101. शमर्धन् IV,
 94. शलिमंदि ... IV, 42. शावशेराप्तौ I, 45. शाशपि ... IV, 97. शोडो
 धुल ... IV, 38. शोडो इस्वञ्च V, 24. शोडुकुशि ... IV, 113. शोडुशपि
 ... III, 113. शुकवल्कोल्काः III, 42. शुषेर्धञ्च II, 19. शुषिचि ... II, 25.
 शृंगारभृंगारौ III, 136. शृणाते ... I, 125. श्रुद्भसो ऽ दिः I, 129. श्रुफ्यां
 कित्च IV, 27. श्रुवृजां ... IV, 19. श्रुम्योश्च III, 101. श्रुस्त्विति ... I,
 11. श्रवा ... I, 154. श्रमि ... V, 28. श्रास्य ... II, 46. श्रा कर्न् IV,
 3. श्राः श्रकुनी IV, 127. श्रयतेः ... IV, 193. श्रुदचि ... III, 96. श्रिषेः
 कञ्च I, 33. श्रिषेर्चोपधायाः III, 19. श्रन् उचन् ... I, 158. श्रयतेश्चित्
 IV, 71. श्रितेर्धञ्च II, 93. श्रवेः संप्रसारणं च IV, 192.

शुभ्रभ्यां निञ्च III, 26.

संश्रुत् ... II, 85. समाने ल्याः ... IV, 136. समि कसेहकन् II, 29.
 समीपाः II, 11. IV, 92. संपूर्वाश्चित् III, 72. सम्यानच् ... II, 89. सतेर्दिः
 I, 133. सतेर्पः पुक् च III, 141. सतेर्युः III, 22. सतेर्षिञ्च II, 5.
 IV, 89. सतेर्हुक् च III, 78. सतेर्नुक् च IV, 23. सर्वधातुभ्य इन् IV,
 117. सर्वधातुभ्यः ङ् IV, 158. सर्वधातुभ्यो मनिन् IV, 144. सर्वधा-

तुभ्यो ऽसुन् IV, 188. सर्वनिष्ठश्च ... I, 153. सलिकल्प ... I, 55. सवो
 सण्ड्दसि II, 102. सहैर्धश्च II, 114. सातिभ्यां ... IV, 152. सानसिर्वर्षा-
 सि ... IV, 107. सावसेः IV, 180. सिचः संतायां ... V, 62. सितनि ...
 I, 70. सित्रिमुच्यो ... IV, 162. सिधेष्टेश्च IV, 93. सिधेष्टेयू च III, 9.
 सुओ दीर्घश्च III, 13. सुयवसेर्धन् II, 97. सुयुरु ... II, 74. सुवः कित्
 III, 35. सुविदेः कञ् III, 108. सुसूधाञ् ... II, 24. सूः क्रिः IV, 64.
 सूषेः स्मन् IV, 176. सूतेरसुञ्च I, 16. सूयुवचिभ्यो ... III, 81. सूवृजो
 ... I, 121. सूध्भू ... III, 41. सूद्विभिर्गां कित् IV, 49. सो रमतेः ... V,
 14. स्कंदेः सलोपश्च I, 15. स्कंदेश्च स्वर्गं IV, 206. स्तनिष्ठि ... III,
 29. स्तुवः केच्य ... III, 99. स्तुवो दीर्घश्च III, 25. स्थायतेर्दृष्ट IV, 165.
 स्वः कित् V, 4. स्वः स्तो ... IV, 96. स्वाचति ... I, 115. स्वो षुः III,
 37. स्वामदि ... IV, 112. स्ववृश्चि ... III, 66. स्पृशेः ... V, 27. स्फावित्त-
 चि ... II, 13. स्वंदेः संप्रसारणां च I, 69. स्वंदेः संप्रसारणां धञ्च I, 12.
 स्वमेः संप्र ... II, 43. स्वमेरीट् च III, 46. संसेः ... V, 16. सुरीभ्यां तुट्
 च IV, 201. सुवः कः II, 61.

ह्निकुषि ... II, 2. ह्निमन्त्रि ... IV, 153. हनेर्हि च I, 146. ह्नो
 वध च II, 36. हंतेः प्ररीरा ... V, 32. हंतेर्ह च IV, 62. हंतेर्ह च
 V, 64. हंतेर्धुश्च II, 83. हंतेर्मुट् हि च III, 129. हंतेर्मुना ... V, 42.
 हरिमितयोर्द्वयः I, 35. हर्यतेः ... V, 44. हसिमृषि ... III, 86. हिंसेरी ...
 V, 18. हुयामा ... IV, 167. हुर्ध्वेः सनो ... II, 92. हुवः श्लुवश्च II, 60.
 ह्विधि ... IV, 118. ह्वृध् ... IV, 147. हृशाभ्यामितन् III, 93. हृषेह-
 लच् I, 98. हृसृहृहि ... I, 99. ह्रियः कुक् ... III, 85. ह्रियो रश्च लो वा
 III, 48.

II. The suffixes with indicatory letters.

ञ = च V, 54. — चकृच् = चकृ III, 81. — चंगच् = चंग I, 118
 -121. — चच् = च V, 19. 20. 31. 32. 40. 41. 64. 65. — चच
 = चच IV, 2. — चटि = चत् I, 135-137. — चटच् = चट IV, 104.
 105. — चटन् = चट IV, 81. — चटि = चट् I, 133. 134. —
 चट = चट I, 102. 103. — चंडन् = चंड I, 128. — चतच् = चत III,

110-112. — अति = अत् II, 84. 85. — अति = अति IV, 59-63. V, 5-7. अत्रन् = अत्र III, 105-107. — अत्रिन् = अत्रि IV, 69. — अय = अय III, 113-116. — अदि = अद् I, 129-132. — अन् = अ V, 33. — अनि = अनि II, 103-108. V, 67. — अनुद् = अनु III, 52. — अन्य = अन्य III, 100-103. — अन्युच् = अन्यु III, 81. — अप = अप III, 141. — अभच् = अभ III, 122-125. — अभ = अभ IV, 84. V, 54. — अभच् = अभ V, 68. 69. — अंबच् = अंब IV, 82. 83. 96. — अयु = अयु III, 22. — अर = अर III, 131. 132. V, 38. 39. — अरन् = अर V, 59. 60. — अरन् = अर IV, 154. — अरु = अरु IV, 79. 80. — अल् = अ V, 19. 20. 40. — अलच् = अल V, 70. — अलिच् = अलि IV, 2. — अवक = अवक IV, 96. — अस = अस IV, 2. — असच् = अस III, 117-121. — असानच् = असान II, 86-88. — अत्ति = अत् IV, 222-233. 235-237. — अत्ति = अत्ति IV, 107. — असुन् = अस् IV, 188-220.

आ = आ IV, 36. 174. — आक = आक IV, 13-15. — आगूच् = आगू III, 81. — आपाक = आपाक III, 83. — आतु = आतु I, 80. — आतृकन् = आतृक I, 81. — आनक = आनक III, 82. — आनच् = आन II, 89-93. — आनुक् = आनु IV, 2. — आन्य = आन्य III, 104. — आल्य = आल्य III, 96. 97. — आरन् = आर III, 134-140. — आल = आल V, 50. — आलच् = आल I, 115. IV, 107. — आलब् = आल I, 116. — आलीयच् = आलीय I, 115. — आस = आस IV, 2. — आसि = आच् IV, 221.

इ = इ IV, 138-143. — इकन् = इक II, 44. 45. — इत्ति = इत् II, 70-72. — इच् = इ IV, 124-128. 135-137. — इण् = इ IV, 129-134. — इत = इत IV, 106. — इतच् = इत V, 34. — इतन् = इत III, 93-95. — इति = इत् I, 99. 100. — इतृच् = इतृ III, 29. — इत्र = इत्र IV, 172. 173. — इत्वन् = इत्व IV, 104. 105. — इधिन् = इधि IV, 2. — इन् = इ IV, 117-123. — इनच् = इन II, 46-49. — इनण् = इन II, 56. — इगन् = इन II, 50-56. — इनि = इन् IV, 6-12. — इमनिच् = इमन् IV, 147. — इमनिन् = इमन् IV, 148. 149. — इलच् = इल I, 55-58. — इडच् = इड

IV, 2. — इष्णुच् = इष्णु III, 16. IV, 2. — इसन् = इस् IV, 2. — इत्ति = इत् II, 109. 110. — इत्तिन् = इत् II, 111-115.

ई = ई III, 158-160. IV, 1. — ईकन् = ईक IV, 16-23. — ईत्ति = ईत्ति IV, 70-72. — ईद = ईद IV, 106. — ईमनिच् = ईमन् IV, 147. — ईरच् = ईर V, 18. — ईरन् = ईर IV, 30-35. V, 18. — ईयन् = ईय IV, 26-29.

उ = उ I, 7-22. — उकन् = उक II, 29. — उउच् = उउ IV, 155. — उण् = उ I, 1. 2. — उति = उत् I, 96. 97. — उत्र = उत्र IV, 172. — उन = उन III, 49. — उनन् = उन III, 53-61. — उनसि = उनस् IV, 234. — उनि = उनि III, 49. — उंत = उंत III, 49. — उंति = उंति III, 49. — उम = उम IV, 106. — उंभ = उंभ IV, 106. — उर्च् = उर् I, 39-42. — उर्न् = उर् I, 43-45. V, 58. — उरिन् = उरि II, 73. — उल? = उल IV, 107. — उलच् = उल I, 98. — उलन् = उल V, 8. — उलि = उलि IV, 2. — उणच् = उण IV, 107. — उणच् = उण IV, 75. — उणन् = उण IV, 73. — उत्ति = उत् II, 116-122.

उ = उ I, 82-92. — उक = उक IV, 39-41. — उकण् = उक IV, 39. 42. — उल = उल V, 25. — उयन् = उय II, 6. — उम = उम V, 2. — उर् = उर् IV, 90. — उर्न् = उर् I, 68. 69. V, 3. 4. — उलच् = उल IV, 90. — उयन् = उय IV, 73(?). 76-78.

ऋ = ऋ II, 100-102. — ऋतिन् = ऋत् IV, 58. — ऋन् = ऋ II, 97-99.

एणु = एणु II, 1. — एय = एय III, 98. — एरक् = एर I, 59-62. — एलिमच् = एलिम IV, 37. — एष्णुक् = एष्णु III, 16.

ओतच् = ओत I, 63. — ओरन् = ओर I, 65. 66. — ओलच् = ओल I, 67.

क = क II, 61. V, 62. 63. — क = क III, 40. 42(?). — कक् = क III, 41. — कंकपा = कंकपा IV, 24. — कपा = कपा IV, 175. — कतु = कतु I, 78. — कत्तिच् = कत्ति IV, 2. — कत्रन् = कत्र III, 108. 109. — कन् = क V, 56. — कन् = क III, 43-48. V, 53.

— कनशि = कनस् IV, 238. — कनिन् = कन् I, 156-158. —
 कन्यन् = कन्य V, 44. — कन्युच् = कन्यु III, 51. — कप = कप III,
 144.145. — कपन् = कप III, 142.143. — कपिन् = कन् IV, 156.
 — कषन् = कष IV, 99.100. — कर्न् = कर् IV, 3.4. — कल =
 कल I, 106-112. — कलन् = कल IV, 5. — काकु = काकु III, 77
 -80. — कालन् = काल I, 117. III, 76. — किकन् = इक II, 40-
 43. — किलच् = इत् IV, 185. — किंदच् = इंद IV, 85. 86. —
 किरच् = इर् I, 52-54. — कियन् = इय IV, 178. — कीकन् = ईक
 IV, 24.25.V, 51. — कीटन् = ईट IV, 184. — कु = उ I, 23-38.
 — कुक् = कु III, 85. — कुकन् = उक V, 53. — कुथन् = उथ IV,
 74. — कू = उ I, 93-95. — केय = एय III, 99. — कू = त III,
 89-92. V, 14. — कू = तु III, 30.31. — कू = त्र IV, 163.164.
 — क्यन् = य II, 2.3. — क्यिन् = यि III, 154. — कू = न V, 8.
 — किन् = नि IV, 104.105. — कमलन् = मल IV, 186.187. —
 क्यु = कन II, 81-83. — क्युच् = कन V, 17. — क्युन् = कन II,
 79.80. — कन् = र् II, 24-26. — कर्च् = रर् III, 133. — कि
 = रि IV, 64. — किन् = रि IV, 65.66.V, 49. — कुकन् = हुक II,
 31. — कुन् = ह IV, 103. — कू = ल IV, 108. — कुन् = व I,
 151. — कुनिप् = कन् IV, 112-116. — किन् = वि IV, 54-56.
 — क्किप् = ० II, 57-60. — क्युन् = कक II, 32-39. — क्यरन्
 = कर् III, 75. — क्वि = सि III, 155.156. — क्यु = सु III, 157.
 — क्यु = सु III, 17-19.

क = ल I, 104. V, 22-24.

ग = ग I, 127. V, 61. — गक् = ग I, 127. — गण् = ग I,
 126. — गन् = ग I, 122-125.

घयिन् = घयि IV, 87-89.

चट् = च IV, 91-93. — चतु = चतु I, 79. — चिक् = च् II,
 62. 63.

कच् = कंत III, 126-130. — किच् = कंति III, 50.

धुण् = उ I, 3-6.

ट = ष V, 10.11. — टन् = ष V, 10.11.30. — टियच् = इय I, 46-51.

ठ = ठ I, 105. IV, 104.

ड = ष V, 47. — ड = ड I, 113. 114. — डड = षड V, 52. — डट = षट IV, 104. — डति = षति IV, 57. — डवतुप् = षवत् I, 64. — डिमि = इम् IV, 157. — डुतच् = डत V, 1. — डुन् = ड V, 28. 29. — डुम्सुन् = डम् IV, 177. — डू = ड II, 68. — डै = ऐ II, 66. — डैसि = ऐस् V, 12. 13. — डो = ओ II, 67. — डोसि = ओस् II, 69. — डी = औ II, 64. 65. — डृद = र IV, 165. — डि = रि V, 66.

ढ = ढ I, 101.

णित्रन् = इत्र IV, 170. 171. — णु = णु III, 37. 38. — णुकन् = उक II, 30. — णय = णय IV, 107.

त = त V, 55. — तकन् = तक III, 148. — तन् = त III, 86-88. — तनन् = तन III, 150. — तणन् = तण III, 149. — तणसुन् = तणस् III, 149. — ति = ति IV, 179-183. — तिकम् = तिक III, 146. 147. — तु = तु I, 72-75. V, 46. — तुन् = तु I, 70. 71. 76. 77. V, 43. — तृच् = तृ II, 94-96. — तृन् = तृ II, 94-96. — तृण् = तृ IV, 104. 105. — त्यक् = त्यु III, 21. — त्र = त्र IV, 166. — त्रन् = त्र IV, 167-169. — त्रिन् = त्रि IV, 68. — त्रिन् = त्रिन् IV, 68. — त्रिप् = त्रि IV, 67. 68. — त्वन् = त्व IV, 104. 105.

थक् = थ II, 7-12. — थन् = थ II, 4. 5.

द = द IV, 97. 98. — दन् = द IV, 97. 98.

धक् = धु IV, 38.

न = न III, 6-15. — नक् = न III, 2-5. — नि = नि IV, 48-52. — नु = नु III, 32-36. 39.

प = प III, 23-28. — पास = पास V, 45.

फक् = फ V, 26.

भ = भ III, 151. — भन् = भ III, 152-153.

मक् = म I, 144-149. — मदिक् = मद I, 138. — मन् = म I, 139-143. — मनि = मन् IV, 151. — मनिण् = मन् IV, 152. —

मनिन् = मन् IV, 144-146. 150. 152. — मि = मि IV, 43-47. —
मिनि = मिन् III, 84. — मुक् = मुक् III, 84.

य = य IV, 107. 109. — यक् = य IV, 110. 111. — यन् = य
V, 15. 16. 48. 54. — यतुच् = यतु IV, 2. — युक् = यु III, 21. —
युच् = यन् II, 74-78. — युच् = यु III, 20. — युन् = यन् V, 42.

र = र V, 55. — रक् = र II, 13-23. — रन् = र II, 27. 28.
— र् = र् IV, 101. 102.

लक् = ल IV, 38.

व = व I, 155. — वन् = व I, 152-154. IV, 94. 95. — वन्
= वन् V, 54. — वनिप् = वन् IV, 112. — वरट् = वर V, 57. —
वलच् = वल IV, 107. — वलञ् = वल IV, 38. — वालञ् = वाल I,
115. — वालन् = वाल IV, 38. — वि = वि III, 84. — विन् = वि
IV, 53. — वुन् = वक् V, 35-37. 53.

शक् = श IV, 104. 105. — शुन् = शु V, 27. — श्वण् = श्व
V, 27.

धवन् = धव I, 150. — धिवन् = धव I, 150. — धृन् = धृ IV,
153-162. — ध्वरच् = ध्वर II, 123. 124. III, 1.

स = स III, 62-69. — सन् = स V, 21. — सरन् = सर III,
70-74. — सिकन् = सिक IV, 153. — स्पन् = स्प IV, 176. —
स्य = स्य IV, 104. — स्यन् = स्य IV, 2.

III. The suffixes without indicatory letters.

0 = क्तिप्.

अ = अ, अच्, अन्, अल्, क, कन्, ट, टन्, उ ॥ अउ = उउ ॥
अक = अकन्, वुन् ॥ अकु = अकुच् ॥ अंकपा = अंकपा ॥ अंग = अंगच् ॥
अच = अच ॥ अत् = अत्ति ॥ अट् = अटि ॥ अट = अटच्, अटन्, उट ॥
अठ = अठ ॥ अंड = अंडन् ॥ अत् = अत्ति ॥ अत = अतच् ॥ अति = अति,
उति ॥ अतु = अतु, अतु ॥ अग्नि = अग्निच् ॥ अत्र = अत्रन्, अत्रन् ॥ अग्नि

== अत्रिन् ॥ अय = अय ॥ अयि = अयिन् ॥ अद् = अदि ॥ अन् = कनिन् ॥
 अन = अयु, अयुच्, अयुन्, युच्, युन् ॥ अनस् = कनसि ॥ अनि = अनि ॥
 अनु = अनुइ ॥ अंत = अच् ॥ अंति = किच् ॥ अन्य = अन्य, कन्यन् ॥ अन्तु =
 अन्तुच्, कन्तुच् ॥ अप = अप, कप, कपन् ॥ अभ = अभच् ॥ अभ् =
 कमिन् ॥ अभ = अभ, अभच् ॥ अय = अयच् ॥ अय = कयन् ॥ अयु = अयु ॥
 अर् = अर्न् ॥ अर् = अर्, अर्न् ॥ अर्ह = अर्ह ॥ अल = अलच्, कल ॥
 अलि = अलिच् ॥ अव = अवन् ॥ अवक = अवक ॥ अवत् = अवतुप् ॥ अत् =
 असि, असुन् ॥ अस = अस, असच् ॥ असान = असानच् ॥ असि = असि ॥

आ = आ ॥ आक = आक ॥ आकु = काकु ॥ आगू = आगूच् ॥ आपाक
 = आपाक ॥ आतु = आतु ॥ आतृक = आतृकन् ॥ आन = आनच् ॥ आनक
 = आनक ॥ आनु = आनुक् ॥ आन्य = आन्य ॥ आल्य = आल्य ॥ आर् = आर्न् ॥
 आल = आल, आलच्, आलञ्, कालन् ॥ आलीय = आलीयच् ॥ आस्
 = आसि ॥ आस = आस ॥

इ = इ, इञ्, इण्, इन् ॥ इक = इकन्, किकन् ॥ इञ् = इति ॥
 इत् = इति ॥ इत = इत, इतच्, इतन्, कितच् ॥ इत्तु = इत्तुच् ॥ इत्र =
 इत्र, पित्रन् ॥ इव = इवन् ॥ इषि = इषिन् ॥ इन् = इनि ॥ इन = इनच्,
 इनण्, इनन् ॥ इंद = किंदच् ॥ इम् = डिमि ॥ इमन् = इमनिच्, इमनिन् ॥
 इर = किरच् ॥ इल = इलच् ॥ इव = विवन् ॥ इय = टियच् ॥ इव =
 इवच् ॥ इष्णु = इष्णुच् ॥ इष्य = कियन् ॥ इस् = इसि, इतिन् ॥ इस =
 इसन् ॥

ई = ई ॥ ईक = ईकन्, कीकन् ॥ ईचि = ईचि ॥ ईट = कीटन् ॥
 ईद = ईद ॥ ईमन् = ईमनिच् ॥ ईर् = ईर्च्, ईर्न् ॥ ईष = ईषन् ॥

उ = उ, उण्, कु, जुण्, डुन् ॥ उक = उकन्, कुकन्, पुकन् ॥
 उउ = उउच् ॥ उत् = उति ॥ उत = उतच् ॥ उत्र = उत्र ॥ उन = उन,
 उनन् ॥ उनस् = उनसि ॥ उनि = उनि ॥ उंत = उंत ॥ उंति = उंति ॥ उम =
 उम ॥ उंभ = उंभ ॥ उम्स् = उम्सुन् ॥ उर् = उर्च्, उर्न् ॥ उरि = उरिन् ॥
 उल = उल (?), उलच्, उलन् ॥ उलि = उलि ॥ उग्र = उग्रच् ॥ उय =
 उयच्, उयन्, कुयन् ॥ उस् = उसि ॥

ऊ = ऊ, कू, डू ॥ ऊक = ऊक, ऊकण् ॥ ऊल = ऊल ॥ ऊय =
 ऊयन् ॥ ऊम = ऊम ॥ ऊर् = ऊर्, ऊर्न् ॥ ऊल = ऊलच् ॥ ऊय = ऊयन् ॥
 ऋ = ऋ, ऋन् ॥ ऋत् = ऋतिन् ॥

एणु = एणु । एण्य = एण्य । एय = कय । एर = एरक् । एलिम
= एलिमच् । एण्यु = एण्युक् ।

ऐ = उ । ऐस् = उैसि ।

ओ = उ । ओत = ओतच् । ओर = ओरन् । ओल = ओलच् ।
ओस् = उैसि ।

ओी = उी ।

क = क, कक्, कन् । कपा = कपा । कर = करन् । कल =
कलन् । कु = कक् ।

ख = ख ।

ग = ग, गक्, गण्, गन् ।

च् = चिक् । च = चट् ।

ट = टन् ।

ठ = ठ ।

उ = उ ।

ह = ह ।

णु = णु । ण्य = ण्य ।

त = त्, त, तन् । तक = तकन् । तन = तनन् । तश = तशन् ।
तशस् = तशसुन् । ति = ति । तिक = तिकन् । तु = तु, तुन् । तृ = तृच्,
तृन् । तु = तुण् । तु = तुक् । तु = तुक् । त्र = त्र, त्र, त्रन्, त्रन् । त्रि
= त्रिन्, त्रिण् । त्रिन् = त्रिन् । त्व = त्वन् ।

थ = थन्, थक्, थन् । थि = थिन् ।

द = द, दन् ।

धु = धुक् ।

न = न्, न, नक् । नि = निन्, नि । नु = नु ।

प = प । पास = पास ।

फ = फक् ।

भ = भ, भन् ।

म = मक्, मन् । मद् = मदिक् । मन् = मनि, मनिण्, मनिन् ।
मल = मलन् । मि = मि । मिन् = मिनि । मुक = मुक ।

य = य, यक्, यन् । यतु = यतुच् । यु = युक्, युच् ।

र = कन्, उट्, र, रक्, रन् ॥ रर = करच् ॥ रि = क्रि, क्रिन्,
 डि ॥ रु = कुन्, रु ॥ रुक = कुकन् ॥

ल = क्, लक् ॥

व = क्, व, वन् ॥ वन् = क्वनिप्, वन्, वनिप् ॥ वट् = वट्ट,
 व्वाच् ॥ वल = वलच्, वलञ् ॥ वाल = वालञ्, वालन् ॥ वि = क्विन्,
 वि, विन् ॥

श = शक् ॥ शु = शुन् ॥ श्व = श्वण् ॥

स = स, सन् ॥ सट् = क्सट्, सट् ॥ सि = क्विस् ॥ सिक = सिकन् ॥
 सु = क्सु ॥ सु = क्सु ॥ स्व = स्वन् ॥ स्य = स्य, स्यन् ॥

GLOSSARY.

- ॐ
- **āñça*, m. a part, a portion. V, 21.
āñsa m. 1) a shoulder. 2) a part V, 21.
 **āñsaka* m. an heir. V, 21.
 **āñsalā* adj. sturdy, strong. V, 21.
āñhāti f. a gift, a present. IV, 62.
āñhas n. sin. IV, 212.
 **āñhiti* = *āñhati*. IV, 62.
 **āñhri* m. a foot. IV, 66.
aktā adj. measured, defined (?). III, 89.
akshā m. a die for playing with. III, 65. In other significations, the word is derived differently. These are: m. 1) a tree (*terminalia bellerica*). 2) a karsha, or weight of 16 māshās. 3) a wheel. 4) a car. 5) a lawsuit. 6) the soul. — n. 7) an organ of sense. 8) blue vitriol. 9) sochal salt.
ākshara n. 1) a letter of the alphabet. 2) a syllable. 3) exemption from further transmigration. 4) water (in the Vedās). III, 70.
 **akshāvāma*. I, 139.
ākshi n. an eye. III, 156.
akshṇā = *akhaṇḍa* III, 17.
 **agasti* m. the name of a muni. IV, 179.
 **agnāyi* f. the wife of Agni. IV, 50.
agnī m. the god of fire. IV, 50.
 **agnisṭomā* m. a sacrifice dedicated to Agni. I, 139.
āgra n. the top. 2) the condition of being chief, main, principal. II, 28.
 **agregū* adj. preceding, leading. II, 68.
 **aghaṭi* n. pr. of a man. IV, 117.
 **aghaṭisthāna* n. n. pr. of a place. IV, 117.
aghnyā 1) m. the lord of creation. 2) f. *aghnyā*. a cow. IV, 111.
ankāti m. wind. IV, 61. See *ancāti*.
ānka n. 1) a mark or sign. 2) the body. IV, 215.
ankurā m. a shoot or sprout. I, 39. See *ankārā*.
ankuṣā nn. an elephant-goad. IV, 107.

**ankurá* m. = *ankurá*. I, 39.

**ankúsha* m. an ichneumon (?). IV, 76.

**ānga* n. 1) a limb, a member. 2) the body. 3) an expedient, a mean. 4) a subordinate part. — m. 5) the name of a country. — 6) (*angá*), a vocative particle. I, 122.

āngas n. a bird. IV, 215.

āngāra 1) mn. charcoal. 2) m. the planet Mars. III, 134.

Angirás m.n.pr. of a saint. IV, 235 (vaid. *āngiras*).

**angurí* f. a finger. IV, 2.

**angula* m. a measure of eight barley corns. IV, 2.

angúli f. a finger. IV, 2.

**ānghrim*. = *ānhri*. IV, 66.

ajiná n. a hide II, 48 (vaid. *ajina*, f.i. Av. IV, 7, 6).

ajirá n. a court, a yard. I, 54.

ancāti m. = *ankāti*. IV, 61.

anjali m. the cavity formed by putting the hands side by side, hollowing the palms. IV, 2.

anjí 1) m. one who sends. 2) f. *anjí* (*mangalārthah*). IV, 139.

anjishthá m. the sun. IV, 2.

**anjishñú* m. the sun. IV, 2.

**aṭavi* f. a wood, a forest. IV, 133.

anú m. 1) a small, minute thing. I, 8. — 2) *ānu*, a kind of grain (*panicum pilosum* Rox.) I, 10.

**ānuka* adj. subtle, clever. I, 8.

**aṇḍá* m. 1) an egg. 2) a testicle. I, 113.

atasá 1) m. wind. 2) f. *atásí*, flax. III, 117.

ātithi m. (f. *thi* and *thí*) a guest. IV, 2.

atirai* (nom. *atirāh*, *atirāh*, *atiri) adj. going beyond one's income (?). II, 66.

átka m. 1) a traveller. 2) a part of the body. III, 43.

atná m. the sun. III, 6.

āttri m.n.pr. of a Rishi. IV, 68.

**ātrin* adj. wicked. IV, 68 (vaid. *ātrin*).

**ādabhra* adj. not little, much, abundant. II, 13.

ādga m. an oblation of clarified butter offered to Agni. I, 122.

adbhutá adj. wonderful. V, 1 (vaid. *ādbhuta*).

**adbhutādhyāpaka* m. the teacher of a book treating of omens. V, 1.

admāni m. fire II, 106.

*) In the same way is formed from *svarai*, the nom. *svarāh*, *svarāh*, *svari*. Sāyana in the Dhātuvṛtti.

- ādri* m. 1) a mountain. 2) the sun. 3) a tree. IV, 65.
adhāma adj. very low. V, 54 (vaid. *adhamā*).
**adhvagā* m. a traveller. IV, 115.
ādhrvan m. a road. IV, 115.
**adhvanīna* adj. proceeding quickly on one's road. IV, 115. Bhk. II, 49.
**adhvanyā* adj. = *adhvanīna*. IV, 115. Bhk. II, 44.
**adhvaryū* m. one of the officiating priests at a sacrifice. I, 38.
**ānabhīmlāta* adj. not faded, undecayed. III, 86.
**ānalā* m. fire. I, 108.
**ānas* n. 1) a cart. 2) boiled rice. IV, 188.
ānilā m. wind. I, 55. (*ānila*. VS. 40, 15).
ānika mn. an army. IV, 17.
**ānṛita* n. untruth, falsehood. III, 89.
anehās m. (nom. *anehā*) time. IV, 223.
ānta 1) adj. handsome. 2) m. border, limit, end. 3) annihilation, death. 4) vicinity, contiguity. 5) natural condition. III, 86.
āntar adv. between, among. V, 60. (vaid. *antār*).
**āntya* adj. final. III, 86. (VS. 9, 20, 18, 28).
**antra* s. *āntrā*.
**ānduka* m. = *andū* I, 95.
andū f. the chain or rope with which the feet of elephants are secured. I, 95.
āndhas n. boiled rice. IV, 205.
andhū m. a well. I, 28.
ānna n. boiled rice. III, 10.
**anyā* pr. another. IV, 109.
**anyadīya* pr. belonging to another. IV, 109.
**anvakshā* adj. following. III, 156.
āp f. pl. water. II, 58.
**apathin* m. (nom. *apanthās*) 1) a place without a road (Bhk. III, 37). 2) fig. an evil course. IV, 12.
apashthū adj. 1) left. 2) contrary. I, 26.
āpas n. sacrificing. IV, 207.
**apiçali* (?) IV, 127.
āptas n. sacrificing. IV, 207.
aptū m. the body. I, 75.
apsarās f. a nymph of Indra's heaven. IV, 236.
ābjas n. form, figure. IV, 208.
ābda m. 1) a year. 2) a cloud. IV, 98.
**abhīmlāta* adj. decayed, faded. III, 86.
**abhishenayati* denom. to march with an army against the enemy. III, 2.
**ābhṛaka* n. talc. II, 32.
amatā m. disease, sickness. III, 110. S. Notes.
amāti m. time. IV, 59.

āmātra n. a vessel. III, 105.

āmāni f. a road, a way. II, 103.

amitrā m. an enemy. IV, 173 (vaid. *amitra*).

**amishā* n. = *āmishā*. I, 47.

**amṛita* n. the food of the gods, ambrosia. III, 88.

**ambāra* n. the sky etc. (According to Rāyam. and in the Vedās *āmbara*). III, 131.

āmbarīsha mn. 1) a frying pan. 2) the sky. IV, 29. (*Ambarīsha* as a n. pr. Rv. I, 100, 17).

āmbhas n. water. IV, 209.

**āmbhasākṛita* adj. done by water. IV, 209.

**amrā* (?) m. the mango tree. II, 16. See *āmra*.

**amlā* m. = *amla*. IV, 108.

amolā m. sourness. IV, 108.

**āyas* n. iron. IV, 188.

**ayaskānta* m. the loadstone. IV, 188.

ayā's indecl. fire. IV, 221.

arāṇi mf. wood used for lighting the sacrificial fire, kindled by attrition. II, 103.

āranya n. a wood, a forest. III, 102.

**aranyāni* f. a large forest. III, 102.

ārati f. anxiety, regret. V, 7.

arati. anger, passion. IV, 60.

**aratni* m. a cubit, or measure from the elbow to the tip of the little finger. IV, 2. The author of the Amaramālā considers the word as a fem.

ararā n. a door. III, 132.

arāru m.? f.? a weapon. IV, 79.

**ari* m. an enemy. IV, 138.

aruṇā 1) adj. tawny, red.

2) m. tawny, red colour.

3) the colour of the dawn.

4) the sun. 5) the charioteer of the sun. 6) a kind of leprosy. 7) f. *aruṇā*, a kind of tree (Atis or Betula). III, 60.

**aruntudā* adj. inflicting pain, painful. II, 118.

arus 1) n. a wound. 2) m. (?) the sun. II, 118.

arūsha (arusha) m. the sun (vaid. *arushā*). IV, 73.

arkā m. 1) the sun. 2) Indra. 3) crystal. 4) copper.

5) swallow-wort (*calotropis gigantea*). III, 40.

**arci* m. flame, light. II, 109.

arcis n. flame, light. II, 109.

ārjuna 1) adj. (f. *i*) white.

2) m. Arjuna, one of the *Pāṇḍavas*. 3) Kārtavīrya, a king slain by Paraçurāma.

4) a peacock. 5) a tree (pentaptera arjuna). 6) f. *arjunī*, a cow. 7) n. *arjunā*, grass. III, 58. 59.

- **arnavá* m. the ocean. IV, 196.
árnas n. water. IV, 196.
ártha m. 1) cause, motive. 2) intention, purpose. 3) meaning, purport. 4) a thing. 5) an object of sense. 6) wealth, riches. 7) prevention, abolition*). II, 4.
 **árthika* (f. *ī*). II, 4.
árpisa m. the heart. IV, 2.
árbha m. a child. III, 152.
árbhaka m. a child. (III, 152). V, 53. (vaid. *arbhaká*).
árma m. a disease of the eyes. I, 139.
aryamán m. the sun. I, 158.
árvan 1) m. a horse. 2) *árvati* f. a mare. IV, 112.
árvan adj. (f. *vati*, n. *vat*), vile, low, contemptible. V, 54.
árças n. the piles or haemorrhoids. IV, 195.
 **arçasá* adj. afflicted with haemorrhoids. IV, 195.
arçasáná m. fire. II, 88.
 **arhantá* m. a Buddha mendicant. III, 126.
 **álaka* mn. a lock. V, 35.
 **alati* f. = *gitamátriká*. IV, 60.
alábú f. (nom. *ús*), the bottle gourd (*cucurbita lagenaris*). I, 89.
 **ali* m. a bee. IV, 138.
- **alin* m. a bee. IV, 138.
 **alindá* m. a terrace in front of a house. IV, 85. See *alindá*.
álíka n. untruth, falsehood. IV, 25.
avagathá adj. bathed or bathing early in the morning. II, 9.
avadyá adj. vile, contemptible. V, 54 (comp. P. VI, 2, 60).
aváni f. the earth. II, 103.
 **avanti* m. pl., *avantí* f. the modern Oujein. III, 50.
avabhṛithá m. 1) a supplementary sacrifice made to atone for any defects in a principal and preceding one. 2) = *pakshabhedá*. II, 3.
aváma adj. low, vile. V, 54 (vaid. *avamá*).
 **avalattiká* f. III, 147.
avasá m. a king. III, 117.
aviná m. one of the officiating priests at a sacrifice. II, 46.
avishá m. 1) the ocean. 2) f. *avishí*, a river. I, 46.
aví f. (nom. *avis*), a woman during menstruation. III, 158.
 **avici* m. a kind of hell. IV, 72. **)
 **avirá* f. a woman without

*) Kshirasvámín gives the example: *maçakáṛtho dhūmas*, smoke which keeps away gnats.

**) *Nāsti vicīḥ sukham atrávicīr hravádīḥ pumlingah*. Rāyam.

husband and children. II, 13.
avyathisha m. 7) the ocean.
 2) the sun. 3) f. *avyathishi*.
 the earth. 4) night. I, 50.

**açaná* m. = *asaná*. II, 78.
açáni f. Indra's thunder-
 bolt. II, 103.

açitra n. an oblation of
 rice etc. = *caru*. IV, 172.

açman m. a stone. IV, 146.
 At the time when the sū-
 trās were written, this
 word was only vaidic.

açri f. a corner, an angle.
 IV, 137. (vaid. *āçri*).

açru n. a tear. V, 29 (*açrú*
 IV, 102).

āçva m. 1) a horse. 2) in
 erotic poetry, a particular
 class of men. 3) fire. 4) f.
āçvā, a mare. I, 151.

āshṭakā f. the eighth day
 in the dark half of the
 months *Pausha*, *Māgha* and
Phālguna, on which a sac-
 rifice is brought to the
 manes, and the sacrifice
 itself. III, 148.

**ashṭakin* m. one who
 performs an *āshṭakā*. III,
 148.

**āshtan* num. eight. I, 156
 (vaid. *ashtān*).

**āsakhi* m. (nom. °*kha*), a
 friend who is not quite
 trustworthy. IV, 136.

**asaná* m. a tree (pen-
 taptera tomentosa). II, 78.

así m. a sword. IV, 139.

ásu m. pl. the five vital
 breaths of the body, life.
 I, 11.

ásura m. a Daitya, or ene-
 my of the gods. I, 43.

**asūyāti*; to be angry,
 to be offended with. I, 11.

**astí* IV, 179.

**ástra* n. a weapon. IV,
 158 (vaid. *astrá*).

ásthi n. a bone. III, 154.

asmád (the stem from
 which native grammarians
 derive all other forms of
 the first pronoun personal),
 I, 1, 138.

**asrá* n. blood. II, 13.

**asrapá* m. a Rākshasa or
 demon. II, 13.

**asrú* n. (a wrong spel-
 ling of *açru*). IV, 102.

**ahahpāti* m. the sun. I,
 157.

āhan n. the day. I, 157.

**aharpāti* m. the sun. I,
 157.

**ahalyá* f. n. pr. 1) the
 wife of Gautama. 2) an
 Apsaras. IV, 111. (The pas-
 sage Çat. Br. III, 3, 4, 18 by
 no means proves that the
 accent lies on the first syl-
 lable.)

āhi m. 1) a snake. 2)
Vritra. IV, 137 (vaid. *āhi*).

**ahorātra* m. day and
 night. I, 157.

ahorāpa n. the appearance
 of day. I, 157.

- ३१
 **āṅṣa* s. *vārshada*.
ākhānika m. 1) a mouse or rat. 2) a hog. II, 45.
ākhū m. 1) a mouse or rat. 2) a hog. I, 34.
 **ākhyās* m. the lord of creation. IV, 232.
 **āgāntu* 1) adj. come, arrived. 2) m. a guest. I, 70. Comp. *āgāntu*.
āgas n. 1) transgression, offence. 2) sin. 3) punishment. IV, 211.
 **āgāntu* 1) adj. arrived. 2) a guest. V, 43.
āgāmīn adj. impending, future. IV, 7.
 **āngirasā*, f. *ī*, adj. descending from Angiras. IV, 235.
 **ācakshus*. II, 122.
āji f. (vaid. m.), war, battle. IV, 130.
 **ādambāram*. a war drum etc. III, 131. (According to RM. *ādambarā*).
ādā m.? f.? a raft, a float. I, 88. (Padman. = *bhelaka*).
āti f. a bird (*turdus ginginianus*). IV, 130 (*çobhana ātis* of the ms. is probably a mistake, as *Kshīrasvāmin*, HC. and RM. agree in assigning the fem. gender to all synonymes: *āti*, *ādī*, *çarāri*).
- **āturā* adj. disabled, diseased. I, 42 (vaid. *ātura*).
 **āttreyā* 1) m. the name of a muni, a descendant of Attri. 2) fem. (*yī*), a woman in her courses. 3) the name of a river. IV, 68.
ātmān m. the soul. IV, 152.
ātmanīna adj. suitable. IV, 152. (Bhk. II, 48).
 **ādharmaikā* adj. (f. *ī*) unjust, unrighteous. I, 139.
 **ānabhīmlātā* m. a descendant of Anabhīmlāta. III, 86.
āntrā n. an entrail. IV, 163.
āpānika m. a merchant. II, 45 (RM. derives *āpānika* in this meaning from *āpana* by the suffix *than*, P. V, 2, 115).
āpātika 1) adj. dependent upon destiny. 2) m. a hawk, a falcon. II, 45.
āpānika m. 1) a sapphire. 2) a Kirāta. II, 45.
 **āpas* n. water. II, 58. IV, 207.
 **āpīçalī* m. n. pr. of a grammarian. IV, 127.
 **āpomāya* adj. (f. *ī*), made of water. II, 58. IV, 207.
āpvā f. the neck. I, 154.*
 **āmaya* m. sickness, disease. IV, 99. (According to RM. *āmaya*).
 **āmālaka* m. *āmālakī* f. Emblem myrobalan. II, 32.

*) A masculine *āpvan* is an invention of modern lexicographers.

**āmikshā* f. a mixture of boiled and coagulated milk III,66 (void. *āmikshā*).

**āmikshīya* adj. suitable for the preparation of *āmikshā*. III,66.

āmishā n. 1) flesh. 2) food. I,47.

**āmtkshā* = *āmikshā*. III,66.

**āmbhasikā* adj.(f.i) living on water, as f.i. a fish does. IV,209.

āmra 1) m. the mango tree. 2) n. the mango fruit. II,16.

āyū (in the Vedas.) m. age, life. I,2.

**āyushtoma* m. a certain religious ceremony. I,139.

**āyushyā* n. long life. II,119.

āyus n. life. II,118. I,2.

ārā adj. tawny. I,87.

**ārtavā* 1) m. a season. 2) n. the menses. I,72.

ārdrā 1) adj. wet, moist. 2) f. *ārdrā*, the sixth of the 27 lunar mansions. II,18.

**ālindā* m. = *alindā* IV,85.

**ālu* 1) f. a waterjar. 2) n. an esculent root (arum campanulatum). I,5.

āvasathā m. a dwelling, a house. III,114 (Perhaps also the name of a metre).

**āvāri* f. a shop, a stall. IV,124. *āpana āvarikā vipañir hallāḥ*. Vallabha in

Rāyamukuta's comm. on Am. II,2,2.

**āvihkārā* m. display, manifestation. II,109.

**āvihkṛita* adj. declared, manifested. II,109. The better spelling is *āvishkṛita* and *āvishkāra*.

**āvis* adv. clearly, manifestly. II,109.

**ācimān* m. quickness, speed. I,1.

ācirā m. 1) fire. 2) a Rākshasa. I,53.

ācū 1) adj. quick, fast. 2) m. a kind of rice. I,1.

ācuçukshāni (in the Vedas.) m. 1) fire. 2) wind. II,104.

āçvāyana m. a descendant of Açva. I,151.

āshtra n. the sky. IV,159.

**āsura* m. an Asura. I,43.

‡

ikshū m. the sugar cane. III,157.

**ikshukuttaka* m. a reaper of sugar cane. II,32.

idam pron. this. IV,156 (void. *idam*).

idhmā m. fuel. I,144.

inā m. 1) a master, a lord. 2) a king. 3) the sun. III,2.

indu m. the moon. I,13.

indra m. 1) Indra. 2) one of the Adityas. 3) the supreme spirit. 4) (In astronomy) the twenty-sixth yoga. II,28.

**indravāyú'* m. du. Indra and Vāyu. II, 28.

**indrānī'* f. the wife of Indra. II, 28.

ibha m. an elephant. III, 153.

**ibhyá* m. a master, a lord. III, 153.

**irammadá* m. 1) a flash of lightning. 2) submarine fire. II, 28.

irá f. 1) water. 2) spirituous liquor. II, 28.

**irávat* m. the ocean. II, 28.

iriṇa n. 1) a place with saline soil. 2) a desert. II, 51.

ilcalá 1) m. n. pr. of an Asura. 2) *ilcalá'* f. pl. five little stars in the head of Orion. IV, 107. (*ilcalas* in the ms. is no doubt a mistake for *ilvalás*).

ishirá m. fire. I, 52.

**ishikatūla* n. the point or upper part of a reed. IV, 21.

ishiká f. 1) a painter's brush or pencil. 2) a small stick of wood or iron used for trying whether or not the gold in a crucible is melted (*sámānyena viraṇádiçalákāyām ishikādvayam. dvartitam anā-vartitam vā suvarṇam jā-tam yan nikshipyate ta-tretya apare svarṇakāropa-*

*karaṇatayātra nibandhāt. ke cit tu citrakaratūlikā-yām vā. RM. on Am. II, 10, 33). IV, 21 (vaid. *ishiká*).*

ishu m. f. an arrow I, 14.

**ishtakacita* adj. built of bricks. III, 148 (*ishtakacite samantāt purushanikhâte 'vatau tarurjātaḥ|vāmana eva hi dhatte phalakusumaṁ sarvakālam alam |. Çārngadharapaddhati 82, 234*).

ishtaká f. a brick. III, 148.

ishmá m. 1) love. 2) spring. I, 144. Comp. *ishma*.

‡

**irmá* n. a wound. I, 144.

içvára 1) adj. quick, active (? *açukarman*). 2) *içvará* (derived with a *kṛit-* suffix) a master, a lord. 3) *Çiva*. 4) f. (*içvari*) a mistress. 5) *Durgá*. 6) f. (*içvará'*) *Durgá*. V, 57. (The fem. *içvari* can be pronounced with three different accents.

1) *içvāri* derived from *içvāra*. 2) *içvari'* from *içvará*. P. IV, 1, 48. 3) *içvari* as the fem. of a supposed *içvan*. P. IV, 1, 7).

**ishmá* = *ishmá*. I, 144.

iṣha m. a spiritual teacher. I, 153.

‡

ukthá n. the Sāmaveda. II, 7.

úkshan m. a bull. I, 158. (vaid. *ukshán*).

úgra 1) adj. excessive, formidable. 2) m. Çiva. 3) a man of a mixed caste, from a Çûdrá mother and Kshatriya father. II, 28. (vaid. *ugrá*).

**ugrátejas* adj. very powerful. IV, 226.

ucitá adj. right, proper, becoming. IV, 185.

uccais adv. greatly. V, 12.

**újjhaka* m. 1) a cloud. 2) a devotee. II, 37.

**uttaraphalguni* f. the twelfth lunar asterism. III, 56.

utsá m. a spring, a fountain. III, 68. (vaid. *útsa*).

údaka n. water. II, 39. 32.

**udakakumbha* m. a waterjar. II, 39.

**udakadhara* m. a cloud. II, 22.

**udakumbha* m. = *udakakumbha*. II, 39.

**udakyá* f. a woman in her courses. II, 39.

**udadhí* m. the ocean. II, 39.

**udapa* adj. crossing the water, as e.g. a boat. II, 58.

udára or *udará* n. the belly. V, 19. (vaid. only *udára*).

udarathí m. the ocean. IV, 88.

**udarambhári* adj. glut-

tonous, voracious. V, 19.

**ударилá* adj. bigbellied, corpulent. V, 19.

**udaçvit* n. buttermilk mixed with an equal proportion of water. II, 57 (Comp. the glossary to Hal. s.v. *udaçvit* and *takra*).

udgithá m. 1) chanting the Sámaveda. 2) the second part of the Sámaveda. 3) the syllable Om. II, 10.

udrá m. the otter. II, 13.

**unnetri* m. one of the assisting priests at a Soma sacrifice. II, 94.

**upadeshtri* m. a spiritual guide. II, 95.

**upacínayati*, to praise by playing on the *viná*. III, 15.

**upahvará* m. a carriage. III, 1.

**úma* f. 1) the goddess Durgá. 2) beauty (*kánti*). 3) fame, renown. 4) flax. 5) turmeric. I, 143.

uraná m. a ram. V, 17 (vaid. *úrana*).

úras n. the breast. IV, 194.

urasilá adj. broad-chested. IV, 194.

urú adj. (f. *u*, or *vi*), great. I, 32.

ulúka m. 1) an owl. 2) Indra. IV, 41 (vaid. *úlúka*).

ulká f. flame. III, 42.

ulmúka n. a firebrand. III, 84 (vaid. *úlmuka*).

- úlea* m. the womb. IV,95.
uçinas m. (nom. *uçaná*), the planet Venus. IV,238.
uçij m. 1) fire. 2) clarified butter. II,71.
 **uçí* (nom. *is*), a wish. IV,1.
 **uçinara* m. pl. the name of a country. IV,1.
úçira m.n. the root of an-dropogon muricatum. IV,31.
úshapa m. 1) fire. 2) the sun. III,142.
 **ushurbudhá* m. 1) fire. 2) a child. IV,233.
ushás n. 1) the dawn. 2) the outer passage of the ear*). 3) the Malaya mountains. IV,233.
 **ushá* f. 1) the dawn. 2) the night. 3) n. pr. the daughter of *Vána*, and wife of Aniruddha. IV,233.
úshtra m. a camel. IV,161.
ushná adj. hot. III,2.
 **úshman* m. heat. IV,144 (ms. *úshman*).
usrá 1) m. a ray. 2) a god. 3) fem. *usrá*, a cow. II,13.
- ॐ
- **ú'dhas* n. an udder. IV,192.
úná adj. deficient. III,2.
- ú'ma* n. a town. I,143.
úrú m. the thigh. I,31.
 **úrnánábhá* m. a spider. V,47.
 **úrnánábhi* m. = *úrnanábha*. V,47.
úrná f. wool. V,47 (vaid. *úrñá*).
 **úrñáyú* m. 1) a ram. 2) a woollen blanket. V,47.
úrdára and *úrdará* m. 1) a hero. 2) a Rákshasa. V,40.
 **úrdhvajánu* adj. long-shanked. I,3.
 **úrdhvajnu* adj. = *úrdhvajánu*. I,3.
úrmí m. f. a wave. IV,44.
 **úláka* (?) m. = *uláka*. IV,41.
- ॐ
- **rikthá* n. wealth, riches. II,7. Comp. *riktha*.
rikshá 1) m. a bear. 2) n. pr. of a mountain. III,67.
 3) n. a star. III,66 (vaid. *riksha*).
rikshara m. a priest employed at a sacrifice. III,75.
 **riksámá* n. du. the Rigveda and the Sámaveda. IV,152 (comp. *rigyajusha*. Bhk. IV,9).
 **ric* f. the Rigveda. II,57.

*) Supposing that this meaning actually exists, one might compare the Greek *ouas*, a corruption of *euas*. The common root would be *vas* 'to hear'. This root is perhaps preserved in a passage of the RV. (VI, 38, 2): *dūrāc cid ā vasato asya karnā*. 'his ears hear even from a great distance'.

ṛichārā f. a courtesan. III, 131.

ṛijika 1) = *upahata*. IV, 22. 2) m. Indra. 3) smoke. V, 51. (In the Vedas it occurs only at the end of the three compounds *āvīr-ṛijika*, *gō°*, *bhā°*).

ṛijisha n. a saucepan. IV, 28 (vaid. *ṛijishā*).

ṛijū adj. straight. I, 28.

ṛijra m. a leader (*nāyaka*). II, 28.

ṛinjasānā m. a cloud. II, 87.

**ṛitā* n. truth. III, 89.

ṛitū m. 1) a season, a period of two months. 2) the menses. I, 72.

**ṛibhukshā* m. heaven. IV, 12.

**ṛibhukshin* m. (n.° *kshās*). Indra. IV, 12.

ṛishabhā m. 1) a bull. 2) the best of its kind. III, 123.

**ṛishi* m. a saint. IV, 119.

**ṛishyā* m. the black antelope (*ayam ca cārune-tro nilacarno 'driçringo 'çvapramāno 'lpajanghaç ca. RM.*) IV, 111 (vaid. *ṛiçya*).

ॠ

ēka adj. 1) one, alone. 2) other. 3) best. III, 43.

**ekagrāmīya* adj. living in the same district. I, 142.

ēta adj. (fem. *ētā* or *ēni*),

variegated. III, 86.

etād pr. this. I, 132.

étaça or *étaças* m. a brahman. III, 149.

edhatū m. man. I, 79.

énaç n. sin. IV, 197.

**elūka*, probably identical with *edūka*, n. a wall enclosing bones. IV, 41.

éva adv. 1) surely. 2) likewise. 1, 152 (vaid. *éva* as a subst., *evā* as an adverb).

ऐ

**airāvatā* 1) m. Indra's elephant etc. 2) f. (i) the Ravi river in the Panjāb. II, 28.

अ

**okā* m. = *rāçisthāna*. III, 41. IV, 215.

**okas* n. a place, a house. IV, 215.

ójas n. power, strength. IV, 191.

**ojáyāte*, to show oneself brave or strong. IV, 191.

ótu m. f. a cat. I, 70.

odaná m. n. boiled rice. II, 76.

óm part. 1) the mystic name of the deity. 2) an auspicious inceptive particle. 3) verily, so be it. I, 141.

óshtha m. the lip. 2, 4.

अ

**aukthikā* adj. (f.-ī), versed in the Sāmaveda. II, 7.

- **aujasiká* adj. (f. *ś*), valorous, powerful. IV, 191.
- **audariká* adj. (f. *ś*), voracious. V, 19.
- ☞
- kansá* m. 1) a vessel made of gold, silver, or any other metal. 2) a cup, a goblet. 3) the name of an Asura, who was slain by *Kṛishṇa*. III, 62.
- **kakanda* m. n. pr. of a king. IV, 98. See *kákandi*.
- **kákkhaṭa* adj. hard. IV, 81.
- kakshá* m. 1) a wood. 2) grass. 3) a creeper. 4) the armpit. 5) mf. (*sha, shá*) the hem of a garment tucked into the waistband. III, 62 (vaid. *káksha*).
- **kánkaṭa* m. armour, mail. IV, 81.
- **kánkana* mn. an ornament for the wrist, a bracelet. IV, 24.
- **kankanamani* f. a jewel in a bracelet. IV, 117.
- kánkanika* f. 1) a kind of girdle with small bells. 2) a string tied round the wrist (*pratisará*?). IV, 18.
- kácapa* n. a vessel for vegetables. III, 142 (The ms. of Padman. reads *páká-pátra* instead of *śákápátra*).
- **kacahasta* m. a beautiful head of hair. III, 86.
- **kachá* m. the bank of a river. IV, 105.
- **kachurá* adj. scabby. I, 86.
- kachá'* f. scab or itch. I, 86.
- **kanculá* mn. an article of female dress, perhaps a bodice. IV, 90.
- kanjára* m. 1) a peacock. 2) = *vyanjana*. III, 137.
- **kátaka* mn. 1) a bracelet II, 32, V, 35. 2) tableland. II, 32, V, 35. 3) the ridge of a mountain. II, 32. 4) a royal metropolis. II, 32.
- kaṭaprú* m. 1) a worm. 2) a Vidyadhara. II, 57.
- kaṭambá* m. a kind of musical instrument. IV, 82.
- **kaṭitra* n. a kind of armour. IV, 172.
- kátira* m. 1) a cave. 2) the hips and loins. IV, 30.
- kaṭú* adj. pungent, sharp, acrid. I, 9.
- katolá* 1) adj. (?) pungent. 2) m. a *Cāṇḍála*. I, 67.
- **katolaviná* or *kaṇḍola-ciṇá* f. a kind of lute played by *Cāṇḍálas*. I, 67.
- kaṭcará* n. sauce. III, 1.
- kathá'ku* m. a bird (or more probably: a certain bird). III, 77.
- **kathiná* 1) adj. hard. 2) severe, cruel. 3) n. an earthen pot. 4) f. (*kathiná*)

crystallised sugar. 5) (*ka-thini*) chalk. II, 49.

kathera m. a pauper. I, 59.

kathora adj. 1) hard. 2) full, fullgrown. I, 65.

kadatra = *kulatra*. III, 106.

kadamba m. the top or point. IV, 82.

kadara adj. (f. *i*) tawny. III, 135.

kanici f. 1) a creeper in blossom (*pushpitalata Bhatt.*). 2) sound. IV, 70.

kantha m. 1) the throat. 2) guttural sound. 3) nearness, vicinity. 4) a tree (*vangueria spinosa*). I, 105.

**kanḍu*. I, 38.

**kanḍola* m. a basket for holding grain, made of bamboo or canes. I, 67 (comp. Am. II, 9, 26. *kanḍola-pitau*. Svamin: *vaṅṅana-lādimaya bhāṇḍam*. The reading *kāṇḍola* or *kāṇḍāla* is erroneous).

**kanḍolaviṇā* = *kaṭola-ṇā*. I, 67.

kanva 1) m. the name of a muni. 2) n. evil, sin (Comp. *kinva*). I, 151.

**katrina* n. a kind of fragrant grass. V, 8.

kadamba m. a tree (*nau-clea kadamba*). IV, 82.

**kadara* m. 1) a fetid mimosa. 2) f. *kadari*. III, 131.

**kadala* m. 1) the plantain or banana tree, (*musa sapientum*). III, 131. 2) f. *kadali*, the same. I, 108. III, 131. 3) n. *kadalā* n. the fruit of the plantain. I, 108.

**kadrū* adj. tawny. IV, 102.

**kānaka* n. gold. II, 32.

kantū m. 1) love. 2) the mind. I, 28. 73.

**kanda* m. n. 1) a bulbous root. 2) an esculent root (*arum campanulatum*). IV, 98.

**kandara* m. n. a cave. III, 131.

kāṇḍu m. f. an iron plate or pan used for baking cakes etc. I, 15. *)

**kāṇḍuka* m. a ball for playing with I, 15.

**kanyā* f. a girl. IV, 111 (vaid. *kanyā*).

**kāpata* m. delusion, deceit. IV, 81.

kāpāla n. 1) a fragment of broken earthen-ware, a potsherd. 2) the scull. 3) a crowd, a multitude. I, 117 (vaid. *kapāla*).

kapī 1) adj. (?) brown. 2) m. a monkey. IV, 143.

kupilā 1) adj. tawny. 2)

*) *Skandaty asmin janānūyēti vyutpattiyā bhogasthānam ity āhus. Bhattoji.*

n. pr. of a muni. I, 56. IV, 143.

**kapiçā* adj. tawny. IV, 143.

kapotā m. a dove. I, 63 (vaid. *kapōta*).

kapolā m. the cheek. I, 67.

kaphelū m. a plant (*cordia latifolia*). I, 95.

kamātha 1) m. a tortoise. 2) a kind of vessel used by ascetics. I, 102.

kamarā adj. desirous. III, 132.

**kamāla* 1) m. a kind of deer. 2) n. a lotus. 3) water. 4) copper. 5) a medicament. 6) f. (*kamālā*). Lakshmi. 7) an excellent woman. I, 106.

**kambalā* 1) m. a blanket, a cover. 2) an upper garment. 3) a dewlap. 4) a worm. 5) a chief of the Nāgas. 6) n. water. I, 108.

kambū adj. stealing. I, 95.

kāraka 1) m. an ascetic's waterpot. 2) the pomegranate tree. 3) m. f. (*kāraka*, *kārakā*) hail. V, 35.

**kāraḷa* m. a crow etc. IV, 81.

kāraṇḍa 1) m. = *karaṇḍikā*. 2) f. (*karaṇḍī*) a basket for flowers. I, 128. (*marakatakaraṇḍa*. Anandalahari 95).

karabhā m. 1) the hand from the wrist to the little finger. 2) a young camel. III, 122.

**karabhorā* f. According to Böhlingk's Dictionary: 'a woman whose thighs resemble the trunk of an elephant'. I, 31. Comp. *nāganāsorā*.

karambā adj. mixed, mingled. IV, 82.

**kari*. IV, 128.

kārira m. 1) a shoot of a bamboo. 2) a prickly shrub, growing in deserts, and fed upon by camels (*capparis aphylla*). IV, 30 (vaid. *kārīra*).

kārisha m. n. dry cowdung. IV, 26.

kārūṇa 1) m. the pathetic sentiment in poetry. 2) a tree (*citrus decumana*). 3) f. (*kārūṇā*) compassion. III, 53.

**kareṭū* m. the Numidian crane. I, 38.

karēnu 1) m. an elephant. 2) f. (*ṇu* or *ṇū*) the female elephant. II, 1.

karkā m. 1) a white horse. 2) a mirror. 3) fire. 4) a water jar. 5) = *karketana*. III, 40.

**kārkaḷa* m. a crab, etc. IV, 81.

karkandhū m. f. the jujube (*zizyphus jujuba*) I, 95. Also *karkandhu* m. I, 28 (Some grammarians consider this word an irregular compound of *karka*

- 'red colour' and *andhu* 'a well') *vaid.karkāndhu*.
- **kārkarikā* f. a pitcher. IV,20.
- **kārkareṭū* m. the Numidian crane. I,38.
- kārṇa* m. 1) the ear. 2) a plant (*calotropis gigantea*). 3) n. pr. the eldest son of Kuntī. III,10.
- **kārṇikā* f. an earring. III,10.
- kardāma* m. 1) mud, mire. 2) sin. IV,84.
- **karpaṭa* m. a rag. IV,81.
- **karpāra* m.n. the scull etc. III,131 (tortoise shell. 'Anandalahari 88).
- karpāsa* m. *karpāsī* f. (*gaurādi*) cotton. V,45.
- **karpūra* m.n. camphor. IV,90.
- **karmanyā* n. fortitude, vigour. IV,144.
- kārman* m.n. 1) action. 2) the object of an action. IV,144.
- karcā* m. love. I,155.
- karcārā* 1) m. a Rākshasa. 2) a tiger. 3) f. (*karcārī*) night. 4) a Rākshasi. 5) a tigress. II,123.
- **karcūrā* 1) adj. variegated. *) 2) m. a Rākshasa. I,42. Comp. *karcvara* and *ṣarcvara*.
- karshū* 1) m. a fire of dry cowdung. 2) f. a river. I,82.
- kālatra* n. 1) the hip and loins. 2) a wife. III,106.
- kalabhā* m. a young elephant. III,122.
- kalāma* m. a kind of rice, ripening in winter, described as having a high stalk and growing in deep water. IV,84.
- **kalāpāka* n.(?), the eye in a peacock's feather (?). (*candraka*) II,32.
- **kālī* m. 1) the fourth or iron age of the world. 2) strife, war. IV,117.
- kalilā* 1) mixed, mingled. 2) inaccessible, impervious. I,55.
- kalushā* n. sin. IV,75.
- kalkā* 1) adj. wicked. 2) m.n. dirt. 3) excrements, faeces. 4) fraud, deception. 5) sin. III,40.
- **kallolā* m. a surge, a billow etc. I,67.
- **kavāca* n. armour, mail. IV,2 (*vaid.kāvaca*).
- kavarā* 1) m. a lecturer. 2) f. *kavarī*, a braid of hair. IV,154.
- **kavalā* m. a mouthful etc. I,108.
- kavāsa* m. 1) armour, mail. 2) a prickly shrub (probably = *gardabhāṇḍa*). IV,2. Comp. *kavaca*.
- **kavī* 1) adj. (*f.vī* or *vī*),

*) *ṣeta* in the text is faulty.

wise, learned. 2) m.a poet. 3) Vālmiki. 4) Çukra. IV, 138.

kaçerú' 1) f. the root of a species of grass. 2) *kaçerú* m.n.= *kaçerú* (*idam kaçeru jalajakandam*. Kshirasvāmin. *idam kaçeru bhūsam-bhacam*. Vararuci). I,90.

**kaçerukā* f. the backbone. I,90.

**kaçmalā* adj. foul, dirty. I,108.

kāçmīra m. Kashmir. IV, 32.

**kaçyā* n. spirituous liquor. IV,111.

kashā'ku m. 1) fire. 2) the sun. III,77.

kashī adj. hurtful. IV,139.

kāshikā f. a kind of bird. IV,16.

**kastūri* f. musk. IV,90.

kā'ka m. a crow. III,43.

**kākandī* f. n. pr. of a town. IV,98.

**kākū* f. alteration of voice in consequence of grief, fear etc. I,1.

**kāñci* and *kāñcī* f. a girdle with small bells worn by women. IV,117.

kāñū'ka m. a crow. IV,39.

**kāñḍā* or according to the Nyāsakāra *kāñḍa* m.n. 1) a stalk. 2) an arrow. 3) the stem or trunk of a tree. 4) a measure of 16 cubits (16 hasta). 5) a chapter, a

section. 6) season, opportunity (e.g. *çrāddhakāñḍa*). 7) water I,114 (vaid. *kāñḍa*).

kādambā m. a kind of goose with grey wings. IV, 83.

**kāñinā* m. n. pr. 1) Vyāsa. 2) *Karṇa*. IV,111.

**kāpurusha* m. a coward, a contemptible man. IV,74.

**kāpeyā* n. the tricks and doings of a monkey. IV,143.

**kā'ri* m. f. (in the North of India :) an artisan. IV, 128.

kārū 1) adj. (fem. *kārū*), doing, making. 2) m. f. an artisan. I,1.

**kārunikā* adj. (f. *ī*) compassionate. III, 53.

**kārttikeyā* m. Skanda, the god of war. III,147.

**kārpāsā* adj. (f. *ī*). made of cotton. V,45.

**kārma* adj. relating to worms. IV,121.

**kārmaṇā* 1) adj. (f. *ī*), doing as advised. 2) n. incantation, sorcery practised with charmed herbs. IV,144 (Comp. p. 3,26).

**kārmuka* n. a bow. IV, 144.

kārshaka m. (according to the grammarians of the North:) a husbandman. II,38.

kārshī m. (in the Vedas :) fire. IV,126.

- **kárshñi* m. a descendant of *Kṛishṇa*. III, 4.
- **ká'vya* n. 1) intelligence, wisdom. 2) a poem. IV, 138.
- **kāçayá* m. a country inhabited by the *Kāçi* *Kshatriyas*. IV, 117.
- **ká'çi* 1) m. pl. n. pr. of a tribe of *Kshatriyas*. 2) f. Benares. IV, 117.
- **ká'çika* 1) adj. (f. *ká* or *ki*), born or living in *Kāçi*. 2) f. (*ká*) *Vámana's* commentary on *Pāṇini*. IV, 117.
- kāçá'* f. 1) indistinct speech. 2) an iron crowbar or spear. I, 87.
- **ká'çya*, adj. (f. *á*) a descendant of *kāçi*. IV, 117.
- ká'shṭha* 1) n. wood. (vaid. *káshṭhá*). 2) f. *ká'shṭhá*. a boundary, a limit. 3) a region or quarter of the world. 3) a measure of time, eighteen twinklings of an eye. 4) excellence. 5) a plant (curcuma xanthorrhiza). II, 2.
- **ká'sára* m. a pond. III, 139.
- **kiṃrājan* m. a bad king. IV, 157.
- **kiṃcadantí* f. rumour, report. III, 50. 126.
- kiṃçá'ru* m. 1) the beard of corn. 2) an arrow. I, 4.
- **kiṃsakhí* m. a bad friend. IV, 157.
- kikidívi* m. the blue jay. Other forms are: *kikidívi*, *kikidívi* etc. IV, 56 (vaid. *kikidívi*).
- **hinkini* f. a small bell worn as an ornament. IV, 18
- **kinva* n. 2) drugs used to produce fermentation in distilling spirits. 2) sin. I, 151. Comp. *kanva*.
- kim* pr. what. IV, 157.
- hirána* m. a ray of light. II, 81.
- kiri* m. a hog. IV, 142.
- kiriṭa* m. n. 1) a crest, a diadem. 2) a turban. IV, 184.
- **hirmitra* adj. variegated. IV, 30.
- kiltishá* n. sin. I, 51 (vaid. *kilvoisha*).
- **kiçálaya* n. a young shoot. IV, 99.
- kiçóra* m. a colt. I, 66 (vaid. *kiçorá*).
- **kikasá* n. a bone. III, 117.
- kí'caka* m. a hollow bamboo. V, 36.
- kiná'ça* m. 1) a husbandman, a labourer. 2) *Yama*. V, 56 (vaid. *kiná'ça*).
- kírti* f. 1) fame, renown. 2) virtue. IV, 118 (vaid. *kirtí*).
- **kukurá* or *kukkurá* m. a dog. I, 42.
- kukshá* m. the belly. III, 68.
- kukshí* m. the belly. III, 155.
- **kukhálí* f. wantonness, frolick. IV, 124 (Instead of *asangraha* one ought pro-

bably to read *asadgraha*.

Comp. Med. *ġ*. 10.)

kucitā adj. small, little. IV, 185.

**kuṭajamallī* f. a certain plant. IV, 117.

kūṭapa m. a measure of grain = *kudava*. III, 142.

kuṭāru m. (?), a tent (?). IV, 80.

kuṭī m. f. a house. IV, 142.

kuṭitā adj. (f. *ā*) crooked. IV, 185.

**kuṭilā* adj. (f. *ā*) cruel, wicked. I, 55.

**kuṭīra* m. a cottage, an arbour. IV, 30. (*kuṭīrā*. *Pāṇini*).

kūṭmala n. an opening bud. IV, 186 = **kudmalā*. I, 108. Comp. *kuṭmala*.

**kuṭmalitā* adj. (f. *ā*) bud-ded. IV, 186.

kuṭhī m. 1) a mountain. 2) a tree. IV, 143.

kuṭhēra m. holy basil (*ocymum sanctum*) I, 59.

**kudmalā* m. n. an opening bud. I, 108. Comp. *kuṭmala*.

**kudyā* n. a wall. IV, 111.

kūṇāpa, or according to others: *kūṇāpa* m. n. a corpse. III, 143. 144.

kūṇāla m. the name of a country. III, 76.

kūṇindā m. sound. IV, 85.

**kundā* n. 1) a pot. 2) a

pool, a well, a basin of water consecrated to some holy purpose. *) 3) m. the illegitimate offspring of a woman having a husband. I, 114.

**kundāla* n. 1) an earring. 2) a bracelet. 3) a chain. I, 106.

**kundikā* f. a water pot. I, 114.

**kundinā* m. n. pr. of a saint. II, 49.

**kundodhni* f. a woman with a full bosom. IV, 192. Comp. *ghaṭodhni*.

**kuntī* 1) m. pl. n. pr. of a people. 2) *kuntī* or *kuntī'*. *Prithā*, the wife of *Pāṇḍu*. III, 50 (*kuntih* *kuntiti* *vi-çrutā*. *Bhūriprayoga*).

**kundā* m. a kind of jasmin (*J. multiflorum* or *pubescens*). IV, 98.

kupindā m. a weaver. IV, 86. Comp. *kuvinda*.

**kupurusha* m. a coward, a contemptible man. IV, 74.

kūbra n. a forest. II, 28.

kumārā m. 1) a boy under five years of age (*Garudapurāṇa*, *Pretakalpa*, 17, 8). 2) the heir apparent. 3) *Kārttikeya*. III, 138.

**kumārāyī* m. a prince. I, 38.

*) Instead of *devatānya*° read *devatoya*.

- **kumbhira* m. a crocodile. IV,30.
- **kurangá* 1) m. a deer, an antelope. 2) f. *kurangi* the female antelope. I,120.
- kurará* m.(f.ri), an osprey. III,133.
- kúrira* n.copulation.IV,33
- kurú* m. 1)n.pr.the ancestor of *Páñdu* and *Dhritarashtra*. 2) pl.the name of a country I, 25 (vaid.kúru).
- **kurukshetrá* n.the country near Delhi, the scene of the battle between the Kurus and *Páñdus*. I,25.
- kúlála* m. a potter. I,117.
- **kúlira* m.a crab.IV,33.
- kulphá* m. 1) the ankle. 2) a disease. V,26.
- kúlmala* n. sin. IV, 187.
- kuvindá* m.a weaver. IV, 86. Comp. *kupinda*.
- kuvéra* m. the god of wealth. I,60 (vaid.kúvera).
- **kuçalá* 1)adj.clever,skilful. 2) n.well-being, happiness. I,108 (vaid.kuçala).
- kúshtha* n.1)leprosy. 2) a kind of costus (c. arabicus). II,2.
- **kushthín* adj.leprous.II,2.
- kúshmala* n.a leaf.IV,186.
- kusíta* m.n.pr. of a country. IV,106.
- kusída* n.usury. IV,106.
- kusúma* n. a flower. IV, 106.
- kusúmbha* n. safflower (carthamus tinctorius).IV, 106.
- **kusúlá* m. a granary. IV, 90.
- **kúhaka* m. a rogue.II,37.
- **kuhú* and *kuhú'* f. new moon. I,38.82.
- kúcá* 1) m. the female breast. 2) f.*kúci*. a painter's brush. IV,91.
- kú'pa* m. a well. III,27.
- **kúpamañḍáka* m. a frog in a well, fig.of one who has never left his home, and, therefore, is inexperienced. III,27.IV,42 (*kúpamañḍáki*. Bhk.5,85).
- kṛikaváku* m. 1) a cock. 2) a peacock. 3) a lizard, a chameleon I, 6 (*krika* m. is said to signify 1) the throat. 2) the palate. 3) the neck. 4) the navel).
- kṛichrá* 1) adj. painful, distressing. 2) n.pain, trouble. 3) evil. 4) a religious penance of various kinds: *sántapana*, *cáñdráyaṇa*, *prájápatya* etc. II,21.
- **kṛichránmukta* adj.freed from trouble etc. II,21.
- **kṛichráyate*, to feel pain. II,21.
- **kṛichrin* adj. being in trouble or distress. II,21.
- **kṛitaka* adj. factitious, false, unreal. II,37.
- kṛittiká* f. pl. the third

of the lunar mansions, the Pleiades. III,147.

kṛitnū adj. an artisan, a mechanic. III,30.

kṛitsā n. water. III,66.

kṛitsnā adj.all, whole.III, 17.

kṛidarā m. a granary. V, 41 (vaid. *kṛidara*).

kṛintatra n. a plough.III, 109 (vaid. *kṛintātra*).

**kṛipāṇa* adj. avaricious. II,79 (vaid. *kṛipāṇā*).

**kṛipāṇām*. a sword.II,90.

kṛipiṭa n. 1) the belly. 2) water. IV,184.

**kṛimi* m. a worm. IV, 121. Comp. *krimi*.

kṛivi m. (?) a loom (?). IV,56.

kṛiçānu m. fire. IV,2.

**kṛishaka* m. a husbandman. II,38.

kṛishi f.(also *kṛishi*) agriculture. IV,119.126 (vaid. *kṛishi*).

kṛishika m.a ploughshare. II,40.

kṛishnā 1) adj.(f.ā) black or dark blue. 2) m. *Krishna*, the eighth incarnation of *Vishṇu*. 3) Arjuna. 4) Vyāsa. 5) a crow. 6) the Indian cuckoo. 7) f. long pepper (piper longum). 8) the indigo plant. 9) the vine(*vitis vinifera*). 10) Draupadi. 11) n. black pepper (piper nigrum). 12) iron. III,4.

kṛisarā m.rice mixed with sesame. III,73.

ketū m.1) a flag, a banner. 2) a planet. I,74.

**kéli* m.f. play, pastime. IV,117.

**kevalā* adj.alone I,108 (vaid. *kévala*).

kéça m. the hair of the head. V,33.

**keçavā*, *kéçika*, *keçin* adj. having fine or luxuriant hair. V,33.

**kailāsa* m. a fabulous mountain. IV, 117. The same derivation from *kaila* and *āsa* is given by Bharata on Bhk. 8,51.

kokilā m. (f. *kokilā*) the Indian cuckoo. I,55.

**koṭāra* m.n. the hollow of a tree. III,131.

**kōṭi* f. the top, point or end. IV,117.

**komalā* 1) adj. soft, tender. 2) n. water. I,108.

**kōraka* m.n. a bud.V,35.

**koçalā* m.n.pr.of a country. I,108.

kōshṭha n. 1) intestines, viscera. 2) the belly. 3) a granary. 4) an inner apartment. 5) property. II, 4. Ajayapāla adds the meaning: night.

**kauksheya* adj.being or kept in the sheath. III,155. Boehtlingk's translation by 'sword' is wrong.

**kaunapá* m. a Rákshasa. III,143.

**kaúṇḍinya* patron. of *kunḍina*. II,49.

**kauravyá* patron. of *kuru*. I,25.

**kauçalyá* f. the mother of Ráma. I,108.

krátu m. a sacrifice. I,78.

kráyika adj. buying, purchasing. II,44.

krá'ntu m. a bird. V,43.

krími m. a worm. IV,121.

Comp. *krimi*.

**krimiṇá* adj. having or containing worms. IV,121.

**krimīmat* adj. = *krimiṇa*. IV,121.

krúçvan m. a jackall. IV,113.

krará adj. 1) hard, solid. 2) formidable. 3) hurtful, injurious, cruel. II,21.

**krení* (m. according to the Unádikoshá) and *krení'* f. buying, purchase. IV,48.

króshṭu 1) m. a jackall (vaid. *króshṭri*). 2) f. *króshṭri* the female jackall. I,70.

klédan m. the moon. I,158.

klédu m. the moon. I,11.

kshatṭri m. 1) the son of a Çúdra by a Vaiçya woman. 2) a doorkeeper. 3) a charioteer. II,94.

kshatṭrá n. the military and regal class. IV,166.

kshá'ntu adj. patient, forbearing. V,43.

kshitvan m. wind. IV,113.

kshipáni f. (?) a missile weapon. II,108 (vaid. *kshipáni*).

**kshipánu* m. wind. III,52 (vaid. *kshipanu*).

kshipanyú m. the spring. III,51.

kshiprá adj. quick, swift. II,13.

kshí'ra n. milk. IV,34 (vaid. *kshirá*).

**kshirin* adj. containing milk, juice, sap. IV,34. *) *kshudrá* adj. 1) small, little.

2) avaricious, niggardly. 3) vile, low, mean. 4) cruel. f. 5) a bee. 6) a dancing girl. 7) a harlot. 8) a sort of prickly nightshade (solanum jacquini). II,13.

kshúdhuna m. the name of a barbarous tribe. III,55.

**kshumá'* f. flax (linum usitatissimum). I,144.

kshúra m. 1) a razor. 2) a plant (tribulus lanuginosus). 3) another plant (barleria longifolia). II,28 (vaid. *kshurá*).

*) अपरे क्षीरिणो नाम वृक्षास्तत्र (कुहल्येषु) मनोद्गमाः ।

ये क्षरन्ति सदा क्षीरं पत्रयं रुमृतोत्पन्नं ॥

Matsyapurána 103, 18.

**kshétra* n. 1) a field. 2) a wife. IV,169.

kshéma m.n. welfare, happiness. I,139.

**kshemankarā* adj. (f. *ī*). conferring happiness, promoting welfare. I, 139. Bhk. VI,105.

**kshonī* or *kshonī'* f. the earth. IV,48.

**ksholtrī* m. a pestle. II,94. *kshōma* n. linen cloth. I, 139.

**kshaumā* n. 1) cloth. 2) wove silk. 3) the blossom of flax. I,139.144.

kshmā' f. the earth. V,65.

ॠ

khājapa n. clarified butter. III,142.

khajāka 1) m. a bird. 2) f. *khajākā*, a spoon, a ladle. IV,13.

khāṭā' (?), an ornament worn on the wrist or ankle. I,84. Comp. Mahratti *khāṭā* and Hindustani *khāṭā*.

khāṭvā f. a bedstead, a couch. I,151.

khādū' f. a bier. I,85.

khādga m. 1) a sword. 2) a rhinoceros. 3) a rhinoceros' horn. 4) one of the Bauddha saints. I,123.

**khaṇḍā* 1) m.n. a part. 2) m. a break, a flaw (?). 3) a kind of sugar. I,113. *khadirā* m. a tree (acacia

catechu. As. Res. XI,155). I,54.

khāni f. a mine. IV, 139. Comp. *khāni*.

khārū 1) adj. white. 2) m. a tooth. 3) a horse. 4) pride. 5) *Çiva*. 6) *Kāma*. I,37.

khārajā' f. the itch. I,82.

khārajā'ra 1) m. a tree (phoenix silvestris). 2) n. silver. 3) f. *khārajāri*, the wild date tree. IV,90.

khalatī adj. baldheaded. III,112.

khashpā m. 1) anger. 2) violence. III,28.

**khāṭī* f. a scar. IV,124.

khātra n. 1) a spade. 2) a reservoir. IV,161.

**khāni* f. a mine. IV,139. Comp. *khāni*.

khidirā m. the moon. I,52.

khidrā m. 1) a pauper. 2) sickness. II,13.

khīra m. a hoof. II,28.

**khuraprā* m. a kind of arrow. II,28.

π

gaganā n. the sky, the atmosphere. II,77.

gāngā f. the Ganges. I,122.

gadāyantā m. a cloud. III, 128.

gadēra m. a cloud. I,59.

gadolā m. raw sugar. I, 67. Comp. *gandolā*.

**gandā* m. 1) a cheek.

2) a boil, a blister, a pimple. I,113.

**gāṇḍī* f. the trunk of a tree. IV,117 (Also *gāṇḍikā*).

**gāṇḍū* m. f. (u, ā) 1) a pillow. 2) oil. I,7.

gāṇḍūsha m. f. (*sha, shā*) a mouthful. IV,78.

gaṇḍolā m. raw sugar. I,67. Comp. *gaḍola*.

**gatilā* f. a sort of creeping plant (?). I,58. According to the Unādikōsha, the name of a river.

gadayitnū 1) adj. talkative. 2) lustful, desirous. 3) m. sound. III,29.

gāntu m. a traveller. I,70. Comp. *gāntu*.

**gantri* f. a cart drawn by oxen. IV,158.

**gabhasi* m. a ray of light, a beam. IV,179 (vaid. *gābhastī*).

gabhirā adj. 1) deep. 2) thick, impervious. IV,35.

gamātha m. a traveller. III,113.

gamin adj. preparing to go or to travel. IV,6.

gambhirā adj. deep. IV,35.

**gambhirācetas* adj. of a deep, profound mind. IV,35.

**garimān* m. weight, worth, excellence. I,25.

garudā m. the bird and vehicle of *Vishṇu*, the king of birds. IV,155.

garūt m. a wing. I,96.

**garūmat* m. a bird. I,96.

gargā m. n. pr. of a muni. I,127.

gārta m. 1) a hole. 2) the cavities of the loins.

3) the name of a country, called also *Trigarta*. III,86.

gardabhā m. an ass. III,122.

gārbha m. 1) the womb.

2) an embryo or foetus. III,152.

**garbhini* adj. f. pregnant (said only of animals). III,152.

**garbhita* adj. pregnant, full, well filled. III,152.

garmūt f. 1) a sort of grass. 2) a creeping plant.

3) gold. I,97.

garvā m. pride, arrogance. I,155.

garvarā m. 1) pride. 2) a leader, a chief (?). II,123.

**gāli* = *vallavi*. IV,117. According to IIC. 'a lazy ox'.

**gāvaya* 1) m. a species of ox, the Gayal. 2) *gāvayī* f. the female Gayal.

II,67. IV,99 (vaid. *gāvayā*).

**gārishthira* m. n. pr. of a rishi. I,54 (*gārishthira* Av. IV,29,5).

gāhvarā 1) m. a thicket, a wood (vaid. *gāhvara*). 2)

f. (*gāhvari*), a cavern. III,1.

**gāngā, gāngāyani, gāngeyā* m. Kārttikeya etc. I,122.

- gātú* 1) adj. singing. 2) m. a Gandharva. 3) the Indian cuckoo. 4) a bee. I,73.
- gátra* n. 1) a limb, a member. 2) the body. IV,168.
- gáthā* f. 1) Prākṛit, or any language not Sanskrit. 2) a kind of metre. II,4.
- gāntu* m. a traveller. V,43. Comp. *gantu*.
- gāntra* n. a carriage. IV,159.
- **gāmbhīrya* n. depth. IV,35.
- gāritra* n. rice. IV,170.
- **gārgya* patron. of *garga*. I,127.
- gīri* m. 1) a mountain. 2) a disease of the eyes. IV,142.
- **gīrikāṇa* adj. having lost an eye by disease. IV,142.
- **guchā* m. 1) a cluster of blossoms. 2) a clump of grass. 3) a necklace of 32 strings. III,68. Comp. *gutsa*.
- **guḍā* m. 1) treacle, molasses. 2) a globe, a ball, a coil. 3) f. *guḍā'*, a plant (euphorbia antiquorum) I,114.
- **guḍakeṣa* m. Śiva. I,114.
- guḍera* m. a mouthful. I,59.
- gutsā* m. 1) a cluster of blossoms. 2) a clump of grass. III,68.
- **gutsaka* m. = *gutsa*. III,68.
- **gudhēra* adj. protecting, defending. I,62.
- gupilā* m. a king. I,57.
- gurū* m. 1) a spiritual father. 2) a father. 3) *Bṛihaspati*. I,25.
- gurvinī* f. a pregnant woman. II,54.
- gulphā* m. the ankle. V,26.
- guḍāka* m. the betelnut tree (areca faufel or catechu). IV,15.
- **guhilā* n. a wood, a forest. I,57.
- **guhēra* m. an ironsmith. I,62.
- gāthā* n. excrements, faeces. II,12.
- grītsā* m. Kāma. III,69 (vaid. *grītsa*).
- grīdhū* m. love. I,24.
- grīdhra* m. a vulture. II,24.
- grihayāyya* m. a householder. III,96.
- geshnū* m. a singer. III,16.
- gō* 1) m. a bull. 2) a ray of light. 3) the moon. 4) heaven. 5) a thunderbolt. 6) f. a cow. 7) the earth. 8) speech. 9) a quarter, a region. 10) an eye. 11) an arrow. 12) pl. water. II,67.
- **gokaroti*. verb. to transform into a cow. II,67.
- gotrā* 1) n. family, lineage. 2) a name, 3) f. *gotrā'*, the earth. IV,166.
- godhūma* m. wheat. V,2.

gopithá n. a place of pilgrimage. II,9.

**gomáyu* m. a jackall I, 1. (*gómáyu*, 'crying like a cow'. Rv.VII,103,6.10).

**gorocaná* f. a yellow substance used as a pigment. II,78.

**govehat* f. = *vehat*. II,85.

**goçála* n. or *goçálá* f. a cowhouse. I,117.

**gaudhámá* adj. (f. *í*), wheaten. V,2.

gaura adj. (f. *á* or *í*). 1) white. 2) clear, clean. 3) yellow. 4) pale red. m. 5) the moon. 6) white mustard. n. 7) the filament of a lotus. f. (*gaurí*). 8) night. 9) the earth. 10) the name of a river. 11) a girl eight years old. 12) Párvatí. 13) the wife of *Varuṇa*. 14) a plant (*panicum italicum*). 15) another plant = *rocáni*. 16) bezoar. II,28. I,66 (vaid. *gaurá*).

granthi m. a joint or knot of a reed. 2) a joint of the body. IV,139.

graháni and *graháni* f. diarrhoea, dysentery. V,67.

gráma m. 1) a village, a hamlet. 2) a scale in music. 2) in composition: a group, a collection, e.g. *indriya*^o, *gūṇa*^o, *mantra*^o. I,142.

**grámina* adj. born or living in a village, rustic. I,142.

**grámyá* adj. born or living in a village. I,142.

grívá f. the neck. I,154 (vaid. *grivá*).

grishmá m. the hot season, about June-July. I,149.

**gráivá* adj. (f. *í*), being on, or belonging to the neck. I,154.

**gráiveya* adj. (f. *í*) = *gráiva*. I,154.

**gráiveyaka* n. an ornament for the neck. I,154.

gláni f. languor, fatigue, debility. IV,51.

glau m. the moon. II,64.

**glaukaroti* verb. to transform into the moon. II,65.

**glau-asti*, *glauhavati* verb. to become (like) the moon. II,65.

४

**gháti* and *ghatí* f. a jar, a bucket (?). IV,117.

**ghaṭodhni* f. a cow with a full udder. IV,192.

ghátana adj. killing, slaying. V,42.

gharmá m. 1) sunshine. 2) heat. 3) the hot season. 4) sweat. I,148.

gháti f. a bird-net. IV,124.

ghási m. fire. IV,129.

**ghuṇḍá* m. a bee. I,114.

ghurána m. sound. II,83.

**ghá'rni* f. rolling, turning round. IV,52.

**ghṛiṇá* f. compassion. III, 4.

ghṛiṇi m. a ray of light. IV, 52.

ghṛitá 1) adj. burning, shining. 2) n. clarified butter. 3) water. 4) life. III, 89.

ghṛishvi m. a hog. IV, 56.

ghorá adj. terrible. V, 64.

च

cákora m. a kind of partridge (*perdix rufa*. Lath.). I, 65.

**cakkalá* adj. round, circular. I, 108.

**cakradhará* m. *Kṛishṇa*. II, 22.

**cakrá* adj. making, doing. I, 23.

cákshus n. the eye. II, 120.

cankurá m. a carriage. I, 39.

**cáncarika* m. a bee. IV, 20.

**caṭú* n. pleasing discourse. I, 3. Comp. *caṭu*.

**caṭulá* adj. beautiful. I, 98

**caṇḍá* 1) adj. fierce, violent. 2) m. n. pr. of a *Daitya*, 3) of a servant of *Yama*. 4) f. (*caṇḍi*), a mischievous or furious woman. 5) *Durgá*. I, 113 (vaid. *caṇḍa*).

caṇḍála m. a wicked, sinful man. I, 116. Comp. *caṇḍála*.

**caṇḍilá* f. the name of a river. I, 58.

**catuḥçála* n. or *catuḥçálá* f. a square formed by four houses. I, 117.

cáthur num. four. V, 58.

caturá adj. dexterous, clever. I, 39.

**caturaçrá* adj. four-cornered, quadrangular. 4, 137.

catvará n. 1) a court or yard. 2) a levelled, squared, and somewhat raised piece of ground, as prepared for a sacrifice etc. II, 123.

cânas n. food. IV, 199.

**candá* m. the moon. II, 13.

**candaná* m. n. sandalwood. II, 78.

candirá m. 1) the moon. 2) an elephant. I, 52.

candrá 1) m. the moon. 2) a plant = *kampilla*. 3) n. camphor. 4) gold. 5) water. II, 13.

candrâmas m. the moon. IV, 227.

**capáṭa* m. the hand with stretched out fingers. IV, 81. Comp. *capéṭa*.

capalá 1) adj. swift. 2) momentary. 3) f. (*lá*). lightning. 4) long pepper. I, 110.

**capéṭa* m. = *capáṭa*. IV, 81.

camará 1) m. the bos gruniens. 2) n. the tail of the b.g. used as a whisk. III, 132. Comp. *cámara*.

camasám. *camasi* f. a cake made of pulse etc. III, 117.

**camupati* m. a general. I,82.

camá' f. an army. I, 82.

**camúpati* m. a general. I,82.

**camáru* m. a kind of deer. IV,102. Māgh. I,8.

**campá'* f. the capital of *Karṇa*. III,28.

**cáraka* 1) adj. going. 2) m. a treatise on medicine. II,32.

caramá pr. last, final. V,69.

**caramavaiyákarana* m. an ignorant grammarian. V,69.

carí m. an animal. IV,139.

**caritrá* n. conduct, behaviour. Comp. *cáritra*. IV, 171 (vaid. *caritra*).

carú m. an oblation consecrated by prayer. I,7.

**cárman* n. skin, hide, leather. IV,144.

**cáshaka* n. a drinking vessel, a goblet. II,32.

cashála m. a wooden ring on the top of a sacrificial post. IV,107 (vaid. *cashála*).

**cákshushá* adj. (f. *i*), visible, perceptible. II,120.

caṭu m. n. 1) friendly discourse. 2) praise, flattery. 3) the belly (?). I,3. Comp. *caṭu*.

**cāṇḍálá* m. an outcast, a man of a low tribe. I,116.

cá'tvála m. 1) a hole in the ground to receive the sacrificial fire. 2) kuça grass. I,115.

**cámara* n. the tail of the *bos grunniens* used as a whisk. III,132. Comp. *camara*.

cáritra n. conduct. IV, 171. Comp. *caritra*.

cáru adj. beautiful. I,3.

**cikurá* 1) adj. committing a fault or crime unintentionally. 2) m. hair. I,42.

cikkána adj. unctuous, oily, sticky, glutinous. IV,175.

citrá 1) adj. variegated, various. 2) n. a painting. IV,163.

**citrábhánu* m. 1) the sun. 2) fire. III,32.

círa n. a garment made of bark. II,25.

civará n. the tattered dress of a mendicant. III,1.

cukrá 1) m. sourness, acidity. 2) sorrel (*rumex vesicarius* Lin.). 3) n. acid seasoning. 4) the tamarind. 5) f. (*cukri*), yellow wood sorrel (*oxalis corniculata* Lin.) II,14.

cúbra n. the mouth. II,28.

cúrñi, or *cúrñí* f. 1) a hundred cowries. 2) the *Mahábháshya*. IV,52.

**cétas* n. mind, intellect. IV,188.

**caitrá*, *caitriká* m. the name of a month (March-April) IV,163.

cyupá m. the mouth. III,24. *cyautná* n. strength. 4,104.

३

chágala 1) m. a goat. 2) f. *chagali*, a shegoat. I, 112. Comp. *chágala*.

**cháttra* m. n. a parasol. IV, 158.

chatvará m. 1) a house. 2) a bower, an arbour. III, 1.

chadís n. a roof. II, 109.

**chádman* n. fraud, deceit. IV, 144.

**chanda* m. 1) meaning, purport. 2) subjection. IV, 218.

chándas n. 1) wish, desire, will. 2) mischievous tricks, fraud. 3) metre. IV, 218.

**chardi* f. vomiting. II, 109.

chardís n. vomiting. II, 109.

**chála* n. 1) deceit, circumvention. 2) a stratagem, a sham. I, 106.

chávi f. splendour, lustre. IV, 56.

chága m. a goat. I, 123.

**chágala* m. a goat. I, 112.

**cháta* adj. weak. III, 86.

**cháltrá* m. a scholar, a pupil. IV, 158.

**chá'ttraka* n. honey from the hive (?). IV, 158.

**cháltragomin* adj. attendant on a pupil. IV, 158.

**chá'disheya* adj. (f. *i*), useful for thatching. II, 109.

cháyá' f. 1) shade. 2)

shadow, reflected image. 3) bribe. IV, 109.

chitvará adj. (f. *i*) 1) breaking, cutting. 2) deceiving, cheating, fraudulent. 3) hostile. III, 1.

**chídaka* n. a thunderbolt. II, 37.

chídí m. ? f. ? an axe. IV, 142.

chidirá m. 1) an axe. 2) a sword. I, 52.

chidrá n. a hole. II, 13.

chédi 1) adj. breaking, cutting. 2) m. a carpenter. IV, 118.

chémāṇḍa m. a son without parents. I, 128.

३

júgat 1) adj. (f. *i*) moveable. 2) n. the world, the universe. 3) m. wind. 4) f. (*jágati*) the world. 5) people, mankind. 6) the name of a metre. II, 84.

jaghaná n. mons Veneris. V, 32 (vaid. *jaghána*).

**jaghanyá* adj. low, base, vile. V, 32 (vaid. *jaghanyá*).

**jaghnú* adj. killing, destroying. I, 23.

janghá' f. the thigh, the leg. V, 31 (vaid. *janghá*).

játá f. 1) long matted hair as worn by ascetics. 2) a fibrous root. V, 30.

**játáyu* or *játáyus* m. a fabulous bird, the eldest

son of *Aruṇa*, slain by *Rāvaṇa*. I,2. II,119.

**jaṭālā* adj. wearing matted hair. V,30. Comp. *jaṭīlā*.

**jaṭī* f. matted hair etc. IV,117.

**jaṭīlā* adj. wearing matted hair. V,30.

jaṭhāra 1) adj. hard, firm, solid. 2) n. the belly. V,38.

jātu n. 1) lac. 2) sediment. I,19.

jaṭrū n. the collar-bone, the clavicle. IV,102.

janī f. production, birth. IV,129 (vaid. *janī*).

janītva m. du. father and mother. IV,104.

janīman m. birth. IV,148.

janūs n. birth. II,116.

janṭū m. a creature, an animal. I,73.

**janmā* m. birth. I,144.

**janman* n. birth. I,144. IV,144.

**janya* n. 1) censure, abuse. 2) war, combat. IV,110.

janyū m. a living being, an animal. 3,20 (vaid. *jānyu*).

**jāmbīra* m. common lime (citrus medica). IV,30.

jambū' or *jambū* f. the rose-apple plant (eugenia jambu). I,95.

**jambū'ka* m. a jackall. IV,41.

**jambhalā* m. common lime etc. I,108.

**jāmva* m. mud, mire. IV,95.

jayantā 1) m. the son of Indra. 2) f. (ḥ), a plant (aeschynomene sesban). III,128.

**jarūḥa* adj. 1) hard, firm. 2) harsh, cruel. 3) pale. I,102.

jarantā m. a buffalo. III,126.

jarasānā m. (in the Vedas) a man. II,86.

jarā'yu m. the womb, the uterus. I,4.

jarūṭha n. flesh. II,6.

**jarjāra* adj. infirm. III,131.

jārṇa 1) adj. old. 2) m. the moon. III,10.

jartū m. 1) the vulva. 2) an elephant. V,46.

**jalaukasā* m. a leech. IV,215.

jasuri m. a thunderbolt. II,73.

jāhaka 1) adj. quitting, leaving. 2) m. time. II,34.

jāhnū m. the name of a Rishi, a son of Kuru. III,36.

jā'grīci m. a king. IV,54.

**jātāvedas* m. Agni. IV,226.

**jātaçmaçru* adj. one whose beard has grown. V,28.

**jātushā* adj. (f.ḥ), made of lac. I,19.

- jānu* m.n. the knee. I,3.
jāmātri m. a daughter's husband, a son-in-law. II, 96 (vaid. *jāmātri*).
 **jāmi* f. 1) a sister. 2) a virtuous or respectable woman. IV,43. Comp. the notes.
 **jāmeā*. IV,95.
 **jāmevat* m. a fabulous bear, a son of Brahman. IV,95.
jāyā' f. a wife. IV,110.
jāyū m. 1) a medicament, medicine. 2) a physician. I,1.
 **jāhnavi* f. the Ganges. III,36.
jigatnū m. breath. III,31.
jitvan adj. (f. *jitvari*). victorious. IV,113.
jinā 1) adj. victorious. 2) very old. 4) m. a Jaina. 4) a Buddha. III,2.
jivri m. 1) time. 2) a bird. V,49.
jihma 1) adj. crooked. 2) slow, tardy. 3) n. a tree (tabernaemontana coronaria). I,140 (vaid. *jihmā*).
jihvā f. the tongue. I,154 (vaid. *jihvā*).
jimūta m. 1) a cloud. 2) a mountain. III,91.
jirā m. 1) a plant (panicum miliaceum Roxb.). 2) a sword. II,23.
 **jiraka* n. cumin seed. II, 23.
jirvi m. an animal. IV,54.
jivātha adj. long-lived. III,113.
jivantā 1) m. a medicament. 2) f. *jivantī*, the name of several plants. III,127.
jivātum. n. 1) life. 2) food, boiled rice. 3) a drug for reanimating the dead. I,80.
juhuraṇā m. the moon. II,92.
juhu' f. a ladle of Palāça wood, used at sacrifices. II,60.
ju' f. 1) speed, velocity. 2) the sky. 3) speech. 4) a female imp or goblin. 5) a mark or spot on the forehead (?) of horses or bulls. II,57.
jūrṇi f. disease, sickness. IV,48.
jaiatrīka 1) adj. long-lived. 2) m. the moon. I,81.
 **joshā* f. a woman. III,62. Comp. *yoshā*.
gyāni f. loss, damage. IV, 48.
 **gyotishā* n. a treatise on astronomy. II,111.
 **gyotishikā* m. an astronomer. II,111.
gyotishṭoma m. the name of a sacrifice. I,139.
gyōtis 1) n. light. 2) a star. 3) the eye. 4) m. fire. 5) the sun. II,111.

ॠ

- **jhāti* m. a shrub. IV, 117.
 **jharjhāra* m. a sort of drum etc. III, 131.
 **jhārjharika* n. the body. IV, 20.

ॡ

- **ḍamaru* m. a sort of small drum. I, 38.
 **ḍiṇḍira* m. cuttle - fish bone. IV, 30.

ॢ

- **takilā'* f. the name of a plant. I, 58.
takrā n. buttermilk with three parts of water. II, 13. Comp. the glossary to Halāyudha s.v. *takra*.
 **tākshaka* m. a carpenter. II, 32.
tākshan m. a carpenter. I, 156.
 **taḍā'kā* f. light (lightning?). IV, 15.
 **tāḍi*. IV, 117.
tāḍit f. lightning. I, 100.
taṇḍūla and *tāṇḍūla* m. rice cleaned from the husk. IV, 107. V, 9 (vaid. *taṇḍulā*).
tāta n. any stringed musical instrument. III, 88.
tād pr. this. I, 131.
tānaya m. a son. IV, 99.
 **tanimān* m. thinness, smallness. I, 7.

- tani* 1) adj. thin, slender, small. 2) f. the body. I, 7.
tānus f. the body. II, 118.
tanū' f. the body. I, 82.
tāntu m. a thread. I, 70.
tantrī' f. (nom. *ts*) the string or wire of a lute or any other stringed instrument. III, 158.

- **tāndri* and *tandri'* f. lassitude, torpor. IV, 66 (*tandri'* Av. VIII, 8, 9. XI, 8, 19. *nistandrir apramattaç ca*. Rāmāyana quoted by Malinātha. *vitandris* vr. for *vinidras* Rgh. V, 66).

- tanyatū* m. 1) night. 2) wind. IV, 2.

- **tapā* m. 1) the hot season. 2) penance. IV, 188.

- **tāpas* 1) n. religious penance. 2) m. the month Māgha. IV, 188.

- tapasā* m. the moon. III, 117.

- tāpus* m. 1) fire. 2) the sun. 3) an enemy. II, 118.

- **tama* m. darkness. IV, 188.

- tamatā* adj. desirous, wishing for. III, 110.

- **tāmas* n. 1) darkness. 2) the property of darkness, one of the three qualities (*sattva, rajas, tamas*) whence all the creation proceeds. 3) affliction, grief. 4) *Rāhu*, or the ascending node. IV, 188.

tamasá m. darkness. III, 117.

támála m. a tree (*Xanthocymus pictorius* Roxb.) I, 117.

tarangá m. 1) a wave. 2) a leap, a jump (Gg. 12, 20, where *Nārāyana* explains *tarangavikāca* by *utphālagamana*). 3) clothes. I, 119.

tarāṇi 1) m. the sun. 2) crossing over (?). 3) f. a raft, a float. 4) a tree (aloe littoralis Koenig.) II, 103.

**tāraṇḍa* m. 1) a raft or float. 2) the float of a fishing line. I, 128.

tarantá 1) m. the ocean. 2) f. (*tá*) a boat. III, 128.

**taralá* adj. trembling, tremulous, unsteady. I, 108.

**tarasá* n. flesh. III, 117.

**tarasáná* m. a boat. II, 86.

tari, tari' (nom. *t*, or *is*) 1) a boat. 2) a clothes basket. III, 158. IV, 138.

tārisha m. a raft, a float. IV, 26.

tarú m. a tree I, 7 (vaid. *táru*).

tāruṇa 1) adj. (f. *t*), young. 2) m. the castor-oil plant. 3) f. *taruṇi'*, a young woman. III, 54. Comp. *taluna*.

**tarkāri* f. a tree (*Aeschynomene sesban*). III, 139.

tārku m. a spindle. I, 17.

tardú f. a wooden ladle. I, 91.

**tārman* n. the top of the sacrificial post. IV, 144.

tarshá m. 1) a raft or float. 2) the ocean. III, 62.

tálina adj. 1) separated, having interstices or intervals. 2) small, little. 3) clear. II, 53.

táluna 1) adj. (f. *t*) young. 2) f. *taluni*. a young woman. III, 54. Comp. *taruṇa*.

talpá n. 1) a bed or couch. 2) a wife. 3) a room on the top of a house. III, 28 (vaid. *tálpa*).

tavishá 1) m. heaven. 2) the ocean. 3) f. (*távisht*) Indra's daughter. 4) a river. 5) the earth. I, 49. Comp. *tavisha*.

tásara m. a shuttle. III, 75.

tátá m. 1) a father. 2) a term of affection addressed by a superior to an inferior. III, 90.

**támarasá* n. a lotus. III, 117.

támra 1) adj. (f. *t*) of a dark red or coppery colour. 2) n. copper. II, 16.

**támraṇḍa* n. probably, the name of a place. I, 114.

**támvulá* n. betel. IV, 90.

**tálaeyá* adj. palatal. I, 5.

tálu n. the palate. I, 5.

távishá, tá'vishi I, 49 = *tavisha, tavisht*.

tigmá adj. sharp. I, 145.

**tijilá* m. the moon. I, 57.

títāu m.n. 1) a sieve. 2) a parasol (?). V, 52 (vaid. *títāu*).

**tittiri* m. the common grey partridge. IV, 142 (vaid. *tittiri*).

tithā m. 1) fire. 2) Kāma. II, 12.

**tithi* m. f. a lunar day. IV, 2.

**tintidi* f. the tamarind tree. IV, 20.

**tintidika* m. the tamarind tree. IV, 20.

timi m. a fabulous fish of an enormous size. IV, 121.

timirā n. 1) darkness. 2) gutta serena, total blindness from affection of the optic nerve. I, 52.

tiriṭa 1) n. a diadem, a tiara. 2) a tree (*symplocos racemosa* Roxb.) IV, 184.

tikshnā 1) adj. sharp. 2) (of temperament) keen, eager, fiery (comp. *tikshnā buddhis*, *Çiçup*. II, 109). 3) abandoning worldly pursuits. 4) n. iron. 5) sea-salt. 6) m. nitre. III, 18.

tirthā n. 1) a holy place of pilgrimage. 2) a holy place in general. 3) a holy stream, or water brought from one. 4) the menses. 5) sacred science. 6) a sacrifice. 7) a mean, an expedient. 8) a spiritual preceptor. 9) a counsellor. 2, 7.

tivarā m. (f. *t*) a huntsman, the adulterine offspring of a Rājaputri by a Kshatriya (Oxf. Catal. p. 21 b). III, 1.

**tivra* adj. sharp, keen, acute. II, 28 (vaid. *tivra*).

**tunḍi* f. the navel. IV, 117.

**tunḍibhā* adj. having a prominent navel. IV, 117.

tunḍilā adj. talkative, loquacious. I, 55.

tutthā 1) m. fire. 2) f. (*ā*) indigo. 3) small cardamoms. 4) n. sulphate of copper or blue vitriol. II, 7.

**tundā* m. a protuberant belly. IV, 98.

**tundaparimṛijā* adj. lazy, slothful. IV, 98.

**tundin* and *tundilā* adj. gorbellied. IV, 98.

tūshāra adj. cold. III, 139.

tūhina n. frost. II, 52.

**tūṇira* m. a quiver. IV, 30.

tūrni f. the mind. IV, 51.

**tūli* or *tūli* f. a painter's brush or pencil. IV, 119.

**tūsta* n. 1) dust. 2) sin. 3) matted hair. III, 86.

**vi-tūstayati*, to remove dust, to dust. III, 86.

ṭriṇā n. grass. V, 8 (vaid. *ṭriṇā*).

**ṭriṇamāya* adj. (f. *t*) made of grass. V, 8.

**ṭriṇyā* f. a heap of grass. V, 8.

tripāt. a parasol. II, 85.
tripālā or *triphālā* 1) a creeper. 2) the three myrobalans. I, 106.

triprā m. an oblation of clarified butter. II, 13.

trishṇā f. 1) thirst. 2) desire, wish. III, 12 (void. *trishṇā*).

**taintiḍikā* adj. (f. *t*), dressed or seasoned with tamarind. IV, 20.

**tomāra* m. n. an iron crow. III, 131.

tyād pr. that. I, 131.

trāpu n. lead or tin. I, 11.

**trasareṇu* m. one of the smallest imaginable atoms. III, 38. *)

tri num. three. V, 66.

**trikaṇḍa* adj. (f. *ā*), 48 cubits long. I, 114.

**trijagati* f. the whole universe, or heaven, earth and hell. II, 84.

**triṇa* n. grass. V, 8. Comp. *triṇa*.

**tripiṣṭāpa* m. heaven. III, 145.

**tribhuvana* n. the three worlds, heaven, earth and hell collectively. II, 80.

**trivali* n. and *trivallī* f. the three furrows across the belly. IV, 117.

**trivenī* f. a triple plaited tail of hair. IV, 48.

trōtra n. a weapon. IV, 172.

**tvāc* f. 1) bark, rind. 2) skin. II, 63.

**tvāca* n. = *tvāc*. II, 63.

**tvācayati* verb. to skin. II, 63.

tvāshtri m. the sun. II, 96.

tsarū m. the hilt or handle of a sword and similar weapons. I, 7 (void. *tsarū*).

ॠ

**dānshfrā* f. a large tooth, a tusk. IV, 158.

dakshā'yya m. 1) a vulture. 2) *Garuḍa*. III, 96.

dākshiṇa 1) adj. right, not left. 2) straight-forward, candid, honest. 3) compliant, submissive. 4) f. (*ā*) the south. 5) presents given to Brahmans or young virgins upon particular occasions. II, 50.

**dandā* m. 1) a stick, a staff. 2) a measure of time, $\frac{1}{60}$ th part of the 24 hours, or 24 minutes. I, 113.

**daṇḍadharā* m. Yama. II, 22.

**dadrū* and *dadrū* f. a kind of leprosy, or according to others, ringworm. I, 92. Comp. *dardrā*.

dadhishā'yya m. clarified butter. III, 97. This is a

*) परमाणुद्वयेनाणुस्वरेणुस्तु ते त्रयः। Brahmasaiv. P. IV, 96, 49.

false reading of U., the *Da-
çapâdi*, *Viñhala* and others
for *dikhishâyya*.

**dadhodana* m. rice on
which curds have been
poured. II,76.

dânta m. a tooth. III,86.

**dantâvalâ* m. an ele-
phant. III,86.

**danturâ* adj. having large
or projecting teeth. III,86.

dabhrâ 1) adj. small, little.
2) m. the ocean. II,13.

**damâtha* m. self-control,
subduing the senses, sup-
pressing the passions. III,
114.

damûnas m. Agni. IV,234
(vaid. *dâmûnas*).

**darâñi* m. f. breakers,
surf. II,103.

**darâtha* m. 1) a hole. 2)
spreading over the country
for forage (?). III,114.

darâd f. 1) the heart. 2)
a bank. I,129.

**darasânâ* m. II,86.

**darodara* m. playing at
dice. V,19. Comp. *durodara*.

**dârdarika* n. a musical
instrument. IV,20.

dardurâ 1) m. a sort of
musical instrument. 2) a
cloud. 3) a kind of moun-
tain. 4) a frog. 5) n. a num-
ber of villages. 6) f. *dar-
durâ*, Durgâ. I,41.

dardû and *dardrû* f. =
dadrû. I,92.

darbhâ m. kuça grass (poa
cynosuroides). III,151.

darvâ m. a Râkshasa. I,
155.

dârvi f. 1) a spoon or
ladle. III, 84 (*darvi*) (vaid.

dârvi). 2) f. *darvi* = *dârvi*.

3) the expanded hood of
a snake. IV,53.

**darvikara* m. a snake.
IV,53.

darçatâ m. 1) the sun. 2)
the moon. III,110.

dâlapa m. a weapon, III,
142.

**dâli* f. a clod. IV,138.

dalbhâ m. 1) a wheel. 2)
the name of a Rishi. III,151.

dalmi m. Indra's thunder-
bolt. IV,47.

**dâviyas* adj. very far or
distant. II,20.

**daçagrîva* m. *Râvaṇa*.
I,154.

**dâçan* num. ten. I,156.

**daçaratha* m. the father
of Râma. II,2.

daçêra adj. mischievous,
hurtful. I,59.

dasmâ m. one who per-
forms a sacrifice. I,144.

dasyû m. a thief. III, 20
(vaid. *dâsyu*).

dasrâ m. 1) a thief. 2)
m. du. the Açvins. II,13.

dahrâ m. a wood on fire.
II,13.

dâkâ m. the performer of
a sacrifice. III,40.

- dā'tra* n. a sickle. IV, 169.
dā'tva n. the performance of a sacrifice. IV, 104.
dānū adj. 1) giving. 2) valiant. III, 32 (vaid. *dā'nu*).
**dā'man* n. f. a string, a rope. IV, 144.
**dāmā* f. a rope. IV, 144.
**dāmodara* m. *Kṛishṇa* etc. V, 19.
dā'ru n. m. wood, timber. I, 3.
dā'runa adj. horrible, frightful. III, 53 (vaid. *dā-rūṇa*).
**dārghasattra* adj. (f. *ṣ*), relating or belonging to a sacrifice of long duration. IV, 166.
**dārshadā* adj. (f. *ṣ*), ground on a stone (e.g. meal). I, 130.
dā'ça or *dāçā* m. (f. *ṣ*) a fisher. V, 11 (*dā'ça*, Vs. 30, 16).
**dāçarathā* and *dā'çarathi* m. *Rāma*. II, 2.
dā'sa or *dāsā* 1) m. a servant. 2) a *Çūdra*. 3) f. *dā'sī* or *dāsī'*, a female servant. V, 10.
**dāsyāhsadriçt* adj. f. behaving like a slave. V, 10.
didhishū' f. a woman in her second marriage. I, 95.
**dinā* n. a day. II, 49 (vaid. *dina*).
**divā* n. heaven. I, 156.
**divan* m. a day. I, 156.
divasā m. n. a day. III, 121.
**divā'* adv. by day. IV, 174 (vaid. *divā*).
**divātana* adj. (f. *ṣ*), daily, diurnal. IV, 174.
**divābhūta* adj. turned into day, having become day. IV, 174.
**divaukasā* m. a god. I, 156. IV, 215.
dī'divi 1) m. *Indra's* heaven. 2) m. n. boiled rice. IV, 55.
dinā adj. distressed, indigent. III, 2.
dī'nāra m. a gold ornament. III, 140.
**dukālā* n. very fine cloth. IV, 90.
**durodara* m. playing at dice. V, 19.
dushthū adj. ill behaved. I, 26. Comp. *sushtu*.
duhitṛi f. a daughter. II, 96.
dātā m. a messenger. III, 90.
**dūti* and *dūtī'* f. a female messenger, a confidant. IV, 179. III, 90.
**dū'tya* n. 1) the rang or employment of an ambassador. 2) a message. III, 90 (vaid. *dūtyā*).
dārām adv. far off. II, 20.
**dārētya* adj. come from afar. II, 20.
**dāshī* and *dāshī'* f. the secretion of the eyes. IV, 16.
dā'shikā and **dāshikā* f. = *dāshī* IV, 16 (vaid. *dāshī'kā*).

ḍṛiti m. a skin, or leathern bag. IV, 183.

**ḍṛitihāri* m. a dog. 4, 183.

ḍṛinphā f. a sort of snake (*cakrasarpa*). I, 95.

ḍṛiprā adj. strong, powerful. II, 13.

ḍṛiṇā m. a god presiding over one of the regions. II, 90.

ḍṛishād f. a stone. I, 130.

**ḍṛishadupalā* n. a stone for grinding condiments upon. I, 130.

**ḍevaṭa* m. an artisan. IV, 81.

**devadāru* m. a tree (*pinus devadāru*). I, 3.

**devayāji* m. a worshipper of the gods. IV, 117.

**devayū* adj. righteous, virtuous. I, 38.

devarā m. a husband's youngest brother. III, 132. Comp. *devri*.

**devalā* m. 1) a priest subsisting upon the offerings made to the idols which he attends. 2) a virtuous man. I, 108.

**devacali* m. an oblation to the gods. IV, 123.

**devilā* adj. righteous, virtuous. I, 57.

devri m. a husband's brother. II, 100.

deshnū adj. liberal. III, 16.

**doshā* adv. by night. IV, 174.

**doshātana* adj. (f. *ī*) nocturnal. IV, 174.

**doshābhāta* adj. turned into night. IV, 174.

dōs m. the arm. II, 69.

**daūtya* n. a message. III, 90.

**daushkā* adj. (f. *ī*), walking on one's arms. II, 69.

**daūshthava* n. wickedness. I, 26.

**daūhitra* m. a daughter's son. II, 96.

dyūvan m. the sun. I, 156.

**dyō* f. 1) heaven. 2) the sky. II, 67.

**dyotanā* m. a lamp(?). II, 78. Comp. *Bhk.* VII, 15.

where it occurs as an adj. *dyāūttra* n. light, splendour. IV, 160.

drāvīṇa n. 1) property, wealth. 2) gold. 3) power. II, 50.

**drū* m. 1) a tree. 2) a branch. I, 36.

**drumā* m. a tree. I, 36.

**druhiṇā* m. Brahman. II, 49.

drū f. (?) gold. II, 57.

drōṇa m. 1) a measure of grain = *ādḥaka*. 2) a raven.

3) the son of Bharadvāja and military preceptor of the *Pāṇḍavas*. 4) f. *droṇī*, a wooden vessel in the shape of a boat. 5) a trough for feeding cattle. III, 10.

drōṇī f. 1) a bucket. 2) the

- name of a country. IV,51.
 **deár* f. a door, a gate. II,57.
- ॥
- **dhána* n. wealth, property II,81.
dhanú m. a bow. I,7 (vaid. *dhanu*).
dhanus m.n. 1) a bow. 2) the sign Sagittarius. 3) a tree (*buchanania latifolia* Roxb.) II, 118.
dhanú' f. a bow. I,82.
 **dhánva* n. a bow. IV,95.
dhánvan 1) n. a bow. 2) m. a desert. I,156.
 **dhanvin* m. an archer. IV,95.
dhámaka m. a blacksmith. II,35.
dhamáni f. a vein. II,103.
dharáni f. the earth. II,103.
 **dharitri* f. the earth IV, 172 (*dharitri*, Vs.14,22).
dharimán or *dharimán* m. form, shape. IV,147 (vaid. *dhariman*).
dhartrá n. a house. IV,166.
dharma m. n. 1) natural condition. 2) law. 3) virtue. 4) established custom. 5) m. Yama. I,139.
dharsháni and *dharshani'* f. a harlot. II,105.
 **dhalá* adj. 1) white. 2) handsome (*sundara*?). 3) a white bull. 4) f. *dhalá'* a white cow. I,108.
- dhalá'aka* m. wind. 3,83.
dháká m. 1) a receptacle. 2) an ox. III,40.
dhána m. a part of a *dinár*. III,83.
 **dhátaki'* f. a tree (*grislea tomentosa*) III,148.
dhátu 1) m.n. a metal, a mineral. 2) m. a primary element or substance, viz. earth, water, fire, wind, and atmosphere. 3) a principle or humor of the body, as phlegm, wind, and bile. 4) a constituent part of the body, of which seven are enumerated: blood, marrow, fat, flesh, bones, the medullary substance, and the seminal fluid. 5) an organ of sense. 6) an object of sense. I,70.
 **dhátri* m. Brahman. II,95.
dhána' f. pl. fried barley. III,6.
 **dhánushká* m. an archer. 2,118. Bhk.4,40.
dhánya n. corn. V,48 (vaid. *dhányà*).
 **dhányavan* m.(?) a heap of corn. IV,139.
 **dháman* n. 1) a place. 2) light. IV,150.
 **dhármiká* adj. (f.), righteous, just. I,139.
dhásas m. (in the Vedas) a mountain. IV,220.
dhishána 1) m. *Brihaspati*. 2) f. (*á*) the intellect. II,82.

dhishnyá 1) m. Agni. 2) n. a place. 3) a house. 4) a star. IV, 107 (vaid. *dhishnya*).

dhí'ra adj. wise. II, 24.

dhí'van 1) m. an artisan (Av. III, 5, 6). 2) f. *dhí'vari*, a fish-basket. IV, 114.

dhí'vará 1) m. a fisher. 2) f. *dhí'vari*, a fish-hook. III, 1.

**dhúvaka* m. = *garbhamo-*
caka. II, 32.

dhúvana m. (in the Vedas)
fire. II, 80.

**dhustá'ra* m. thorn apple
(*datura fastuosa*). IV, 90.

dhá'ka m. wind. III, 47.

dhámá m. smoke. I, 144.

**dhámáketu* m. a portent,
a natural phenomenon. I, 74.

**dhámyá'* f. a quantity of
smoke. I, 144.

**dhárja'i* m. Çiva. IV, 117.

dhá'rtá 1) adj. fraudulent,
crafty, knavish. 2) m. thorn
apple (*datura fastuosa*). 3)
n. black salt. III, 86.

dhásará adj. of a greyish
or dusky white colour. III,
73.

**dhásarítá* adj. greyish.
III, 73.

dhritvan m. Vishnu. 4, 113.

dhriśhú adj. clever. I, 24.

dhéna 1) m. the ocean. 2)
f. *dhéná*, a river. III, 11.

dhenú f. a cow that has
lately calved. III, 34.

**dhénuká* f. a she-ele-
phant. III, 34.

**dhya'tva* n. thought, me-
ditation. IV, 105.

dhya'man m. 1) measure.
2) light. IV, 150.

**dhra'di* m. gathering
flowers. IV, 117.

**dhruvá* 1) adj. permanent,
continual. 2) m. the polar
star. II, 61.

dheaní m. sound. IV, 139.

π

nāñçuka adj. small, mi-
nute (?). II, 30.

nákshatra n. a star. III, 105.

nakhá m. a nail of a fin-
ger or toe. V, 23.

**nakhára* m. = *nakha*. III,
131.

**nakhi* adj. armed with
nails or claws. IV, 138.

nagá m. 1) a mountain.
2) a tree. V, 61.

ná'ta m. an actor. IV, 104.

**na'ava'atu* m. the son of
an actor. I, 9.

nadānu m. a cloud. III, 52
(vaid. *nadanú*).

**nānandri* f. a husband's
sister. II, 99.

nānandri f. = *nanandri*. II,
99.

nandantá 1) adj. (f. *ī*),
making happy. III, 128. 2)

m. a son. 3) f. (*ī*), a daugh-
ter. III, 127.

nāndi 1) f. delight, plea-
sure. 2) happiness. 3) m.

one of Çiva's chief attendants. IV,117.

**nandin* m. one of Çiva's chief attendants. IV,117.

**nandimukha* m. a kind of deceased ancestors who are worshipped on festal occasions. IV,117. The correct spelling is *nāndimukha*.

nāp̄tri 1) m. a grandson. 2) f. a granddaughter. 3) f. *nāp̄tri*, a granddaughter. II,96.

nābhas n. the sky. IV,210.

nabhasā m. the sky. III,117.

**nabhasyā* m. the month Bhādra, August-September. IV,210.

**nabhā'ka* n. the sky. 4,15.

**nābhya* adj. good for greasing the nave of a wheel. IV,125.

namatā adj. bent, crooked. III,110.

namasā adj. favourable, kindly disposed. III,117.

**nayanā* n. the eye. II,78.

**nāraka* m. n. hell. V,35.

Comp. *nāraka*.

**nalina* n. lotus. II,49.

**nalini* f. a place abounding in lotuses. II,49.

**nāvan* num. nine. I,156.

nahushā m. 1) the name of a king, son of Ayus. 2) Vāsuki, sovereign of the serpents. IV,75 (vaid. *nā-husha*).

nā'ku m. an ant-hill. I,19.

**nāgā* m. a snake. V,61.

**nāganāsorā* adj. f. a woman whose thighs resemble the trunk of an elephant. I,31.

nā'ntra n. praise, eulogy. IV,159.

nā'pita m. a barber. III,87.

**nāpityā* m. the son of a barber. III,87.

nā'bhi 1) f. m. the navel.

2) f. *nābhi'*, the navel. 3) m. a Kshatriya. IV,125.

**nābhilā* adj. having a navel. IV,125.

**nāmadhēya* n. a name or appellation. IV,150.

nā'man n. a name. IV,150.

**nāraka* m. hell. V,35. Comp. *nāraka*.

**nārangā* m. the orange tree (*citrus aurantium* Lin.), I,121. This word seems to be a corruption of *nāgaranga*.

**nā'ri* f. a woman. II,101.

**nā'vika* m. a pilot, a helmsman. II,64.

nikashā' adv. near. IV,174.

**nighanṭū* m. a vocabulary. I,38.

**nighā'ti* f. a hammer (?). IV,124.

nighriśhva 1) m. a hoof.

2) n. the mark of a hoof (?). I,153.

nidrā' f. sleep. II,17.

nidhāna n. death. II,81.

**nidhūvana* n. copulation. II,80.

- **nimva* m. a tree (melia azadiracta). IV,95.
nirriṭhā m. the Sāmaveda. II,8.
 **nirmala* adj. pure, virtuous. I,109.
niçithā m. 1) midnight. 2) night. II,9.
 **niçreni* f. a ladder. IV,51.
nishāngathi adj. embracing. IV,87.
nishadvārā 1) m. mud, mire. 2) f. (rī) night. II,124.
nishkā m. n. 1) a weight of gold, equivalent to a) 108 *suvarṇa*, b) 4 *suvarṇa*, c) 32 small *raktikā*, d) 1 *karsha* or 16 *māsha*. 2) gold in general. III,45.
nihā'kā f. an iguana. III,44.
nīka m. the name of a tree. III,47.
nicais adv. low, small, little. V,13.
nītha m. guiding, leading (Comp. Sāy. on Rv. I, 104,5). II,2 (vaid. *nithā*).
 **nipā* 1) a sort of Kadamba tree. 2) a species of Aṣoka*). 3) Pentapetes phoenicea. III,23.
nirā n. water. II,13.
 **nilakanṭham*. Çiva. I,105.
nilāngū or *nilāngū* 1) m. a worm growing in the inside of animals. 2) a bud (?). 3) f. a large bee. I,37 (vaid. *nilāngu*).
nīcarā m. a beggar. III,1.
nīci or *nīci* f. 1) the knot which fastens the lower garments round the loins. 2) capital, stock. IV,135.
nī m. man. II,101.
 **nīcakshas* m. a Rākshasa. IV,232 (vaid. *nīcakshas*).
nīṭā' m. a dancer, an actor. I,93.
nepā m. the family priest. III,23.
nēma 1) pr. half. 2) m. an enclosure, a fence. I,139.
nemi f. the periphery of a wheel. 2) the earth. IV,43.
nēshtri m. one of the officiating priests at a sacrifice. II,96.
 **naiyankava* adj. (f. ī), made of the skin of the deer, called *nyanku*. I,18. Comp. *nyānkava*.
nodhās m. the name of a Rishi. IV,225.
naū f. a ship. II,64.
 **naubhavati*, to have been made a ship. II,65.
nyāнку m. a kind of deer. I,18.
 **nyā'nkava* adj. (f. ī) = *naiyankava*. I,18.
 **nyōjas* adj. powerful. IV, 222.

*) अमुना यमुनातीरे नीपमूले मुरारिषा । दधि नीतं पयः पीतं गृहीतमपि मेघनः ॥ Govāmin.

५

paktrá n. the fire perpetually maintained by the householder. IV,166.

**pakveshtakacita* adj. built with burnt bricks. III,148.

pakshá m. 1) a side. 2) a partisan, a friend. 3) favor. 4) alternative. 5) opposition, contradiction. 6) an army. 7) the half of the lunar month. 8) (in composition with words signifying hair) a quantity. III,69.

pákshas n. a wing. IV,219.

**pangü* adj. (f.á) lame. I,37.

pacatá m. fire. III,110.

**páci* m. fire. IV,117.

pacelimá m. 1) fire. 2) the sun. IV,37.

**páncan* num. five. I,156.

páncála m. the name of a country, and in the pl. of its inhabitants. I,117.

Comp. *páncála*.

**paṭála* m. a film over the eyes. I,106.

**paṭáka* m. a bird. IV,14.

Comp. *paiṭáka*.

páṭira m. 1) Sandal wood. 2) Káma. 3) a ball(?). IV,30.

páṭu adj. 1) skilful, clever. 2) eloquent. I,19.

paṭolá m. 1) a kind of cucumber (*trichosanthes laciniosa*, Klein). 2) a sort of cloth. I,67.

pañasá m. an article of sale or traffic. III,117.

**páni*. IV,117 (vaid. *pañi*).

**pañdá* 1) m. a eunuch. 2) f. (*pañdá*), wisdom, understanding. I,113.

**pañditá* m. a scholar, a learned man. I,113.

patangá m. 1) a bird. 2) a grasshopper. 3) the sun. 4) a sort of rice. I,118.

pátatra n. 1) a wing. 2) a vehicle. III,105.

pátatri m. a bird. IV,69.

**patatrín* m. a bird. IV,69.

patasá m. a bird. III,117.

**patá'ká* f. a flag or standard. IV,14.

páti m. a master, a lord. IV,57.

patéra 1) adj. going, moving. 2) m. a bird. I,59.

páttana n. a town. III,150.

pátti m. a foot soldier. IV,182.

**pátra* n. a carriage or conveyance. IV,158.

patsalá m. a road. III,74.

**pathá* m. a road, a way. IV,12.

pathín m. (nom. *pánthás*), a road, a way. IV,12.

**pathilá* m. a traveller. I,58.

**padavi* or *padavi'* f. a road, a path. IV,133.

padáji m. a foot soldier. IV,131.

padāti m. a foot soldier. IV,131.

pádma m. n. 1) a lotus (*nelumbium speciosum*). 2) one of the eight or nine treasures of Kúvera. 3) a treasure in general. 4) f. *padmá*, Lakshmi. I,139.

**padmanábhá* m. *Vishṇu*. IV,125.

**padmini* f. a place abounding in lotuses. I,139.

padrá m. 1) a village. 2) = *saṁveça*. II,13.

páḍva m. the world. I,153.

páḍvan m. a road. IV,112.

panasá m. the breadfruit-tree (*artocarpus integrifolia*). III,117.

pánna m. downward motion, fall. III,10.

**pannaga* m. a snake. III, 10.

papí m. (nom. *papís*) 1) the sun. 2) the moon. III, 159.

**papú* m. a protector. I,23.

**pampá* f. the name of a river. III, 28. Comp. Bhk. VI,72.73.

**páyas* n. 1) water. 2) milk. IV,189.

**payasyate*, to be fluid. IV,189.

**páyasvat* or *payasvin* adj. containing water or milk. IV,189.

**payáyate* = *payasyate*. IV,189.

páyodhas m. 1) a rainy cloud. 2) the ocean. IV,229.

**paramāṇu* n. an atom. I,8.

parameshthín m. Brahman. IV,10.

paraçú m. an axe, a hatchet. I,34. Comp. *parçu*.

**paricakshus*. II,122.

parijván m. the moon. I, 158. This is a faulty reading for *párijman*.

parivráj m. a religious mendicant. II,59.

**parishád* f. an assembly, a congregation. I, 129. Comp. *parshad*.

**parishadvalá* adj. assistant at an assembly. I,129.

**parihāṇi* f. loss. IV,51.

parushá n. harsh language, abuse. IV,75.

párus n. the knot or joint of a reed. II,118. Comp. *parean*.

**parokshá* adj. invisible, imperceptible. III,156 (vaid. *paróksha*).

parjánya m. 1) a cloud. 2) Indra. III,103.

parṇá 1) m. a tree (*butea frondosa*). 2) n. a leaf. III,6.

**parṇamúc* adj. causing the leaves to fall (wind). II,22.

**parṇaríh* adj. causing the leaves to grow (wind). II,22.

**parṇalá* adj. having many leaves. III,6. Bhk. 6,143.

- **parṇaṣṭish* adj. withering the leaves (wind). II,22.
- parṇāsi* m. a subterraneous apartment constructed in the bank of a river. IV, 107.
- **parṇilā* adj. having many leaves. III,6.
- parpā* n. 1) a house. 2) young grass. III,28.
- **parpaṭa* m. the name of a plant ('pharnaceum cer-viana, Lin.?' Ainslie 2, 345.) IV,81.
- parparika* m. the sun. IV, 19.
- **parpika* adj. (f. *ṭ*), (a cripple) moving about by means of a wheel-chair, or similar contrivance. III, 28.
- parvatā* m. a mountain. III,110 (void. *parvata*).
- **parvatīya* adj. residing on a mountain. III,110.
- parvan* n. 1) a knot or joint of a reed. 2) occasion, opportunity. IV,112.
- parṣu* m. an axe. V,27. 1,34. Comp. *paraṣu*.
- **parshād* f. an assembly, a congregation. I, 129. Comp. *parishad*.
- **parshadevalā* adj. containing an assembly. I, 129. Comp. *parishadevala*.
- **palalā* 1) n. flesh. 2) mud, mire. 3) sesame ground or pounded. 4) m. an imp or goblin. I,108.
- **palāṇḍū* m. onion. I,38.
- pālāla* m.n. straw. I,117.
- palitā* n. grey hair. III,92. V,34.
- palvatā* n. a pond. IV,107.
- **paṇḍakā* f. a whirlwind. IV,14.
- **paṇī* -m. a thunderbolt. IV,138.
- paṇi* 1) m. a beast. 2) a god. 3) adv. (*paṇu*), evidently. I,28.
- **paṇupāti* m. Çiva. I,28.
- pāṇsū* or *pāṇṇū* m. 1) dust. 2) manure. I,28.
- pāka* m. 1) cooking. 2) maturity of age, old age. 3) the young of any animal. 4) = *kledana*. III,43. V,53.
- pākuka* m. a cook. II,30.
- pājas* n. strength. IV,202.
- **pāncāla* m. pl. the name of a country = *pancala*. I,117.
- pāṇi* m. a hand. IV,132.
- **pāṇḍava* m. a descendant of *Pāṇḍu*. I,38.
- **pāṇḍū* m. the ancestor of the *Pāṇḍavas*. I,38.
- pātāla* n. hell. I,116.
- pāti* m. a master, a lord. V,5.
- **pātra* m.n. a vessel. 2) a fit or deserving person. 3) a counsellor, a minister. IV,158. 169.
- pāthas* n. 1) water. 2) food. IV,203.204.

- páthis* m. 1) the sea. 2) the eye. II,115.
- pádú* f. a shoe. I,87.
- pápá* 1) adj. bad, wicked. 2) n. sin. III,23.
- pápmán* m. sin. IV,150 (vaid. *pápmán*).
- páyú* m. the anus. I,1.
- páráj* m. (?) gold. I,135.
- **páru* m. the sun. IV,101. Comp. *peru*.
- **pá'rthiva* adj. (f. *i*), earth-born, terrestrial. I,150.
- **párvati* f. Durgá, the wife of Çiva. III,110.
- párçvâ* m.n. a side of the body. V,27.
- pá'rshni* m.f. the heel. 4,52.
- **páli* f. the tip of the ear etc. IV,129.
- **páçadharâ* m. *Varuṇa*. II, 22.
- **páçupati* adj. (f. *i*), relating to the worship of Çiva in his capacity of *paçupati*. I, 28 (Oxf. Cat. p.50^a).
- **páshaná* m. a stone. II,90.
- **pingalâ* adj. tawny. I,108 (Av. XI,5,26).
- **pinjâra* adj. reddish yellow. III,131.
- pinjâlâ* n. a blade of kuça grass. IV,90.
- pinðilâ* m. an astrologer. I,55.
- **piṅyâ'ka* m. the sediment of sesame, when crushed to make oil. IV,15.
- pitri* m. a father. II,96.
- pinâ'ka* m.n. 1) a trident. 2) Çiva's bow. IV,15 (vaid. *pinâka*).
- piyâla* (a corruption of *priyâla*) m. a tree (*buchanania latifolia*, Roxb.), III, 76.
- piçita* n. flesh. III,95 (vaid. *piçitâ*).
- piçuna* 1) adj. cruel, bad, wicked. 2) m. a tale-teller, a back-biter. 3) n. saffron. III,55.
- pishlâpa* n. the world. III, 145.
- pítu* m. 1) fire. 2) the sun. I,71.
- pithâ* 1) n. water. 2) clarified butter. 3) m. the sun. II,7.
- piyû* m. 1) time (?). 2) a crow. I,37.
- pi'yâsha* m.n. 1) the milk of a cow during the first seven days after calving, biestings. 2) the food of the gods, nectar or ambrosia. IV,76 (vaid. *piyâ'sha*). Comp. *peyâsha*.
- **pilû* m. 1) an elephant. 2) a tree (*careya arborea*, or *salvadora persica*, Roxb.) 3) an arrow. 4) an atom. 5) a blossom. I,38.
- pi'van* adj. (f. *pi'vati*), fat, robust. 2) f. a young woman. IV,114.
- pivarâ* adj. (f. *i*), fat, robust. III,1.

pūms m. (nom. *pūmán*), a man or male. IV, 177.

pūṇḍarīka 1) n. a white lotus. 2) a white umbrella. 3) a sort of drug. 4) m. a tiger. 5) the elephant of the south-east quarter. IV, 20 (*pūṇḍarīka*, Rv. X, 142, 8. Av. X, 8, 43).

**pūṇḍrā* m. the name of a Daitya. II, 13.

pūnya n. virtue, a meritorious act. V, 15.

**pūnyarātra* m. a night fit for the observance of a religious rite. V, 15.

putrā or *putrá* m. a son. IV, 164.

purāṇa m. the ocean. II, 81.

purī f. 1) a town. 2) a river. IV, 142.

pūriṣa n. excrements. IV, 27.

purā 1) adj. much. 2) m. the pollen of a flower. 3) the name of an Asura. I, 24.

**purudānsas* m. Indra. I, 24.

pūruṣa m. a man, mankind. IV, 74. Comp. *pūruṣa*.

**puruṣāyushā* n. the lifetime of man. II, 119. Bhk. IV, 20.

**puruhātā* m. Indra. I, 24.

purāravas m. the name of a king of the lunar dynasty, the son of Budha. IV, 231 (vaid. *purāravas*).

puródhas m. the family or domestic priest. IV, 230.

**pulastī* m. one of the seven Rishis. IV, 179 (Vs. XVI, 43. Comp. *Palastī*, Rv. III, 53, 16. These names, if not originally identical, are derived the one from *puras*, the other from *paras*).

pūlina n. a beach. II, 53.

pūlindā m. the name of a barbarian tribe. IV, 85.

pūshkara n. 1) the sky, the atmosphere. 2) water. 3) a lotus. IV, 4.

**pūshkarīṇī* f. a pond. IV, 4.

pūshkala adj. new, recent. IV, 5 (vaid. *pūshkalā*).

**pūshpadhanoan* m. Kāma. I, 156.

**pūshpapracāyikā* f. gathering flowers. II, 32. Comp. P. III, 3, 40. and VI, 2, 74.

pūga m. 1) the betelnut tree. 2) a multitude. I, 123.

**pūjilā* m. a god. I, 57.

**pātakratu* m. a name of Indra. 2) f. *pātakratāyi*, Indra's wife. I, 78.

**pūrūsha* = *pūruṣa*. IV, 74.

**pūrcaphalgunī* f. the eleventh lunar asterism III, 56.

pūshan m. the sun. I, 158 (vaid. *pūshān*).

prithāj adv. separately, differently. I, 136 (vaid. *prīthak*).

**prīthavī* f. the earth. I, 150.

- prithivī* f. the earth. I, 150.
prithū 1) adj. (f. *prithū* or *prithvī*), broad, large, great.
 2) m. the name of a celebrated king, a son of Vena.
 3) f. *prithvī*, the earth. I, 29.
prithuka m. the young of any animal. V, 53.
prīḍaku m. 1) a snake. 2) a scorpion. 3) a tiger. 4) the hunting leopard. III, 80.
prīṣṇi m. f. a dwarf. IV, 52.
prīṣhat 1) n. a drop of water. 2) m. f. (*prīṣhat*, *prīshati*), the hog-deer. II, 84.
prīshatā m. 1) a drop of water. 2) the hog-deer. III, 111.
**prīshodara* adj. V, 19.
prīsthā n. 1) the back. 2) a hymn, composed in six metres, namely the *rathan-tara*, *vairūpa*, *bṛihat*, *vairāja*, *ṣakvara*, *ruivata sāmā*. (Comp. Ait. Br. 1, 15. 3, 21 etc.) II, 12.
**prīsthya* m. (namely *shadahaḥ*), the name of a liturgy used during the celebration of the ceremony called *gavām ayana*. (Ait. Br. 4, 17. 5, 22.) II, 12.
pēcaka m. an owl etc. V, 37.
**pēva* n. nectar. IV, 105.
**pēyūsha* m. n. = *piyūsha*. IV, 76.
perū m. the sun. IV, 101. I, 38.
**peçalā* adj. beautiful etc I, 108 (Vs. XIX, 83).
pēshi m. a thunderbolt. IV, 118.
**paitāka* (f. *ī*) patron. of *pitāka*. IV, 14.
pōta m. 1) the young of any animal. 2) a boat. III, 86.
pōtri m. *Vishṇu*. II, 96.
poshayitnū 1) adj. nourishing. 2) m. the Indian cuckoo. III, 29.
**paundra* m. pl. the name of a province in the east of India. II, 13.
**paurṇamāsī* f. the day of full moon. IV, 227.
**paulastya* patron. of *pulasti*. IV, 179.
**prakhyās* m. the creator. IV, 232. Comp. *ākhyas*.
**prajñu* adj. bandy-legged, *calgus*. I, 3.
pratidivān m. a day. I, 156.
**pratyakshā* adj. perceptible, manifest. III, 156 (vaid. *pratyāksha*).
**pratyushas* n. dawn, morning. IV, 233.
prathamā num. first. V, 68.
**prathamavaigyākaraṇā* m. a first-rate grammarian. V, 68.
prāthili f. celebrity, renown. IV, 182.
**pranaptri* m. a great-grandson. II, 96.
**praveṇī* f. a plain braid of hair, as worn by wi-

dows, or women in absence of their husbands. IV, 48.

praçáttean 1) m. the ocean. 2) f. *praçátteari*, a river. IV, 116.

**praçástrī* m. a king. II, 94. *prastháyin* adj. preparing to go or to depart. IV, 9.

**prahāni* f. want, deficiency. IV, 51.

prahī m. a well. IV, 134.

**praheli* f. an enigma, a riddle. IV, 117.

prahvā adj. bent, stooping. I, 153.

prākāshika m. a dancer, one who gets his livelihood from the wives of others. II, 41.

pránātha adj. strong, powerful. III, 113 (Vs. XI, 39).

pránantā 1) m. wind. 2) f. (f), hiccough etc. III, 127.

prátar adv. in the morning, at break of day. V, 59 (vaid. *prátár*).

**prádushya* n. manifestation, appearance. II, 118.

**prádūs* adv. arising, coming to light. II, 118.

prāpānika m. a trader, a merchant. II, 41.

**prāvāni*. II, 103.

**prāvriśh* and *prāverishā* f. the rainy season. II, 57.

prūshva 1) m. the rainy season. 2) the sun. 3) f. (*prūshvā*), a drop of water. I, 151.

**prushcāyate* verb. to dribble. I, 151.

prértvan 1) m. the ocean. 2) f. (*prértvari*), a river. IV, 116.

prothā 1) m. n. a horse's nostrils. 2) m. the hips. 3) an embryo. 4) adj. (a corruption of *prottha*), travelling. II, 12.

plakshā m. 1) the holy fig tree. 2) the waved-leaf fig tree. 3) another tree (*hibiscus populneoides*). 4) one of the seven imaginary great continents. 5) a side door (?). III, 63.

plíhan m. a disease of the spleen. I, 158 (vaid. *plíhān*).

plukshī m. fire. III, 155.

¶

**phandā* m. the belly. I, 113. Comp. *phāṇḍa*.

phārpharika n. a shoot. IV, 20. (vaid. *parpharíka*).

**phalinā* adj. bearing fruit. II, 49.

**phalkā* adj. = *viçodhitānka*. *φολλός?* III, 40.

phālgū adj. pithless, worthless. I, 19.

phālgūna 1) m. a name of Arjuna. 2) f. du. or pl. *phālgūnī*, the eleventh and twelfth lunar asterisms III, 56 (vaid. *phālgūnt*).

**phāṇḍā* n. the belly. I, 113.

**phālgunā* 1) m. Arjuna.
2) f. (f), the day of full moon of the month Phālguna. III, 56.

phenā m. froth, foam. III, 3.

**phenāyate* verb. to froth, to foam. III, 3.

ॐ

badhirā adj. deaf. I, 52.

bāndhu m. a friend, a relation. I, 11.

**bandhurā* adj. 1) bent.
2) handsome. I, 42.

**bandhūka* m. a plant (pentapetes phoenicea). IV, 41.

**bandhūra* adj. = *bandhura*. I, 42.

**bandhyā* f. a barren cow. IV, 111.

babhrū 1) adj. tawny. 2) m. *Vishṇu*. 3) the name of a saint. 4) an ichneumon. I, 23.

**babhruçā* adj. tawny. I, 23. Comp. *babhruçā*. Vs. XVI, 18.

bahū adj. (f. *u* or *vi*), much, many. I, 30.

**bahulā* adj. manifold. I, 30.

**bahuvī* adj. containing many birds. IV, 133. P. I, 3, 19.

**bahvāp* or *bahvapā* adj. containing abundance of water. II, 58.

**bāndhavā* m. a friend, a relation. I, 11.

**bāha* 1) m. the arm. 2) a horse. 3) f. *bāhā*, the arm. I, 28.

bāhū m. f. the arm. I, 28.

budhānā m. a spiritual guide or teacher. II, 90.

budhnā m. 1) a root. 2) (a corruption of *budhnya*), Rudra. III, 5.

bódhi adj. learned, wise. IV, 117.

bradhñā m. the sun. III, 5.

brāhman 1) n. the supreme being. 2) holy scripture.

3) austere devotion, practised in order to attain to knowledge of the supreme being. 4) **brahmān* m. Brahman, the principal god of modern Hindu mythology.

5) a Brahman. IV, 145.

**brahmahatyā* f. killing a Brahman. IV, 145.

ॐ

**bhāgāla* n. the human skull. III, 76.

**bhagālin* m. a name of *Çiva*. III, 76.

bhadīlā m. 1) an attendant. 2) a hero. I, 55.

bhaṇḍīlā 1) adj. auspicious. 2) m. a messenger. I, 55.

bhadantā m. a (Bauddha) mendicant. III, 130.

**bhadāka* adj. auspicious. IV, 15.

bhādra adj. propitious, prosperous. II, 28 (vaid. *bhadrá*).

bhayānaka adj. fearful, frightful. III, 82.

bharaṭā m. a potter. IV, 104.

bhāraṇḍa m. a master, a lord. I, 128.

bharatā m. 1) the son of Dushyanta. 2) a brother of Rāma. 3) an actor, a mime. III, 110.

bharathā m. a deity presiding over one of the regions. III, 115.

bharimān or *bharimān* m. a household, a family. IV, 147 (vaid. *bhāriman*).

bharū m. a master, a lord. I, 7.

bhārgas n. a name of Brahmā. IV, 215.

**bhallūka* and *bhallūka* m. a bear. IV, 41. Comp. *bhālūka*.

bhāvat adj. thou, used in addressing a person respectfully. I, 64.

**bhāvadiya* adj. thine, yours. I, 64.

bhāvantā m. time. III, 128.

bhāvanti 1) m. (?) time being, the present time. 2) f. *bhāvanti*, with some grammarians, the technical term for the present tense. III, 50. Comp. *bhūvanti*, Vs. XVI, 19.

bhāvilā adj. future. I, 55.

**bhāshaka* m. a dog. II, 32.

bhasād f. 1) pudendum

muliebre. 2) the sun. 3) a month. I, 129.

bhāstrā f. a bellows. IV, 167.

**bhāsmann*. ashes. IV, 144.

bhātū m. the sun. I, 73.

bhānū m. 1) a ray of light.

2) light. 3) the sun. III, 32.

bhāma m. 1) light. 2) the sun. 3) anger. I, 139.

**bhārgavā* patron. of *Bhṛīgu*. I, 29.

**bhālu* m. the sun. I, 5.

**bhālūka* m. a bear. IV, 41. Comp. *bhallūka*.

**bhāvatkā* adj. (f. s) thine, yours. I, 64. Bhk. V, 69.

bhāvitra n. the universe. IV, 170.

bhāvin adj. future. IV, 8.

bhāsantā m. the sun. III, 128.

bhittikā f. a wall. III, 147.

**bhidakam*. a sword. II, 37.

bhidī m. a thunderbolt. IV, 142.

bhidirā n. a thunderbolt. I, 52.

bhidū m. a thunderbolt. I, 24.

**bhidurā* n. a thunderbolt. I, 52.

bhidrā n. a thunderbolt. II, 13.

bhishāj m. a physician. I, 137.

bhīmā 1) adj. formidable, terrific. 2) m. one of the five *Pāṇḍavas*. 3) *Çiva*. I, 147.

- bhī'ruka* adj. timid. II,31.
bhishmā 1) adj. frightful, terrific. 2) m. an imp, a goblin. 3) the grand-uncle of the *Pāṇḍavas*. 4) Çiva. I,147.
bhujī m. Agni. IV,141.
bhūjishya m. a servant. IV, 178 (vaid. *bhujishyā*).
bhujyū m. a vessel (?). III,21.
bhurij f. the earth. II,72.
bhūvana n. (in the Vedas) the world. II,80.
**bhucanyū* m. 1) a master, a lord. 2) the sun. III,51.
bhūvas ind. the sky, the atmosphere. IV,216.
bhūvis m.(?) the ocean. II, 113.
bhūkā n. 1) a hole. 2) the head of a fountain. 3) time. III,41.
bhūmī and *bhūmī* f. the earth. IV,45 (vaid. *bhū'mī*).
**bhūmikā'* f. change of costume, in order to represent a different character on the stage. IV,45. Māgha I,69.
**bhūmīpati* m. a king. IV, 45.
bhū'ri 1) adj. much. 2) n. gold. IV, 65. Probably a contraction of *bahuri*.
bhūrṇi f. the earth. IV, 52.
bhrigū m. 1) Jamadagni. 2) Çukra. 3) Çiva. 4) a cliff, a precipice. I, 29 (vaid. *bhrīgu*).
bhrīnga 1) m. a large bee. 2) a libertine. 3) the fork-tailed shrike. 4) n. a plant: woody cassia. 5) another: verbesina prostrata Roxb. I,124.
bhrīngāra 1) m. a golden vase. 2) f.(s), a cricket. III, 136.
bhrījjana n. (in the Vedas) a frying-pan. II,80.
bhrīmi m. a whirlwind. IV,120.
bhēka 1) m. a frog. 2) a cloud. 3) f. *bhēki*, the female frog. III,43.
bhēri and *bherī* f. a kettle-drum. II,28. IV,66.
bhēla 1) adj. timid. 2) ignorant. 3) tall. 4) m. a raft, a float. 5) the name of a Muni. II,28.
**bhashajā* n. a medicine, a drug. I,137.
**bhaishajya* 1) n. a medicament, a remedy. 2) m. the descendant of a physician. I,137.
**bhaurikā* m. the superintendent of gold in a royal treasury. IV,65.
**bhrabhanga* m. a frown. II,68.
bhramarā m. 1) a large black bee. 2) a lover, a gallant. III,132.

**bhrāmi* f. a lathe *) etc. IV,120.

bhrā'tri m. a brother. II,96.

bhrā'shṭra m. a frying-pān. IV,159.

**bhrukuṅsa*, *bhrākuṅsa*, or *bhrakuṅsa* m. a dancer or actor in woman's dress. II,68.

**bhrubhanga* m. a frown. II,68.

bhrā' f. an eyebrow. II,68.

**bhrūbhanga* m. a frown. II,68.

म

makurā m. a looking-glass. I,41. Comp. *mukura*.

mākshikā f. a fly. IV,153.

māghavan (nom. *vā* or *vān***) m. Indra. I,158 (vaid. *māghavan*).

mangalā 1) m.n. prosperity, welfare. 2) m. the planet Mars. V,70.

mangalyā 1) adj. auspicious, conferring happiness. 2) n. water brought from

various holy places, for the consecration of a king etc.

3) m. a sort of pulse or lentils. 4) f. (*ā*), agallochum.

5) a sort of fennel (anethum sowa). 6) aloe wood.

7) sweet flag (acorus calamus Lin.) V,70.

mājjan m. marrow. I,158 (vaid. *mājjan*).

**manjū* adj. beautiful. I,38.

mānjūshā f. a basket. IV,77.

maṭharā 1) adj. intoxicated. 2) m. the name of a saint. V,39.

**manī* m.f. and *maṇi* f. a precious stone, a jewel. IV,117 (vaid. *maṇi*).

**mānika* m. = *maṇi*. 4,117.

**mandā* 1) m. froth, scum. 2) f. (*ā*), emblic myrobalan. I,113.

**mandapā* m. a shed or hall, erected on festive occasions. III,145.

mandayantā m. an ornament. III,128.

*) भूमिमारोप्यामास विप्रवर्कमा विभावसुं। Bhav.P. त्वष्टा यन्नक्षितः सूर्यस्त-
स्यैवानुमतेन च। भूमिमारोप्य यत्नेन सोऽतिक्रान्तरोऽभवत्॥ Kāçikh. XVII,117.

**) In the Rigveda we have these forms. 1) sg. nom. मघवा and मघवान् (IV, 16, 1.), voc. मघवन्, acc. मघवानं, gen. abl. मघोनः 2) du. nom. acc. voc. मघवाना, gen. मघोनोः 3) pl. nom. voc. मघवानः, acc. मघोनः, instr. मघवद्भिः, dat. abl. मघवद्भ्यः, gen. मघोर्ना, loc. मघवन्सु. 4) f. मघोनी. 5) superl. मघवन्नम. 6) deriv. माघोन. A passage of the Bhaviṣhyapurāna contains the form *maghava*: मियतो मघवस्य तु.

**maṇḍāla* 1) n. a circle, a globe, a ball. 2) the disk of the sun or moon. 3) the halo round the sun. 4) a heap, a multitude. 5) a district, a province. 6) the twelve great empires into which the whole of India is said to have been divided in old times. 7) a sort of leprosy with circular spots. 8) m. a sort of sacrifice. 9) a dog. 10) f. (f'), a circle etc. I, 106 (vaid. *māṇḍala*).

maṇḍūka m. a frog. IV, 42.

matsarā 1) adj. envious. 2) niggardly. 3) wicked. 4) m. envy. 5) anger, passion. 6) f. (ā), a gnat. III, 73.

mātsya and *matsyā* 1) m. a fish (vaid. *mātsya*). 2) f. *matsī* and *matsyā*, probably a n. pr. IV, 2.104.

mathin (nom. *mānthāh*) m. a churning-stick. IV, 11.

mathurā f. a district and city, now called *Muttra*. I, 39.

madayitnū m. spirituous liquor. III, 29.

mādāra m. a hog. III, 134.

madirā f. spirituous liquor. I, 52.

madgū m. the diver. I, 7. Derived from *masj*, just so as *mergus* from *mergere*.

madgurā m. a sort of fish. I, 42.

**maddhyā* = *madhya*. IV, 111.

madrā 1) m. joy. 2) m. pl. the country of Madras. II, 13.

mādvān m. Ćiva. IV, 112.

mādhu 1) n. the nectar of flowers. 2) honey. 3) spirituous liquor. 4) m. a tree (*bassia latifolia*). 5) the month Caitra. 6) the name of a Daitya, slain by Vishnu. I, 19.

madhūs, in the Vedas = *pavitradravyam*. II, 117.

**madhūka* m. a tree (*bassia latifolia*). IV, 41.

**madhyā* adj. middle. IV, 111 (vaid. *mādhyā*).

**madhyamā* adj. middle. IV, 111.

**mandākā* f. a female elephant. IV, 14.

**mandāyī* or *māndvī* f. the wife of Manu. I, 11 (vaid. *manāvī*).

mānu 1) m. the name of a legislator and saint. 2) f. Manu's wife. I, 11.

**manushvāt* adv. like Manu. II, 116.

**manūs* m. the ancestor of mankind, or man in general. II, 116 (vaid. *mānus*).

mantū m. offence. I, 73 (vaid. *māntu*).

**mantāyati*, to be offended or jealous. I, 73.

**mantri* m. a wise man. II, 95.

- mandāna* n. praise. II, 81.
 **mandāra* m. the name of a fabulous mountain etc. III, 131.
mandasānā m. (in the Vedas) 1) Agni. 2) life. II, 87.
 **mandāka* n. a current, a stream. IV, 13.
 **mandākini* f. the Ganges of heaven. IV, 13.
māndāra m. the coral tree (*erythrina fulgens*). III, 134.
 **mandāru* m. = *mandāra*. III, 134.
mandirā n. and *mandirā'* f. a house. I, 52.
mandurā' f. a stable for horses. I, 39.
mandrā m. a deep, hollow, low tone or sound. II, 13.
manyū m. grief, sorrow. III, 20.
mamāpatā'la m. = *vishaye*. V, 50.
 **māyāta* m. = *prasāda*. IV, 81.
mayū m. a celestial chorister or musician. I, 7.
mayū'kha m. a ray of light. V, 25.
māyūra m. a peacock. I, 68 (vaid. *mayū'ra*).
maratā m. death. III, 110.
māriman m. death. IV, 148.
marī'ci m. f. a ray of light. IV, 70 (vaid. *māricī*).
marū m. 1) a region destitute of water, a dry and desert tract. 2) a mountain. I, 7.
marūt m. 1) wind. 2) a god. I, 96.
 **maruta* m. wind. I, 96.
 **marūtvat* m. Indra. I, 96.
marū'ka m. a sort of deer. IV, 39.
mārka m. the vital breath which pervades the body. III, 43.
 **mārkaṭa* m. a monkey. IV, 81 (vaid. *markāṭa*).
marjū' 1) m. a washerman. 2) f. cleansing, cleanliness. I, 83.
mārta m. the habitation of mortals, the earth. III, 86.
 **mārtya* m. a mortal, a man. III, 86.
 **mardalā* m. a sort of drum. I, 108.
 **mārmārika* m. a low, wicked man. IV, 20.
 **mālā* n. 1) dregs, dross. 2) dirt, filth. 3) sin. 4) adj. niggardly. I, 109 (vaid. *māla*).
mālaya m. a mountainous range along the west of the peninsula of India. IV, 99.
 **malinā* adj. dirty, foul. II, 49.
 **mālli* or *māllī* f. Arabian jasmine (j. zambac). IV, 117.
 **māllikā* f. = *mālli*. II, 32. IV, 117.
 **māllā'ra*. IV, 90. This

seems to be a corruption of *mandūra* 'rust of iron', which Rāyam. indeed derives by means of our sūtra.

**māsi* m.f. and *masti* f. ink, blacking. IV, 117.

**masinā* adj. well ground. II, 49.

māsura 1) m. f. (ā), a sort of pulse or lentil. 2) f. a whore. I, 44.

māsūra m. *māsūrā* f. 1) a sort of pulse or lentil (vaid. *masūra*). 2) f. = *masurā*. V, 3. I, 44.

**māstaka* m.n. the head. III, 148.

māstu n. whey. I, 70.

**maha* m. 1) light. 2) a festival. IV, 188.

mahāt 1) adj. (f. *tī*), great. 2) f. *mahatī*, the *viṇā* or lute of Nārada with seven strings. II, 84.

**māhas* n. light etc. IV, 188.

mahasā n. knowledge. III, 117.

**mahānasā* n. a kitchen. IV, 188.

**mahāpilupati* m. Indra(?). I, 38.

**mahābodhi* m. a Buddha. IV, 117.

māhina n. sovereignty,

dominion. II, 56 (vaid. *māhina*). Comp. *māhina*.

**māhimān* m. greatness, majesty. II, 84.

māhilā f. a woman. I, 55. Comp. *māhelā*.

māhishā 1) m. a buffalo. 2) f. *māhishī*, a female buffalo. 3) the consecrated wife of a king. I, 46 (vaid. *māhishī*).

**māhelā* f. a woman. I, 55.

mānsā n. meat, flesh. III, 64.

**mānsalā* adj. strong. III, 64.

**māṅgalya* n. prosperity. V, 70. *)

**māṭhara* and *māṭharya* patron. of *maṭhara*. V, 39.

**māṅikya* n. a ruby. IV, 117. Anandalah. 42.64.73.

**māṅdalikā* m. the superintendent of a district or province. I, 106.

mātaricvān m. wind. I, 158 (vaid. *mātaricvan*).

**mātāpitarau* m. du. father and mother. II, 96.

mātri f. a mother. II, 96.

mātrā f. 1) measure, quantity. 2) an earring. IV, 167.

māyā f. illusion, unreality. IV, 109.

**māyāval*, *māyāvin*, *mā-*

*) Also *festivity*, as in the following stanza, which the author of the *Vratarāja* quotes from the lawbooks of *Vridhamanu* and *Brihaspati* :

सन्वाधानं प्रतिष्ठां च यत्तद्दानवृत्तानि च ।

मांगल्यमभिषेकं च मलमासे विवर्तयेत् ॥

yin adj. deceitful, illusory, unreal. IV,109.

mâyü m. bile. I,1.

**mārutā* m. wind. I,96.

**mārkaṇḍeyā* m. a saint, the son of *Mrikaṇḍu*. I,38.
mārjārā m. (f. *i*), a cat. III,137.

mārjāliyā m. a cat. I,115 (vaid. *mārjāli'ya*).

mā'la 1) n. a field. 2) f. *mā'la*, a garland of flowers, a chaplet. 3) m. the name of a barbarous tribe. II,28.

**mālāti* and *mālati'* f. greatflowered jasmin. III,110. IV,59.

**mālabhārin* adj. wearing a garland of flowers. II,24.

**mālu* f. a sort of creeper, called also *patralatā* and *patravallī*. I,5.

**mās* m. 1) the moon. 2) a month. IV,188,227.

**māsārā* adj. (f. *i*), consisting, made of lentils or pulse. V,3.

māhina n. sovereignty, dominion. II,56 (vaid. *mā'hina*). Comp. *mahina*.

māhisha adj. (f. *i*), belonging to, or coming from a buffalo. III,6. Comp. *gavalam māhisham ṣṛiṅgam*, Amara, and *māhishakari-shamūtraiḥ*. *Ṣaṅg*. S2,219.

mitadrū m. the ocean. I,35 (vaid *mitādru*).

mitrā n. a friend. IV,163.

**mitrayü* m. a person acquainted with the ways and manners of mankind(?). I,38.

mithilā' f. the name of a town. I,58.

mithuna 1) n. a pair, a couple, husband and wife. 2) m. the sign Gemini. 3,55 (vaid. *mithunā*).

**miṣṛā* adj. mixed, mingled. II,13.

mihirā m. the sun. I,52.

minā m. 1) a fish. 2) the sign Pisces. III,3.

mīra m. the ocean. II,25.

mivarā adj. (f. *i*), hurtful, injurious. III,1.

mī'vā f. ascarides, worms. I,154.

**mukurā* m. = *makura*. I,41.

mūkha n. the mouth, the face. V,20.

**mūkhya* adj. being in, or belonging to the face. V,20. Av. VI,43,3. *Ṣat*. I,6,1,16.

**mukhyā* adj. chief, principal. V,20.

mucirā adj. liberal, munificent. I,52.

mudirā m. 1) a lover. 2) a cloud. I,52.

mudgā m. a sort of kidneybean (*phaseolus radiatus*). I,127.

**mudgala* m. the name of a saint. I,127 (*mūdgala*,

Rv. X, 102, 5.9). Comp. Oxf. Catal. p. 54^b.

mudrá f. a seal, a signet. II, 13.

mūni 1) m. a saint, a holy man endowed with divine inspiration. 2) f. *mūni* or *muni*, a female saint, or the wife of a *muni*. IV, 122.

mumucānā m. (a cloud). II, 91 (Vs. XX, 20. 'untied').

**muçalā* 1) m. n. a pestle. 2) f. (s) a house-lizard. 3) a medicinal root (curculigo orchioides). 4) a plant (salvinia cucullata). I, 108.

**mushalā* m. n. = *muçala*. I, 108.

mushkā m. 1) a testicle. 2) the scrotum. 3) a heap, a multitude. III, 41.

**mushkarā* adj. having testicles. III, 41.

**musalā* 1) m. n. = *muçala* (vaid. *mūsala*). 2) f. *musali* = *muçali*. I, 108.

**musrā* n. a tear. II, 13.

muhirā 1) adj. foolish, stupid. 2) m. Kāma. I, 52.

mūhus adv. repeatedly. II, 121.

**mūhuskāma* adj. loving or desiring again and again. II, 121.

**muhārtā* m. n. the thirtieth part of a day and

night, or an hour of 48 minutes. III, 89.

**muhēra* m. a fool. I, 62.

**mūkā* adj. 1) dumb. 2) poor. III, 41. *)

mūtra n. urine. IV, 162.

**mātrapurīṣa* and *mātraçakṛit*. n. urine and excrements. IV, 27. 58.

**mātritā* adj. soiled with urine. IV, 162.

mārkhā m. a fool, a block-head. V, 22.

**mārkhimān* m. folly, stupidity. V, 22.

mūrdhan m. the head. I, 158 (vaid. *mūrdhān*).

**mūrdhanyā* adj. cerebral. I, 158.

**mūrdhvan* = *mūrdhan*. I, 158.

mūlā n. a root of a tree etc. IV, 108 (vaid. *mū'la*).

mūlēra m. a king (?). I, 62.

mūshika m. and *mūshikā* f. a rat or mouse. II, 42.

**mṛikaṇḍu* and *mṛikaṇḍa* m. the father of *Mārkaṇḍeya*. I, 38.

**mṛiganābhi* m. musk. IV, 125.

mṛigayū m. a hunter. I, 38.

mṛidānkaṇa m. a child. IV, 24.

mṛidika m. Çiva. IV, 24 (vaid. *mṛidikā*).

*) I should now propose to read in the text मूको ऽ धाग्दीनघ्न. Comp. HC. Nānārtha मूको दैत्यावाग्दीनेषु.

**mṛiṅḍā* 1) the stalk of a lotus. 2) f. *mṛiṅḍāli*, a small fibre of a lotus. I, 117.

**mṛiṅḍālini* f. a place where lotuses grow. I, 117.

mṛita n. 1) death. 2) solicited alms (Manu IV, 5). III, 88.

mṛityū 1) m. f. death. 2) m. Yama. III, 21.

**mṛidangā* m. a tabor, a small drum. I, 120.

mṛidarā m. 1) a hole. 2) disease. V, 41.

mṛidū adj. (f. *ṛī*), soft, tender. I, 29.

mécaka adj. black. V, 37.

merū m. the name of a fabulous mountain. IV, 101.

**maitreya* (f. *i*), patron. of *mitrayu*. I, 38.

**maithilī* f. Sitā, the wife of Rāma. I, 58.

**maudgalya* m. a son of Mudgala. I, 127.

**maunā* n. silence, taciturnity. IV, 122.

**maurkhya* n. folly, stupidity. V, 22.

**mlāni* f. fading, decay. IV, 51.

π

**yākrit* (gen. *yaknāḥ* etc.) n. the liver. IV, 58.

**yakrinmedas* n. liver and marrow. IV, 58.

**yakshavalī* m. an oblation to the Yakshas. IV, 123. Comp. *devavali*.

yākshma m. consumption. I, 139.

**yākshman* m. consumption. I, 139. IV, 150. Comp. *rājanyakshman*. *)

yajatā m. an officiating priest at a sacrifice. III, 110.

yājatra n. maintenance of a sacrificial fire. III, 105.

**yāji* m. a sacrificer. IV, 117.

yājus n. the Yajurveda. II, 118.

yājyū m. an assistant priest at a sacrifice. III, 20 (vaid. *yājyū*).

**yāti* m. a sage of subdued passions. IV, 117.

**yatin* = *yati*. IV, 117.

yād pr. rel. (nom. *yāḥ*, *yā*, *yat*), who, which. I, 131.

yantrā n. an engine or machine in general. IV, 166.

yamunā f. the Jumna river. III, 61 (vaid. *yamunā*).

yayi m. (nom. *yayī's*), a horse. III, 159.

yayū m. a horse fit for the Aṣvamedha sacrifice. I, 22 (*yāyū* Vs. 22, 19. *yayū* Av. IV, 24, 2).

*) गृहीतो यक्ष्मणा दर्भान्गृहीत्वा संस्पृष्टान् जपेत् । मुञ्चामि त्वा हवियेति यक्ष्मापामपकर्षति ॥ Rīgvidhāna IV, 16.

yavaná m. the name of barbarous race. II,74.

yavágú f. rice-gruel. III, 81 (vaid. *yavágú*).

yavása m. a prickly plant (hedysarum alhagi). IV,2.

yáças n. fame,renown.IV, 190.

**yaçasvin* adj.famous, renowned. IV,190.

**yashṭi* m.f. a staff etc.IV, 179.

yáhva m. a sacrificer. I, 154 (vaid. *yahvá*).

yáji m. an institutor of sacrifices. IV,124.

yátu 1) n. a Rákshasa. 2) m. a traveller. 3) time. I,73.

yátri f. a husband's brother's wife. II,98.

yátrá f. going. IV,167.

yáma m. the eighth part of a day. I,139.

**yámi* f. = *jámi*. IV,43.

yávasá m. a heap of grass. III,119. This is, of course, a derivative of *yavasa*.

yugmá n. a pair, a couple. I,145.

yudháná m. an enemy. II, 90. Comp. *yuyudhána*.

**yudhishṭhira* m. the eldest of the *Pāṇḍavas*. I,54.

yudhmá m. an arrow. I, 144.

yuyudháná m. one of the allies of the *Pāṇḍavas*, a son of Satyaka. II,91.

**yueakhalati* adj. (f.ti and

ti), bald in youth. III,112.

yúcajáni adj. having a young wife. IV,110.

yúvan adj. (f. *yucati* or *yuvati*), young. I,156.

yushmád (abl. of the second pron.pers.), from you. I,138. Comp. *asmad*.

yúká f. a louse. III,47.

**yúkálíksha* n. lice and nits. III,47.

yúthá n. a flock, a herd. II,12.

yúpa m. a sacrificial post. III,27.

**yogakshemakará* adj. (f. *i*), maintaining and protecting. I,139. Comp. Schlegel on Bhag. II,45.

yógas n. 1) meditation, religious abstraction. 2) the half of a lunar month. IV, 215.

yóni m.f. the vulva. IV,51.

**yoshá* f. a woman. III, 62 (vaid. *yóshá*). Comp. *joshá*.

yoshit f. a woman. I,99.

**yoshitá* f. a woman. I,99.

‡

ránhas n. speed, velocity. IV,213.

**rákshas* n. an evil spirit, a demon. IV,188.

**raghú* m. a king of Ayo-dhyá, the son of Dilípa. I,30.

**ranká* adj. 1) slow. 2)

poor, indigent. 3) niggardly. III, 40.

**rajā* m. 1) dust. 2) the menses. 3) the creative quality of passion. IV, 216. Comp. *viraja*, passionless.

**rājaka* m. a washerman. 2, 32. *)

rajatā 1) adj. white. 2) n. silver. III, 111.

rājana n. safflower. II, 79.

**rajāni* 1) f. night. 2) *rajanī* f. night. 3) the indigo plant. 4) the vine-tree. 5) turmeric. II, 103. 79.

rājas n. 1) dust. 2) the quality of passion. IV, 216.

rājju f. a rope, a cord. I, 16.

**rajjūddhrita* adj. fetched up by means of a rope. I, 16.

**rānjana* n. conciliating, befriending. II, 79.

**raṇḍā* f. 1) a widow. 2) a plant (*salvinia cucullata*). I, 113.

ratā f. a river of heaven. I, 94.

ratnā n. 1) a jewel. 2) the best of its kind. III, 14 (vaid. *rātna*).

ratnī m. f. the distance from the elbow to the end of the closed fist, taken as a measure. IV, 2. Comp. *aratnī*.

rātha m. 1) a carriage.

2) the foot. 3) the body. 4) the ratan. II, 2.

rabhasā m. 1) speed, velocity. 2) joy. III, 117.

rāmaka m. a lover, a gallant. II, 33.

ramānya. III, 101.

rāmāti m. 1) love. 2) time. IV, 63 (vaid. *ramāti*).

ravanā 1) adj. sounding, crying (Bhk. 7, 14). 2) m. the Indian cuckoo. II, 74.

racātha m. the Indian cuckoo. III, 113.

**ravi* m. the sun. IV, 138.

raçanā f. a girdle. II, 75.

raçmi m. 1) a rein. 2) a ray of light. IV, 46.

**rāsana* 1) n. sounding, tinkling. 2) tasting. 3) f. (ā) a girdle. 4) the tongue. II, 75 (vaid. *raçanā*).

rasnā n. a thing. III, 12.

rāhas n. 1) a place of privacy, a hiding-place. 2) *copulation. 3) adv. secretly, privily. IV, 214.

**rahasyā* adj. secret, mysterious. IV, 214.

rākā f. 1) full moon, or the day of full moon. 2) a girl who has arrived at the age of puberty. 3) itch, scab. 4) the name of a river. III, 40.

**rākhasā* m. (f. *ṣ*), an evil spirit, a demon. IV, 188.

*) रत्नकेन यथा शुक्लं वस्त्रं भवति वारिणा । Matsyapur. 179, 31.

- **rākshá* f. lac. III, 62. 3) gold. II, 7. Comp. *riktha*.
Comp. *lākshá*.
rájan m. 1) a king. 2)
the moon. 3) f. *rājñi*, a
queen. I, 156.
rājanya m. Agni. III, 100.
**rājanya* m. a man of
royal descent. III, 100.
**rājanyakshman* m. con-
sumption. I, 139. IV, 150.
**rājātana* m. the name of
several trees: 1) *mimusops*
kauki. 2) *buchanania latifolia*. 3) *butea frondosa*. II, 78.
rāji and *rāji* f. a line,
a row. IV, 124.
**rājivá* n. a lotus. IV, 124.
rātri and *rātri* f. night.
IV, 67 (vaid. *rātri*, *rātri*).
**rābhasya* n. the state or
condition of velocity, or of
joy. III, 117. *)
rāmāṭha n. *asafoetida*. I,
103.
rāṇi m. a heap. IV, 132.
**rāshṭra* n. m. a realm,
an empire. IV, 158 (vaid.
rāshṭra).
rāsabham. an ass. III, 125.
rāsná f. a sort of per-
fume. III, 15 (vaid. *rāsná*).
**rāhú* m. the ascending
node. I, 1.
rikṇas s. *rekṇas*.
rikthá n. 1) an inherit-
ance. 2) wealth, property.

*) Sāyana in the Dhātuvṛtti explains *rābhasya* by *upakrama* 'commencement'.

condition. 2) form, figure. 3) an image. 4) beauty. 5) an animal. 6) = *çabda*. III, 28.

**rékñas* n. gold. IV, 198.

renu m. dust. III, 38 (vaid. *renú*).

rétas n. semen virile. IV, 201.

répas n. a wrong or blameable action, sin. IV, 189.

rephá adj. bad, contemptible. V, 54.

rai f. m. 1) wealth, property. 2) gold. II, 66.

**raikaroti*, to transform into property. II, 66.

**rocaná* f. bezoar etc. II, 78.

**rocis* n. light, flame. II, 112 (*rocis* Rv. V, 26, 1. á. á.).

**ródas* (nom. *ródasyau*) f. du. heaven and earth. IV, 188.

**ródhas* n. a bank, a shore. IV, 188.

róman n. the hair of the body. IV, 150. Comp. *loman*.

rohantá m. (f. *í*), a sort of tree. III, 127.

róhi = *eratí*. Perhaps a mistake for *eratati*. IV, 118.

róhiṇa 1) m. the name of a man etc. 2) f. *rohiṇí*, the fourth lunar asterism (Taitt. Br. I, 1, 2, 2. -10, 6 etc.). 3) a cow. II, 55.

rohít 1) the female of the black antelope. 2) a sort of creeper. I, 99.

róhita 1) adj. (f. *róhitá* or *róhiṇí*), red. 2) m. a kind of deer (*ghoṭakákrítih* RM.).

3) a fish (cyprinus rohita Ham.). 4) a tree (andersonia rohita Roxb.).

5) n. blood. 6) the rainbow appearing in a straight form. III, 94. Comp. *lohita*.

**rohishá* f. a doe. I, 48.

**rauškya*. III, 66.

**rauhiṇá* m. the Sandal tree. II, 55.

**rauhiṇáyana* patron. of *rohiṇa*. II, 55.

rauhishá 1) m. (f. *í*), a kind of deer. 2) n. a sort of fragrant grass. 3) f. (f. *í*), a creeper. I, 48.

ॐ

lakshaṇá and **lakshmaṇá* 1) n. a characteristic mark. 2) a name. 3) f. (*á*), the female of the Indian crane.

4) a goose. 5) m. *Lakshmaṇa*, *Lakshaṇa*, the younger brother of Ráma. III, 7, 160.

lakshmi f. (nom. *iḥ*), and according to some grammarians also *í*) 1) the wife of *Vishṇu*. 2) superhuman power. III, 160.

laghát m. wind. I, 134.

**laghátí* m. wind. I, 134.

**laghimán* m. lightness, levity. I, 30. Bhk. III, 7.

laghú (f. *ú* or *ví*), light,

small. I, 30. Comp. *raghu*.

**lanká* f. 1) the capital of *Rāvāna* in Ceylon. 2) a Çākini, one of the inferior manifestations of Durgā. 3) an unchaste woman. 4) a branch. III, 40.

**lāngaka* m. a lover, a gallant. II, 37.

**lātaka* m. a bad man. II, 32.

lātā f. 1) a sparrow (*grāmacatāka* RM.). 2) a tree, a species of the *Karanja*. 3) a musical instrument (?). 4) a game. 5) = *tulika* or *tūlikā*. 6) = *phala*. I, 151.

**lātu* m. the name of a man. I, 78.

lāttikā f. a lizard (?). III, 147. Comp. *golāttikā* Vs. XXIV, 37.

labhasā m. a rope for tying a horse. III, 117.

lāmaka = *tirthaṣoḍhaka*. II, 33. Comp. *ramaka*.

**lavangā* n. cloves. I, 119.

lavāṇaka n. a sickle. III, 83.

**lavī*, an iron instrument for cutting or cleaving. IV, 138.

lāçuna n. garlic. III, 57.

lāshva m. a dancer. I, 153.

**lākshāṇika* adj. (f. *ṣ*), characteristic etc. III, 7.

**lākshā* f. lac. III, 62. Comp. *rākshā*.

**lāngalā* n. a plough. I, 108 (vaid. *lāṅgala*).

**lāngalin* n. a name of *Balarāma*. I, 108.

**lāngulā* n. a tail. IV, 90.

**lātavya* patron. of *latu*. I, 78.

**lāmakāyanā* patron. of *lāmaka*. II, 33.

**likshā* f. a nit. III, 66.

ligū n. the mind. I, 37.

**lipi* f. painting, writing. IV, 119. Comp. *livi*.

liptā adj. joined, connected. V, 55.

**livi* f. = *lipi*. IV, 119.

**livikarā* m. a writer. IV, 119.

lūshabha m. an elephant in rut. III, 124.

**lā'ni* f. (?), rice. IV, 105.

lōta m. 1) a tear. 2) a mark, a sign. III, 86.

**lōtra* (a corruption of *loptra*) n. stolen goods, booty. IV, 172.

lōman n. the hair of the body. IV, 150. Comp. *roman*.

loshṭā n. a clod, a lump of earth. III, 92.

lōhita 1) adj. (f. *lōhita* or *lōhini*), red. 2) m. the planet Mars. 3) the name of a river. 4) n. blood. 5) saffron. 6) red saunders. 7) another species of sandal-wood. III, 94.

ॐ

**vakulá* m. a plant (mimosa elengi). I, 42.

vaktrá n. the mouth, the face. IV, 166.

vakrá 1) adj. crooked, bent. 2) fraudulent, dishonest. 3) m. the planet Saturn. 4) n. the bend of a river. II, 13.

vakshas n. the breast, the bosom. IV, 219.

vakshás m. (in the Vedás) an ox. IV, 220.

vagnú adj. talkative. III, 33.

vánkri f. 1) the ribs of a building. 2) a sort of musical instrument. IV, 66.

vacaknú 1) adj. eloquent. 2) m. a priest. III, 81.

vájra 1) m. n. a diamond. 2) a thunderbolt. 3) n. emblem myrobalan. 4) = *válaka*. 5) f. (*vájrá*), a plant (menispermum cordifolium). II, 28.

**vajradhará* m. Indra. II, 22.

vancátha m. a rogue. III, 113.

**váci*, a sort of insect. IV, 117.

**vacíbhá* adj. having, or containing the insects, called *váci*. IV, 117.

valú m. a young Brahman. I, 9.

vaṭhará m. a fool. V, 39.

vañij m. a merchant. II, 70.

**vaṇḍá* adj. (a person) whose hands have been cut off. I, 113.

**vātāṇḍa* m. the name of a saint. I, 128.

vatsá 1) m. a calf. 2) a child. 3) a year. 4) n. the breast. III, 62.

vátsara m. a year. III, 71 (vaid. *vatsará*).

**vadanti* and *vadantí* f. III, 50. A word invented for the purpose of explaining *kiṃvadanti*.

**vadára* m. *vadarí* f. the jujube. III, 131 (vaid. *bá-dara*).

vadánya adj. 1) eloquent. 2) liberal, munificent. III, 104.

vádhaka adj. destructive, injurious. II, 36.

vádhatra n. a weapon. III, 105.

**vadhitra* n. love. IV, 172.

vadhá f. 1) a woman, a female. 2) a bride. 3) a wife. 4) a daughter-in-law.

5) a plant (*trophis aspera* Koenig). I, 85.

vani 1) m. fire. 2) desire, wish. IV, 139. Av. V, 7, 2. 3. 6. XII, 4, 11.

vanishnú, a wrong spelling for *vanishthú* m. the rectum. IV, 2.

**vanipaka* or *vaniyaka*

m. a beggar. IV, 139. The latter is the correct spelling.

**vaniyati*, to beg. IV, 139.

**vāndī* or *vandī* f. a woman in captivity. IV, 117. Bhk. VIII, 32.63. It is applied also to male prisoners.

vandrá adj. worshipping. II, 13.

vānra m. a coheir(?). II, 28.

vāpus n. 1) the body. 2) a handsome or becoming figure. II, 118.

vāpra m. 1) a field. 2) a father. 3) a rampart, or rather, the earth on which a rampart is raised (*khātād ud-dhritapāñṇunā vāpram kārayet, tasyopari prākāram*. RM.). 4) a bank, a shore. II, 27.

**vāpri* m. (?), a field. IV, 66.

**vāyas* n. age, time of life. IV, 188.

vayunā n. a temple. III, 61 (vaid. *vayūna*).

vāyodhas adj. young. IV, 228 (vaid. *vāyodhās*).

**vāraṭa* 1) m. a wasp. 2) f. *vāraṭā*, a goose. IV, 81.

vāraṇā 1) m. a tree (*crataeva* *tapia* Lin.). 2) Varuna. 3) f. *vāraṇā*, a small river in the district of Allahabad,

now called the Burnah. Oxf. Cat. p. 46 b. II, 74.

vāraṇḍa m. 1) a multitude. 2) a disease of the face. 3) = *antarāvedi*. I, 128. According to Vararuci, a sort of wood.

**vāratantu* m. the name of a saint. I, 70.

vāratrā f. a strap or string of leather. III, 107.

**vārasānā* m. = *dārika*. II, 86.

**vārimān* m. extent, greatness. I, 32.

**vāriṣha* m. rain etc. III, 62. *)

**vāriyas*, *vāriṣṭha*, compar. and superl. of *uru*. I, 32.

vāruṇa m. 1) the god of the waters and regent of the west. 2) a tree (*crataeva* *tapia* Lin.) III, 53.

**vāruṇānī* f. the wife of Varuna. III, 53.

**vāruṭra* n. an upper garment. IV, 172.

vāruṭha m. a sort of iron or wooden ledge round a carriage, serving as a fence against collision with others. II, 6. *Vriyate gup-tyartham ratho yena, sa vāruṭho, lohādīmayi vṛi-*

*) A similar separation of the *r* from either a following or preceding consonant by an intervening *i* occurs frequently in the later Sanskrit. Maheçvara in the Çabdabhoda has these instances: *kariṣha* = *karṣha*, *vāriṣha* = *vārṣha*, *varīṣhapa* = *varṣhapa*, *sparīṣa* = *sparṣa*, *harīṣha* = *harṣha*, *hīrīvera* = *hīrīvera* etc. Comp. Vararuci 3, 62.

tiḥ. Kshirasv. *Parapraharanābhighātarakshārtham rathasya saṁvāhadāvaranākāri dracyam*. RM.

varēnya adj. superior, excellent. III,98 (vaid. *vāreṇya*).

**carakāra* m. any young animal. III,131.

**cārcas* n. excrements. IV,188.

cārṇa m. 1) colour. 2) fame. 3) praise. 4) form, figure. 5) a class, a caste. 6) a letter of the alphabet. III,10. II,28.

carṇāsī m.? f.? water. IV,107. Comp. *parṇāsī*.

**carṇī* m.? f.? gold. IV,123.

carṇu m. the name of a river and the adjacent country. III,38. The adj. *carṇavā* 'belonging to, or coming from *Varṇu*', is formed by P.IV,2,77.133. 3,93.

cartāni and *cartani* f. a road. II,107 (vaid. *cartani*).

cārtī f. the wick of a lamp. IV,118.

cārtī f. (in the Vedas) a pill (?). IV,140.

cārttikā f. a quail. III,146.

**cartmāni* f. a road. II,107.

cārdhra n. leather. II,27.

cārpas or *cārphas* n. form, figure. IV,200.

carcarā 1) m. a barbarian. 2) f. *carcarī*. II,123.

**carcāra* and *carccāra*. III,131.

cārvarika m. curled hair. IV,19.

cārci adj. voracious. IV,53.

carshā 1) n. rain. 2) a cloud. 3) Jambūdvīpa. 4) f. pl. the rainy season (Vs. XXI,25. Bhk. VII,1 etc.) 5) m. n. a year. III,62.

**carhiṇā* m. a peacock. II,49.

carhis m. 1) Kuṣa-grass (*poa cynosuroides*). 2) a name of Agni. II,110.

cālaya m. n. a bracelet. IV,99.

calāka 1) m. a crane. 2) f. *calāka*, the female crane (Vs. XXIV,22.33). 3) a flight of cranes. 4) a mistress. IV,14.

calī 1) m. an oblation, especially the food offered, once a day, to all living beings. 2) tax, impost, revenue (vaid. *bali*, Rv. I,70, 5. V,1,10. VII,18,19. VIII, 89,9). 3) the name of a Daitya, a grandson of Prahāda. 4) f. *calī* or *calī*, a fold of skin over the navel, especially of women. IV,123.117.

**calibhā* adj. having the above mentioned fold of skin. IV,117. Bhk. IV,16.

**calīka* n. the edge of a roof. IV,25.

**valmukha* m. a monkey. IV,117.

valú'ka m. 1) a bird. 2) (n.Uk.), the root of a lotus. IV,40.

valká m.n. the bark of a tree. III, 42. Taitt. Br. I, 4,7,6.

valgú adj. handsome. I,20.

**válmika* m.n. an anthill. IV,25 (*válmí'ka*, Vs.XXV, 8. Taitt.Br.I,1,3,4).*) Perhaps a corruption of *var-mika*.

vállabha m.(f.á), a lover, a favorite. III,125.

**vállúra* n. dried meat. IV,90.

vasati f. 1) a dwelling, a house. 2) night. IV,60.

vasantá m. the spring. III, 128.

vasi m.??clothes. IV,139.

vásu 1) n. wealth. 2) m. Agni. 3) m. pl. a kind of gods, eight in number. I,11.

vasurócis, a sort of sacrifice. II,112. *Vásurocis*, as a proper name, occurs Rv.VIII,32,16.

**vastá* n. = *bhága*. III,89. But *vastam bháge* may be an error for *vastaç cháge*. Comp. the adj. *vásta* 'of a goat', Manu II,41.

vasti 1) m. f. the belly below the navel**), or the bladder. 2) f. pl. the the skirt of a dress. IV,179.

vástu n. matter, substance, thing. I,76.

**vástra* n.m. clothes, dress. IV,158.

vasná m. 1) hire, wages. 2) price. III,6.

**vásnika* adj. (f.á), living on, or getting wages. III,6.

vahati m. wind. IV,60.

vahatú m. an ox. I,79.

vahantá m. wind. III,128.

**vahitra* n. a boat, a vessel. IV,172.

váhni m. Agni. IV,51.

**vahyá* n. a vehicle, a carriage. IV,111. Av. IV, 20,3. XIV,2,30.

**váhli*, the name of a country. IV,117. The correct spelling of this word and its derivatives is *Balhi*, *Balhika*, *bálhika* etc.

**vahlíka* m.pl. the name of a country and of a class of Kshatriyas. IV,117. *Bálhika*, Av.V,22,5.

**vágurá'* f. a snare, a net for deer and wild animals. I,42.

**vágmin* adj. eloquent. II, 57.

*) ग्रन्थैः ग्रन्थैः संचिनुयाठर्मं बल्लोकप्रभंगवत् । Kaçikb. 35, 35.

**) वस्तिः (स्त्रियां) प्रशस्ता विपुला मृदो स्तोके समुन्नाता । रोमशा च शिखला च ॥ Kaçikb. 37, 41.

- vāc* f. speech. II,57.
 **vācā* f. speech. II,57.
 **vāñijā* m. a merchant. II,70.
vāta m. 1) wind. 2) rheumatic affection. III,86.
vātapramī m.f. (nom. *is* or in the fem. *i*) a sort of antelope. IV,1 (vaid. *vātapramī*).
vāti m. 1) the sun. 2) the moon. V,6.
 **vātyā* f. a strong wind, a whirlwind, a gale. III,86.
vādī adj. 1) speaking. 2) wise. IV,124.
vāditra n. a musical instrument. IV,170.
vāpi and *vāpī* f. a pond, an oblong reservoir of water. IV,124.
vāma adj. 1) bad, wicked. 2) beautiful. I,139 (vaid. *vāmā*). Derived from *van* 'to hurt', and 'to please'.
vāyasā m. a crow. III,120. Probably, a secondary derivative from *vayas*: 'the long-lived'. IV,188.
 **vāyaska*. IV,188.
vāyū m. wind, and its deity. I,1.
 **vāyavāgni* and *agnivāyu* m. du. Vāyu and Agni. I,1.
vārangā m. the narrow end of a sword, sickle etc. to which the handle is fastened. I,121.
 **vāratantaviyā* adj. (a book) composed by Varantantu. I,70.
vāri 1) f. the place where elephants are tied up. 2) n. water. IV,124.
 **vārkenyā* m. (pl. *vārikāḥ*, f. *ni*), the *Vrikas*, soldiers in Vāhika (?). III,41.
 **vārtāka* m. *vārtakī* f. = *vārtaku*. III,79. IV,15.
vārtāku f. the egg-plant (solanum melongena). III,79.
 **vārdhrā* 1) adj. (f. *i*), leather. 2) f. *vārdhrī*, a thong. II,27.
 **vārdhrīṇasā* m. a rhinoceros. But according to the text, a fabulous bird. II,27. Comp. Vs. XXIV,39.
 **vārshadañça* patron. of *vṛishadañça*. Some grammarians, dividing *vṛishad*, *añça*, form two distinct patronymics: *vārshada* and *añça*. V,21.
 **vāvadūka* adj. eloquent. IV,41.
vāci m. fire. IV,124.
vāçurā f. night. I,39.
vāçrā 1) m. a day. 2) n. a dwelling. 3) a place where four roads meet. 4) dung. II,13.
vāshpā m.n. 1) a tear. 2) vapour, steam. III,28. Perhaps a compound of *vār* and *pa*.
vāsarā m.n. à day. III,132.

- **vāsavā* m. Indra. I, 11.
Vāsavā (Indra) accompanied with the Vasus'. Av. VI, 82, 1.
vāsas n. clothes. IV, 217.
vāsi f. a carpenter's adze, or chisel. IV, 124. 117. Comp. Av. X, 6, 3.
 **vāsū* m. *Vishṇu*. I, 1.
 **vāsudevā* 1) patron. of *Vasudeva*. 2) *Kṛishṇa* or *Vishṇu*. I, 1.
vāstu m. n. the site of a building, a building-place. I, 77.
 **vāstā'ka* n. a potherb (*chenopodium album*). IV, 41.
vāhasā m. the boa constrictor. III, 119.
 **vā'hika* m. 1) an ox. 2) = *vāha*. IV, 25 (vaid. *vāhikā*, m. pl. the name of a country).
 **vā'hyāyani* patron. of *vāhya*. IV, 111.
 **vāhlikā* n. saffron. IV, 117.
vai m. (f. *vi*, *vi*), a bird. IV, 133.
vikusrā or *vikrasā* m. the moon. II, 15.
 **vikrāyika* adj. (one) who sells. II, 44.
 **vicākshana* adj. circum-spect, clever, wise. II, 122 (vaid. *vicākshana*).
- **vicakshas* m. a preceptor. IV, 232.
 **vijayantā* m. Indra. III, 128.
viṭāpa m. n. 1) a bush (Gg. VII, 28). 2) a bunch, a cluster, a tuft. III, 145.
viḍangā m. the name of a plant, used as a vermifuge. I, 120.
viḍāla m. (f. *i*), a cat. I, 117.
 **vitadrū* f. the name of a river. IV, 102.
vitasti m. f. the distance between the extended thumb and little finger, taken as a measure. IV, 181.
vithurā m. 1) a thief. 2) a *Rākshasa*. I, 40.
vidātha m. an ascetic, a devotee. III, 116.
 **vidāra* m. the name of a mountain and city whence the lapis lazuli is brought. II, 20. Comp. *vaidārya*.
vidhū m. 1) the moon. 2) camphor. 3) *Vishṇu*. 4) a *Rākshasa*. I, 24.
 **vidhūntudā* m. *Rāhu*. I, 24. *)
 **vidū* m. 1) a drop of any liquid. 2) a drop of water taken as a measure. I, 11 (vaid. *bindū*).
 **vipaṇi* f. a market. IV, 117.

*) आमर्षे कर्षति मनो मनोभूसंभवः कर्षः। विधुंतुदे तदत्युच्चैर्विधुं कुत्रास्ति कौमुदी * Kāçikā. 59, 33.

vipina n. a thicket, a grove. II,52.

vipra m. a Brahman, a priest. II,28.

**vimva* n. 1) the disk of the sun or moon. 2) *vimva* n. or *vimeś* f. a plant (bryonia grandis Lin.) IV,95.

**vimcoshī* or *vimvaushī* f. a woman having lips red as the fruit of the *vimba*. II,4.

**virepas* adj. without blemish, faultless. IV,189.

viçāla 1) adj. great, large. 2) f. *viçālā*, a name of Ūjayini. 3) another town. I, 117.

viçipa n. a house. III,145.

viçva 1) pr. every, all. 2) n. the universe. 3) dry ginger. 4) m.pl. (*viçve*), a class of gods, ten in number. 5) f. (*viçvā*), dry ginger. 6) a plant (aconitum ferox). 7) another species of the same. I,151.

viçvapsān m. a god. I,158.

**viçvānara* m. the father of Agni. I,151.

**viçvāmītra* m. the name of a celebrated saint. I,151.

**viçvārāt* (nom.sg. of *viçvarāj*) m. a king of all. I,151.

**viçvācasu* m. a name of one of the Manus. I,11.151.

viçvebhojas m. a name of Indra. IV,237 (vaid. *viçvābhojas* *).

viçvevedas m. a name of Agni. IV,237 (vaid. *viçvāvedas*).

vishā ind. intellect. IV,36.

**vishāraçravas* m. a name of *Vishṇu*. IV,226.

vishṇu m. *Vishṇu*. III,39.

**vishṇumāya* adj. (f. *ī*), emanated from *Vishṇu*. III, 39.

vishā ind. heaven. IV,36.

vikam. 1) a bird. 2) wind. III,47.

vici f. a wave. IV,72.

viñā f. the Indian lute. III, 15 (*viñā* Çat.Br. III,2,4,6).

vidhra adj. pure, clean. II, 26 (*vidhrā*, *αἰθρία*, Av. IV, 20,7. IX,1,24).

virā 1) m. a hero. 2) an excellent man. 3) n. a plant = *çringātaka*. 4) f. (*virā*), a matron. 5) spirituous liquor. 6) the plantain tree.

7) the name of several medicinal plants and drugs: *kshirakākoli*, *tāmalaki*, *gambhāri*, *elacālu*. II,13.

vrikā m. 1) a wolf. 2) a crow. III,41 (vaid. *vrika*).

vrikshā m. a tree. III,66.

vrijāna n. the atmosphere. II,81.

*) *Viçvabhuj*, as a name of Indra, occurs in the *Matyapurāna*. Oxf. Cat. p. 41 b.

erijiná 1) adj. crooked. 2) n. wickedness, sin. 3) m. curled hair. II, 47.

eritrá m. 1) a cloud. 2) a mountain. 3) darkness. 4) the name of a Dánava, slain by Indra. 5) an enemy. 6) a wheel. II, 13.

**eriddhācravas* m. Indra. IV, 226.

eridhasáná m. a man. II, 87.

**erindá* n. a multitude. IV, 98.

erichá m. a plant (justicia adhatoda Lin.), IV, 104.

erīccika m. 1) a caterpillar. 2) the sign Scorpio. II, 40.

**erishadañchá* m. a cat. V, 21.

erishan m. Indra. I, 156.

erishabhá m. 1) a bull. 2) (at the end of compounds) excellent, best. III, 123.

erishaya m. refuge, shelter. IV, 100.

erishalá 1) m. a Çúdra, a man of the three first classes who, by neglecting his religious duties, has lost his cast. This word occurs for the first time in the Rv. X, 34, 11. 2) f. *erishali*. *) I, 108.

**erishá'kapi* 1) m. Vishṇu

2) Çiva. 3) f. *erishákapá'yí*, Lakshmi. 4) the wife of Çiva. IV, 143.

**erishni* m. the name of a class of Kshatriyas and Vaiçyas. IV, 49 (vaid. *erishni*).

erihát 1) adj. (f. í), great. 2) f. (*erihátí*), a metre of 36 syllables, arranged in this manner, 8 : 8 + 12 : 8. 3) the lute of Nárada. Comp. *mahati*. 4) a plant (solanum macrorrhizon). II, 84.

**erihádbhānu* m. a name of Agni. III, 32.

veni f. a braid of hair. IV, 48.

venu m. 1) a bamboo. 2) the name of a king. III, 38 (vaid. *venú*).

vétana n. wages, pay. III, 150.

vetasá m. the ratan. III, 118. **)

vetrá n. a sort of creeper. IV, 166.

védi f. a piece of raised ground, on which sacrifices are brought, the sacrificial vessels placed etc., an altar. IV, 118.

vedhás m. 1) the creator,

*) स्ववृषं वा परित्यज्य पत्नये वृषयते । वृषली सा तु त्रिषेया न षूही वृषली भवेत् ॥ Kāçikā. 40, 93.

**) मंत्राभिर्विराजते नदीकुलेषु वेतसाः । वक्रकामा इवांगुल्या क्रोऽस्माकं सद्रूपो नमः ॥ Vāmanapur. oh. 6.

Brahman. 2) a wise man. IV, 224.

oená m. Brahman. III, 6.

oenná f. (the name of) a river. III, 8.

oeman m. n. a loom. IV, 149 (Vs. XIX, 83).

oeçantá m. a small pond. III, 126.

oeshpá m. water. III, 23.

oehát f. a cow miscarrying from taking the bull unseasonably. II, 85.

**oaijayantá* 1) m. the palace of Indra. 2) f. (*í*), a flag, a banner. III, 128.

**oaitaniká* 1) adj. (f. *í*), living on wages. 2) subst. a hired servant, a labourer. III, 150.

**oaitarani* f. the river of hell. II, 103.

**oaidaryá* 1) adj. brought from Vidúra. 2) n. the lapis lazuli. II, 20.

**oainyá* patron. of Vena, an epithet of king *Prithu*. III, 6. Comp. Çatap. Br. V, 3, 5, 4.

oaiştra n. the world. IV, 159.

**oaişnaveá* adj. (f. *í*), relating to the worship of *Vishnu*. III, 39.

**oyákta* adj. clear, manifest. III, 89.

**oyalíka* n. 1) disagreeableness. 2) pain, affliction. IV, 25.

oyághrá m. (f. *í*), a tiger. V, 63.

oyóman n. the sky, atmosphere, heaven. IV, 150 (vaid. *oyóman*).

**eratáti* or *eratati'* f. a creeper. IV, 59.

eráji f. (?), a whirlwind. IV, 124.

ॐ

çáñstri m. a panegyrist. II, 94.

çákata m. n. a cart. IV, 81.

çákala 1) m. n. a part, a portion. 2) n. the scales of a fish (comp. *çalka*). I, 111.

**çakalin* m. a fish. I, 111.

çákuna 1) m. a bird. 2) n. an auspicious omen. III, 49 (vaid. *çakuná*).

çákuni m. a bird. III, 49.

çákunta m. 1) a bird. 2) a vulture. III, 49. Av. XI, 6, 9.

çákunti m. a bird. III, 49. Rv. II, 43, 1.

**çakulá* m. a fish. I, 42. Vs. XXIII, 28.

çákrít (instr. *çakná'* etc.) n. excrements. IV, 58.

**çaktidhará* m. a name of Skanda. II, 22.

çákman m. (In the Vedas) Indra. IV, 146.

çakrá m. 1) Indra. 2) a tree (pentaptera arjuna). 3) another (nerium antidysentericum Lin.). II, 13.

çaklá adj. affable. IV, 108.

- çákean* 1) m. an elephant. 2) f. *çákeart*, a river. IV, 112.
- çankú* m. 1) the trunk of a tree. 2) a tree (shorea robusta). 3) a spike, a pin, a stake. 4) a dart, a javelin. 5) a weapon in general. 6) poison. 7) sin. 8) a number, ten billions. 9) a skate. (comp. hindust. *sángüs* = skr. *çankoci*). I, 37.
- **çankulá* f. a pair of scissors. I, 37.
- çankhá* 1) m. n. a conch shell. 2) m. the frontal bone. 3) one of the treasures of Kuvera. 4) a particular perfume. I, 104.
- çañhá* m. a eunuch. IV, 104. Comp. *çañdha*.
- çañdá* m. n. a collection of lotuses. I, 113 (vaid. *çañða*, n. pr. a priest of the Asuras).
- çañðilá* m. the name of a saint. I, 55.
- çañdhá* m. 1) a eunuch, an emasculated or impotent man. 2) an attendant on the women's apartments. 3) a bull at liberty. I, 101.
- çatadrú* f. 1) the Sutej river, called in the Vedas *Çutudrí*. 2) a name of the Ganges. I, 36.
- çatéra* m. an enemy. I, 61.
- çáltri* m. an elephant. IV, 67. Comp. Rv. V, 34, 9.
- çátrum* an enemy. IV, 103.
- çádri* m.? f.? = *çarkará*. IV, 65.
- çapátha* m. an oath. III, 113.
- çábda* m. sound. IV, 97.
- **çabdapráç* adj. inquiring after (the meaning of) a word. II, 57.
- **çabdáyate* verb. to make a noise, to cry. IV, 97.
- **çamátha* m. I, 102.
- **çamátha* m. tranquillity of mind, absence of passion. III, 114.
- çámala* n. impurity. I, 111. Av. XII, 3, 5 etc.
- **çambalá* n. provender for a journey. I, 108. Comp. *sambala*.
- **çambúka* and *çambúka* m. a bivalve shell. IV, 41.
- çámva* n. the iron end of a pestle. IV, 94.
- **çáyañða* m. the name of a place. I, 128.
- **çayanđábhakta* m. (?), the district of *Çayanđa*. I, 128.
- çayátha* m. the boa constrictor. III, 113.
- çayánaka* m. the boa constrictor. III, 82.
- çayú* m. the boa constrictor. I, 7.
- çayuná* m. the boa constrictor. III, 61.
- **çaráni* f. 1) a row, a line. 2) a road, a path. II, 103. Comp. *saráni* and Rv. I, 31, 16. Av. VI, 43, 3.

- çaránya*. III,101.
çarád f. 1) the autumn. 2) a year. I,129.
çarabhá m. a fabulous animal with eight legs, stronger than a lion. III,122. Vs. XIII,51.
**çari* adj. hurting, hurtful. IV,127.
çarimán or *çarimán* m. bringing forth. IV,147.
çárira n. the body. IV,30.
çáru f. (m. Med.) 1) a weapon. *) 2) anger, passion. I,11.
çárkará f. 1) mould mixed with gravel. Çat. Br. II,1,1,8. 2) candied sugar. IV,3.
**çárman* n. happiness, delight. IV,144.
çarvā m. Çiva. I,155.
çarvarí f. night. II,123 (vaid. *çárvarí*). Comp. *karvari*.
**çarvāñí* f. the wife of Çiva. I,155.
çárçarika adj. hurtful, mischievous. IV,19.
çalabhá m. a grasshopper. III,122.
**çalá'ká* f. a fibrous stick used as a brush or pencil. IV,14.
çálka n. the bark of a tree. III,43. Taitt. Br. I,1,9,9.—2,1,15.
çalyá m. n. a dart, a javelin. IV,107.
- *çabára* m. the name of a barbarous tribe (Ait. Br. VII,18) etc. III,131. Comp. *çavala*.
çavála adj. (f. *ś*), variegated, mottled. I,107.
**çavalagu* adj. having mottled cows. I,107.
çávas n. a corpse. IV,192. Confounded with *çava*.
çavasáná m. (in the Vedas) a road. II,86.
çashpá n. 1) young grass. 2) loss of intellect. III,28 (vaid. *çáshpa*).
çastrá and **çástra* n. a weapon. IV,163.158 (vaid. *çástra*, a tool; *çastrá*, recitative).
**çastrapānin* adj. holding a weapon in one's hands. IV,138. Comp. *çakrapānin*, *Vrihannāradiya* 32,55, *kuñçapānin*, *Kāçikh*. II,141.
**çá'ka* 1) n. a potherb. 2) m. an era. 3) one of the seven imaginary great continents. III,43.
**çakatāyaná* m. the name of a grammarian. IV,81.
**çá'ndilya* m. the name of a saint. I,55. Ç. Br. VII,5,2,43.
**çátravá* m. an enemy. IV,103.
çádá m. 1) young grass (*çá'da*, Vs. XXV,1). 2) mud. IV,97.

*) Comp. goth. *hæru*, a sword.

**çadvalā* adj. covered with young grass. IV, 97. *çadvale dharanitale*, Bhavishyot-tara 122, 42. *)

**çābdikā* m. a grammarian. IV, 97.

**çārangā* = *sāraṅga*. I, 121. 126.

çāri m. a bird (*gracula religiosa*). Comp. *çāriḥ purushavāk*, Vs. XXIV, 33. 2)

*a man at chess. IV, 127.

**çārikā* f. 1) a bird (*gracula religiosa*). 2) chess-play. IV, 127.

çārngā m. the name of a bird. I, 126. Comp. *çārgā*, Vs. XXIV, 33.

**çārngā* 1) adj. (f. *ī*) made of horn. 2) m. a bow. 3) the bow of *Vishṇu*. I, 125.

**çārdulā* m. a tiger. IV, 90. Vs. XXIV, 30.

**çārvarā* 1) adj. (f. *ī*), destructive, pernicious. 2) m. darkness. II, 123.

**çālabhanjikā* f. 1) a kind of play in the east of India. 2) a doll. II, 32.

**çā'la* f. a hall. I, 117.

**çā'li* and *çāli* m. (and f.?), rice. IV, 127. 129.

**çā'lu* m. a sort of astringent substance. I, 5.

çālū'ka n. the root of the

nymphaea esculenta. IV, 42. Av. IV, 34, 5.

**çālū'ra* m. a frog. IV, 90.

**çāsti* f. punishment inflicted by royal command. IV, 179.

**çā'stri* m. a Buddha. II, 94.

çikya n. the looped ropes by which the articles to be carried are suspended to the cross-pole. V, 16 (void. *çikyā*).

çikhā' f. 1) a peacock's crest. 2) flame. V, 24 (void. *çikhā*).

**çikhāvat* adj. wearing a crest etc. V, 24.

**çigrū* m. a tree (*hyperanthera moringa*). "The root answers all the purposes of our horse-radish". Jones. IV, 102.

**çinghā'ṇa* 1) m. froth, foam. 2) = *nakraretas*. 3) = *pichila*. 4) n. the mucus of the nose. 5) rust of iron.

6) a glass-vessel. III, 83.

çinghā'ṇaka m. phlegm. III, 83.

çiti adj. 1) black. 2) white. IV, 121.

çithilā adj. loose, not compact. I, 54.

**çini* m. pl. the name of a class of Kshatriyas. IV, 51.

*) Also green. न हि कोटर्संखे ऽग्नी तर्ह्ववति श्रद्धलः । Kshīrasv. श्रद्धलैः कोमलतृपैः पृथ्वेस सकौतुकं । Kāṅk. 32, 50. The neuter is a name of the *Dūrvā*-grass.

- **çira* m. the head. IV, 193.
çiras n. the head. IV, 193.
çiri m. a murderer. IV, 142.
çirisha m. a tree (acacia sirisa). IV, 27.
çilpā n. proficiency (in any mechanical art). III, 28.
çiva 1) adj. prosperous, auspicious. 2) n. happiness. 3) final emancipation from separate existence. 4) water. 5) m. Çiva. 6) f. (*çivā*), the wife of Çiva. 7) the female jackal. 8) a tree (mimosa suma Rox.) 9) terminalia citrina. 10) emblic myrobalan. 11) flacourtia cataphracta. I, 153 (vaid. *çivā*).
 **çivirā* n. a royal camp. I, 54.
 **çivirā* 1) adj. cold. 2) n. cold, frost. 3) the cold season, comprising the months Māgha and Phālguna. I, 54 (vaid. *çivira*).
çivū m. the young of any animal, a child. I, 21 (vaid. *çivū*).
çivridānā adj. sinful. II, 93.
 **çikāra* m. a drop of water etc. III, 131.
 **çitā* f. 1) a furrow. 2) Sitā, the wife of Rāma. III, 90 (vaid. *çitā*, cold; *sītā*, a furrow).
çidhū n. rum, prepared from molasses. IV, 38.
çirā m. the boa constrictor. II, 13.
çirvi adj. hurtful, destructive. IV, 54.
çilā n. nature, disposition, character. IV, 38.
çivan 1) m. the boa constrictor. 2) f. *çivari*, an iguana. IV, 113.
çukā 1) m. a parrot (vaid. *çūka*). 2) the son of Vyāsa. 3) n. a sort of perfume. III, 42.
 **çukaçārika* n. parrot and mainā. IV, 127.
çukra 1) m. a name of Agni. 2) Çukra, the preceptor of the Daityas. 3) the month *Jyeshṭha* (May-June). 4) n. semen virile. 5) a disease of the eyes. II, 28 (vaid. *çukrā*).
çukla 1) adj. light, bright, white. 2) n. silver. 3) m. the 24th of the astronomical *yogas*. II, 28 (vaid. *çuklā*).
çukshī m. wind. III, 155.
 **çūci* m. purity. IV, 119.
 **çūnahçēpa* m. the second of the three sons of Ricika. IV, 200.
 **çūnaka* m. a dog. II, 32.
 **çūnī* f. a bitch. I, 158.
 Av. IV, 20, 7.
çundhyū m. a name of Agni. III, 20.
çubhrā adj. radiant, bright, white. II, 13.
çubhri m. Brahman. IV, 65.
 **çulva* n. copper. IV, 95.
çushirā n. 1) a hole, a chasm. 2) the atmosphere. I, 52.

- **çushilâ* m. wind. I,57.
çushkâ adj. dry. III, 41 (vaid. *çûshka*).
çushnâ m. 1) fire. 2) the sun. III,12 (vaid. *çûshna*).
çûshma n. 1) fire. 2) wind. I,143.
çûdrâ 1) m. a man of the fourth or servile class. This word occurs for the first time in the Rv. X, 90,12. 2) f. *çûdrâ'*, a female Çûdra. Vs. XXIII,30. 3) *çûdrî'*, the wife of a Çûdra. II,19.
çûra m. 1) a hero. *Pin-điçûra*, a veritable hero — at the dinner-table. II, 25. 2) * the sun. II,24.
çûrpa m.n. 1) a winnowing basket. 2) m. a measure of two *dronas*. III,26.
**çûladharâ* m. a name of Rudra. II,22.
çringa 1) n. a horn. 2) the peak of a mountain. 3) height. 4) an artificial fountain. 5) m. a plant, commonly called *jivaka*. 6) f. *çringî'*, a fish, a sort of silurus, according to Am. the female of the *madgura*. 7) a plant = *vishânti*. 8) a sort of drug. 9) a sort of gold used for making trinkets of (*stri çringî mandanasucarnam*. Ratnakosha). I,125.
çringâra m. 1) love, the erotic sentiment. 2) copu-
 lation. 3) 'marks made with red-lead on an elephant's head and trunk by way of ornament'. Wilson.3,136.
**çringâraka* adj. horned. I,125.
çridhâ' f. the anus. I,93.
**çêpa* m. the penis. IV,200.
çêpas n. 1) = *çêpa*. 2) a testicle. IV,200.
**çêpâla* m.n. = *çevâla*. IV, 38.
**çêphas* n. = *çêpas*. IV, 200.
çêva n. *çêvâ* f. = *çêpa*. I, 152.154.
çevâla m. n. the green moss-like substance growing on the surface of stagnant water, duck-weed. IV,38. Comp. *çepâla*, *çai-
 evâla*.
**çaikya* adj. placed between the ropes of a porter's yoke. V,16.
**çaiçrava* patron. of Çigrû. IV,102.
çaiçala and **çaiçâla* m.n. = *çevâla*. IV,38.
**çaiçavâ* n. childhood. I, 21.
çocis n. light, splendour. II,109.
**çôtha* m. swelling, tumefaction from disease. 2,4.
**çonitârçin* adj. suffering from piles accompanied with excretions of blood. IV,195.

çauṭīra m. 1) a hero. 2) (an ascetic) who has given up worldly pursuits. IV, 30.

**çauṭīrya* n. heroism etc. IV, 30.

çmaçru n. the beard. V, 28.

**çmaçrujāta* adj. one whose beard has grown. V, 28. Comp. *jātaçmaçru*.

çmaçrulā adj. bearded. V, 28. *)

çyāmā 1) adj. black. 2) green. 3) m. a cloud. 4) a holy fig tree at Prayāga.

5) a plant = *erīddhadāraka*. 6) n. pepper. 7) a sort of salt. 8) f. *çyāmā*, a married woman before she has borne children. Comp. Bharata on Bhk. V, 18. VIII, 100.

9) night. 10) the female of the Indian cuckoo. 11) the name of several plants: a) 'poederia fetida Lin.' Jones.

'vernonia anthelmintica Willd.' Ainslie. b) 'ichnocarpus frutescens' Wilson.

c) convolvulus turpethum Lin. d) periploca indica Lin. (*sārikā* probably a mistake for *çārikā*). e) = *gundrā*. f) = *kṛishṇā*. g) panicum italicum Lin. h) indigo. I, 144.

**çyāmāka* m. a grain (pa-

nicum frumentaceum). IV, 15. Vs. XVIII, 12.

çyēta adj. (f. *çyētā* or *çyēnī*), white. III, 93.

çyēnā 1) adj. white. 2) m. a hawk, a falcon. II, 46.

**çravaṇā* f. *çravaṇā* m. the twenty-third lunar asterism. II, 78.

çravāyā m. an animal destined for sacrifice. III, 96.

**çrāvaṇī* f. the day of full moon in the month *Çravaṇa*. II, 78.

çrī f. (nom. *çris*, and according to some grammarians *çrī*) 1) beauty, lustre. 2) dress, decoration. 3) happiness, prosperity, the attainment of the three objects of life: love, duty, wealth. 4) the goddess Lakshmi. 5) the goddess Sarasvatī. 6) turpentine. 7) = *rekhopakaraṇa*. II, 57.

**çrivatsa* m. a mark on the breast of *Vishṇu*, said to have arisen from a kick of Durvāsas. III, 62. According to some lexicographers also a name of *Vishṇu*.

**çrivatsalāchana* m. a name of *Vishṇu*. III, 62.

çrēnī m. f. a row, a line. IV, 51.

*) असाहधिरलिप्रांगः प्रस्युलः पिंगलोच्चनः ॥ Kāçikh. 33, 79. Matsyapur. 128, 73.

*) असाहधिरलिप्रांगः प्रस्युलः पिंगलोच्चनः ॥ Kāçikh. 33, 79. Matsyapur. 128, 73.

**çroná* adj. lame. III, 6.

çroni f. m. the hips and loins. IV, 51.

çrótra n. the ear. IV, 167.

çlakshná adj. slender, thin, small. III, 19. Çat. Br. IV, 1, 5, 19. IX, 1, 2, 40.

**çlakshñayati*, to make thin or small. III, 19.

çlíku 1) m. a servant. 2) n(?) astronomy. I, 33.

**çleshmaná* adj. phlegmatic. IV, 144.

**çleshman* m. phlegm IV, 144 (vaid. *çleshmán*).

**çleshmalá* adj. phlegmatic. IV, 144.

çván m. a dog. I, 158.

çvayíci m.? f.? a disease (tumefaction?). IV, 71.

çváçura m. a father-in-law. I, 45.

**çvaçuryá* m. a brother-in-law. I, 45.

**çvaçrú'* f. a mother-in-law. I, 45.

**çváçuri* patron. of *çvaçura*. I, 45.

çvitrá n. white leprosy. II, 13.

८

**shandá* m. 1) a bull at liberty. 2) a wood. 3) a quantity, a multitude. I, 113. Comp. *çandá*, *çandha*.

**shidga* m. an inconstant lover, a gallant. I, 123.

९

sañyadçará m. a king. III, 1. Comp. *sampadçara*.
sañçatsará m. a year. III, 72.

sañvasathá m. a village. III, 114.

sañçát m. a juggler, a conjuror. II, 85. Derived from *sam cat*.

**sañçáyate*, to conjure, to juggle. II, 85.

**sañçvát* = *sañçcat*. II, 85.
sañstaváná adj. eloquent. II, 89.

sáktu m. n. flour of parched barley. I, 70.

**saktulá* adj. containing flour. I, 70.

sákthi n. (instr. *sakthná'* etc.), 1) the thigh. 2) a bone. III, 154.

sákhi m. a friend. IV, 136.

sankásuka adj. 1) unsteady. 2) doubtful, uncertain. 3) bad, wicked. II, 29 (vaid. *sánkasuka*).

**sangrámá* m. war, battle. I, 142.

**sanjnu* adj. knock-kneed. I, 3.

sattrá n. a sacrifice. IV, 166.

**sádas* n. m. an assembly. IV, 188.

sádhis m. an ox. II, 114.

sani f. m. a respectful request. IV, 139.

**sandhyá'* f. 1) twilight.

2) promise, agreement. IV, 111. In the latter meaning, probably, confounded with *sandhā*.

**sāptan* num. seven. I, 156 (vaid. *saptān*).

**samakshām* adv. eye to eye, in presence of. III, 156. Rv. X, 87, 11.

samayā' adv. and prep. with acc., near. IV, 174 (vaid. *samāyā'*).

**samāra* m. n. battle, fight, war. III, 131 (vaid. *samarā*).

**samala* adj. sinful. I, 109.

**samāsya* 1) partic. to be composed. 2) f. *samasyā'*, the giving to another person a part of a stanza, and requiring him (as a proof of his skill) to complete it. 3) the part of a stanza so given. IV, 109. *)

samithā m. Agni. II, 11. This meaning arose from some misconception, such as thinking of *samidh*, *samidhā* etc.

samicā 1) m. the ocean. 2) f. (f), a doe. IV, 92.

**samudrā* m. the ocean. II, 13.

**sampadevā*. III, 1.

**sampāti* m. a fabulous bird, the brother of *Jaṭāyu*. V, 5.

**samprahāri*. IV, 124.

**sambalā* = *çambala*. I, 108.

**sara* n. a pond, a lake = *saras*. IV, 188. Comp. *Gopikāsara*, the name of a sacred pond at Çambhala.

**sāraka* n. going. V, 35.

sarāt m. 1) wind. 2) a cloud. I, 133. *Sarāt* 'a bee' Rv. I, 112, 21.

sāraṭa* m. the gecko (*la-certa* gecko). IV, 81. ()

**saraṭā* m. wind. IV, 105.

**saraṭi* = *saraṭ* I, 133.

sarāṇi f. a path, a road. II, 103. Comp. *çaraṇi* and *sāraṇi*.

sāraṇḍa m. a bird. I, 128.

saranyū m. 1) wind. 2) a cloud. III, 81.

sarāyu and *sarayū'* f. the Sarju (Surjoo) river. III, 22. *Sarāyu*, Rv. IV, 30, 18. V, 53, 9. X, 64, 9.

**saralā* 1) adj. straight. 2) upright, honest. 3) m. a tree (*pinus longifolia* Roxb.). I, 108.

*) सोतासमागमोत्कंठाकर्षाताकृष्टधन्वनः। राघवस्य करंगारैः समुद्राद्-गिहृत्यितः ॥ Ç. P., where समुद्राद्गिहृत्यितः forms the *samasyā*. The 32^d chapter of Çārngadhara's *Paddhati* contains twenty similar compositions, written by various poets.

**) सर्ट वारुणेन्द्रियं प्रवृजितं एवालये। Nakula. वरुणि तीरे सर्टो देवः Gangānuti.

- **sáras* n. a pond, a tank. IV,188.
- **sarasí* f. a large pond. IV, 188. Rv.VII,103,2.
- **sárasvat* 1) m. the ocean. 2) f. *sárasvatí*, the Soor-sutty river. 3) the goddess of speech. IV,188.
- sarít* f. a river. I,99.
- sarimán* m. wind. IV,147.
- **sarishapa* m. = *sarshapa*. III,141.
- **sarimán* = *sariman*. IV, 147 (vaid. *sáritman*).
- **sarjú'* m. a merchant. I,82.
- sarpis* n. clarified butter. II,109.
- sárma* m. going. I, 139. Rv.I,80,5.
- sárva* pr. all. I,153.
- **sárcavedas* m. a man who, at the conclusion of the *viççajít* sacrifice, divides all his property among the priests. IV,226.
- sarshápa* m. mustard. III, 141.
- salilá* n. water. I,55.
- savaná* m. the moon. II,74.
- savyá* adj. 1) left, on the left. 2) southern. IV,109.
- savyeshthrí* m. (in the Vedas) a charioteer. II,102.
- savyashthrí*, Çat.Br.V,4,3, 18.
- sasyá* n. 1) fruit, grain. Av.VII,11,1.VIII,10,24. 2) quality. IV,109.
- **sásyaka* adj. possessed of all (good) qualities. IV,109.
- **sasyakrení* f. buying grain. IV,48.
- **sahá* m. the month Mâr-gaçirsha. IV,188.
- **sáhas* 1) n. power, strength. 2) m. the month Mâr-gaçirsha (November — December). Vs.VII,30 etc. IV,188.
- sahasáná* m. (in the Vedas) 1) a sacrifice. 2) a peacock. II,87.
- **sáhára* m. a species of the mango. III,139.
- sáhuri* 1) m. the sun. 2) f. the earth. II,73.
- **sáhóra* adj. good, excellent. I,66.
- **sámvcatsará* m. an almanac-maker, an astronomer. III,72.
- **sá'ka* n. = *çáka*, a pot-herb. III,43.
- sá'di* m. a charioteer. IV, 124.
- sádhantá* m. a beggar. III, 128.
- **sádhimán* m. goodness, excellence. I,1.
- sádhú* 1) adj. (f. *ú* or *dhvī'*), good, virtuous. 2) f. *sádhvī'*, a chaste, virtuous woman. I,1.
- **sádhvasá* n. fear. III,117.
- sánási* m. ? f. ? gold (vaid. *sánasi*). IV,107.
- sá'nu* m. n. 1) table-land. 2) the top of a mountain. 3) a forest. 4) a road. 5)

a gale of wind. 6) a sprout, a shoot. 7) a learned man. I,3.

sá'man n. the Sámaveda. IV,152.

sárangá 1) adj. variegated, spotted (*sáringa*, Av. II,32, 2). 2) a deer. 3) the *cátaka* (*cuculus melanoleucus*). 4) the name of several other birds. 5) a large bee. 6) an elephant. I,121. Comp. *çá-ranga*.

**sáraní* and *sáraní'* f. a canal, a water-conduit. II, 103. Comp. *sarani*.

sá'rathi m. a charioteer. IV,89.

sártha m. a multitude of living beings. 2,5. A compound of *sa* and *artha*.

sásná' f. the dewlap of an ox. III,15.

**sáhasiká* adj. (f.í), using force or violence. IV,188.

siñhá m. a lion. V,62.

sikthá 1) m. a lump or ball of boiled rice. *) 2) bees' wax. 3) indigo. II,7.

sitá adj. white. III,89.

sidhrá 1) adj. perfect, good. 2) m. a sort of tree. II,13.

**sidhrakávaṇa* n. one of the celestial gardens. II,13.

siná adj. one-eyed. III,2.

sindūra 1) n. red lead, minium. 2) = *rájalekha* **).

3) m. a sort of tree. 4) f. (í), red clothes. 5) a plant = *rocant*. 6) another = *dhataki*. I,69.

sindhu 1) f. a river in general. 2) m. the Indus. 3) the country of Sindh. 4) the ocean. I,12.

sima pron. every, all. I, 143 (vaid. *simá*).

**sirá'* f. a vein, a nerve. II,13.

síman f. ***) a boundary, a limit. IV,150 (vaid. *simán*).

**símá* f. = *siman*. IV,150.

símika m. a sort of tree. II,43.

síra m. a plough. II,25.

**sirapáni* m. a name of Baladeva. II,25.

**sújavas* adj. quick. IV, 222.

**sutapa* adj. having ac-

*) तत्र यो भोतयेद्दिद्वान्बुत्तिनो ऽथ तपस्विनः । सिक्थे सिक्थे लभेत्सो ऽथ व्रातपेयफलं स्फुटं ॥ Kāçikb. 81, 38.

**) सिंदूरं रक्तचूर्णे स्याद्वातलेहितदक्षिणे ॥ Dharani.

***) With regard to the gender of *siman*, Amara says plainly: सी-मसीमे स्त्रियामुभे । Nevertheless, all European dictionaries and glossaries make it masculine. Comp. Ait. Br. V, 7. ता उर्धाः सीमो ऽभ्यसूतत । यदूर्धाः सीमो ऽभ्यसूतत etc.

- accomplished great religious
 austerity. IV,188.
- **sútāpas* adj.= *sutapa*. IV,
 226. *sutāpas*, Av. IV, 26, 3.
- **sútejas* adj. sharp-edged
 etc. IV, 226. *sutejās*, Av.
 VIII, 2, 17.
- **suśráman* m. a name of
 Indra. IV, 144.
- **sudāti* adj. f. (a woman) hav-
 ing handsome teeth. III, 86.
- **sudeshñu*. III, 16.
- **sudharmán* m. the name
 of a Kshatriya. IV, 151.
- **sunithá* adj. righteous.
 II, 2.
- **sūpayas* m. f. IV, 222.
- **suparná* m. a name of *Gar-
 ruḍa*. III, 6.
- **supūñsi* adj. f. (a woman)
 having a good husband.
 IV, 177.
- **supratika* m. the ele-
 phant of the south-east (?)
 quarter. IV, 25 (vaid. *su-
 prátika*).
- **subhrátri* m. a good
 brother. II, 96.
- **subhrá* f. a woman with
 handsome eye-brows. II, 68.
- **sumittrá* f. the mother of
Lakshmaṇa. IV, 163.
- **sūyaças* adj. renowned,
 famous. IV, 222.
- súra* 1) m. a god. 2) f. *súrá*,
 spirituous liquor. II, 24.
- **surata* adj. playing, play-
 ful. V, 14.
- **sureṇu* m. a sort of atom.
 III, 38. Comp. *trasareṇu* and
hemareṇu.
- **súvakshas* adj. having a
 handsome breast. IV, 226.
- súvana* m. (in the Vedas)
 the sun. II, 80.
- suvidatra* n. a household.
 III, 108 (vaid. *suvidátra*).
- **suçarmán* m. n. pr. of a king.
 IV, 151. (vaid. *suçárman*).
- sushthú* adv. well, excel-
 lently. I, 26.
- **súśrotas* adj. IV, 222.
- súkshma* adj. subtle, small.
 IV, 176.
- súcá* m. the shoot of *kuça*
 grass. IV, 93.
- **súci* and *súci'* f. a needle
 etc. IV, 138, 93.
- sútra* n. a thread. IV, 162.
- **suśráman* m. = *suśrá-
 man*. IV, 144.
- súná'* f. 1) a shambles or
 slaughter-house. 2) the
 uvula. III, 13.
- súnú* m. 1) a son. 2) a
 younger brother. 3) the
 sun. III, 35.
- súpa* m. 1) broth, saucc.
 2) a cook. III, 26.
- súma* m. the sky. I, 144.
- súra* m. 1) the sun. II, 24.
 2) * a hero. II, 25. Comp.
çára.
- sáratá* adj. 1) calm, tran-
 quil. 2) compassionate. V, 14.
- sári* m. (f. *í*), a wise man.
 IV, 64.
- śríká* m. 1) an arrow. 2)

wind. 3) a lotus. III, 41.

sriṇī and *sriṇī* 1) m.f. an elephant-goad. 2) m. the moon. IV, 49, 104.

sriṇikā f. spittle. IV, 23.

sriṭvan m. the creator. IV, 113.

**sridarā* m. a snake. V, 41.

sridāku 1) m. wind. 2) f. a river. III, 78.

sriprā m. the moon. II, 13.

sētu m. a bridge. I, 70.

sénā f. an army. III, 10, 2.

sóma m. 1) the moon. 2) camphor. I, 139.

**sóman* m. 1) the moon. 2) = *yakshadravya*. IV, 150.

**saubhrátrā* n. brotherly affection. II, 96.

**saúmitrim* m. Lakshmana. IV, 163.

**saumyá* adj. handsome. I, 139.

**saúshṭhava* n. excellence. I, 26.

**skandhá* m. a shoulder. IV, 206.

skándhas n. a shoulder. IV, 206.

stanayitnú m. a cloud. III, 29.

stambá m. a clump of grass etc. IV, 96. Comp. Av. VIII, 6, 14.

starimán m. a bed. IV, 147. Comp. *stariman*.

starí (nom. *starís*), smoke. III, 158.

**starimán* = *stariman*. IV, 147 (vaid. *stariman*).

stávaka m. a cluster of blossoms. IV, 96.

**stavakítá* adj. full of blossoms. IV, 96. Urv. IV, 119.

stibhi m. the ocean. IV, 121.

stírci m. an officiating priest at a sacrifice. IV, 54.

stucéyya m. (in the Vedas) a name of Indra. III, 99. Comp. *stushéyya* 'praiseworthy'. Rv. X, 120, 6.

stúpá m. 1) a mound, a pile of earth. 2) a funeral pile. III, 25 (vaid. *stúpa*).

stóma m. a heap, a quantity. I, 139.

styená m. a thief. II, 46.

strí f. a woman. IV, 165.

**sthapáti* m. an architect *) etc. IV, 59.

sthávi m. a weaver. IV, 56.

sthavirá 1) adj. old. 2) m. a beggar. I, 54 (vaid. *sthá-
vira*).

sthánú 1) adj. firm, steady, stable. 2) m. a post. 3) Çiva. III, 37.

**stháman* n. power, strength. IV, 144.

sthálá, or according to some grammarians *sthála*

*) वास्तुविद्याविधानसो लघुवस्तो जितममः । दीर्घदर्शी च शूरश्च स्वपतिः पृकीर्तितः ॥ Matsyap. 202, 40.

- 1) n. a plate, a dish. 2) f. *sthāli*, a pot. I, 115.
 **sthāvira* n. old age. I, 54.
sthira adj. steady, stable, immovable. I, 54.
sthāṅḍā f. a pillar, a post. III, 15 (vaid. *sthāṅḍā*).
sthāra m. a man. V, 4 (vaid. *sthāra*).
 **sthāyira* patron. of *sthāra*. V, 4.
 **snāyū* f. a muscle. I, 1 (*snāyū* Tait. Br. I, 5, 9, 7).
snāvan m. a lover(?). IV, 112. In the Vedas it signifies 'a muscle', and agrees with 'sinew', ahd. 'senwa'.
snushā f. a daughter-in-law. III, 66. Av. VIII, 6, 24.
snēhan m. a sort of disease. I, 158.
snēhu m. = *snēhan*. I, 11.
sprihayāyā 1) adj. desiring. 2) m. a sort of star. III, 96. Rv. VI, 7, 3. - 15, 12. 'desirable'.
sphāra 1) adj. large. 2) n. = *phalakādeh* or *spharakādeh* (i. e. clipei) *budbude*. II, 13.
sphira adj. large. I, 54. Rv. VIII, 1, 23.
 **syandanā* 1) n. running, oozing. 2) water. 3) m. a war-chariot. II, 78.
syāmika and **syāmika* m. 1) an ant-hill. 2) a sort of tree. III, 46.
syānā m. the sun. III, 9.
syāma m. a ray of light. I, 143.
 **syonā* adj. handsome, pleasing. III, 9.
srūc f. a ladle used at sacrifices. II, 62.
sruvā m. a sacrificial double-ladle of khadira-wood. II, 61.
srā f. a sacrificial ladle. II, 57.
 **srotam.* = *srotas*. IV, 201.
srōtas n. a current. IV, 201.
 **svadhā* f. the food offered to deceased ancestors. IV, 174.
svāpna m. sleep. III, 10.
svāru m. a thunderbolt. I, 11.
 **svārbhānu* m. Rāhu. III, 32. Rv. V, 40, 5.
svāsri f. a sister. II, 97.
svasti ind. hail! blessings! IV, 180.
 **svasriya* m. a sister's son. II, 97.
 **svāti* f. the star Arcturus. * IV, 130.
 **svādimān* m. sweetness. I, 1.
svādū 1) adj. (f. *dū* or *dvi*), sweet. 2) adv. *svādū*, sweetly. I, 1.

*) हस्ताश्रिन्नी रेवती च पुष्यो मृगशिरस्तथा । चतुर्धा तथा स्वानि प्रतिष्ठादियु प्रस्यते ॥ Matsyapur. 251, 7.

'hair', it expresses a multitude; e. g. *keçahasta*, a fine head of hair. 5) m.f. (*hâsta*, *hâstâ*), the thirteenth lunar asterism. III, 86.

hasrà m. a fool. II, 13.

hasrà Rv. I, 124, 7. 'smiling'.

hâni f. diminution, loss, want. IV, 51.

hântra n. dying, death. IV, 159.

**hârif* a caravan. IV, 124.

**hâlû* m. a tooth. I, 1.

hâsas m. (in the Vedas) the moon. IV, 220.

hiñsira or *hiñsirâ* m. 1) a villain. 2) a tiger. V, 18.

**hingû* m. asa foetida. I, 37.

**hiñdîra* 1) m. cuttle-fish bone. 2) n. a pomegranate. IV, 30. Comp. *scâdçamlaç caiva karako hiñdîtraphala ity api*. Çabdamañlâ.

himâ 1) adj. cold. 2) n. frost, snow. 3) sandalwood. I, 146. A monosyllabic form *him* 'cold, frost', occurs in the Rv. X, 37, 10. — 68, 10.

**himâni* f. great frost, a mass of snow. I, 146. *)

hiranya n. gold. V, 44.

**hiranyaretas* m. a name of Agni etc. IV, 226.

**hricchoka* m. heartache, a pang. IV, 100.

hridaya n. the heart, the mind. IV, 100.

**hridayaçoka* m. = *hricchoka*. IV, 100.

**hřillekha* m. heartache. IV, 100.

hřishika n. an organ of sense. IV, 17.

**hřishikeça* m. *Vishņu*. IV, 17.

hetû m. cause, motive. I, 73. Rv. X, 34, 2.

**hëman* n. gold. IV, 144.

hemân Ngh. I, 2.

**hëman* m. winter. III, 129. Çat. Br. I, 5, 4, 5. **)

hemantâ 1) m. winter. Rv. X, 161, 4. 2) f. *hemantî*. III, 129.

**hemarenu* m. a sort of atom. III, 38.

hëli* m. the sun. IV, 117. *)

**haimanâ* adj. (f. *î*), winterly. III, 129. Av. XV, 4, 5.

hótri m. a sacrificer. II, 96.

hótra n. a burnt-offering,

*) अपि काश्चित्समागतो ऽनिलो यदि मात्रापि परिष्वतेन्मम । द्रव्युः परिश्रान्तिमिति तन्न हिमानोपरिगाहनैरपि ॥ Kâçikh. 44, 14.

**) The Mahâbhâshya quotes these examples: हेमन्हेमन्नागनीगन्ति। कर्षो तस्मादेतौ हेमन् प्रुथ्यतः ॥

***) Comp. क्रमंतः सर्वमर्वतो हेलया हेलिकस्य खं । Kâçikh. 2, 13. *Heli* occurs frequently in the Bhavishyapur.

an oblation of clarified butter. IV,167.

hōma m. an oblation of clarified butter. I,139. Vs. VIII,58. XXIII,57.

**hōmann* = *homa*. IV,150. Rv. I,84,18. III,60,7. VIII,52,4.

homin m. a priest who makes an oblation of clarified butter. III,84.

**hautná* (?) m. the offerer of an oblation. IV,105.

**hrasimān* m. shortness. I,153.

**hrāsva* adj. 1) short in

stature. 2) short, with regard to the quantity of a vowel. I,153 (*hrasvā*, Vs. XVI,30).

**hrasvasabhā* f. a small or narrow hall. I,153.

hríkā f. bashfulness, modesty. III,48. Comp. *hlikā*.

hrikū adj. bashful, modest. III,85. Comp. *hliku*.

hlíkā f. = *hrikā*. III,48.

hlíka adj. bashful. Taitt. Br. I,3,10,6.

hlikū 1) adj. bashful, modest. 2) m. tin. 3) lac. III,85.

P. 189^b add:

ulāpa n. a sort of grass. III,145 (vaid. *ulapa*).

तडान्यपि च बीजानि कालं संग्राह्यं स्वामनः ।

अंकुर्यन्ति कालाच्च पुष्यन्ति च फलन्ति च ॥

A LIST

of the principal suffixes, contained in the *Unādisūtras*, which actually occur in the Sanskrit language.

1) *a. gr. o, lat. o.* Ex. *vṛika, λύκο, lupo* etc.

Sometimes a corruption of 1) *an.* Ex. *vṛisha vṛishan, yōshā yōshan.* 2) of *as.* Ex. *ushā' ushās, oka okas, jarā' jarās, purudānsa purudānsas, mānojava mānojavas* etc.

2) *aka=an* and secondary *ka.* Comp. *udakā udān, takshaka tākshan.* Ex. *kānaka, rajaka, vadhaka.*

3) *anga.* This seems to be a composition of the *vaidik* infinitive in *am* with *ga* (going). Ex. *taranga, turanga, patangā, piçānga.*

4) *at=ant.* Ex. *laghat, sarāt.*

5) *ata=anta.* Ex. *kakkhaṭa, kapaṭa, capaṭa* (root *κοπ*), *çakata, sarata.*

6) *aṇḍa=anta.* Ex. *kaṇḍa, taraṇḍa, bharāṇḍa.*

7) *at=ant.* Ex. *jāgat, pṛishat, bṛihāt, mahāt, vahāt, vāghāt* (comp. *εὔχασθαι*), *sarāt.* Lat. *teret, tudet.*

8) *atā* forms 1) adjectives agreeing with the Greek adj. verb. in *τό.* Ex. *darçatā, pacatā, yajatā, haryatā.* In this case I consider the *atā* as the past participle in *tā* connected with the root by means of an auxiliary *a.* 2) In a few other words like *rajatā, bharatā, ata* seems to be a corruption of *anta.* Comp. *rajatā* with Lat. *argento.* Gr. *νιφετό, ύετό, θάνατο, κάματο.*

9) *ati.* 1) aux. *a* and *ti.* Ex. *añhati, dṛiçati, ramāti, vasati.* 2) *at+i.* Ex. *arati, khalatī.*

10) *atu=aux. a* and *tu.* Ex. *edhatū, krātu* (*κρατύ*), *vahatū.* Comp. *ātu* in *jitātū, έδητύ.*

11) *atnu* = *at* + *nu*. Ex. *kavatnú*, *jigatnú*, *piyatnú*, *mehatnú*, *árujatnú* *). Analogous forms are *karásna*, *vadhásná*, *eridhasnú*.

12) *atra* = aux. *a* and *tra*. Ex. *kṛintátra*, *yájatra*, *vádhatra*. Comp. *φέρειτρο*, *βάραδρο*.

13) *atha* = aux. *a* and *tha* (= *tra*). Ex. *ucátha*, *ra-cátha*, *çapátha*, *çvasátha*.

14) *ad*, perhaps from *ant*. Ex. *dṛishád*, *bhasád*, *va-nád*, *çarád*. Comp. *δρομάδ*, *φυγάδ*, *λαμπαδ*, *capid*, *lapid*.

15) *an* = *ant* **). Ex. *áçan*, *áhan*, *ukshán*, *udán*, *gámbhan*, *tákshan*, *yóshan*, *rá'jan*, *vṛishan*. Comp. *τάλαν*, *άρσεν*, *τέρσεν*, *άξον*, *είκον*, *άγκών*, *άγών*, *inguen*, *lien*, *pecten*, *unguen*, *homon*, *margon*, *turbon*, *virgon*.

16) *ana* = *an* + *a*. Ex. *kirána*, *bhívana*, *rocana*. Comp. *γέρανο*, *στέφανο*, *δρέπανο*, *όργανο*, *σκέπανο*, *ούρανό*, *ίκανό*, *πιθανό*, *σκεπανό*.

17) *ani* = *an* + *i*. Ex. *açáni* (*açan*), *kshipañi*, *caráni*, *carshañi* (= *kṛishṭi*), *taráni*, *dyotani* (*dyotana*), *vartani*.

18) *anu* = *an* + *u*. Ex. *krandanú*, *kshipanú*, *nadanú*, *nabhanú*, *vibhanjanú*.

19) *ant*, the termination of the pres. partic. gr. *οντ*, lat. *ent*.

20) *anta* = *ant* and sec. *a*. Ex. *jayanta*, *jaranta*, *tarantá*, *nandanta*, *vasantá*. Comp. *τάλαντο*, *argento*, *fluento*, *unguento*, *vento*.

21) *anti* = *ant* + *i*. Ex. *dhvasánti*, *bhuvanti*, *çucanti*.

22) *anya* = *ana* and sec. *ya*. Ex. *jaranyá*, *turanya*, *duvanya*, *nabhánya*, *parjanya*. Comp. *favónio*, *conticinio*.

23) *anyu* = *ana* and sec. *yu*. Ex. *caranyú*, *jaranyú*, *turanyú*, *rishanyú*, *ruvanyú*, *saranyú*. Comp. *Φορωνεύ*.

24) *apa* = *aka*. Ex. *úlapa*, *ushapa*, *dalapa*, *maṅ-dapa*.

25) *abha*. The words formed with this suffix are names of animals: *ṛishabhá*, *karabha*, *kalabha*, *gar-dabhá*, *rá'sabha*, *vṛishabhá*, *çarabhá*, *çalabha*.

*) *daratnú* stands for *daratnú*.

**) Comp. *arean areat*, *yuean yueat*.

26) *ama* = aux. *a* and *ma*. Ex. *kalama*, *ρυζάμα*, *saramá*. Comp. θάλαμο, κάλαμο, κέραμο, πλόκαμο, άνεμο, πόλεμο, animo.

27) *amba*. Ex. *karamba*. Comp. *ambha* in *karambhá*.

28) *aya* = *i* with *guṇa* and *a*. Ex. *tánaya*, *púraya*, *bṛisaya*, *mṛigaya*, *calaya*, *εῤίκαγá*, *sanáya*, *sṛínjaya*, *stanáya*, (*parnáya*). I refer to this class most of the masculines in *α*, *η*, *α* of the first Greek and Latin declension, considering the *á* as a contraction of *aya* *).

29) *ayu* = *i* with *guṇa* and *u*. Ex. *ajarayú*, *bhájayú*, *mañhayú*, *mandayú*, *saráyú*. Comp. γραφεύ, δρομεύ, νομεύ etc.

30) *ara* = aux. *a* and *ra*. Ex. *gambhára*, *patará*, *çaravara*. Comp. λιπαρό, Κέρβερο, πενθερό, τακερό, τραφερό, τρομερό, φανερό, φλογερό, lacero, tenero.

31) *ala* = *ara*. Ex. *anala*, *tarala*, *pingalá*, *çavála*. Comp. αἰθαλο, άπαλό, τροχαλό, δείκιλο, bibulo, credulo, pendulo, figulo.

32) *as* from *ant*. Ex. *ápas* opus**), *árças* ulcus, *nábhás* νέφος, *bhārgas* fulgus, *mánas* μένος, *vácas* έπος, *çrávas* κλέος. The same suffix forms a few adjectives and substantives, as *apás*, *tavás*, *yaçás*, *ushás*, *jarás* (γέρας), *javás*. These agree with the Greek adjectives in *ές* and the Latin substantives in *ός*.

33) *asa* = *as* and sec. *a*. Ex. *camasá*, *divasa*, *manasá*, *rabhasá*, *vacasá*. Comp. canoro, decoro, odoro, sonoro.

34) *asána* 1) pres. part. of *as* 'to be'. Ex. *rinjasána*, *mandasána*, *yamasána*, *εῤιδhasána*, *óhasána*. Comp. πετεηνό. 2) It consists of the suffix *ána* attached to substantives in *as*. Ex. *bhiyásána* *çavasána*, *shasána*.

35) *aka* = *an* + *ka*. Ex. *taçáká*, *patáká*, *paçáká*.

*) With the exception of substantives in *τη*, e. g. *μαθητή*, where the *τη* is a corruption of *τηρ*, and of some in *η* shortened from *ης*. Comp. *Σωκράτην* and *Σωκράτους*.

**) I compare with *apas* the Greek *ποισίν*, believing it to be almost identical with the Sanskrit *apasyati*.

- 36) *aku* = *an* + *ku*. Ex. *ḡridaku*, *mṛḡdayáku*.
 37) *ánaka* = *ána* + sec. *ka*. Ex. *dhavánaka*, *lavánaka*.
 38) *ána* pres. part., formed from *an* and sec. *a*, like *mána* (μενο) from *man* = *a* *). Ex. *budháná*, *yudháná*, *mumucáná*.
 39) *ánaka* = *ána* and sec. *ka*. *bhayánaka*, *ḡayánaka*.
 40) *ánu* = *an* + *u*. Ex. *kṛiḡánu*.
 41) *áyu* = *u* added to verbs in *áyati*. Ex. *jaráyū*, *manáyū*, *maráyū*.
 42) *áyya* forms participles ending in *ya* from verbs in *áyati*. Ex. *trayayáyya*, *daksháyya*, *ḡandáyya*, *ḡana-yáyya*, *maháyya*, *mahayáyya*, *ḡraváyya*, *sṛihayáyya*.
 43) *ára*. Perhaps *ar* (comp. *deḡár* δαέρ, áér, éar, éλωρ, ιχώρ, κέλωρ, μάκαρ) and *a*. Ex. *ángára*, *tushára*. Comp. the suffix *áru* in *kūḡáru*, *ḡiyáru*, *vandáru*, *ḡaráru*.
 44) *ála* = *ára*. Ex. *kapála*, *karála*, *cashála*. Comp. εἰδωλο, φειδωλό.
 45) *i*. Ex. *ávi*, *asi*, *áhi*, *áji*, *kṛimi* (from *kṛam*), *ḡúci*. Comp. *éḡi*, *ói*, *ṡróphi*, *ṡróḡi*, *angui*, *ensi*, *ovi*, *torri*. Sometimes a corruption 1) of *in*. Comp. *mandi mandin*. 2) of *is*: *arci arcis*, *chardi chardis*, *ḡoci ḡocis*. 3) of *an*: *ákshi akshán*, *sákthi sakhán*, *anji inguen*.
 46) *ika* = *aka*. Ex. *kṛishika*, *ṡṛiḡcika*.
 47) *ij*. Ex. *uḡij*, *bhurij*, *vanij*.
 48) *it* = *at*. Ex. *tadit*, *dicit*, *bodhit*, *yoshit*, *sarit*, *harit*. Comp. *ḡárit* (grates, gratia) from XAP, which has nothing in common with the Sanskr. *harit* (fulva), except the termination.
 49) *ita* = aux. *i* and *ta*. Ex. *ḡiḡitá*, *róhita*, *hárita*.
 50) *iti* = aux. *i* and *tí*. Ex. *ḡrathiti*, *sániti*.
 51) *itnu* = *atnu*. Ex. *ḡadayitnu*, *dravitnú*, *drāvayitnú*, *ḡoshayitnú*, *madayitnu*, *súdayitnú*, *stanayitnú*, *tanayitnú*, *harshayitnu*.
 52) *itra* = aux. *i* and *tra*. Ex. *aritra*, *janitra*, *pavitra*.

*) Prof. Bopp considers the *ána* as a corruption of *mána*. But the omission of an *m* between two vowels is rather improbable.

- 53) *itea* = aux. *i* and *tea*. Ex. *jánitea*.
 54) *in* = *an* = *ant*. Ex. *pathín*, *mathín*.
 55) *ina* = *ana*. Ex. *kaṭhina*, *mahina*, *vṛijina* (*vṛijána*).
 56) *iman* = aux. *i* and *man*. Comp. *iman*. Ex. *já-niman* (*jánman*), *váriman*.
 57) *ira* = *ara*. Ex. *ishirá*, *dhvasirá*, *badhirá*, *rudhirá*. (*ἔρυσρό*).
 58) *ila* = *ira*. Ex. *ánila*, *çithila* (*çithirá*), *salilá* (*sarirá*).
 59) *is* = *it* = *at* = *ant*. Ex. *arcis*, *ámis*, *kravis*, *chadis*, *chardis*, *chavis*, *jyólis*, *dravis*, *páthis*, *barhis*, *bhucis*, *rocis*, *vartis*, *çocis*, *havis*.
 60) *isha* (from *isa*) = *is* + sec. *a*. Ex. *ámisha* (*ámis*), *lavishá*, *avyathisha*.
 61) *ishṇu* (from *isnu*) = *itnu* = *atnu*. Ex. *carishṇú*, *patayishṇú*, *párayishṇú*, *poshayishṇú* (*poshayitnú*). Words like *geshṇu*, *deshṇu*, *bhāshṇu* are contractions of *gáyishṇu*, *dáyishṇu*, *bhavishṇu*.
 62) *ika* = aux. *i* and *ka*. Ex. *ánika*, *driçika*, *mṛi-ḍiká*, *kankanika*, *carcarika*.
 63) *ici*. Ex. *kañci*, *márici*, *çvayici*.
 64) *itá*. Ex. *kṛipitá*.
 65) *iman* = aux. *i* and *man*. Ex. *dáriman*, *dháriman*, *dhrájiman*, *bháriman*, *váriman*, *sáriman*, *sáviman*, *stáriman*, *háviman*.
 66) *ira* = aux. *i* and *ra*. Ex. *gabhirá*, *gambhtrá*, *çárita*, *hiñsira* (*hiñsrá*).
 67) *isha* (from *isa*) = aux. *i* and *sa*. Ex. *ṛijishá*, *ṛibísa* (= *ἔρεβος*), *púriśha*, *manishá*.
 68) *u*, the oldest suffix of the Indo-european languages. Ex. *ácú*, *ὠκύ*, *urú* *εὔρύ*, *gurú* *βαρύ*, *tanú* *τανύ*, *paçú* *pecu* *), *purú* *πολύ*, *pṛithú* *πλατύ*, *bahú* *παχύ*, *báhu* *πῆχυ*, *mádhu* *μέθυ*. Compare in Latin *genu*, *veru*, *curru*, etc.

Sometimes it is a corruption of *us*, as in *cakshu*

*) *πῶν* = *πῶνά*, belongs to the root *ΠΛ*, and has quite arbitrarily been compared with *paçu*.

cākshus, *dhānu dhānus*, *mānu mānus*, *eiççā'ya eiççā'yus*.

69) *uka* = *aka*. Ex. *nañçuka*, *prithuka*.

70) *ut* = *at*. Ex. *garūt*, *marūt*.

71) *utra* = *atra*. Ex. *tārutra*, *varutra*.

72) *una* = *ana*. Ex. *aruṇā*, *ārjuna*, *karūṇa*, *tāruṇa*, *dārūṇa*, *dharūṇa*, *piçuna*, *yamūnā*, *vāruṇa*, *çakunā*.

73) *ura* 1) = *ara*. Ex. *mandurā*. 2) = *cara*. Ex. *bhāsura*, *bhidura*, *candhūra*, *vithurā*. Comp. *γλαφυρό*, *έχυρό*, *φλεχυρό*.

74) *uri* = *car* - *i* = *rant* - *i*. Ex. *jāsuri*, *dāçuri*, *sāhuri*.

75) *ula* = *ura*. Ex. *tanḍulā* (from *taḍ*, a root which we have also in *daṇḍa*), *cartula*, *harshula*. Comp. *άγκύλο*, *καμπύλο*.

76) *usha* (from *usa*) = *us* + *sec. a*. Ex. *nāhusa* (*uāhus*), *pūrusa*, *mānusa* (*mānus*), *cāpusa* (*cāpus*). *kalusha*, *parushā*.

77) *us* = *rant*. Ex. *ārus*, *ā'yus*, *cākshus*, *janūs*, *tanus*, *tāpus*, *tārus*, *dhānus* (*dhānean*), *nākus*, *pārus* (*pārvan*), *mānus*, *yājus*, *cāpus*. Comp. *vilāshāra* = *vīcattara*, *midhūshāma* = *midhēcattama*.

78) *ū* fem. of *u*. Ex. *camū'*, *uṛitū'*, *radhū'*.

79) *ūka* = *aux. ū* and *ka*. Ex. *ūlāka*, *maṇḍū'ka*, *jāgarū'ka*, *dandaçū'ka*, *vācadūka*.

80) *ākha* only in *mayū'kha* for *smuyush* - *ka*.

81) *ūtha* = *aux. ū* and *tha* (= *tra*). Ex. *jārūtha*, *cārūtha*.

82) *ūra* = *aux. ū* and *ra*. Ex. *mayū'ra* (the cryer).

83) *ūla* = *ūra*. Ex. *lāngūla*.

84) *ūsha* = *cans* and *sec. a*. Ex. *piyū'sha*.

85) *enya* = *aniya* = *ana* + *iya*. Ex. *idēnya*, *uçēnya*, *jēnya*, *sancarēnya*, *driçēnya*, *advishēnyā*, *marmṛijēnya*, *yudhēnya*, *vāreṇya*, *vāvṛidhēnya*, *didṛikshēnya*.

86) *era* = *e* - *ra*. Ex. *daçera*, *patera*, *muhera*. Comp. *e* - *ru* in *ātameru*, *maderū*, *sanēru*.

87) *ora* = *cara*. Ex. *kaçhora*, *sahora*.

88) *ka*. Ex. *dhāka*, *mūkā*, *ṛūshka*, *ṛlōka*. Comp. *ἄκη*, *ἄκο*, casco, paucio, sicco.

89) *kara* (doing) from the root *kṛi*. Ex. *pūshkara* ('shining', comp. *pūshan*), *tāskara*. Comp. Latin *cro* in *sepulcro*, etc. = *culo* in *curriculo*, etc.

90) *ta*, the termination of the past participle, forms a few nouns *). Ex. *dātā*, *dhārtā*, *mārtā*. Comp. *βροτό*, *κοῖτο*, *φόροτο*, fossa, multa, noxa, vita.

91) *ti* forms a few concrete nouns. Ex. *ṛishti* (comp. Lat. *arma*), *kṛishti* (*rusti-cus*), *dṛiti*, *dhā'ti*, *dhārti*, *pāti*, *māti*, *sāpti*. Comp. *μάντι*, *μάρπτι*, *πόσι*, *hosti*, *vecti*. This *ti* is shortened from *ti*, the fem. of the past part. in *ta*. Comp. *yūvan*, f. *yuvati*.

92) *tu*. Ex. *aktū*, *ṛitū*, *jantū*, *tāntu*, *dhā'tu*, *māntu*, *vāstu*, *sētū*. Comp. *ἄστυ*, *κλιτύ*, *ὄτρυντύ*, *φραστύ*, *artu*, *fructu*, etc.

93) *ṛi* = *tar*. Ex. *pitṛi*, *bhrā'tṛi*, *mātri*. Greek *τερ*, *τορ*, Latin *ter*, *tor*.

94) *tra* = *tar* and sec. *a*. Ex. *astrā*, *kshētra*, *gā'tra*, *dānshṛtra*, *dā'tra*, *dātrā*, *pā'tra*, *yantrā*, *vāstra*. Comp. *βάκτρο*, *δέατρο*, *λουτρό*, *μέτρο*, *πληκτρο*, *ἄρδρο*, *βάδρο*, *κλειδρο*, *μέεδρο*, *γένεδλο*, *claustrō*, *mulcetro*, *rastrō*, *spectro*.

95) *tea* = *tu + a*, forms part. fut. pass. Ex. *kārtea*, *jētea*, *sōtea*, *hāntea*.

96) *tean* = *tu + an*. Ex. *prertean*, *sanitean*.

97) *tha*. This suffix, as well as *atha*, *athi*, *athu*, etc., I consider as a corruption of *tra* (*atra*, *atri*, *atru*), believing that the *r* has disappeared, after exercising an aspirating influence on the *t* **). Ex. *ukthā*, *tirthā*, *nithā*, *yūthā*.

98) *na*. Comp. the note on *tu*. In some instances it is perhaps a syncope of *an + a*. Ex. *ushnā*, *trishnā*.

*) The change of *ta* and *na* in the past part., combined with the fact that some names of colours ending in *ta* form their fem. in *nī*, gives rise to the conjecture that the original form of *ta* was *tua*. Comp. the suffix *sua*. The same remark applies to the termination *tī*.

***) Just so as in *ξενός* compared with the Sanskrit *ceandrá*.

εάρηα, εάσηνα, εσάρηα. Comp. *ρίκνó* (= Sanskr. *erikná*), *σειμνó*, *στέρηνο*, *τέκνο*, *τερπνó*, *έμνο*, *έπνο*, *damno*, *dono*, *luna*, *magno*, *penna*, *regno*, *scamno*, *somno*.

99) *ni*. Ex. *agní*, *járñi*, *tárñi*, *bhárñi*, *yóni*, *váhni*, *ερέñi*. Comp. *crini*, *lini*, *igni*, *colli*.

100) *nu*. Ex. *kñitnú*, *ksherpnú**), *εγídhnú*, *trasnu*, *dánu*, *dhñishnú*, *dhenú*, *bhánú*, *vagnú*, *víshñu*, *súnú*, *hatnú*. Comp. *cornu*.

101) *ma = man = mant*. Ex. *ájma* (*ájman*), *óma* (*óman*), *dasmá* (*dasmát*), *darmá* (*darmán*), *dhárma* (*dhárman*), *yákshma* (*yakshman*), *yáma* (*yáman*), *rukma* (*virúkmat*), *sárma* (*sarman*), *gharmá*, *dhámá*, *stóma*. Comp. *άγερμό*, *άγμό*, *άρμό*, *θερμό*, *θυμό*, *κευθμό*, *όγμο*, *οίμο*, *όρμο*, *πότμο*, *χυμό*, *almo*, *firno* (= *dharma*), *flamma*, *formo*, *forma*, *fumo*, *spuma*.

102) *man = mant = smant*. Ex. 1) *kárman*, *dháman*, *náman*, *εάρman*. 2) *áçman*, *ojmán*, *brahmán*, *símán*. 3) *darmán*, *somán*. Comp. the Greek neutres in *ματ, μον* in *άκμον*, *γνῶμον*, *ήγεμόν*, *ίδμον*, *νοϊμον*, *τέρμον*, *τλήμον*, *μων* in *κευθμών*, *λειμών*, *μειν* in *πυθμείν*, *ύμείν*. Lat. *carmen*, *flumen*, *nomen*, *numen*, *semen*, *sermon*, *termon*.

103) *mi* from *man*. Ex. *úrmí*, *kármí*, *dalmí*, *bhúmi* (*bhúman*), *ραçmí* (*sthá-ραçman*). Comp. *φῆμι*, *vermi* (from the root *var*, Lat. *val*, *vol*, comp. *έλμινθ*: 'the rolling'). **)

104) *ya*. Ex. *cháya'*, *jáyá'*, *máyá'*.

105) *yu*. Ex. *dásyu*, *bhujoyú*, *manyú*, *çundhyú*, *sáhyu*.

106) *ra*, probably from *ta*. Ex. *kshíprá*, *εγídhra*, *chídrá*, *vakrá*. Comp. *δῶρο*, *πετρό*, *άγρό*, *έδρα*, *λαμπερό*, *λνγρό*, *νεκρό*, *πικρό*, *agro*, *puro*, *rubro*, *scalpro*, *sella*.

107) *ri*. Ex. *ánghri*, *áçri*, *vánkri*, *vádhri*. Comp. *ίδρι*.

*) मीरे न क्षेपोरक्षिते श्यावाः 'I quake, like a deer in sight of the death-sending bowstring.' Rv. X, 51, 6. Prof. Roth, however, reads क्षेप्रीः

**) The usual comparison with the Sanskrit *kṛmí* is worthless.

108) *ru*. **Ex.** *áçru* *), *dháru* (sucking), *bhirú*. Comp. *δάκρυ*, *ἄηλυ*.

109) *la = ra*. **Ex.** *çuklá = çukrá*. Comp. *δειλό*, *δοῦλο*, *ὄπλο*, *πίλο*, *gralla*, *palo*, *tela*, *telo*.

110) *sa = van*. **Ex.** *dhanva* (*dhánvan*), *ranvá* (*ráñvan*), *ávra*, *árdhjá*, *řishjá*, *pakjá*, *hrasjá*. Comp. *calvo*, *corvo*, *equo*, *fulvo*, *gnavo*, *parvo*, *ἵππο*, *ξείνο*, *ὄρθó*.

111) *van = vant = svant*. **Ex.** *árvan* (*árvat*), *kruçvan*, *drúhvan*, *dhánvan*, *párvan*. **Comp.** *ἀργίτ*, *κέλητ*, *πένητ*, *πευθήν*, *πέϊρατ*.

112) *vava = vantá*. **Ex.** *çvará*, *kárvava*, *gáhvava*.

113) *vi = van*. **Ex.** *ghřishvi*, *jirvi*, *çirvi*, *stirvi*, *já-grivi*, *dá'dhriçvi*.

114) *sa = ta*. **Ex.** *drapsá*, *çřikshá*, *ghransá* (= *χρυσó*).

115) *si = ti*. **Ex.** *dhási*, *kukshí* (from *kuh = guh*), *plukshí*, *çukshí*.

116) *sna = tna*. **Ex.** *tikshná*, *çlakshná*.

Lastly, I give a list of monosyllabic words, which contain the verbal root, either in an unaltered, or very slightly modified condition. They bear witness to a period of the Indo-european languages, when substantive, adjective, and verb were represented by one and the same element. For it cannot be denied, that these languages, as well as others of a distinct stock, started from a state of speech, when all the notions for external, or, so to say, real things, were expressed by a verbal root; the idea of locality, on the other hand, by pronouns. These two elements were first spoken separately, so that, for instance, *ἴμεç* was originally *ἴ μέç* 'go we'; while the combination into one word took place at a more advanced stage of the reasoning faculty. The same applies to derivation. *Márta* (*βροτό*), for instance, was originally 'die that (there)', equivalent in meaning to 'die past', which was afterwards combined into 'dead', just as

*) From the root *ak* in *ἀκμή*, *aeuo*, *acies*, *acer*, *ἀξύ*. The comparison with *δάκρυ* is as little justified as that of *αλαν* with *day*.

the Spanish 'habla me' must invariably become 'hablame'.

Aksh (eye), *ap* (water), *ás* (mouth), *ish* (food), *ud* (water, Rv.V, 41, 14), *ush* (dawn), *ric* (hymn), *krip* (figure, comp. Lat. corpus), *krudh* (anger), *kshap* (night), *ksham* (earth), *kshudh* (hunger), *gam* (earth), *gir* (speech), *grih* (grasp), *go* (cow), *já* (progeny), *tan* (perpetual, progeny), *tuc* (child), *tuj* (impetus), *trish* (thirst), *trá* (protector), *tvac* (skin), *trish* (light), *dam* (house), *dá* (giver), *dás* (slave), *div* (heaven), *diç* (region), *div* (play), *driç* (sight), *dyo* (heaven), *druh* (fraud, deception), *drish* (hate), *dhi* (meditation), *dhur* (pole), *nakt* (night), *nap* (son), *nás* (nose), *nid* (envy), *nri* (man), *nau* (ship), *path* (road), *pad* (foot), *pur* (town), *pric* (libation), *prit* (battle), *budh* (awaking, rising), *bhá* (light), *bhás* (light), *bhid* (species, kind), *bhi* (fear), *bhuj* (arm), *bhuj* (food), *bhū* (earth), *mah* (great), *māns* (flesh), *más* (month). *mih* (rain), *mud* (delight), *mūsh* (mouse), *urid* (mould), *uridh* (enemy), *yuj* (partisan), *yudh* (battle), *rāj* (brilliant), *rip* (hurt), *rish* (hurt), *rac* (light), *raj* (disease), *rush* (wrath), *ran* (wood), *ras* (habitation), *rác* (speech), *vár* (water), *vij* (bird), *vid* (knowledge), *viç* (people), *vridh* (increase), *çuc* (flame), *çubh* (splendour), *sū* (mother), *súr* (sun), *stubb* (praise), *spac* (ray), *spridh* (rivalry, contention), *sraj* (wreath), *sridh* (hurt. Comp. Lat. *laccere*), *sruc* (ladle), *svar* (heaven), *hrid* (heart).

ADDITIONS AND CORRECTIONS.

Page 3, l. 10. read १११. — 15, 22. आश्रितो. — 23, 15.
 ११. — ibid. 28. हरितापि. — 28, 9. त्रिकांडं — 30, 8. *हकि *).
 — ibid. 22. *गुड for मडु. — ibid. 27. शृंगः. — 32, 2. ११२.
 — ibid. 4. च्यात्. — ibid. 16. *सर्दिरिति. — 36, 27. नागरे.
 37, 8. निपात्यते. — 38, 1. कृगृण्. — 46, 21. भेरभेल. — 47, 9.
 *सत्रात्. — 51, 14. °वाचो वसं. — 54, 16. रायमति-. — 56, 9.
 १२३. — ibid. 13. ५. ११. — 58, 6. वार्ताकी. — ibid. 8. *जिप्.
 — 61, 13. *धम्यम्यश्वं. — 68, 16. *जिप्. — 74, 8. श्वाला विं.
 — 77, 7. *५ व्यक्तं. — 78, 23. *चिक्रुपो. — 82, 12. *प्रादित्वापः.
 — 84, 3. *जिप्. — ibid. 8. *लोहितः. — 85, 4. शूरम्योश्च. —
 88, 22. श्रुविशिःयां. — 95, 4. Probably °साहचर्यात्सुं. — 98, 4.
 दृषिभ्यां. — 101, 9. चेतसः. — 103, 7. स्त्री रोगः. — ibid. 17.
 *जिप्. — 106, 23. त्वयं. — 107, 13. इति. — 108, 21. २. ५.
 २३. — 111, 9. *शालया. — 113, 17. *सूभ्यो. — 114, 19.
 *प्रस्तावच. — 120, 4. Some omission seems to have ta-
 ken place before मयनं. — 122, 17. *वेमनी इति. — 123,
 17. *जिप्. — 133, 6. वदेति. — 134, 24. सुयशाः. — 140, 11.
 Probably पृषोदरमुदरे. — 141, 11. शिखावान्. — 150, last
 line, read *Kaiyaṭa*. — 173, 12. Before V, 38. read
 उरन् = उर. — 184 a. *ārvati*. — 189 a. Add: (vaid. *udakā*).
 — 198 b. read *kuṇḍodhni* f. a cow with a full udder.
 In the glossary put asterisks before: *atmanīna*, *aç-
 cāyana*, *urasila*, *chemaṇḍa*, *jyotishṭoma*, *mangalya*,
yuvajāni. — 196 b. *kāri* without asterisk. — 201 a.
kaunapa. — 272, 4. *man+a*.

*) Errors of the ms. are distinguished from the misprints by an asterisk.

16 LUG 1950

1

